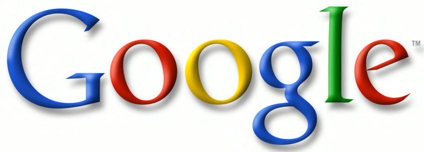
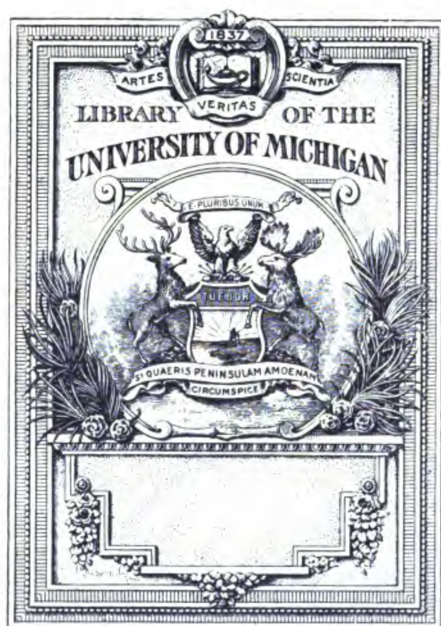
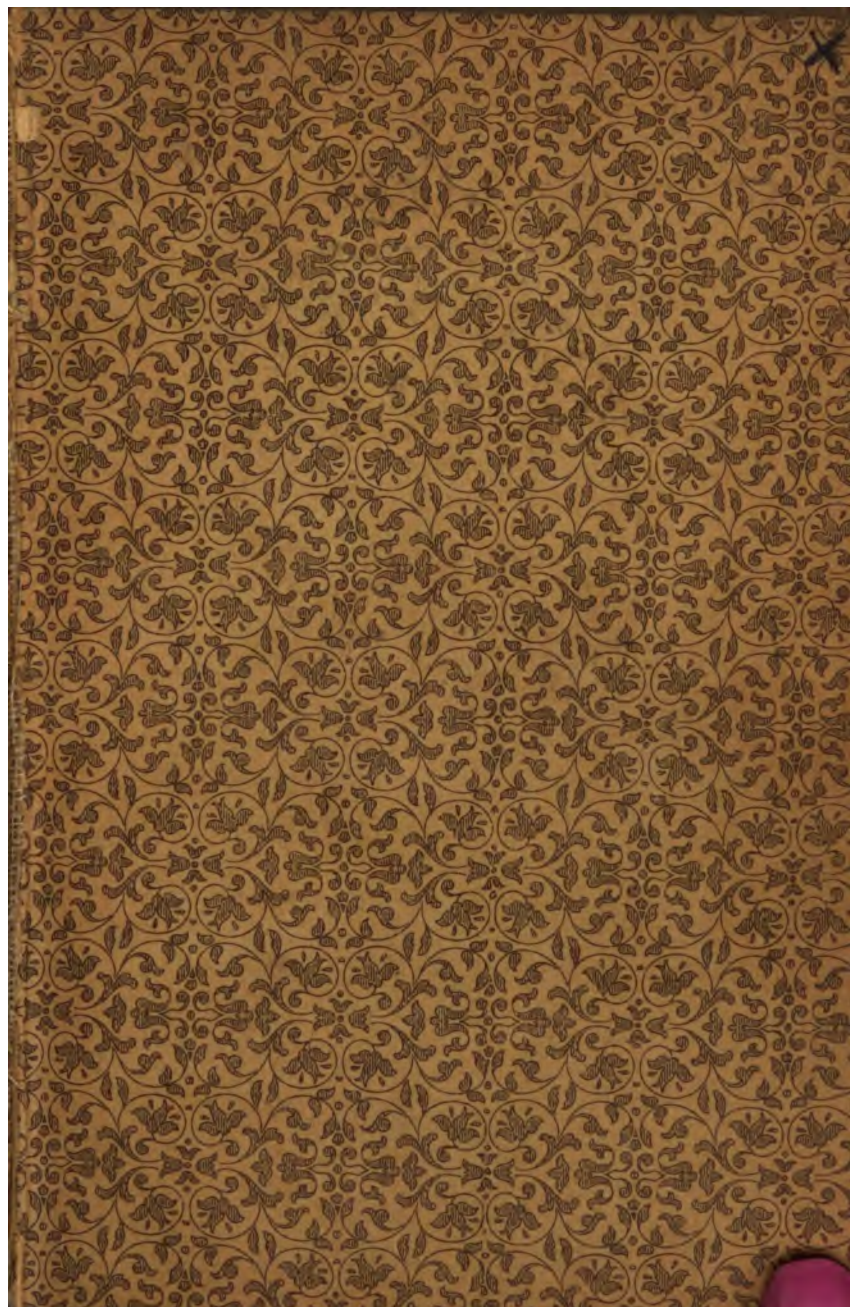

878
C 2
K

C. IULII CAESARIS

COMMENTARII

CUM

A. HIRTII ALIORUMQUE SUPPLEMENTIS

EX RECENSIONE

BERNARDI KÜBLERI.

VOL. III PARS PRIOR

COMMENTARIUS DE BELLO ALEXANDRINO.

REC. **B. KÜBLER.**

COMMENTARIUS DE BELLO AFRICO.

REC. **ED. WÖLFFLIN.**

EDITIO MAIOR.

LIPSIAE

IN AEDIBUS B. G. TEUBNERI.

MDCCCXCVI.

1896

LIPSIAE: TYPIS B. G. TEUBNERI.

CONSPECTUS SIGLORUM.

π = { T = cod. Paris. Lat. 5764 (Thuaneus). saec. XI.
V = cod. Vindobon. 65. saec. XII/XIII. }

ϱ = { F = cod. Riccard. 541. saec. XI/XII.
U = cod. Vatic. 3324 (Ursinianus). saec. XII. }

S = cod. Ashburnhamianus nunc Laurentianus. saec. X/XI.
W = cod. Laurentian. 8 plut. 68. saec. XI/XII.
L = cod. Leidensis 38 D. saec. XII.
D = cod. Dresdensis n. 122. saec. XIV.
δ = cod. Dresdensis n. 83. saec. XIV.

a b minusculae litterae adiectae ad codicis notam significant lectionem a prima manu positam (a), deinde emendatam ab eadem (b).

1 2 minusculi numeri similiter adiecti ad codicis notam significant lectionem a prima manu positam (1), deinde emendatam a manu diversa (2).

J. B. = Jahresberichte des Berliner philologischen Vereins.

Lectionum nobis probatarum, quibus neque codicis notam neque nomen hominis docti adiecimus, auctorem primum indagare non potuimus.

PRAEFATIO.

In constituendo textu commentariorum, qui feruntur de bellis Alexandrino, Africo, Hispaniensi, satis habuimus eosdem libros manuscriptos adhibere, quibus usi sumus in edendis commentariis de bello civili scriptis; persuasum enim habemus nos etiamsi aliorum codicum sive superstitum sive deperditorum lectiones congessissemus, tamen nihil profecturos fuisse ad codicis archetypi β, quo uno commentarii nobis edendi traditi sunt, lectiones accuratius cognoscendas. Quoniam autem de codicibus ipsis satis dictum est in praefatione tomi secundi editionis nostrae, restat, ut quibus subsidiis adiuti apparatum criticum, quem dicunt, composuerimus, breviter indicemus. Atque ut ordiamur ab eo commentario, qui est de bello Alexandrino, codicum S et W collationem in nostrum usum confecit Henricus Rostagnus, quam publici iuris fecimus in actis hebdomadariis ab Andreseno editis (Wochenschrift für klassische Philologie 1895 Nr. 45—47). Praeterea codicem S nobis contulit Rudolfus Helm, codicem W Paulus Hildebrandt. Utriusque igitur libri egregii binas collationes nacti sumus per benevolentiam fidemque amicorum optimorum. Quibus quas gratias egimus privatim, eas nunc publice repetimus cumulatas. Quoniam autem non deerant loci, quibus aliter Rostagnus legisset atque Helmius aut Hildebrandtius, hos omnes vere huius anni Hildebrandtius noster cum iterum Florentiae versaretur denuo inspexit nosque de iis certiores fecit. Codicis V collationem summa cum diligentia confectam debemus Antonio Polaschek (Jahresbericht des k. k. Ober-Gymnasiums in Czernowitz

1893). Codicem T ipsi contulimus. Quid in libris F et U scriptum sit, ex Dübneri editione comperimus.

In commentario de bello Africo recensendo summo nobis usui fuit apparatus criticus, quem Werner Müller in dissertatione Rostochiensi a. 1893 nobis iam prius (praef. tom. II p. V) laudata accuratissime composuit. Praeterea nobis praesto fuerunt Rostagni collatio codicis S (Studi italiani di Filologia classica. Vol. II p. 321 sq., Firenze-Roma 1893), Polaschekii collatio codicis V (l. s. s.), nostrae collationes codicum S et T.

Berolini.

B. Kübler.

ADNOTATIO CRITICA.

BELLUM ALEXANDRINUM.

Incipit C. Caesaris Bellum Alexandrinum h˜S. *Add. 2. m.* (*saec. XII*): Liber XI[s]. S. **1,** 1. Rhodo πρW; et ordo S. — arcessit ρT; arcesit S, arcersit VW. — Creta πρ; certa S. — Nabataeorum; navataeorum SW; nauata eorum πρ. — Malcho L; Malco β. — 2. operibus *om.* W. — esse videntur πρS; esse W[1], essent W[2]. — per ρW; *om.* πS. — in tantum β; in *del. R. Schneider.* — 3. ab *addidit H. Müller* (*J. B. XIV, 348*). — contignatione πρW; cogitatione S. — et structuris πρS; structuris W. — ac fornicibus πW; a fornicibus S, et fornicibus ρ. — 4. reliqua πρW; reliliqua S. — 5. spectans *Vascosanus*; expectans β. — ut β; ne *et hoc loco et postea scribendum esse coni. Ihne Hist. Rom. VII, 89, sed cf. Vielhaber Ztschr. f. östr. Gymn. 1869, 550;* sua acies *Fleischer in Fleckeis. Annal. 1879, 852.* — esset πρW; esse S. — urbs ρW; urbis πS. — altera πρW; ad terra S. — rei copiam exiguam alterius *om.* S. — utrumque πρS; utrique W[1], utrinque W[2]. — **2,** 1. ab Alexandrinis *Larsen.* — fines πρW[1]; fine S, finis W[2]. — regnumque πρW; renumque S. — conquisitoresque πρS; inquisitoresque W. — *verba* magnumque numerum *usque ad* adduxerant *om.* SD *Lov.* — armatorum *add. Ed. Fischer.* — 2. urbe πρW; hurbe S. — armaverant πρS; armaverunt W. — 3. Hac πρW[2]; huc W[1], ha S. — semotarum W; semotorum πρS. — urbis πρ; hurbis S. in celeberrimis urbis locis *om.* W. — 4. viis *om.* S. — erat autem πρW; erant autem S. — partes πρW; pater S. — 5. confecerant L; confixerant β. — subiectisque πρW; subiectusque S. — funibus πρW; finibus S. — obiectis *del. Scaliger*; subiunctis *Cornelissen Mnem. N. S. XVII.* — derectis Fπ; directis SUW. — quamcumque πρ; quacunque S; qcūq· W. — movebant. Urbs πρW; movebatur his S. — **3,** 1 fertilissima πρW; feralisima S. — imitati πρS; imitari WDδ. — effingebant *scripsi*; efficiebant β. *cf. Cic. de orat. 2, 90. 184. 243.*

Quint. X, 1, 108. Senec. ep. 65, 7. Lucan. 5, 713 et quae adnotavi ad b. c. 3, 48, 1. — infestabant et suas πρW; infestabant suas S. — 3. annis πρW; animis S. — ante A. Gabinium *R. Schneider*; ante[a] gabinium T, ante agabin V, antea gabinium ρSW. — Caesarem πρW; ac cessarem S. — 4. ex *om.* V. — namque eum ρSVW; nam[q.] cum T. — propter *om.* S. — 4, 1. dissensione ρSVW; descensione T. — Achillan ρSTW; achillā V. — exercitu V. — Arsinoen πSW; Asirnoen ρ. — ptolomei *sive* ptholomei β. — ganimeden ρST; ganimedē VW; *sic semper per litteram i β.* — atque achillan ρT; atque achillam SVW. — interficit ρSV; interfecit TW. — 2. is ρVW; his T, hic S. — militem πS; milites ρW. — reliqua SW; et reliqua πρ. — pari πρW; patri S. — 5, 1. subfossa πSU; suffussa F, soffossa W. — ad Nilum ρW; a Nilo πS. — pertinentes πρS; pertingentes W. — ac subsidit hac ρSTW; ac subsidet ac V, subsidet *etiam* F. — 2. nam quae e *scripsi*; namque ST, nam quae ρVW. — Nilo πρW; nichilo S. — adeo πρW; aeo S. — parte πρW; pater S. — 3. facto πρW; facta S. — munitionum tuendarum ρSW; munitionem tuendarum T, munituendarum V. — vicatim ρSVW; vacati *hasta, quae litteram* m *significat, expuncta* T. — aedificiis privatis V. — specibus πρS; specubus WF *corr.* — ac πρW; a S. — utebantur πρS; utebatur W. — 6, 1. specibus πρS; specubus W. — ex mari ρST; ex mare V. — aquae *usque ad* superioribus *om.* W. — intermittebat πρS; intermittebant W. — 2. causam πρW; acussam S. — salsior πρW; falsior S. — salsior aqua paulo praeter consuetudinem W[1]; *corr.* W[2]. — admirationem praebebat ρSTW; exhibebat admirationem V. — nec πρW; ne S. — dicerent ρW; digerent πS. — differrent ρW; different π, differret S. — 3. vero πSW; *om.* ρ. — 7, 1. morari β; nihil morari *corrector codicis Bongarsiani 3.* — iuberet ρW; iuberent πS. — casum πρ; cassum S, *del. Hauptius; post* extimescerent *litterae 17 erasae in* T. — Alexandrini πS; Alexandrinis ρW. — possent ρVW; possint ST. — apparanda ρSW; apparenda π. — cum tam parvo πρW; com imitam parvos S. — illis ρW; illi πS. — 2. domiciliis ρS; domicilius VW, domiciliuus T. — moverat ρVSW; noverat T. — descivisse πρW; descisse S. — at mihi si *Madvig*; ut mihi β. — esse *Nipperdeius*; essent β. — multa *Manutius*; multaque β. — *verba* ut mihi *usque ad* nemo potest *del. Gruter et Kraner; ceterum conferatur Cic. p. Rab. Post. § 35.* — 3. ad πρW; a S. — ad proditionem hoc genus W. — 8, 1. consolatione ρSVW; conlatione T. — puteis ρSVW; puteus T. — enim ρSVW; *om.* T. — 2. Aegyptii; Aegypti *vel* Aegipti β. — atque πρW; aquae S. — haberent ρSVW; tenerent T. — prohiberi D[2]δ; prohibere β. — posse; possent β. —

navibus cottidie V. — peterent ϱW; petere πS. — a dextra Lδ; dextra β. — praecluderentur πϱS; praecludentur W. — 3. esse πϱW; esset S. — iis qui ϱS; hiis qui π, his qui W. — ne iis quidem U; ne his quidem FπSW. — qui ϱSW; *om.* π. — 4. adversos ex ϱSVW; adversus T. — sustineri πϱW; sustinere S. — pares esse πϱW; paressesse S, pares se esse? — 5. moram πϱW; morem S. — scaphis πϱW; caphis S. — aedificiorum ϱSVW; aedificatiorum T. — 6. et loca — occupaturos *om.* W. — ita ϱSVW; ita tamen T. — fuga SWF *corr.*; fugam πϱ. — **9**, 1. Hac πϱW; haec S. — suos πϱW; uos S. — negotium *om.* W. — fodiendos πϱW; fodiendo S. — 2. vis aquae ϱVW; visaꝗ· ST. — 3. supra ϱSVW; *om.* T. — Alexandriam πϱW; Alexandream W. — 4. Hae πϱ; heę W, haec S. — **10**, 1. nudare πSW; nudari ϱ. — 2. accessisset *Aldus*; accessissent β. — appellatur πϱS; appellabatur W. — chersonensus πϱS; chernonensus W. — exposuisset *Aldus*; exposuissent β. — praedatum πϱW; praecedatum S. — 3. nec ullos β. — 4. occurrerunt ϱW; occurrerant πS. — 5. nolebat πϱW; volebant S. — nullos πϱW; nullo S. — et post ϱW; post πS. — allaturam T, allatura W. — noticiam ϱ. — quod nulla ϱSW; quo nulla π. — 6. causis πϱW; auis S (aquis *Lovan.*). — successuros ϱSW[2]; succensuros T[1], succensores T[2]V, successoros W[1]. — existimabat ϱTW; exstimabat S, estimabat V. — **11**, 1. una navis πϱW; una nanavis S. — cornu Caesaris V. — longe πϱW; longeque S. — collocata πϱS; collata W. — tenuerunt F *corr.* W; tenur̃ U, terunt ST, terter V. — 2. coactus πϱW; coatus S. — 3. turpem ϱW; turpe ST, turpiter V *corr.*. — hostium W; *om.* πϱS. — casurum πϱW; caesarum S. — 3. contentione S; contentio πϱW. — culpa πSW; culpam ϱ (*in* F *corr.*). — 4. altera duae omnibus *Turnebus*; altera deinde omnibus πϱW, alteraꝗ· pⱡur deinde omnibus S, altera, alteraque perturbata (perforata *Fr. Gronov.*); deinde omnes *Lovan.* δ. altera, apertae undecim omnibus? — magna ϱSW; magnae π. — 5. potitus πϱW; portitus S. — esset ϱSTW; est V. — 6. Hac πϱW; hanc S. — calamitate πϱW; cadamitate S. — flanti S. — remulco; remulgo β. — **12**, 1. classiariorum πϱSW[2]; nauigatorum W[1]. — se victos πϱW; sed victos S, se devictos *Lovan. cf. ad 13,6. 18,1.* — *lacunam post* quibus *statuit Nipperdeius*; ut vix ex aedificiis defendi posse se confiderent, quibus et sup. locis sublevabantur *Dinter.* — locis β. temporibus? *cf. ad 72, 2.* — classes V. — 2. confirmavit ϱSW; firmavit π. — et eas ϱW; ut eas πS. — naves *add. H. J. Müller.* — adaucturum ϱSW; adacturum π. — et fiducia πϱW; fidutia S. — 3. CX *Aldus*; ex β. — amiserant *Aldus*; miserant β. — non tamen ϱW; tamen πS. — deposuerunt β; nō deposuerant T[2]. — 4. Caesari *Stephanus*; Caesaris β.

— regionis πW; religionis ρS. — naturale ρW; naturalem πS. — 13, 1. omnibus β; in omnibus *Schol. Paris. cf. Hedicke, Progr. Quedlinb. 1879.* — Nili πρW; portorium nili S. — occultis πρW; occulti S. — usi *om.* V. — 4. diebus *om.* S. — apertasque πρW; apertas S. — quid quaeque ρSTW; quod quaeque V. — efficere πρW; efficgere S. — seque πρW; sedque S. — 5. naves VIIII ρSVW; naves VIII T. — decem β; de decem *Larsen, Studia in libellum incerti auctoris de bello Alex. Hauniae 1886.* — sub *add. Larsen.* — Aegyptio; Aegipto T. — Ponticas πρW; Pontias S. — Syrias *add. R. Schneider.* — Cilicias *R. Schneider*; Lycias β. — quinqueremes et β; quinqueremes VI *Schneider.* — decem ρST; et V, *in marg. al. man.* decem. — reliquae πρW; reliqua S. — 6. confisus πρW; consus S. — cognitis πρW; cognitas S. — se πρW; sed S. — 14, 1. eorum *om.* π. — classe W *teste Hildebrandtio*; classi πρS. — Rhodias; Rhodios β. — collocat W, c̄locat T, conlocat S. — Ponticas inter has; Ponticos inter hos β. — relinquit ρVW; reliquit T, reliquid S. — esse πρW; esset S. — 2. quae quamque ρSTW; quae quamcumque V. — 3. instruunt ρSTW; instituunt V. — collocant TW; conlocant S. — 4. ipsa πρW; ipsam S. — adferre; afferre SW. — 5. sic enim ... Africae *om.* W. — transeundi (transecundi S) fieret ρSVW; fieret transeundi T. — ei qui ρSTW; et qui V. — impeditiores W(Dδ); expeditiores (expedissores F) πρS. — 15, 2. ob notissimam ρSVW; obtatissimam (no *suprascr.*) T, propter optatissimam *Novakius ad b. c. 2, 43, 4.* — est *om.* S. — 3. dubitationem *add. Forchhammer.* — potueris ρSTW; putaveris V. — 4. dedecor et doloris S. — 5. pugnae ρW; pugna π (*in* T *ab recenti manu correctum est* pugnae) S, pugnandi V². — progressas WT²; progressis πρS. — impetum πρW; impetunt S. — 6. sustinent πρW; sustinet S. — arte ρW; artes S, rate π. — sollertiaqua S. — se πρW; esse S. — remi πρW; remus S. — detergerentur πρW; detergerent S, detegerentur T². — 7. reliquae πρW; reliquiae S², reliqurae S¹. — 8. Alexandriae WT²; Alexandreę π, Alexandrae S. — qui aut β; nisi qui aut *Fleischer,* qui non aut *Larsen. Verba* qui aut ... haberent *del. Dübner; sed nihil mutandum, cf. 49, 3.* — in pugna πρ; pugna W, in pugnati S, in oppugnatione δ. — quin πρW; qui in S. — *verba* atque ex omni *usque ad* exposceret *om.* S. — prospectu locum spectaculo ρVT²; prospectu locum spectaculoque T¹, prospectaculo cum spectaculo W¹, prospectaculo spectaculum *corr.* W², illorum spectacula *Larsen.* — caperet ρTW; peteret V. — 16, 1. autem πρS; enim W. — par erat ρT²W; parebat T¹, pareat S, appareat V. — victis β; *del. Gruter.* — pulsis β; *del. Nipperdeius,* paucis *Landgraf.* — cum *add. Clarkius.* — fortunam πρW; futuram S. — 2. simul πρW;

simulli S. — ac πϱW; a S. — de summa rerum ac de salute δ; de summa ac de salute ϱSVW, ac de summa salute T. — qui πϱS; quis W. — cavendum β; cedendum *Io. Bossetus, Clarkius, Fleischer, alii,* cadendum *Aldus,* de summa rerum cavendum *Vielhaber.* — 3. diebus πϱW; *om.* S. — 4. falleret πϱS; *om.* W. — 5. maritimis πϱW; matrimis S. — multitudo ϱST; ita multitudo V, multitudo navium W. — electi *Ciacconius*; flecti β. — e πϱW; & S. — uirtuti π (virtute T[1])ϱS; uirtutis W. — adaequare ϱSW; adaequarent π. — 6. defensoribus πϱS; defensoribus suis W. — nostris ϱSTW; ex nostris V. — 7. propinq W. — addire S. — proprus W. — **17**, 1. magna ex ϱSTW; ex magna V. — 2. et insulam et urbem *Iurinius*; et illa in urbem (urbe ϱW)β. [in oppido] et ⟨in⟩ illa et in urbe uno tempore ⟨fortunam⟩ temptari posse *H. Schiller.* — tempore *om.* T. — temptari πϱW; temprari S. — 3. levis armaturae πϱW; levisarum maturae S. — quosque *Lipsius*; quos β. — alteram *Aldus*; in alteram β. — distinendae ϱSW; destinendae π. — constratis ϱSW; constractis π, contractis V[2]. — praemiis; praemiisque β. — magnis πϱW; magnisque S. — 4. primo ϱSVW; primum T. — Pharitae *R. Schneider*; pariter β. — aedificiorum *erasum in* T. — quo πϱW; qua S. — mobiliter β; habiliter *Cornelissen l. c.* — 5. *verba inde a* constiterunt *usque ad* qui in litore *om.* S. — constanterque ϱ, constantemque πW. — institerant πUSW, constiterant F. — 6. His (iis S) pulsis πϱS; hii pulsi W(D). — *Lacunam statuit R. Schneider.* — **18**, 1. ea *Davisius*; ex β. — se πϱW; sed S. — erat non dissimile ϱSTW; dissimile non erat V. — maioribus ϱW; minoribus πS. — aut cratibus *om.* V. — 2. tum FπSW; tunc U. — 3. aequo loco ϱSTW; loco aequo V. — DCCCC W[1]D, *H. Schiller, cf. b. c. III 112, 2*; DCCC πϱSW[2]. — **19**, 1. militibus praeda U. — propior πU; prior FSW. — communivit πϱW; comminuit S. — praesidium ibi V. — 2. fuga Pharitae πSUW; Pharitae fuga F. — fortiorem ϱW; certiorem πS. — quod ϱW; *om.* πS. — his πSW; iis ϱ. — obtentis πϱ; optentis W, optenas S. — sublatum iri πϱW; sublatu iri S. — uidebat *Th. Bentleius;* videbatur ϱW, videbantur πS. — 4. hostem adversus V. — 5. quorum altero πϱW; quorum altera S. — eiecerunt πϱW; iecerunt S. — eodem tempore V. — 6. *Totam hanc paragraphum et ea, quae inde sequuntur usque ad c. 24, 2 verba* ut ad, *desunt in* S *folio uno, ut videtur, amisso.* — et ex mole *H. J. Müller, J. B. XIV, 348*; ex mole β. — **20**, 1. remigum ϱVW; remigium T. — 3. sine ratione *del. Forchhammer.* — refugere coeperunt ϱ; fugere coeperunt T, profugere coeperunt V, receperunt Wδ. — 4. perturbatos acrius *Landgrafius;* acrius perturbatos ϱW, acrius perturbantes π. — 5. in ponte institutam *Bongars. 3*; in pontem institutam β. — 6. quid ϱVW;

quod T. — adlevatis $\pi\varrho$; allevati WD. — **21**, 1. continere *Lipsius, Iurinius*; contendere β. — cedere ϱ T W; Caesar cedere V. — 2. a terra ϱ T W; aeterna V. — 4. ultra *add. Beroaldus*. — 5. multisque tormentis π U W; tormentisque multis F. — confirmarunt π W; confirmaverunt ϱ? — ad mittenda navigia ϱ T W; ad navigia mittenda V. — libero sunt usi ponte ad emittenda navigia *legendum proposuerunt Fleischer et Cornelissen; at cf. 8, 2.* — **22**, 1. affuerunt ϱ W; fuerunt π. — accessiones π U; accensiones F W. — 2. *Lacunas indicaverunt Stephanus, Scaliger, Davisius, Oudendorpius, Nipperdeius, alii.* — **23**, 1. Alexandrini cum ϱ V W; Alexandri T. — quo U W; qui F π. — regi probatos *Ursinus;* regis probatos β. — 2. omnem ϱ V W; *om.* T. — regno ϱ V W; *om.* T. — facere id ϱ T W; id facere V. — **24**, 1. etsi ϱ V W; si T. — esse statuit $\pi\varrho$ W^2; constituit esse W^1. — quo pacto sentirent *Manutius*; quo facto sentiret β. — postularent π U; postularet F W. — esse gesturum ϱ T; esset gesturum W, gesturum V. — 2. parceret W; parceret et $\pi\varrho$. — 3. contra β; *del. H. Schiller, Dinter.* — sibi ϱ S T W; *om.* V. — iucundius S; iocundius ϱ T W^2, iocondius W^1, iocundi V. — 4. compressis $\pi\varrho$ S; compressisque W. — 5. equus *ante* ex *add. Fleischer.* — ex $\pi\varrho$ S; e W. — illa β; ita *R. Schneider, sed cf. § 1 et 54, 3.* — eum secum β; ei se aequum? *cf. 70, 1.* — conloquio ϱ S; c̄loquio T, colloquio W. — 6. militesque $\pi\varrho$ W; militisque S. — **25**, 1. firmiores $\pi\varrho$ W; infirmiores S. — animadverterent ϱ S V W; adverterent T. — aetatem $\pi\varrho$ W; aetate S. — Caesari W^2; Caesar β. — ex *add. R. Stephanus.* — Ciliciaque ϱ V W; Ciliaque S, Cyliaque T. — commeatum ϱ W; commeatumque π S. — 2. commeatuque *Nipperdeius*; commeatu $\pi\varrho$ S, commeatū W. *Del. H. Müller J. B. XIV, 348. Fortasse verbum excidit, velut* onustis. — 3. nuntiatum est π S U W; nuntiatum F. — universam *Fleischer*; unam $\pi\varrho$ W, nam S. — praeficit $\pi\varrho$ S; praefecit W. — Tiberium ϱ W^2; Tyberium π, Thiberium W^1. — marituma *vel* maritima β; mari inita *Cornelissen Mnemos. N. S. XVI; sed videntur plura excidisse, velut* suscipi posse videbatur. — 4. quae *om.* V^1. — prosequebatur ϱ S T W; persequebatur V. — 5. conflixisset $\pi\varrho$ W; esset conflixisset S. — quadriremem *Dübner;* illi triremem (*ortum ex* IIII remem) β. — perforasset *codd. recc.*; perforassent β. — demersisset *codd. recc.*; demersissent β. — est W^2; *om.* β. — 6. ita qui *Hauptius*; itaque β, itaque qui *H. Müller l. c. sed cf. 40, 3. 4.* — periit *Forchhammer cum deterioribus*; perit β. — **26**, 1. Mithridates S; Mitridates $\pi\varrho$ W. — Caesaris *om.* W. — missus ϱ W; missis π S. — propensissima $\pi\varrho$ S; impensissima W. — civitatium ϱ S T; civitatum V W. — Aegyptus π; aegiptus S W, aegyptos ϱ. — advenit *Davisius*; adducit β. — 2. idque $\pi\varrho$ W; idque quod S. — Achillae V W; Achiliae ϱ T, Achile S. —

Aegyptus V; egyptus W, egiptus S, Aegiptos T, Aegyptos ϱ. — maritumo ST *corr.* (maritumos T *pr.*); maritimo W. — claustris πϱW; castris S. — magnis circumdatum ϱSTW; circumdatum magnis V. — multiplici praesidio *del. Gemoll.* — collocavit W; conlocavit S, c̄locavit T. — ibi suum ϱST; suum ibi VW. — 3. Alexandriam ϱVW; Alexandream ST. — contendit πϱSW *corr.*; conditendit W[1]. — ea ϱST; *om.* V. — victori πϱW; victoriae S. — pacarat D; placarat β (placaret T[1]). — **27**, 1. Alexandria ϱVW; Alexandrea ST. — cepit FVW; cępit S, coepit U, accepit T. — inter se *del. Dübner.* — maius *H. J. Müller* (*J. B. XIV, 348*); medium β. — spatium ϱSTW; *om.* V. — relinquens πϱW; relinquere S. — 2. delerique ϱSTW; deleri V. — 3. autem ϱSVTW[1]; *om.* V. — interclusum a πϱW; interdū suma S. — a se ϱSTW, se V; *del. Schambach in Fleckeis. Annal. 1879, 869.* — 4. a Delta ϱSTW; ad Δ delta V. — 5. prudentia ϱS[2]T[2]W; prudentia Mitridates V, potentia S[1]T[1]; *post* prudentia *legitur in* πϱW: constantiaque virtutum et Alexandrinorum inprudentia, *quae verba omittit* S. — incaute ϱW; caute πS. — atque ϱSTW; et V. — undique πϱS; *om.* W. — facta πϱW; stata S. — 7. adiunctis ϱW; adiuncti πS. — his FπS; iis U, hiis W. — **28**, 1. rem πϱW; regem S. — eadem haec πSW; haec eadem ϱ. — 2. Celeriore fluminis Nili ϱSTW; celeriori Nili fluminis V. — in quo D[2]δ; in qua β. — ne πϱW; *om.* S. — circumvectus est TU; circumevectus S, circum vectus FVW. — is πϱS; his W. — 3. consederat U; considerat FπSW. — rex S; .l.ex πW, ex ϱ. — planitie T; planicies S, planitia ϱW, planicia V. — varii generis *Oehler*; variis generum β. — adiectum πϱS; abiectum W. — **29**, 1. influebat πϱW; effluebat S. — ab πϱS; a W. — 3. dolore milites equitesque πϱW; dolores milite sequentesque S. — diu pari β; dispari *cod. Leid. 27.* — certarent F; certarentur SUVW, certareṅtur T. — 4. Itaque ϱSTW; *om.* V. — fluminis δ; fluminum β. — legionarii πϱW; legionariis S. — excisis ϱSTW; abscisis V. — proiectis ϱSTW; proiecto V. — iis *inseruit Nipperdeius.* — 5. collocarent W; c̄locarent T, conlocarent S. — **30**, 1. re praeclarissime πSW; praeclarissima re ϱ. — 2. confertamque ϱSTW; consertamque V. — multitudinem πϱW; multitudine S. — collocatam W; c̄locatam T, conlocatam SV — 3. postero STUW; postero vero FV. — non quo id SUVW; non quod T, non quo F. — castra regis ϱST; in castra regis W, regis castra V. — 4. eodem *R. Schneider*; eo β. — 5. una πϱW; unam S. — altera πϱW; alteram S. — 6. proficiebant πϱW; proficiebat S. — vulnerandisque πϱW; vulneratisque S. — regione πϱW; regionem S. — aversi *codex unus Brantii*; mersi β. — **31**, 1. animum adverteret ϱST[1]W; animadverteret V. — per se ϱSTW; ipse V. — pugnandi partim studio W. —

III *Faernus*; illo *β*. — circumire ϱSTW; circuire V. — iisque S; isque πϱ, hisque W. — Carfulenum ϱST; Carfunelum V, calenum carfulenum W. — virum *om.* S. — 3. adeo *om.* V. — impetus fieret *addidi*; inrumperent *inseruit R. Schneider*. — locum castrorum ϱW; castrorum locum πS. — 4. praecipitaverunt W. — 5. ruina πϱW; vi S. — 6. navem multitudine πϱW; navem et multitudine S. — **32**, 1. magna *Ciacconius*; magnae *β*. — Alexandriam UVW; Alexandream FST. — introiit πS; introit ϱW. — 2. eum ϱSTW; enim V. — fefellit ϱVW; refellit ST. — eo proelio audito nihil ϱSTW; audito eo proelio nil V. — 3. magnitudinis ϱSVW; multitudinis T. — precari πϱW; precare S. — 4. ac πϱW; a S. — **33**, 1. quos W²Dδ; ut quos *β*. — ptolomeus πSW. — 2. maiore ϱTW²; maiorem VSW¹. — rege ϱTW; regem VS. — maiorique πϱW; maiori S. — filiabus V. — ganimedem impotenter W. — rursus *om.* V. — diuturnitate T *corr.* Wᵃ; diuturnitates πϱSWᵇ (diuturnitate *restituit* W²). — confirmarentur *om.* F. — regibus *Kraner*; regi πS, regis ϱW. — imperia πSW²; imperio ϱW¹. — 3. Legiones ibi; legione sibi π, legiones sibi S, legione ibi ϱW. — veterana ϱW; veteranas π (*in* T s *erasum*) S. — quo ϱSVW; quod T. — esset eorum ϱSTW; eorum esset V. — regum ϱVW; regnum ST. — permanserant πϱ; permanserunt S, permanerent W. — 4. eos nostris esse tutos W²; nostros eos esse ut hos W¹, eos nostris esset ut hos πϱS. — isdem STU; hisdem FVW. — coerceri πϱSW²; ceteri W¹. — 5. collocatis W; c̄locatis T, conlocatis S. — itinere terrestri (*sic* πϱS; pedestri W) *del. Nipperdeius propt. cap. 66, 2 et Ioseph. Antiq. 14, 8, 3.* — **34**, 1. provincias πϱSW²; regiones W¹. — regnum suum ϱSTW; regnum V. — 2. turpe ϱW; turpem πS. — C. Caesari πϱW; Cesari S. — statueret esse W¹. — 3. evocatas πϱW; uocatas S. — altera bello *R. Schneider*; alterā bello S, altera in bello πϱW. — 4. legioni S; leḡ. ϱTW, legiones V. — atque πϱS; et W. — constitutas ϱSTW; constitutos V. — C *β*; D *Schambach Progr. Mühlhaus. 1881, p. 13.* — 5. Mittit ϱSV; mittitque T. — Sestium STW; Festium V, Sextium ϱ. — Ciliciam TU; Ciliam SW, Ciliciciam F, Siciliam V. — **35**, 1. a πϱW; ad S. — causa integra πSUW; iussa integra F. — statuisset πϱS; statuit W. — 2. Cn. Domitius D; P. Domitius *β*. — Cappadocia FV; Cappadocie UW, Cappadociae S, cappadotię T. — decessisse ϱVSW; discessisse T. — adductum ϱ; abductum πSW; *cf. 57, 5.* — quod facilius πϱW; quo facilius S. — suo regno ϱSW; regno suo π. — tres legiones ϱSTW; legiones tres V. — Domitium ϱSTW; dominum V. — putasset πϱS; putaret W. — Armenia πϱS; armeniā W. — substitisset ϱW; substitisset et π (*in* T *extrema littera vocis* substitisset *expuncta*) S, substitisse *Th. Bentleius.* — decederet ϱSTW;

deceret V. — 3. iis copiis; his copiis β. — scripsi πSUW; dixi scripsi F. — a Comanis ϱST²VW; ex Comanis T¹. — silvestre est *Aldus*; silvestrē πϱW, silvestrem S. — quo πϱS; qua W. — vidit *add. Forchhammer.* — **36**, 1. ad Domicium V. — ferrent πSUW; deferrent F. — 2. omnia constanter T. — recuperare SVW; reciperare ϱT. — 3. ipsum πϱW; ipso S. — obiectis πϱS; abiectis W. — castra ϱ; & castra S, ex castra π, sex castra W. — 4. dissipari πϱS; disperari W. — 4. obversari ϱSW; observari π. — 5. sive amicus *Nipperdeius*; sive amicus sive inimicus β. — eas ϱSTW; *om.* V. — animum adverteret ϱST; animadverteret VW. — versari ϱSTW; adversari V. — adventu; sive inimicus *Nipperdeius*; adventus β. — disparentur W. — dispersique πϱS; dispersisque W. — **37**, 1. tamen ϱW; tamen non πS. — ipso ϱSTW; ipse V. — 2. veritus ϱW; cum vereretur S, vereretur π. — 3. oppido πSUW; in oppido F. — contulit S; contulit rex πϱW. — nostri ϱSW; nostris π. — 4. derecta ϱTW; directa SV. — collocabantur W; c̄locabantur T, conlocabantur S. — 5. perfecit ϱSTW; praefecit V. — pro uallo *om.* W. — constituta *Nipperdeius*; instituta β. — **38**, 1. magno πϱW; magna S. — ab πϱS; a W. — Caesari πϱS; sibi W(D). — Alexandriam πϱW; Alexandream S. — 2. Domitio ϱST; domino V, domitium W. — 3. locum *add. R. Schneider.* — derectas πϱ (rectas U¹); directas SW. — IV πSW; *suspicor etiam in* ϱ IV *exstare et quod in Dübneri editione, quam R. Schneider sequitur, legitur* V, *hoc errore typothetae ortum esse.* — 4. collocabat W; c̄locabat T, conlocabat SV. — **39**, 1. collocavit STW. — 2. mediam πϱW; media S. — in subsidiis *cod. Norv.*; in insidiis ϱSW, insidiis π. — collocatis W; c̄locatis T, conlocatis S. — **40**, 1. XXXVI ϱSTW; XXVI V. — equites πϱW; aequitates S. — 2. ac transcendere *Nipperdeius*; acies secundo β. — ab *addidi.* — primum impetum *Dinter.* — 3. pugnans πϱW; pugnas S. — orbem ϱSW; urbem V¹T². — 4. Ita πϱS; et W. — legio U; *om.* FπSW. — se superiora ϱSTW; superiora se V. — non amplius *om.* W. — 5. Romani *om.* S. — **41**, 1. et victor ϱSTW; et ibi victor V. — 2. defendente ϱSW; detendente TV¹. — se recepisse πϱW; recepisse S. — **42**, 1. Illirico β *fere semper* (Illyricum *legitur in V 44, 1,* Illyrico *in T 44, 4*). — retenta ϱSTW; *om.* V. — 2. exercitus alendos FW; exercitum alendos πU, exercitum alendum S. — ne quo ϱSW; neque vero π. — 3. Namque πϱS; nam W. — praesertim ϱSTW; praesertim cum V. — parta *manus recentissima codicis* W; parte β. — in illum β; in illyricum *R. Schneider.* — Iadertinorum; Iadestinorum β. — posset ϱSTW; *om.* V. — 4. reliquiis; reliquis β. — contulisse L; compulisse β. — Cornificio πϱS; Corfinio W. — copiis magnis W¹. — 5. instauraturam πϱW;

instauratur in S. — **43**, 1. sua *om.* W[1], *add. m. 2.* — qua πFU[2]W; quae U[1], que S. — periclitatus πϱS; periclitatur W. — auspicioque *Lipsius*; ausioque π, ausuque ϱSW. — supportare *Nipperdeius*; supportari β. — 2. crebro πϱS; crebra WDδ. — contemptus ϱSV; contentus TW. — 3. Quo UW; quod FπS. — Salonam ϱSVW; Salonem T. — se recepit; se receperit πϱ, rse receperit W, receperit S. — pressus ϱSW; passus π. — 4. Cornificii πϱS; Corfinii W. — quae plurimum πSUW; quae plerumque plurimum F. — passa non est versari W[1]. — **44**, 1. Brundisii πϱ; Brundisi S, Brundusium W. — Illyrico *Stephanus*; Illiricum (Illyricum V) β. — Octavium ϱSTW; Octavianum V. — classe S; classem πϱW. — 2. naves longas πSUW; longas naves F. — ad Q. πW; atque ϱS. — Calenum ϱSVW; Caelenum T. — misit *om.* W. — uti ϱSW; ut π. — *post* mitteret *addit* destinavit W[2] *in marg.* — 3. numerus erat πSUW; erat numerus F. — magnitudo nequaquam *Larsen*; magnitudine quamquam π, magnitudine quaquam non S, magnitudine quamquam non ϱ, magnitudine quam non W. — iusta ϱW; iuxta πS. — 4. His adiunctis *Vascosanus*; has (*sic etiam* T) adiunctas (adiuctas W) β. — classis β; classiariorum *Cornelissen.* — Brundisii πϱS; brundusi W. — illiricum ϱSVW; illyrico T. — maritumasque S; maritimasque VW, maritumas T, maritimas ϱ (?). — **45**, 1. cum Vatinium ϱVW; eum Vatinium T, eum Vatinium cum S. — classem ϱSW; classe π. — magna πSU; magnam FW. — quo πS; quod ϱW. — Octavium ibi ϱST; ibi Octavium V, accium ibi W. — 2. dispersis *Nipperdeius*; dis tersis π, distensis ϱSW. — adversam *om.* W. — demissis πϱW; dimissis S. — animum advertit ϱTS; animadvertit VW. — 3. demittique; dimittique β. — sublato vexillo W[1]. — quo pugnandi dabat signum *delevi Philol. 1896, 155.* — significabat ϱW; significabant πS. — 4. parati πϱW; *om.* S. — ex portu ϱSTW; de portu V. — **46**, 1. animum adverteret ϱST; animadverteret VW. — futurae *vett. editt.*; fortuitae ϱSVW; *om.* T. — tamen quam fugae *addidi.* — maluit ϱSVW; noluit T. — ipsius ϱSW; issius π. — 2. celerrime fortissimeque ϱSVW; celerrimeque fortissime T. — illo remigante FW; illo remigantem TU, illum remigantem SV. — concurrerunt πϱS; cucurrerunt W. — 3. nam cum ϱSW; nautum π. — 4. magis πϱW; magnis S. — erant ϱSW; *om.* π. — dubitabant πϱSW[2]; dubitarent W[1]. — aequata πϱW; aequanta S. — 5. Octaviani πϱS; octavii W. — 6. adnatat ad suum πSUW; ad suum adnatat F. — 7. velis β; plenis velis *H. J. Müller* (*J. B. XIV, 348*). — **47**, 1. Vatinius ϱSVW; Vitius T[1], Vatius T[2]. — ex β; *del. R. Schneider.* — proelio FπSW; periculo U. — 2. penterem *R. Stephanus*; penteremem ϱSVW, pentiremem U. *Vox hybrida num Romanis umquam in usu fuerit, dubito; certe apud*

Isidorum (*Orig. 19, 1, 23*), *quem citant Georges et Quicherat* (*Addend. Lexic. Latin.*), *optimi codices exhibent* penteres. — triremes ϱSVW; trirenes T. — consumpto *codd. Petav. Norric.*; *om.* *β*. — quod eo πϱS; quo eo W. — credebat Octavium ex fuga W¹. — 3. in ea W(LDδ); in eum πϱS, Ratineum *Larsen*. *Cf. Dio Cass. 56, 11. Plin. N. H. 3, 142.* — oppidum earum W¹. — 5. brevi ϱSVW; brevissimo T. — Cornificio πϱS; corfinio W. — brundusium W. — **48**, 1. Iis U; is π, his FSW. — periculi πϱS; periculo W. — Q. ϱW; Quae π, *om.* S. — sive consuetudine πϱS; sine consuetudine W. — quod vel; quo vel *β*. — multis πUF²; mutis F¹W, mutus S. — difficulter odia πϱW; difficultate rodia S. — animum advertere F; animadvertere W, animum avertere πSU. — 2. conduxit sestertios centenos; conduxit sester̄. C. ϱW, conduxit seste · R · C · S, conduxit se ////// · R · C (*post* se *tres litterae erasae*) T, conduxisset romanus Cassius V. — post cum; postquam *β*. — in Lusitania Medobregam SW; illusit aniamedo bregam πϱ. — Medobrigenses *β*. — esset ϱW; *om.* πS. — appellatus πϱW; appellatus iterum S. — sestertiis cehtenis; ihs · c. ϱSTW, ihc cesar V. — 3. minuebant; minuebat *β*. — **49**, 1. hiberna ϱW; (h)ibernia πS. — in ea *β*; antea *Madvig*, ingens *Iurinius*. — et ut ϱSVW; ut et T. — 2. locupletium πϱS; locupletum W. — simulationis *R. Schneider*; simultatium πSUW, simultantium F. — causa πS; causae ϱW. — coiciebantur *β*; conciebantur *Landgraf*. — quaestus ϱSW; quaestius π. — et evidentis ϱSVW; aut evidentis *deinde tres litterae erasae* T. — aut minimi ϱSVW; aut̄ minimi T. — et tribunal ϱST²VW; at tribunal T¹. — 3. modo πϱW; domo S. — quin S; qui πϱW. — **50**, 1. imperator ϱSTW; *om.* V. — 2. referebant πϱW; ferebant S. — 3. novam conscribit ϱST²W; scribit novam V, adscribit novam T¹. — legionis ϱSW; legiones π. — **51**, 1. Mauretaniam S; Mauritaniam πϱW. — maioraque ϱW; maturaque πS. — 2. voluptate *Aldus*; voluntate *β*. — esset *om.* V. — 3. Lusitaniam F; Lusitania πSUW. — arcessendas πϱS; arcersendas W. — navesque πϱS; naves W. — praepararentur πϱW; praeparentur S. — discriberentur F; describerentur STUW. *Verba* pecuniaeque *usque ad* imperarentur *om.* V. — 4. deerat ϱW; de ea πS. — **52**, 1. iis S; js U, his F, is π, hiis W. — Mauretaniam; Mauritaniam *β*. — sestertios centenos; sestertios (*vel* sestercios) ϱSVW¹, sestertia W², sestertiorum T. — Hispania F; Hispaniam πSUW. — 2. se Cordubam πϱS; Cordubam se W¹. — postmeridiano ϱSVW; postmeridianam T. — in *om.* S. — Minucius; Minutius *β*. — Racilii libellum ϱSTW; racili bellum V. — aliquid ab eo πϱS; ab eo aliquid W. — tradit ϱSW²; tradidit πW¹. — aversum *Oudendorpius*; uersum FST, verso UW, usum V. — 3. universis ϱSW;

universus π. — Munatius πρSW^1; Minutius W^2. — 4. ibi T. Vasius ρ; ibi tuasius πW, ibit uasius S. — Mercello *Hübner C. I. L. II p. 146.* Mergelio S, Mergilio πρW. — At S; Ad πρW. — ipsum ρSTW^b; idsum W^a, *om.* V. — Licinius Squillus ρSTW; Lucinius quibus V. — **53**, 1. compluresque ρSTW; complures V. — evocatos πρSW^2; evocatas W^1. — secum πρW; & S. — consuerat πSU; consueverat FW. — 2. ceteri ρW; ceteris π(V^1)S. — Tusculus ρTW; Tuculus V, Tisculus S. — 3. saxa πρWS^b; sexa S^a. — iacebant πρW; iaciebant S. — fugiens ρSW; refugiens π. — confert ρSTW; se confert V. — 4. L. *codd. recc.*; *om.* β. — militibusque W^{2}D: a militibusque β. — 5. ut vernaculae *Nipperdeius, cuius coniecturam contra Mommsenum (Herm. XIX p. 13 n. 2) defendit Domaszewskius in Annalium Heidelberg. novorum Tom. IV (1894) p. 168 n. 4*; aut vernaculae β. — legionis SW; legiones πρ. — legionem ρSVW; legiones T. *cf. 57, 3 et Landgraf ad 60, 5.* — ibi erat ρSVW; erat ibi T. — **54**, 1 Interim *om.* V. — permotus quam πρW; perquam S. — refecit S^1. — celiter S. — 3. secundani πρW; secundam S. — quid ρST; quod V. — iudicaretur LD; indicaretur πρW, indicaret S. — deiecta πSUW; eiecta F. — **55**, 1. legionem U; legioñ T, legiones FSVW; *an scribendum:* legiones in castra remittit V cohortibus XXX (*id est* quinque cohortibus tricesimae) retentis? *cf. ad 57, 3.* — 2. Minucii ρS; Minici π, munitii W. — 3. Minucium; Minicium T, Munitium ρW, Municium VS. — excruciandum ρSTW; cruciandum V. — indicium; indictum β. — 4. Isdem ρW; idem πS. — adfectus ST; affectus V, adfecit ρ, affecit W. — Mercello *Hübner. cf. 52, 4*; Mercelio ρSTW, Mercellio V. — *lacunam notavit Nipperdeius.* — Squillus ρ; scuillus πSW. — iis; his β. — redemerunt πρS; redimerunt W. — 5. HS LX *Glandorpius, cf. Val. Max. 9, 4, 2*; sħi X ρSTW, *om.* V *relicto spatio.* — Sestio πρW; sensio S. — Quod si *R. Schneider*; qui si β. — **56**, 2. mixtam πρW; mixtum S. — dolore πS; dolori ρW. — superiorum *add. Fleischer.* — animi *Scaliger*; animis T, animus ρSVW. — 4. Equitum autem Romanorum *codd. recc.*; eque autem Rome W, eque autem Romi T, eq· autem Rom̄. S, equae autem Romae V, aeque autem Romae ρ. — dilectum V; delectum ρSTW. — conventibus πSUW; convenientibus F. — coloniisque D; colonisque β. — creabat STU; credebat FVW. — 5. totum D^{2}δ; notum πSUW, novum F. — Africam F; Africa πUSW. — et auxilia SW; & auxilium T^1, & ad auxilium T^2, et ad auxilia ρV. — 6. ut quibus ρW; quibus πS. — se ρSVW; sed T. — **57**, 1. eam a *Iurinius*; fama β. — legione πSUW; legionem F. — quam ρSV^{b}W; *om.* TV^a — legatus πρW; legatis S. — Ilipam *Glandorpius*; Leptim β. — seditione facta ρSTW; facta sedicione V. — non *om.* T. —

ducebatur ϱSW; deducebatur π. — 2. unetvicesimanorum *Lipsius*; undevi(n)ce(n)simanorum β. — mane πϱW; manu S. — Naevam *R. Schneider*; noctu β. — perspiceret πϱW; respiceret S. — moratus FπSW; moratur U. — Carmonem *Nipperdeius*; Carbonem β. — 3. legio πϱW; legiones S. — XXX ϱSTW; XXXI V. — cohortes ϱSVW; cohortium T. — ex ϱSV; & TW. — quinta legione *cod. Petav.*; V legione πϱS, V legiones W. — Obuculam ϱSVW; Obuculum T. — his V; iis S, is ϱTW. — legionem S; *om.* πϱW. — se *om.* T. — T. Torium S; intorium πϱW. *cf. C. I. L. II n. 3270.* — Italicensem ϱSW; Italicensum π. — 4. M. Marcellum quaestorem *Forchhammer*; Marcellumque β. — eam in potestate FπSW; ean in potestatem U. — Q. ϱSVW; quę T (*sic; errat Dübner*). — 5. affertur πϱW; ut fertur S. — adductum *Oudendorpius*; abductum β. *cf. 35, 2.* — namque *om.* S. — id varie ϱSTW; idurarię V. — 6. Segoviam ϱSVW; Segoniam T. — Singiliense *Nipperdeius*; Siciliense β (siciliensē V). — animos πϱW; animo S. — Caesari πϱW; a Cęsari S. — provincia *om.* W. — restitueretur ϱSTW; restituerunt V. — **58**, 1. Torius; Thorius β, *cf. ad 57, 3.* — veteres legiones ϱW; veterem legiones ST, veterem leḡ. V. — ut *om.* S. — qui πϱW; quę S. — viribus uti videbatur πSUW; uti videbatur viribus F. — recuperare SVW; reciperare ϱT. — 2. Caesaris πϱW; Caesaris nomine maioribus viribus S. — Pompei *om.* W. — communis erat coniectura β; commiserit, coniectura ⟨est⟩ *Cornelissen.* — prae se ϱST; per se V. — Torius; Thorius β. *cf. ad 57, 3.* — ferebat πϱS; ferebatur W[1], fatebatur W[2]. — 3. milites adeo *om.* W. — infatuabantur *Cornelissen*; fatebantur πϱS; *om.* W. — inscriptum ϱST; scriptum VW. — 4. *Verba inde a* Frequens regionibus *usque ad* diriperent *in textu omissa, in inferiore margine recenti manu addita sunt in* V. — matrum familias πϱW; matrum fidelium familias S. — deprecaturque ϱW; deprecaturquae π, deprecatur S. — facere cogerentur ϱSVW; facerentur T. — **59**, 1. opus esse V; opus esset ϱSTW. — tamque ϱW; tamquam πS. — *verba inde a* posse perducere *usque ad* causam *om.* V. — causam STUW; causa F. — detraxerunt β; deterserunt *Menge N. phil. Rundsch. 1889, 129*; eraserunt *Cornelissen. Sed cf. Ulp. Dig. 3, 2, 2, 2.* — et conventum ϱSTW; conventum V. — 2. milia passuum; m̄. p̄. STW, menses Pompeium V. — Bogudem FπS; Boguden U, bogudē W. — ad M. Lepidum *codd. recc.?*; M. Lepidum β. — provinciaeque ϱW; provinciaque πS. — veniret β; *an* venirent? — vastat ϱW; vastata πS. — **60**, 1. Marcellum sibi ducem πϱSW[2]; sibi ducem Marcellum W[1]. — concurrerunt πϱS; cucurrerunt W. — orant S; *om.* πϱW. — clarissimaeque *Bruno Keil*; carissimaeque ϱSVW, karissimaeque T, feracissimaeque *Cornelissen.* — 2. victoris ϱW;

victores πS. — potestatis esset *corruptum puto; forsitan ita fere scripserit auctor bell. Alex.*: neque suae potestatis esse videret militibus pugnandi cupidissimis resistere. — 3. Cassium FπSW; Cassius U. — videret SD²δ; *om.* πϱW. — is ϱSVW; his T. — recipiant ϱSVW; reciperent T. — 4. infirmum πW; infirmem ϱS. — equitatu πϱW; equitatum S. — ripis *om.* V. — 5. quid STW; quod V. qui ϱ. — vitii S; uti πU, usu uti F, usus W. — difficultatisque W; difficultatesque πϱS. — aciem FπSW; acie U. — educit ϱTW; ducit V, educunt S. — **61**, 1. Marcellus *om.* W. — legionum πϱW; legionem S. — 2. conlata *Stephanus*; conlocata (collocata W) β. — quodam ϱSVW; quoddam T. — cluderetur T². — Uliam *Ciacconius*; Ullam β. *sic semper.* — fidele esse oppidum ϱSTW; oppidum fidele· esse V. — 3. et loci *cod. Lov., Aldus*; est loci β. — et ipsa *Aldus*; ut ipsa β. — ab oppugnatione ϱSW; ad oppugnatione T, ad oppugnationem V. — 4. deductus *Nipperdeius*; eductus ϱW, edoctus πS. — confligeret ϱW; confligere πS. — incitatis πϱS; inciuitatis W. — latius πϱSW²; longius W¹. — civitates ea paterentur πSW; ea paterentur civitates ϱ. — passi UW; pass(a)e FπS. — 5. collocatis W; c̄locatius T, conlocatis S. — 6. magno *Oudendorpius codicibus non indicatis*; m. S, *om.* πϱW. — usui πϱW; usu S. — **62**, 1. Paucis diebus Q. Cassii FS; paucis diebusque Cassi UW, paucisque diebus Cassi π. — legioni .. complures *Iurinius*; legionem .. compluresque β. — auxiliarias S; auxiliariis πϱW. — 2. plures πϱS; complures WD. — Marcello favebant ϱW; Marcellum fovebant πS. — 3. Accedit ϱSVW; accidit T. — Bogus πϱW; Bogas S. — Marcelli *om.* T. — saepe β; aeque *Cornelissen.* — ad utrumque ϱW; ad utrimque πS. — transferente FW; transferentem πSU. — nec unquam tamen T. — **63**, 1. legionariis ϱSTW; legionaribus V. — 2. Marcellus *om.* W. — se tenet ϱSVW; se recepit tenetque T. — iuris STUW; *in* F *inter versus legitur,* iuri V. — ne πSW; nec ϱ. — Lepidi ϱSVW; Lipidi T. — verebatur πϱS; videbatur W. — 3. exeundum ϱSTW; eundem V. — re omni πϱS; omni re W. — 4. sibi *om.* V. — Lepido ϱSVW; Lipodo T. — disicerentur V; dissicerentur ϱSTW. — 5. pace *add. Nipperdeius.* — cum *add. Aldus.* — complanarentur *scripsi*; complanarent β. *an* planarentur? — **64**, 1. castra Marcellus πϱS; castra Metellus W. — Cassius *om.* S. — Carmonem *Hübner*; Narbonem FSVW, Narbonam TU. — 2. provinciam obtinendam ϱSTW; optinendam provinciam V. — venit SLD²δ; *om.* πϱW. — navem *R. Schneider*; navis πϱ, naves SW, navim *Schiller.* — et Marcello ϱSTW; Marcelloque V. — eius amici V. — pars magna *et* confecta rapinis *in* U *signis transposita.* — infinitis ϱSVW; infinitimis T. — 3. ut *om.* S. — in TU; *om.* FSVW. — hibe-

rum πρS; hibernum W. — nihilo S; nihil πρW. — **navem** ρSW; navim π. — derectam ρT; directam VW, indirectam S. — **65**, 1. uenisset πρS; ueniret W. — iis; his β. — reipublicae FV; reip. W, rep̄. STU. — commode geri ρSW; commoda egeri π. — orirentur F^2SV; orerentur TUW. — eorum *add. Larsen.* — existimavit πρW; existimabat S. — metum ρVW; metu T, moetum S. — 2. plus *om.* T. — sibi videbat W. — 3. Non FπSW; Nam U. — Pharnacem FπW; Pharnacen SU. — 4. Commoratus πρW; commoratur S. — maiore πρW; maiores S. — privatim *R. Schneider*; viritim β. — finitimos *Oudendorpius*; finitimosque β. — concurrerant πρS; cucurrerant W. — populo Romano πρS; r. p. W. — **66**, 1. legioni *Domaszewskius in Annal. Heidelberg. Nov. tom. IV (1894) p 173*; legionibus β. — praeficit SW^2; praefecit $\pi\rho W^1$. — 2. fere ρSVW; est fere T. — fortissimumque β; fertilissimumque *R. Schneider.* — 3. civitatium ρS; civitatum πW. — venit δD^2; *om.* β, *sed plura excidisse suspicor.* — eius *om.* V. — maiestate; magis β. — 4. Bythino UW, Bithino FS, bithinio π. — ortus πρW; ortis S. — *verba* propter adversam *usque ad* generis *post* tamen *transposui cum Cornelisseno; post* intermisso *collocavit H. Schiller. In libris leguntur post* ortus. — mutationemque β; imminutionem *Cornelissen. cf. Cic. ad fam. III 8, 2.* — sacerdotium πU; sacerdotum S, sacerdotio FW. — 5. Ariarathi πρW; Amarathi S. — Ariobarzanen . . . eumque *suppl. Nipperdeius.* — inceptum ρVW; ceptum T, cęptum S. — **67**, 1. tetrarches V; tetriarches T, tetharces ρ, thetarces S, tetharches W^1, tethrarches W^2. — neque moribus neque legibus W^1. — esse πρW; esset S. — regiis F^2; regis $STUF^1W$, regibus V. — tantum Dδ; tanto β. — parte *om.* V. — ⟨in⟩ Caesaris habuisset exercitibus *Cornelissen.* — coactus *add. Glandorpius*; excitus precibus imperiisque *Larsen.* — castris πρW; crasstris S. — 2. se debuisse iudicem ρTW^2; se diebus se iudicem V, friudicem debuisse S. — esse *om.* F. — populi Romani; p̄. R̄. ST, publicarum rerum V, *om.* W. — **68**, 1. coarguisset *transposui post* defensionem eius; *in codicibus legitur post* recipere. *cf. Senec. Rhet. II 1 (9) 38, p. 128, 8 ed. H. J. Müller. et bell. Afr. 64, 2.* — se *addidit Larsen.* — esset quis ρSW; esset qui π. — denique *Nipperdeius*; deinde β. — post *om.* S. — C. ρSTW; quintum V. — consul esset FW^2 *eademque lectio videtur latere in* S, *qui exhibet* consules se tamen; consules sed W^1, consules πU. — suis beneficiis πSUW; beneficiis suis F. — frequentes ρTW; frequenter V, frequent S. — concurrissent πρS; concucurissent W. — esse dixit ρSTW; dixit V. — 2. armatura *Cuiacius*; matura π, natura ρSW. — **69**, 1. abduxerat ρSW; abduxerant V, adduxerat T. — deminutam πSU; diminutam FW. — mille $D^2\delta$; cum β. — duae quae TU; duae

quas FSVW. — 2. a Pharnace missi ST; ab pharnace missi W, missi a Pharnace V, missi ad Pharnacē UF^1. — eius adventus ρSTW; adventus eius V. — **70**, 1. esset *om.* S. — 2. monuit πρS; monebat W. — gloriarentur ρW; glorientur πS. — 3. libentius facere quisquam πSUW; liberatius quicquam facere F. — quam *om.* S. — iis U; is S, his FπW. — qui *Vascosanus*; qui non β. — 4. quin *Nipperdeius*; quam β. — commemorarent πρW; commemorassent S. — 5. se *om.* π. — magnas πρW; magnas iniurias S. — 6. exsectis πW; exectis UF^1, etectis S. — restituere posse FSTW; restituere non

non

posset U, restituere posset V. — 7. civibusque ρSTW; civibus V. — 8. Id *add. R. Schneider.* — tunc sibi mitteret ρSTW; nunc mitteret sibi V. — enim ei ρW; enim πS. — **71**, 1. At πρW; ac S. — liberaliter omnia πρ; omnia legaliter S. — proficisceretur πS; proficisceretur existimabat ρW. — enim *om* V. causis ρSTW; rebus V. — decedendi ρSTW; decendi V. — diem postulare longiorem πSU; dies postulare longiores F, diem postulare longiores W. — 2. consueverat SW. — **72**, 1. velut ρS; velud W, veluti T, sicuti V. — 2. huic W(Dδ); hoc πρS. — multique β; multisque *R. Schneider.* — colles vallibus W. — unus *om.* S. — Triarii; Traiari V. — acceptum temporibus *scripsi*; locis atque itineribus β. *cf. Philolog. 1896, 154.* — magnam in illis partibus habet nobilitatem, *quae verba in β leguntur post* oppido, *transposui ante* paene. — coniunctus est *Vielhaber*; coniunctus β. — ab Zela ρSTW; Zela V. — **73**, 1. sua castra πρW; sua causa S. — munituras ρ; munitura W, munitur V^1, muniturus STV^2. — ea loca hostes priores STUW; ea priores loca hostes F, ea loca priores hostes V. — non ρW; *om.* πS. — erant πρW; erat S. — 2. conlato UV; c̄lato T, collato SW. — eum πρW; cum S. Triarium SW; Traiarium πρ. — 3. hoc ρSW; Huc π. *cf. Wölfflin, Archiv VII 332. Friedländer Petron. p. 228.* — per *addidi.* — aggeri *scripsi*; agerentur β, agerent *cod. Petav.* — discederet πρSW^2; cessaret W^1. — passuum UW; passum πS, pass. F. — mille δ; *om.* β. — vallis SV *corr.*; valles ρTW. — divideret πρW; videret S. — incepto ρSW; incerto π. — **74**, 1. tenerentur πSW; tenerentur id fieri credebat ρ. — 2. opus ρSTW; *om.* V. — *post* faceret *Cornelissen inserit* iuberet. — 3. illam πρW; illorum S. — veterani *Stephanus*; veterana β. — quem XXII πS; cum legione quem XXII ρ, quem cum legione XXII W. — contemptu πρ; contemptum WS. — in praeruptam vallem *R. Schneider*; praerupta valle β. — 4. inanem *om.* S. — coartationem *Brutus*; cohortationem πSUW, coortationem F. — locum; loco β. — esset subiturus V. — in praeruptam WD; praeruptam in proelium ρ *Lov.*, in p̄lium ST, in bellum V. — descederat S. —

75, 1. oppressus πS; oppressos ϱW. — opere TU; operibus FSVW. — revocat *Iurinius*; vocat β. — 2. confligitur *P. Manutius*; confligit β. — bellicis *Stephanus*; bellis β. — 3. eis FSW; eius U, *om.* π. — **76**, 1. acri *om.* W. — veterana legio sexta πϱ; veterana sexta legio W, veterana religio S. — collocata SW; c̄locata T. — Ab πϱW; ex S. — in proclivi ϱSW *id est* facile. *cf. Plaut. Capt. 336. Naev. com. 93. Ter. Andr. 701. Sall. or. ad. Caes. II, 8*; proclivi π. — eisdem *om.* S. — mediaque πSW; medieque F¹U. — 2. proiectis πϱW; progiectis S. — transgressi ϱSTW; transprogressi V. — inermi β; inermes F². — 3. subire ϱSTW; subiere (re *in rasura*) V. — defendentibus β; deserentibus *Lipsius*. — iis; his β. — castra quas ϱSW; castris quas T, castra quae V. — 4. suorum aut capta πϱW; aut capta suorum S. — attulisset ϱSW; attribuisset V, *om.* T. — **77**, 1. totiens STW; tociens V. — est laetitia πSUW; laetitia est F. — eoque *scripsi*; quodque β. *an* miles quoque? — 2. decedere πϱW; decere S. — Viniciano ϱV; Vinciano S, Vinitiano TW. — relinquit FVW; reliquit STU. — **78**, 1. et statuit πϱS; ac statuit W. — civitates *om.* F. — 2. Pergamenum πϱS; pergamum W. — a quo rem *Scaliger*; quo rem πϱW, quorū S. — parvulum secum ϱSVW; secum parvulum T. — retinuerat πϱW; retiuerat S. — regnum *add. Larsen*. — interposito FπSW; interposita U. — munivit δ; munierat β. — 3. Eidem πϱSW²; eodem W¹. — tetrarchiā ϱ, tethrarciam W, tetrarchian π, tetarcian S. — legibus *del. Ciacconius*. — possessam ϱSTW; obsessam V. — a Deiotaro Lδ; Deiotaro β. — 4. usquam πϱW; nusquam S. — C. Cesaris Belli Alexandrini explicit. Incipit · Belli · Affricani W; C. CAESARIS BELLI ALEXANDRI EXPŁ LIBER XI^s IVLII · CELSI · CESARIS · CONSTANTINI · LIBER XII^s · INCIPIT · DE BELLO AFFRICO · S, EXPICIT C. CESARIS BELLI ALEXANDRIN INCIPIT LIBER BELLI AFFRICE FELICITER T, Explicit lib̄. II Alexandrini belli. Incipit lib̄. III · i · e · Bellum Africum V.

PRAEFATIO.

Cum ante hos quattuor annos Teubnero scriberem de Caesaris commentariis denuo edendis, bellum Africum mihi reservavi, non ut novis coniecturis libellum emendarem, sed ut, quae in editione mea (Lips. 1889) minus recte administraveram, et usu edoctus et novis subsidiis instructus ipse corrigerem. Cf. Arch. lex. lat. VIII 608. Ecce habes, lector benevole, commentarium secundum optimos codices editum; neque tamen promisso stetissem, nisi aliis laboribus oppresso commode subvenisset Kübleri industria et comitas.

Monachii.

Ed. Woelfflin.

ADNOTATIO CRITICA.

BELLUM AFRICUM.

1, 1. XIIII πρS; XIII W. — lilibeum πρW; lilibicum S. — conscendere velle F. — equites ρSTW; ęque V. — 2. sibi *om.* S. — speraret ρSTW; spectaret V. — 3. id πρS; idem W. — tamen *om.* W. — praetermittere USW; praetermitteret πF. ut nullam praetermitteret *Davisius.* — 4. IIII πρS; III W. — esse *om.* F. — 5. convenire IIII *R. Schneider J. B. XVII, 247*; convenire in his β. *cf. adnot. critic. ad b. c. 3, 7, 2, b. Al. 31, 1.* — legio πρW; religio S. — equitum πS; equitatus ρW. — **2**, 1. legionibus ... milibus *om.* W. — equitum ρSV; equi T. — milibus ρV; milia ST. — 2. abest πF²UW; est S. — Lilybaeo; lilybico eo S, lilibyeom T, lilibi eo V, lilibreum W¹, lilibeum ρW². — 3. vendit publice S. — 4. mandatis S; *om.* πρW. — navem US; naves πF, *om.* W. — 5. certo *om.* S. — petierant *scripsi*; petierunt β. — 6. dein πρW; deinde S. — relinquit FVW; reliquit STU. — **3**, 1. ad *add. R. Schneider.* — Hadrumetum *cf. b. c. II 23, 3*; Adry(*vel* u)metum β. — praeerat πρW; praeceperat S. — C. ρSTW; caesar V. — maritimam πSUW; maritumam F. — petens *add. Kiessling*; Hadrumetum *del. Em. Hoffmann.* — Mauris FSW; Mauri U, Mauro π. — tribus milibus ρSTW; tria milia V. — exponit ρSTW; ponit V. — milia ρV; milium SW, mit T. — considit *scripsi*; consedit β. — 2. portam; portam commoratus S, portum πρW. — considunt S; consident πρW. — se ρTW; sese S, *om.* V. — defendendum πρW; defendum S. — numerus *om.* S. — instar *Walchius*; intus β. — 3. rediit πρW; redit S. — 4. praefectisque πρW; praefectis S. — omnium *addidit Kübler*; militari *Kiessling.* — superioribus *om.* F. — signata S. — dederat ρW; dediderat πS. — his FπW; iis SU. — perlectis ρSTW; perfectis V. — 5. namque πρW; nam neque S. — tutum ab hostium *del. Cornelissen.* — fortuito ρTW; fortuitu SV. — **4**, 1. petit ρSTW; peciit V. — uti πUW; ut FS. — Considio F²STUW; consilio F¹V. — 2. Considium F²STUW; consilium F¹V. — 3. litterasque ρSTW; atque litteras V. — imperatore *Barthius*;

immo *β*. — 4. tum ϱSVW; tunc T — hoc tempore *om*. V. — pop. Rom.; publicae rei V. — statim *om*. S. — 5. et die *om*. V, *delevit R. Schneider J. B. XVII 247*. — reliquae ei V. — equitatu πϱS; equitatus W. — habundabat FTW; habundat S, abundat V. — erat ad oppugnandum V. — accessus πϱ; ascensus SW. — nuntiabatur πSU; nuntiabantur FW. — et equitatus nuntiabatur magna auxilia V. — re *om*. T. — caesar esset ϱW; caesar est π, est caesar S. — 6, 1. casu erupit succurrit T, *deleto* erupit; *post* succurrit *spatium vacuum 10 fere litt. in* F. — iter ϱW; et iter πS. — occupant ϱW; occupat πS. — 3. fugarentque S; fugerentque π, refugerentque W[1], refugarentque W[2], urgerentque ϱ. — 4. coniecti erant et repulsi F. — 5. ex ϱVSW; et T. quas ex veteranis *R. Schneider J. B. XVII 246*. — ex parte V. — 6. ita πϱW; itaque S. — Numidae ϱSW; Numidiae π. — 7. et polliceri πU; polliceri FSW. — paratosque ϱSW; paratos (paratas T[1]) π. — Ruspinam; usurpinam *β*. — Kal. Ian. *ad initium capitis sequentis transposuit R. Schneider J. B. XVII 247*. — 7, 1. Leptim S; Leptī πϱW. — libenter *β*; *an* libentes? *cf. 90, 2 et Ter. Phorm. 565*. — vellet *om*. T. — polliceretur T. — 3. cursum petere *Cornelissen Mnem. N. S. XVI. cf. Cic. ad Att. III 8, 2*. — 4. ad mari U. — devastarentur V. — portari V. — 5. qui aquatum ϱSTW; quia quantum V. — adorti ϱSTW; ad ora V. — convulneraverunt V. — 6. inter ϱSVW; in T. — 6. et subito existunt *β*; ut subito existant *Em. Hoffmann*. — depugnant *Kübler cum* D[1]; depugnent *β*. — 8, 1. mittenda ϱSTW; mittere V. — postumum ϱ; postumium πSW. — 3. C. ϱSTW; caesar V. — Crispum πϱW; scripum S. — Cercinam; cerinam πϱW, celerinam S. — frumentum T. — 4. ita praecipiebat ϱST; praecipiebat VW. — uti πϱW; ut si S. — possent neque; posset necne *β*. — nullum *β*; ullum D[2]δ. *Cf. quae adnotavi in editione maiore*. — 5. perfugis πUW; profugis FS. — contra se bellum W. — se gerebant πϱ; segregabat S. — mirari *Novakius*; miserari *β*. — ex provincia πϱ; et provincia SW. — regis esse TUW; esse regis FV, regis S. — 9, 1. Lepti; Leptim *β*. — pridie *β*; biduo ante *R. Schneider J. B. XVII 248*. — exercitus U; exercitui FπSW. — frumentatum ϱSW; frumentatumque π. — plostra πϱS; plaustra U[2]W. — se *addidi*. — 2. invento frumenti S. — rupinam π. — hoc *β*; *id est* = huc. *cf. ad b. Alex. 73, 3*. — idcirco *om*. S — recepisse *β*. *cf. 18, 2. 25, 5. 34, 6. Arch. X 2 sq*. — ut maritima (arituma T) ... ne πSW(?); ne maritima ϱ. — ad classim T; ad classem V, ad classi SU, ad classis FW. — 10, 1. Saserna Dδ; serserna S, seserna πϱW. — fratre πϱW; fratri S. — Lepti; leptim *β*. Lepti in *R. Schneider*. *sed cf. 28, 1*. — relinquerat U. — ab *om*. S. — passus V. — 2. exercitum V — insciis πϱW; in-

scitis S. — tristimonia πS; tristicia ϱ, tristi W. — 3. equitatum *Moelkenus, in commentarium de bello Africano quaestiones criticae, Argentorati 1892*; equitatumque β. — solatii L; solatium β. — auxilii L; auxilium β. — animum advertebant ϱSUT; animadvertebant VW. — vulgu T. — miserabilique V. — 4. huic ϱW; hic πS. — homines ϱSTW; omnes V. — spernabant S¹. — **11**, 1. albescente V. — 2. advenientis T. — expectare πϱS; spectare W. — 3. advectis β; adauctis *R. Schneider J. B. XVII, 246.* — equitumque D²; equitatumque πU², equitatuumque FW, equitatum SU¹. — expeditis *om.* W. — profectus est frumentatum V. — 4. est cognitum πϱW; cognitum est S. — Caesaris πϱW; regis S. — eos FπSW; eo U. — qui *om.* π. — sui *om.* S. — ne *scripsi*; ne nihil S, nihil π, uti nihil ϱW. — metu β; mente *Funckius Philol. 1890, 673.* — **12**, 1. ei πϱW; et S. — haut T, aut V. — ab se esse *R. Schneider J. B. XVII, 246*; ab sese πSVW, ab se T. — 2. non magnam πF; non magnum SUW. — parvus ex castris exierat numerus ϱW; parvus ex castris numerus SV, parvus numerus ex castris T. — arcessi ϱSW; arcessiri π. *cf. Arch. Lexicogr. VIII, 279.* — se consequi leniter V. — 3. procul conspici hostis S. — eam *om.* S. — cum equitibus δ; equitibus β. — CCCC β; MCCCC *vel* MM *Stoffel*, MCC *ipse conieci.* — sagittariis CL *Oudendorpius*; sagittariis et β. — **13**, 1. hostes S; hostibus πϱW. — Pacidei πSUW; pancidei F. — derigunt; dirigunt β. — mirabili S; mirabilem ϱVW, *om.* T. — longitudinem T¹. — cesareani S. — arbitraremur S. — ac πϱW; a S. — equitum SV; equitatum ϱT, equitatuum W. — 2. derigit; dirigit β. — opponit πϱW; componit S. — enim se πϱW; se enim S. — cum pedestr. cop. ac. instr. W. — copiis se S. — **14**, 1. sese moveret *Lipsius*; se removeret β. — paucitate suorum V. — equitatus T²V; equitatum ϱSW, equites T¹. — extenuare; extenuari β. — coeperunt L; coeperant β. — 2. turmis ϱSTW; turmis castris V. — Numidiae T. — equitibus πSW; equitatu ϱ. — coniciunt πϱW; conittunt S. — 3. peditibus πϱWS²; pedites S¹. — succurrent S. — **15**, 1. animadverteret VW. — a signis S. — prosequuntur V? L; persequuntur ϱSTW. — nudato *om.* W. — pilum ϱWS; palam π. — militis ϱW; milites πS. — facili V. — 2. conatur ϱW; non conatur πS. — hostis πϱW; hostes S. — 3. temporis S; temporis horae πϱW. — equitatus S. — intra ϱSTW; inter V. — *post* cancellos *U marg.:* insolentissima admodum iactantia labieni. — **16**, 1. equo ϱSTW; ęquite V. — tiro *om.* S. — verbis iste F. — mehercule πϱS; mehercle W, meherculē T². — vestri ϱSW; n͞ri T¹V. — 2. et veteranus V. — tum .. decumanorum *om.* V. — decem anorum S. — 3. quis πϱW; qui S. — viribus *om.* V. — decumanum; decu(*vel* i)mum β. — 4. neque amplius β; nec quicquam

amplius *conieci*. — **17**, 1. in longitudinem quam maximam W; in longitudine quam maxima πϱS. — altera *Ablancourt*; alteram β. — contenderet *Domaszewskius*; tenderet β. — coronam ϱW; corona πS. — equitibus πS; equites ϱ, equitesque W. — adortatus T. — ad suos πϱW; ad uos S. — recepit V. — 2. rebus πϱW; in rebus S. — sicut πϱW; ut S. — **18**, 1. MDC *cf. 19, 4*; ∞C ϱW, CCC πS. — recta ϱSW; recto π. — subsidio πSW; subsidia ϱ. — occurrunt ϱTW; procurrunt V, concurrunt S. — 2. atque hostes ϱW; at cohortes πS. — suis ex β; vix ex *Stangl Philol. 1892, 246*. — coeperunt πSU²W; coeperant ϱ. — se in castra S. — 3. redintegrare S. — 4. hostibus πϱS; cohortibus W. — nausea; nausia ϱSW, nausias π. *cf. 35, 6*. — recentis SV. — sitis S. — defatigata vulneribus S; fatigata V. — tardiora ϱW; tardiorem πS. — esset iam reliqua S. — equitibus *Aldus*; equitatibus S¹, equitatibusque S², equitibusque πϱ, equitibusque circumdatis *om*. W. — cohortatur; cohortatus πϱS, imperat W. — colles πϱWSᵇ; fines Sᵃ. — repulsissent W. — eorum ϱSTW; eis V. — 5. cum iam hostes ϱ; cum hostes iam W, iam hostes iam S, iam hostes π. — languide *om*. S. — tela πSW; tale ϱ. — mitterent ϱW; mittendi πS — turmasque ϱW; turmas ST, turma V. — post collemque ϱW; post collem S, post colle π. — leniterque U². — accepti *om*. W. — **19**, 1. perfugere *Gudius*; perfuge β. *cf. ad bell. Hisp. 18, 6*. — complures *scripsi* (W?); plures β. — ex omni genere S; et omni genere πϱW. — 2. eos *om*. V. — uti TU. — genere ϱSTW; genuini V. — circumventi ϱSVW; circumdati T. — opprimebantur V. — 3. Labienum *edd. vett.*; Iubam β. — se ϱSTW; sese V. — adversariis ϱSTW; auxiliariis V. — caesaris *om*. S. — ut πϱW; et S. — vincerentur πϱW; caederentur S. — qui; quis β. — in illorum ϱTW; non illorum S, illorum V. — numero *add. Heinsius, Lipsius*. — Romae ϱSW; ac romae π. — vellem S. — retentos consuetudine *Kraner*; consuetudine (consuetudinem S) retentos β. — autem *om*. S. — equitatum W. — Buthroto *Fröhlich*; Brundisio β. — quosque ibi *scripsi*; ibique β. — equoque S; *om*. πϱW. — condocefecerat *Oudendorpius*; condidicerat β. — elephantis πϱW; elefantes S. — ex πϱW; et S. — genere V. — XXII mił W¹, *eras*. X. — milia V. — 4. Hac πϱW; haec. — fiducia *Landgrafius*; ea audacia β. — VIII ϱSW; VII π. — milibus ϱ; militibus π¹SW. — equitatibus W. — quater ϱSVW; quartum T. — hippo taxotisque T. — nonarum S. — VI *Ciacconius*; tertium *vel* III β. — Caesar *add. Dinter*. — purissimisque FSW; plurissimisque U(?), plurimisque π. — **20**, 1. muniret S. — maioribus πϱW; minoribus S. — vallum V. — deducere W. — quo tutius ϱSVW; quotius T. — commeatus ϱW; commeare πS. — epibattarumque S. — armatura πϱW; armaturae S. —

interponeretur ϱW; interponerentur πS. — sagittariisque; sagittariique β. — Syris; sciris S. — ductis ϱSTW; diductis V. — frequentare *Novakius*; frequentabat (frequentabant T¹) β. — 2. cuius ϱW; quorum πS. — III milium; tria milia V, IIII mił W. — nuntiabatur S¹W. — 3. sagittas telaque πϱ; sagittas tela W, sagittasque telaque S. — ut S. — complura β; quam plurima *R. Schneider J. B. XVII, 248.* — glandes .. comparare *om.* W. — comparatae S. — congererent S; congeri πϱW. — 4. etiam πS; et W, et ad nimum etiam ϱ. — animadvertebat V. — importaticio ϱSVW; importato T. — anno enim ϱSVW; enim anno T. — dilectus π; delectus ϱSW. — stipendiarii ϱSVW; stipendii T. — ipsi πSW; ipsis ϱ. — deseri S; deleri πϱW. — vastatos πϱS; vacuatos W. — **21**, 1. et eo πϱW; eo S. — utebantur S. — circuire cotidie S. — alternas πϱW; ad terras S. — cohortis T. — 2. numerus maximus S. — plaustris W. — obligatos *Kübler. cf. 88, 4. Plaut. Menaechm. 885*; deligatos π, delegatos ϱW, *om.* S. — 3. vagabantur ϱW; vacabantur π, vacabant S. — singulas UWF²; singulae πSF¹. — incendebant *rec.*; incenderant β. — 4. Caesar *Scaliger*; Caesari β. — subportari πϱW; comportari S. — **22**, 1. filium *om.* W. — 2. istuc ϱST; istius VW. — esset et πϱW; esset S. — nefariis *Em. Hoffmann*; uarduis πϱW, arduis S. — esse *add. Moelkenus.* — paene β; plane *conieci.* — funditus deletam *post* Romanam *posuit Kübler; in codd. legitur post* oppressam. — funditus et ϱW. — in *om.* S. — Mauretaniam S; Mauritaniam πϱW. *item 23, 1.* — armis *om.* S. — 3. ex πϱW; et S. *An* ec? — gentis π. — 4. gestis patris W¹. — neque . . . parta *om.* T. — tam ϱSW; tum V. — maiorum dignitate W¹. — parte V. — claritate πϱSW²; dignitate W¹. — 5. dignitate et nobilitate S. — per te πϱW; parte S. — proficiscens V. — optimo ϱSTW; oppido V. — efflagitatum SW; et flagitatum πϱ. — **23**, 1. gravissime S. — rastratis ϱ. — boguđ W. — expedito S. — servorum ϱSTW; suorum V. — numero LD²δ; numerum πSUWF², numerorum F¹. *Huc transposuit Moelkenus; in libris legitur post* exercitu. *Cf. W. Gemoll in Fleckeis. Annal. 1879, 269.* — habuerat armatam FS. — fuit praesidium regium V. — 2. compulerunt πϱW; contulerunt S. — 3. advertit S. — postea naves litus W *deleto* naves. — versus *om.* V. — **24**, 1. adrumetici T. — se *om.* β. — milia *om.* W. — passus V. — a Caesaris castris *addidit Kübler. cf. 30, 2; 67, 3 et saepius.* — 2. caesari U. — aut ϱTW; atque SV. — obtinere V. — 3. a sicilia ϱ. — sunt commeatus, *deleto* sunt S. — nec amplius V. — milia ϱSVW; similia T. — tenebant ϱW; tenebat πS. — premebantur ϱW; premebatur πS. — 4. multa ϱW; multi πS. — marique πϱW; namque S. — alga W; algam πϱS. — collecta TW; electa V, collectam ϱS.

— elota S; eluta πρW. — datam V. — conducebant T¹. — **25, 1.** paucitatem SV. — dare *scripsi* (V¹?); dari ρSTWV². — sociis *Funckius Phil. 1890, 674, Moelkenus*; suis β. sociis suis *Kübler*. — egressus e regno *delet Polaschek*. — 2. Sittius; Sitius β, *at 36, 4. 48, 1. 93, 3. 95, 1* Sittius. *Cf. quae adnotavi in praefatione editionis maioris p. XI*. — Bocchus VW; Bochus ρST. — coniunctis suis copiis *om.* ρ. — praeterea ρSW; propterea π. — 3. conditione U, ditionem V. — sibi *om.* V. — traderent πρW; cederent S. — conditionēque S, condictionemque V. — 4. capit consilium β; concepit *conieci*. — **26, 1.** esset in provincia F. — quisque V. — circum πρW; arcum S. — 3. e stativis U; estati vis π, in stativis W, stativis FS. — accitis S; agitis πρW. — hieme gerere *addidi*; iam nunc gerere *Em. Hoffmannus*. — instituit β; institit litteris . . . ut *Kiesslingius, cf. Colum. 12,3,9.* — in Siciliam ρSVW; in Siciliam missis T. — postumium V. — missis ρSVW; mittit T. — imperavit *add. Kübler*. — ac nulla πρW; a nulla S. — celerri T. — provinciam *om.* S. — ne tectum nihil W¹. — illorum πρW; eorum S. — 4. erat in tanta S. — in Siciliam *om.* T. — mentemque oculos W¹. — dispositos W; depositos πρS. — derectosque; directosque β. — 5. animadvertebat πSW. — enim *om.* S. — trucidare S. — principes ρS; principesque πW. — civitatium ρ. — abripi his se; obripi his se ρW², obripuisse W¹. abripuisse πS. — miseris *scripsi*; in miseris S, in miseriis πρW *cf. 85, 6.* — suamque β; suam *Moelkenus*. — esse ρ; se esse W, sese πS. — non pos T, non post V. — 6. milites enim ρ. — intermittere β; intermittit *conieci*. — **27, 1.** condocefacere ρ; condocerefacere πSW¹, conducere W². — obtineret πρW; obtinerent S. — in ordinem W; in ordine πρS. — aciem suam V. — hostes T¹W¹. — 2. rudes T; audes SV, audere ρW. — **28, 1.** dum ρSTW; cum V. — ministrantur V — Vergilius ρ; Virgilius πSW. — praetorius πρW; petronius S. — maritimo ρSW; maritumo π. — animum advertisset ρS; animadvertisset VW, animum adverteret T. — exercitum V. — eidem ρSVW; eisdem T. — Caesarianas naves ρ. — conspectari V. — 2. adortus FSVW; adorsus U¹, id adortus T. — discessissetque S² *marg.*; discessit sed π. — legionis V ρSTW; legati quinque V. — patrem ρSTW; partem V. — T. *om.* W. — Salienus S; Sallienus πρW. — messalem π. — seditiosissima *Davisius*; et seditiosissima (seditiosima S) β. — has *om.* π. — 3. Vergilio SU. — Vergilio SUVW. — scipionum T. — traditi STW; traditis ρV. — sunt *ante* traditi *habet* T. — 4. maior titius T²V; maior titus ρT¹W, maiortius S. — **29, 1.** stationibus ρSTW; statione V. — ab utrisque (utris F¹) ducibus *del. Nipperdeius ut repetita ex initio cap. 28.* — etiam *om.* V. — data πρW; dicta S. — 2. partem π, — VI *Nipperdeius cf. 9, 1*; IIII S, III πρW. —

vi πρW; VI S. — irrupere W. — conabantur S. — 3. eius *om.* S. — facere πρW; stare S. — cum *Iurinius*; et cum β. — ad equum *Daehnius*; ad decuma πSW, ab decuma ρ. — **80**, 1. passus VS. — instruere πSUW; instituere F. — 2. caesaris patientia S. — Iuba *del. Aldus*; Iubae *cod. Petav. probante Funckio, Philol. 1890, 674*, ipse *Moelkenus*. — turritis ρSTW; perterritis V. — latissime πρW; mitissime S. — temporis S. — **81**, 1. processerant πρW; minutatim modeste processerant (*corr. ex* successerant) S. — aut lignandi πρW; ligandique S. — muniendi ρSTW; mutuendi V. — vallum *Aldus*; vallem β. — quaeque *Aldus*; quique β. — desistere V. — 2. praecepit V. — propius πρW; prius S. — intra ρSVW; in T. — 3. uti *om.* V. — in suo unusquisque V. — 4. at ρW; ad πS. — peritus β; praeditus *Köhler*. — 5. fugatos T¹. — et concessam ρSTW; concessam V. — 6. magnaque auctoritas V. — eorum castrorum V. — 7. atque *om.* S. — quae *om.* π. — defendum S. — 8. patientem *Ciacconius*; sapientem β. — praebebat ρSW; praemebat π. — 9. quod ρW; qui πS. — suorum πρW; suae S. — confideret W². — cuius modo V. — esset futura πρW; erat ventura S. — turpe ρS; turbae πW. — existimabant πS. — reliquis copiis β; reliquiis *conieci*. — 10. constituebat V. — exultionemque W. — **82**, 1. terrore suo πρW; terrore sua S. — cohortatus suo V. — propria T. — 2. rursus milites F. — 3. Gaetulique; Gaetuli β. *cf. 43, 1. 61, 5.* — et partim ρSVW; et parum T. — usi ρW²; usu W¹, *om.* πS. — 4. collectis S. — Gaetulos (Gaetulus V) *del. Morus*. — suos πρW; suetos S. — **83**, 1. Acylla *plerumque* ρ (*qui hoc loco* acilla) S; acilla π, acilla, achilla, agylla W. *Cf. quae ad h. l. adnotavi in editione maiore.* — civitate SW; ex civitate πρ. — et immuni *Rubenus*; etiam undique β. veniunt libera etiam undique ad caesarem W¹. — et libenti animo facturos et libenti animo pollicentur facturos W¹. — uti ρV; ut STW. — sibi ρW; si πS. — praedium T. — id et FSTU²W; id U¹V. — eis W; ei πρS. — suppeteret β; suppeterent *conieci*. — 2. C. ρSTW; caesar V. — aedilicia ρSTW; ad delicia V. — 3. partem π. — relictam V. — ad Acyllam ρSTW; adcillam V. *Post* Acyllam *inserendum esse* versus *putat Kübler*. — 4. celeriter V. — pervenit cum coh. V. — 5. arcessisset π. — periculum suorum πS; periculo suorum rem ρ, periculo suo rem W. — paucos post dies V. — a labieno ρTW; ab labieno S, ab alieno V. — acyllistanos S, achillistanos T, adcyllitanos V. — **84**, 1. id πSUW; idem F. — paucis ante diebus β; paulo ante *conieci*. — Cercinam; cerninam β. — 2. decimius ρST; decimus VW. — suae *om.* T. — praesidio praeerat ρSV; praeerat praesidio T, praesidio W. — fuga S. — 3. cercinitanis FW; ceronitanis π, cercinianis U, cermatibus S. — invento πρW; et vini S. — onerarias U;

onerias W, oneratas Fπ S. — 4. proconsule V; proconsul e ϱ S W, pro consul T. — lilybeo β; Lilybaei *R. Schneider J. B. XVII, 249.* — legionem Fπ S W; legiones U? *cf. 35, 4.* — mille; ∞ ϱ S W, co T, *om.* V. — 6. tandem suis π ϱ W; tam densius S. — hilaratus ϱ W. — annonaque *Davisius*; annonaeque ϱ W, annoneumque S T, ac non eumque V. — levatam S. — sollicitudinem S; sollicitudine π ϱ W. — e navibus V. — egressus T, egressis V. — nauseaque ϱ W S; nausaeaque T, nausa eaque V. — dimissos β; divisos *Nipperd.* — **35**, 1. quique π ϱ W; et qui S. — mirari ϱ W; mirati π S. — 2. Gaetulia F. — pollicitationibus V. — pro perfugis ϱ W; propere fugisse π S. — Caesaris castra V. — 4. inquiunt L D[2] δ; inquit β. — legione π ϱ W; religione S. — in tuaque β; intra tua *conieci.* — quo id ϱ S W; quod id π. — ab π ϱ S; a W. — *verba* pro speculatioribus m. a. Scipione *post* venimus *transposuit Kübler; in codicibus leguntur post* facultate. — eis ϱ S V W; his T. — 5. a ϱ W; *om.* π S. — 6. ex legionibus π ϱ W; et legionibus S. — **36**, 1. apud F[1]. — dilectus T W; delectus ϱ S V. — sub manum ϱ S W; summanum π. — scipioni π S; scipionis ϱ W. — 2. thysdrae S U W; thisdrae F T, thisarae V. — quod ϱ S V W; quo T. — modium π S U; modia F W. — comportata ϱ S T W; comparata V. — 3. cohortatisque S. — 4. Sittius β. *cf. ad 25, 2.* — numidiae F W; numidae π S U. — montis T; montes ϱ S V¡W. — quod π ϱ S; quo W. — expugnando β; pugnando *conieci.* — potitus ϱ T W; potius S V. — **37**, 1. exoneratas *scripsi*; sex onerarias β. — lylybaeum S. — VI ϱ S T W; III V. — imperat *om.* V. — 2. extra castra ϱ W; ex castra S T, ex castris V. — ad oppidum at S. — eius ϱ S T W; illius V. — 3. degressus *Kreyssig*; digressus β. — 4. passus S V. — XV ϱ W; XII π S. — efficit speciem π ϱ S; efficit planitiem W, effingit in speciem *conieci.* — 5. praeveteres S. — quarum W; quare π ϱ S. — **38**, 1. postquam ϱ W; post π S. — atque *del. Vielhaber.* — turrem β; turres δ, turremque *Nipperdeius.* — castellaque β; speculasque *Vielhaber.* — ea minus ϱ W; eo minus π S, ea omnia *conieci*, eo minus semihoram *Vielhaber. Ad locum corruptum sanandum quid commenti sint viri docti, vide in Preussii Vocabulario s. v.* castellum. — effecit W[1]; efficit π ϱ S W[2]. — 2. et postquam ϱ W; postquam π S. — colle U̧V; colli F S T W. — docui esse ϱ W; docuisse π S. — paulisper ϱ W; Caesar paulisper π S. — egressus ϱ S T W; digressus V. — erat π S U W; fuerat F — iubet *om.* F. — derigi ϱ T; dirigi S V W F[2]. — 3. anīaūterant T. — mille; ∞ ϱ W, co π S. — pas̄s̄. CCCC ϱ S V W; CCCC pas̄s̄. T. — a suis castris ϱ V W; a castris suis S, *om.* T. — **39**, 2. passus π; pas̄s̄. ϱ S W. — MD π ϱ W; ∞B S. — propius ϱ S T W; potius V. — necesseque ϱ W; et necesse S, necesse π. — turma S, turbae autem V. — ut ad F W; ut *om.* π U, *ante* turmae *est in* S. —

accurrerent ϱW; occurrerent πS. — turbarent T. — eodem F. — subsequi W[1]. — 3. missi β; inmissi *conieci.* — locoque ϱVW; locumque ST. — 4. cornū S. — his FπSW; is U, suis *conieci.* — fugientes V. — 5. iam *om.* V. — **40**, 1. instructa V; exstructa ϱSTW. — animum avertere T, animadvertere W. — 2. sentit caedi a tergo W[1]. — recte V. — 3. postergum π. — resistentes ϱW; restantes πS. — 4. animum adverterent T; animadverterunt W — fugere ϱSVW; fegere T. — 5. esusque W. — eturbatis V. — cum receptui β; cum *delevi et post me Gardner Hale p. 304. Cf. ad 50, 3.* — anim adverat S. — pollicitationibus β. — curiones V — praebenda *scripsi*; perventa T[1], parcienda V, partienda ϱSWT[2], pariter tuenda *Em. Hoffmann*, servanda *Nipperdeius.* — 6. ac πϱW; ad S. — **41**, 1. eduxit ϱW; deduxit πS. — male acceptis suis V. — occisis β; concisis *conieci.* — 2. instructa acie ϱW; instructam aciem πS. — infimas πϱSW[2]; infirmas W[1]. — iugira dies S. — accessit leniter T — passus V; pass. ϱS, pas̄ T. — uzita L; uzitta ϱVW, uzytta T, ut xitta S. *Vide adnotationem meam in ed. mai.* — consueverat W. — quadruplici πϱW; qui quadruplici S. — primę equęstris S. — derecta ϱT; directa WS, eiecta V. — 3. animadvertim. S. — certum T. — qui ϱW[1]; *om.* πS, *del.* W[2]. — dextrum ϱSW; dextrumque π. — cornum ST. — conspectu πW[2]; conspectum ϱSW[1]. — patenti D; patienti FW, pacienti πU[2], pacientia U[1], *om.* S. — **42**, 1. iam *om.* V. — animadvertisset; advertisset S. — locoque ϱSTW; loco quo V. — magis *om.* V. — ibi πϱW; ipsi S. — texisse et *Nipperdeius*; texissent β. — factu ϱVW; factum ST. — expugnare uno tempore W[1], uno tempore expugnare V. — in cornum dextrum ac sinistrum S. — 2. in castra *om.* V. — acie S. — **43.** acyllam S; achyllam U, achillam FπW. — *lacunam indicavit Nipperdeius*; VIII cohortibus et stipendiariis *Fröhlich.* — et VIII ϱWS; et VIIII P, et IIII V. — cohortibus stipendiariis *rec.*; cohortes stipendiarias β. — C. ϱSTW; caesar V. — cohortibus W; qui cohortibus πϱS, cum tribus (c̄ III) cohortibus *Kübler, cf. 29,2 et ad 69,2.* — saepe *om.* V. — admotis ϱVW; amotis S, anotis T. — et *om.* S. — proficeret ϱW: proficeretur S, proficisceretur π. — ancyllam S, agyllam W, achillam T, agillam ϱV. — obsederat V. — adrimetum π, adrymetum U. — recipit FST. — **44**, 1. a Siciliam T. — comminius SW. — ticida eq. rō ϱW; ticideq. Rō. T, ticidęq. Rō. V, ticideq̄. S. — erravissent T. — delataque; delictaque S[1]. — thapson ϱ; thabson πSW. — Vergilio TW; Virgilio ϱSV. — est *om.* V. — ad scipionem deducta W; ad Scipionem adducta ϱ, adducta πS. *cf. 46, 3.* — 2. ac πϱS; hac W. — tempestata S[1]. — octavii FπW. — veteri T. — fuerunt *om.* ϱ. — quas T. — observatos V. — deducendos S; deducendosque πϱW. — 3. eius *om.* T. —

nostra S. — vos *om.* V. — scio *om.* π. — 4. defendetis FTU²W; defenditis SV, debetis U¹. — donari V, dare U¹. — **45**, 1. æstimasset VW. — sibi actum iri ϱW; sibi iacturas S, sibi acturis V¹, sibi acturas V², subacturis T. — iis ϱS; is π, his W. — dicundi ϱS; dicendi VW, dic̄di T. — 2. ex his W. — te imperatorem ϱW; imperatorem te πS. — uterer isto T. — 3. Ergone T — et ordinem V. — XXXVI annos (annis V, ann̄ STW) β; triciens in acie *conieci.* — adversus armatusque W²; adversus armatosque W¹, adversum armatos πϱ, adversum armato S. — 4. de negotio *om.* V. — nunc ϱSTW; non V. — 5. potestate tenes T. — intelleges ex virtute nostra T. — nostra *om.* F. — **46**, 1. eius opinionem locutus est V. — est *om.* T. — perscitus V. — innuit V. — vellent S¹. — interficit V. — a tironibus πϱW; atroribus S¹. — iubens V. — 2. adducite V. — inquit istos ϱ. — contaminos S¹. — vallem V. — 3. comminium β. — 4. neglegentiae T. — **47**, 1. vergiliarum ϱST; vigiliarum VW. — vigiliam secundam F²V. — saxe S. — 2. temporum *Glandorpius*; imperatorum β. — quartoque β; quarto quoque *conieci.* — communibat πϱS; communiebat W. — circumspiciendi W²; circumspiciendo β. — habebat T. — 3. ita *om.* π. — et arma *om.* F. — usui πW; usus ϱ, usu S. — 4. Africam ST. — quicquam non ϱW; quicquam πS. — 5. quiescebant *scripsi*; adquiescebant (acqu. ϱ, aquiesc. V) β. — harundinibus ϱWT²; arundinibus πS. — scopisque *cod. Scal.*; copiisque ST, copiis V, coriisque ϱW, corrigiisque *Kübler.* — contectis V. — 6. imbre πϱS, igne W. — gravatis *Oudendorpius*; gravata β. — pondere π; pendere ϱSW. — tentoriis *Oudendorpius*; tenebris β. — aquarumque vi subrutis *Oudend.*; aquaque (aquamque π) vel subruta β, vento aquaque subrutis *Vielhaber.* — disiectisque *Oudend.*; disiectaque β. — rebus quae T; rebusque ϱSVW. — pertinent L; partim β. — passim *om.* V. — V ϱSW; II π. — pilorum *om.* V. — **48**, 1. vocatusque W¹. — Saburrae β. — contra *om.* S. — Sittius S. — adderet exercitui *Oudend.*; haberet exercitus β, adferret exercitui *conieci.* — ac terrorem *Oudend.*; ac terrore πϱS, a terrore W. — levis *cod. Petav. et Norvic.*; eius β. — elephantis πSW; elephantisque ϱ. — 2. eis SW; eius πϱ. — longe πϱW; lo S. — 3. exspectatione *cod. Scal.*; expectatio β. — suspensiore ϱSTW; superiore V. — Iubae *om.* S. — commovebantur W¹. — absens antea V. — 4. cuivis ϱSW; cuius π. — intellectum (*sic*) L; inlectum πS, illatum (inlatum ϱ?) ϱW. — additumque animum regis adventu fiduciamque W¹. — adventu VWF²; adventum STUF¹. — 5. postera V. — paulo post longius V. — haud SVW; aut ϱT. — recepit W¹; recipit πϱSW². — **49**, 1. fere πϱS; fore W. — exspectavisset V. — pugnandi moram V. — fore πϱW; fere S. — cum progredi copiis V. — deducere W. — ne *add. Nipper-*

deius. — occuparent *Nipperd.*; occupaverunt *β*. — **eriperent** *Nipperd.*; eripuerunt *β*. — 2. **gratia** *del.* ***Davisius.*** — **quo** ϱSTW; quia V. — **50,** 1. erat **transgredienda**; **erant transgrediendae** πϱW, erant transgrediendi S. — 2. **necesse esse** *Ciacconius*; necesse *β*. — transgredi πϱW; progredi S. — **et** praeterea πϱW; ut praeterea S. — collesque (collemque S²) *delevi*; [montem] collem[que] *Polascheck.* — subito se Caesari ϱSVW; caesari subito se T. — ostenderet πS; **ostenderat** et ϱW. — Caesari ... ostenderet *del.* *Aldus.* — **equitatus se W.** — et *Manutius*; ut *β*. — regrediundi ϱSV; regredeundi T, regrediendi W. — procedendi ϱSW; progrediundi T¹V. — ablata S. — 3. cum *del.* *Gardner-Hale* (*Cum Constructionen, p. 304, Nr. 1. versionis a Neitzertio factae*). — **ad** *om.* V. — **adversarii** sive *Fröhlich*; abusi sive ϱSTW, abusive V. — **labienis** S. — sive *om.* S. — summa ϱW; summam πS. — 4. virorum S. — eum ϱSTW; cum V. — equitatus W¹. — **51,** 2. Uzitae L; utxyttę S, uzritę V, uzittae T. — planitie L, *Petav.*; **planitiem** *β* — ab ϱ; a πSW. — ducere *Davisius*; duci *β*. — **derigere**; erigere *β*, dirigere *Lipsius.* — sinistrumque W; **sinistramque** πϱS. — eius *om.* V. — convenirent; conveniret *β*. — 3. id *Rhellicanus*; L· T· S, ·L· i· πϱW. — instruebat ϱSTW; **instituebat** V. — detreretur W, terreretur V. — 4. cum πϱW; tum facile S. — 5. nonnulli *om.* L *Petav.* — **complures** *om.* V. — utebatur; utebantur *β*. — 6. legionibus δ; legione *β*, *num recte?* — acie πϱS; aciei W. — hostes π. — **levique** T¹, levis V. — armatura *scripsi*; armaturae *β*. — dimicabant comminus W¹. — **52,** 1. levique ϱW; levisque ST¹, levis V. — armaturae V. — Scipio *β*; ac *conieci.* — 2. vi πSW; **in** ϱ. — cesserunt S; accesserunt ϱTW, abcesserunt V. — 3. **adversariis** aliter V. — reductis *β*; deductis *conieci.* — tulit ϱSVW; detulit T. — adventum ST¹. — vulneratos V. — his πϱW; is S. — interfecerunt πϱS; occiderunt W. — 4. nisi π; ni ϱSW. — **elatus** *Cornelissen*; flatus *β*. *Cf. Liv. 4, 33, 8.* — prospectui V; **prospectum** ϱSTW. — efficisset T. — internecionem ST; **internicionem** ϱVW. — 5. legione π; leḡ. ϱSW. — caesaris verussene, ***deleto*** verussene S. — in qua S. — regiones poterat V. — regione S. — Curiani *β*; Curioniani *Lipsius.* — Scipionis T. — complures ϱSTW; quam plures V. — **53.** Uzitam L; uxittam S, uzirtam T, cirtam V. — onerarias T. — conspicati ϱST; conspicatae VW. — Caesarianas naves T. — statione πϱW; sta S. — ut ϱTW; *om.* V, aut S. — insidiandi ϱVW; insidianti T, insiciliandi S. — perveniantur S. — **54,** 1. memor D; meror *β*. — parvula T. — causulam TUW; casulam S, causalam V, causam F. — **nactus** *om.* V. — Caesar quod C. Avienus *Stephanus*; quod caesar avienus *β*. — tribunus πϱW; tribus S. — ex *add.* *Forchhammer;* pro commeatu *Kübler.* — ab Sicilia πUW; absialia S, a

sicilia F. — 2. inquit vellem V. — aliquando *om.* V. — rationem ... constituunt *om.* S. — 3. ipsi W; ii ϱ, usi T, illis usi V. — constituam more militari W[1]. — 4. municipias S. — militibus ... opera *om.* S. — opera militibus W; opera militibusque (militibus quae T) πϱ, militibusque S. — pote *Oudendorpius*; peto π(T *int. vers.*) S, potest ϱW. — proficistcii abeo S. — Aule πWS; ale ϱ. — trib. S, tribus militibus V. — fuisti malusque civis W[1]. — 5. Tite saliene S; tites aliene π, tite isaliene ϱ, titei saliene W[1], tutei saliene W[2]. — Clusinas πS; clusianas ϱW. — meo ϱSVW; me T. — paci S. — sedione T, seditionem W. — adversum vestrum imperatorem *Ciacconius*; adversariorum vestrorum imperatoris β. — in meo V; meo ϱSTW. — missosque ϱW; missoque πS. — pote S; peto π, potest ϱW. — 6. traditos *Kiesslingius*; tradit eos πϱW, tradidit eos S. — navem V (*teste Müllero*; *tacet Polaschek*); nave ϱTW, navi S. — **55**, 1. deciscunt V. — dubitat T[1]. — 2. adduxerant S[1]. — sexto V — in finē V. — **56**, 1. eo quo VW; eo quod ϱ, eo ut S, eo T — adigi *scripsi*; abici β. — contra T; contraque ϱSVW. — eoque ϱW; eosque ST, *om.* V. — 3. Caesarem non fallebat ϱW; Caesarem non faciebat ST, commonefaciebat V. — nobiliores ϱSTW; qui erant nobiliores V. — patres WS[2]; partes πϱS[1]. — meruerant πϱW; manserant S. — Syllae πW; sillae S, *de ϱ non constat.* — hiempsalis D; hiemsalis (hyemsalis V, ihemsalis F) β. — erant *om.* V. — potestatem FVW; potestate STU. — capta πϱS; accepta W. — cum *om.* V. — locum *del. editt.* — Uzitam *Lipsius*; Uzytte S, uzittae T, scirtae V. — **57**, 1. quod U[1]V[2]; quos FSTU[2]V[1]W. — quique πϱW; et qui S. — eo *om.* S. — cum C. ϱSVW; cum con T *in fine folii.* — sacerna S. — 2. nihil ϱSTW; dicens nihil V. — nihilominus πϱW; nihil omnium S[1]. — ad Scipionem *Davisius*; ad se β. — restare πϱW; restaret S. *Locum corruptum ita restituendum esse Kübler censet*: nihil adtinere eum cum adversariis conloqui. Cum eius sermonem nuntius [ad se] referret, sed nihilominus ⟨Aquinius⟩ restaret, ut etc. — quae *editt. ab Oudendorpio*; quae si β. — 3. fuit πϱW; fugit S. — populo Romano πϱS; r̄. p̄. W. — caesis *editt.*; caesaris β. — 4. etiam; etiam et β. — superius V. — novum hominem V; hominem novem novum W. — 5. uti *vett. editt.*; *om.* β. — 6. est S; *om.* πϱW. — transferre V. — ineptissimoque *Cornelissen. cf. Hor. Sat. I 3, 49*; inertissimoque β. — **58**, 1. postera T. — educunt ϱ; deducunt πSW. — 2. producit copias ϱSTW; productis copiis V. — iis ϱST[1]; his VW, hiis T[2]. — ultra V. — adversarios ϱW; adversarias πS. — praediti ϱW; praetio πS. — ante se W; ante secum πϱS. — concursuros SVϱ[2]T[2]; concursores T[1]ϱ[1]W. — 3. aucupabatur πSW; occupabatur ϱ. — 4. non *add. Aldus.* — uzittę S, uzittae T, cirtae V. — cornum T. — verebaturque (W?)D[2]; verberaturque ϱ (*errare*

c*

videtur Müller), verberatur πS. — eruptione ρ; quod **eruptione** W, corruptione πS. — eum adorti; cum adortu T. — **5.** eum ρSW; cum π. — **59, 1.** praetermittendum esse V. — **derexit** S; direxit πρW. — 2. conlocarat *Novakius*; collocabat (c̄locabat T) β. — post eas *Nipperdeius*; postea β. — derectos ρ; directos πWS. — in cornibus ... existimabatur *del. Nipperdeius.* — **3. armaturas** (armatura ρ) leves β; armaturam levem *conieci.* — **auxiliares** πρS; auxiliarios W. — substituerat ρW; substituere ST, posuit V. — 4. enim ρSTW; autem V. — cornum ρ. — oppido πρW; opposito S. — uzitta ST^2; utitta T^1, cirtha V. — erant W. — 5. Propterea W. — passum S, passus V. — et *om.* V. — collis πρW; colles S. — magis *om.* V. — hoc ρSVW; quod T. — concurrissent ρSW; concucurrissent $πU^2$. — circumventus T^1U^1. — **60,** 1. conlocata ρSVW; conlata T. — ut πρW; aut S. — ordiar et ad dextrum perveniam $ρS^2$; ordiar ad dextrum et perveniam W, ordiar et perveniam S^1, ordinaret perveniam π. — X, VIIII *Nipperdeius*; VIIII et VIII ρW, VIIII VIII πS. — XXIX W; XXVIII πρS. — XXVIII $πWSU^2$; XXVIIII ρ. *Cf. de numeris legionum Nipperdeium praef. p. 216 et Domaszewskium in Novis Annalibus Heidelberg. Tom. IV p. 173.* — aciem T. — 2. in suo *Nipperdeius*; ipsum ρSVW, fere ipsum T. — dextro cornu *Nipperdeius;* dextrum cornu β. — ex secunda acie *Nipperdeius*; secundum aciem S, secundam autem aciem πρW. — veteranarum *Oudendorpius*; fere in earum β. — partem L; parte β. — 3. Tertiam autem ρSVW; autem ad tertiam T. — cornū S, cornu suum V. — contulerat S; contulerant πρW. — conlocaverat πS; collocarat ρW. — sinistrum suum cornu; sinistri sui cornus πS, sinistri sui cornu ρW. — esset triplex L; triplex β. — 4. quod W; ut πρS. — uti ρTW; ut V, *om.* S. — resistere S; resisti πρW. — laborabat W; laborat $ρT^2$ (laboret T^1)V, *om.* S. — equitatē T^1, equitum S. — praesidii W. — 5. locisque T^1. — **61,** 1. passum S. — diei ρSW; die π. — 2. cum *editt.*; dum β. — ab dextra parte *Nipperdeius*; ad dextram (dexteram πW) partem β. — castra $πρSW^2$; castris W^1. — frenati ... equites W. — distinere $ρSWT^2$; destinere T^1, destinare V. — 3. Caesaris *om.* W. — iniussi et temere progressi longius V. — transgressi ρSVW; progressi T. — deserta pulsi *Nipperdeius*; deserta ac T^1, deserti ac $ρSWT^2V$. — multis πSW; multisque ρ. — 4. in castra laetus T^1, *corr.* T^2. — 5. proprium ρT; propium SW, proelium V. — gaudium Dδ; claudium STUW, clau F, dadium V. — fortuna bellantibus W^1. — die *om.* ρ. — partem δ; parte β. — frumentandi gratia S; *om.* πρW. — misisset *Clarkius*; misit β. — 6. ducere ρSTW; deducere V. — iter *del. Vascosanus*; ita *Oudendorpius.* — 7. item ρSTW; autem V. — ne T; ni ρSV, in W. — 8. ita πρW; ita ut S. — esse *Nipper-*

deius; essent πSU, erant FW. — cotidie *om.* V. — dimicabant β; dimicarent D²δ. *conieci* dimicare. — **62**, 1. X et VIIII *scripsi*; VII et VIIII π, VII et VIII ϱSW. — ex Sicilia πϱW; excilia S. — insidiantique T. — hadrymetum S², ad adrymetum S¹ *fortasse recte*; hadrimetum T. — 2. adventu S. — l. V; lucium ϱSTW. — Cispium ϱSTW; scipium V. — XXVII ϱSTW²; XXIIII V, VII W¹. — praesidiis ϱ. — Q. D²; quintum δ, quintium β. — Adrymetum S, hadrimetum T; ad Adrumetum *conieci*. — de *om.* V. — 3. scipius V. — at Aquila ϱW; aquila ST, aquilonis V. — promuncturium W, promuntorium ST, promunctorium V. — se *om.* π. — conspectu V. — 4. egressis SV; egressi ϱT, egressa W. — littoris TUW. — partim LD; parum β. — in oppidum L; in oppido β. — progressus ϱTW. — 5. occansionem S. — Adrymeto S, hadrumeto T. — cothone; cottione S, coitione ϱTW, cohttione V. — cum primo mane Leptim universa classe vectus *om.* V. — primo mane Leptim cum W; *quod rectum esse censet Kübler. cf. 63, 2.* — in salo *om.* S. — a portu in salo W; a portum salo TU, ad portum salo V, a portu salo F. — penteres S; penteremes ϱW, pentyremes V, pentemeres T. *cf. ad bell. Alex. 47, 2.* — cepit nullo repugnante V. — **63**, 1. mille passus V. — equo πϱW; eo quod S. — hortatur (ortatur T)πF²; oratur F¹U, moratur SW. — postea *del. Nipperdeius*; p. a S, p°. a TW. — navigiolum πϱSW²; navigium W¹. — perterritum πϱS; pertritum W. — hostium multitudinem classem T. — 3. mille passibus V. — recuperata SVW; reciperata ϱT. — quinqueremiges T. — cum suis omnibus epibatis *del. W. Gemoll.* — etiam *om.* V. — naves T. — triremem ϱSVW; tyrrem̄ T. — 4. promuncturium W, promunctorium V, promuntorium ST. — chotonem ϱ, chothonem πSW. — 5. promunturium S, promuntorium T², promunctorium W, promontorium V. — eadem πϱW; ea S. — commoratus πϱW; commemoratus S. — accidit T. — omnibusque πϱS; omnibus W. — ab his V; ab iis SU, ab is T, aliis WF. — **64**, 1. hispaniam S. — effugeret S, exfugerat W. — ob periurium perfidiamque ϱW; ob periurii perfidiam S, opperi urtum (operiurtum V) perfidiam π. — 2. Vestrio W; vestrium πϱS. — caesaris ea nasidi S; caesaris ea nasidi πϱW. — nullam facultatem V. — transeundi *om.* W. — ignovit ϱSW; ignoravit π. — **65**, 1. ut agris S. — clam ϱW; flā̄m S, fla T, *om.* V. — 2. equitatum S. — a S; ab πϱW. — mille V. — recepit V. — 3. progressis π. — passus S. — locis idoneis insidiaturus V. — considit S; considet T, consedit ϱVW. — **66**, 1. interim *ante* certior *habet* T. — commoraturus V. — ex *addidi*. — de porta cumana V. — III *Nipperdeius*; VIII *vel* octo β. — adortus *add. Dübner*. — levis armaturae *scripsi*; levi armatura β. — 3. iam ϱW; tam S, cum π. — **67**, 1. premebantur T. — con-

ducit πρS; concludit W. — lepte S. — **achillae** β. — **cispo** β. — noctis πρW; nocta S. — pervenit πρS; venit W. — **antea** saepe V. — 2. unis *om.* W. — profectus exercitus S, **profectus** cum parte exercitus F. — invento W; iumento πρS. — **vini** olei V. — pauco ρW; paucum πS. — 3. subsequi **per iugum** Caesarem W¹. — **68**, 1. passus V. — XIV L; XVIII ρSVW, XVIIII T. — huc β; hoc? *cf. ad 9, 2.* — 2. conlatis *Lipsius*; conlocatis β. — oppido ρVW; oppidum ST. — 3. eo πSUW; eous F. — his; is T. — 4. Minucio *Nipperdeius*; biotio SW, biocio ρ, inocio T, mocio V. — eq. ro. S; eq. prō πρW. — Scipionis πρW; de conventu S(?). — ei ρSTW; eius V. — eq. prō V. — abductis *Iurinius*; adductis πρW, adductus S. — Oppio SFU²; oppido πWU¹. — **69**, 1. quae eum; **quae cum** ρSW, quae tum π. — affranisque W — primis β; **proximis** *R. Schneider.* — 2. Caesar *om.* V. — vi SV; III ρWT. — **sarcinas** *om.* S. — legionarias V. — acervum ρW; acerbum πS. — **celeriter** *om.* V. — inferre ρSVW; inferri T. — 3. legionum ρW; legiōn T, legionis S, legiones V. — deiecta ρW; defecta πS. — 4. **existimaret** T¹. — celeriter *om.* V. — qua πρS; quae W. — **legionarios** ρSTW; legiones V. — armaturae β; armatura D. — praediti ρSW; proditi π. — accurrere β; occurrere *conieci.* — 5. refugerent πρW; et refugerent S. — instantes *cod. Scalig.*; stantes β. — iaculis eos F. — satius T. — aqua S. — a *om.* W. — **70**, 1. in horis IIII ρSVW; in horam IIII T. — esset πρS; esse W. — 3. equitum πρW; equitatum S. — praecurre W. — coronaeque ρW; coronamque πS. — extremum agmen F. — 4. interim ρSVW; autem T. — si se β. *Cf. Gardner Hale p. 292.* — infestos ρVW; infertos S, infectos T. — duum πρW; duo S. — numero πρW; numerum S. — conversis equis se ρSTW; conversi se quisque V. — coiciebant ρSTW; coniecebant V. — 5. castra *Vascosanus*; castris β. — 6. ac ρW; ·c· πS, *del. Forchhammer.* — se *om.* W. — **71**, 1. victorem V. — condocefacere SU; condocefaceret FπW. — quot W; quod πρS. *cf. 15, 1.* — adversariis; adversarios β. — comminarenturque πρW; communicarenturque S. — praecipere S; praeciperet ρTW, praecepit V. — 2. nostrum πρS; vestrum W. — detrebat W. — interficiebat πρS; interficiebant W? — armaturae ρSW; armatura π. — ab iis ρT; alius V, ab his SW. — periculum πρS; proelium W. — **72**, 1. quod quotienscumque proelium *scripsi*; quodcumque proelium quotiens β. — equitatu suo *om.* V. — sine legionarios milites T, sine legionariis militibus V. — 2. autem β; etiam *conieci.* — hostium legiones S. — se *om.* SV. — non posset V. — armaturae S. — erant ρST; erat VW. — 3. militum animos S. — in trore W. — 4. uni *om.* ρ. — ex Italia *Ciacconius*; in Italiam β. — quo; quos ρSVW, quod T. — noster *editt.*; nosset ρSTW, nos V *in fine versus.* — telum ...

eius *om.* V. — ornatusque S; oneratusque ϱTW. — elephas W. — tegmine SVW; tegumine T, tegimine ϱ. — tala S. — conicerentur β. — propterea S. — stridoremque T[1]; stridorem T[2]. — consuetudine πSUW; consutune F. — capta *cod. Norvic.*; captarum S, capturum πϱW. — ne *Novakius*; non β. — reformidarent S; reformidare πϱW. — 5. in *om.* T. — **73**, 2. neque πϱS; nec W. — consuerunt β; consuerant *conieci.* — cognoscere et; cognosceret U, cognoscerent πS, cognoscere FW. — quod sequi V. — quod vitare πW. — 3. quo ϱSW; quod π. — dabat ϱW; dabant πS. — rapsaret W; rapsare ϱST, repsare V. — ab ses T[1]; abesse V. — suoque FSW[2]T[2]; suosque T[1]W[1]U, suasque V. — discessuras πS; discesseras ϱW[1]. — existimabat SW[2]; existimabant πϱW[1]. — 4. atque FπSW; aquae U. — hostium ϱSVWT[2]; aciem T[1]. — eos abhorrere S — **74**, 1. zetae S; zeiae πϱW. — petunt et obsecrant *editt.*; petunt obsecrant β. *cf. 33, 1. 77, 1.* — utiles πSUW; itales F. — subministraturos *Kraner*; administraturos β. — 2. id πFSW; idem U?. — deorum πϱW; de eorum S. — transfuga ϱW; transfugas πS. *locum corruptum ita emendavit Vielhaber:* per id tempus ⟨nuntiabatur⟩ de eorum voluntate studioque erga Caesarem ⟨per⟩ transfugas [suos cives] factum certiorem Iubam etc. — adcucurisse ϱSTW; cucurrisse V. — adveniente S. — **75**, 1. progressus *codd. Norvic. et Voss.*; processus (procesus V) β. — ab (a VW) suis castris *om.* ϱ. — interiecto S; circumiecto πϱW. — 2. diu *scripsi*; diuque β. — ad se S. — supersidere W. — iter (it SV) *om.* T. — 3. plostris ϱST; plaustris VW. — sarcinis interceptis S. — atque V. — 4. fefellit U[1]. — trecenos *Kübler, cf. 78, 5*; tricenos β. — inmissas T[1]. — 6. destrorsus V. — **76**, 1. sassuram S. — pervenit V. — p. evocato cornelio W. — praeerat ϱSTW; erat V. — interfectoque ϱSTW; atque interfecto V. — ad S; *om.* πϱW. — 2. aquae *Lipsius*; atque β. — eius *om.* V. — perterritus V. — mille passus V; in mil pass̄ S, mił pass̄ T. — quarta vigilia S; quarta T *in rasura*, quarta die FVW, die quarta U. — redit rursus *post* habuerat *exhibet* W[1]. — castra quae ϱVW; castra die quae T, castra IIII die quae S. — **77**, 1. thebenenses V, tabennenses W. — consuevissent V. — maritima πϱW; maturrima S. — male *delevi*; a se *Vascosanus.* — cum de populo Romano *scripsi*; p. r. quod ϱW, p. r. πS, populus Romanus quo de *Kiesslingius.* — ferret ϱWV; ferrent T[1], ferre S. — 2. tribunum cum cohorte ϱW; tribus cum cohortibus S, cum tribus cohortibus V, cum cohortibus tribus T. — et *om.* V. — thabenam S; thebenam ϱW, thenam π. — 3. Eodemque V. — qui ϱSTW; quia V. — poterant V. — Africam πϱW; in africam S. *cf. Chr. Schneider ad B. G. III 7, 1.* — milia; mille V. — mille; ∞ ϱW, eo S,

quo T, cū V. — 4. cum omnibus copiis W[1]. — V *Nipperdeius*; VIII β. — ab Scipionis vero W; *om.* πϱS, ab Scipionis novis vero *Heller*. — II milibus; ∞ ∞ *vel* co co πSWF, $\overline{\text{XX}}$ U. — 78, 1. II milium; $\overline{\text{XX}}$ U. — numerum T. — habere *om.* V. — consueverat F. — 2. eo πϱS; et W. — sinistraque V. — derecto T[1]ϱ; directo T[2]SVW. — oppidi S; oppido πϱW. — inferiori V. — constituit *Oudendorpius*; consistit β. — 3. leveque W. — 4. Pacideius; pacidius β. — circumfundi ϱSTW; circumfundere V, circumfundendi *Madvig Ursinum secutus. cf. 4, 1. 49, 1. 50, 2. 64, 2.* — 5. animum advertit T; animadvertit ϱVSW. — consueverat FV. — legione quae proxima *Morus*; proxima legione quae β. — succurre VW. — 7. ab levi ϱW; ad levi ST[1], a levi T[2]V. — minuatimque π. — cedebant ϱSTW; cedebantur V. — quis adagentibus S. — occurrerent β; succurrerent *Nipperdeius*. — 8. sublati β; sublevati *Polaschek. cf. 41, 2.* — insecuti ϱSTW; consecuti V. — usque ad π; usque ϱSW. — collem β; colles *cod. Petav.* — adactibus T. — 10. Pacideius; pacidius ϱTW, pacidiu S, placidius V. — pilo graviter V. — fortissimus (fortissimos T) quisque πϱW; fortissimi quique S. — 79, 1. legionemque S. — et *add. Iurinius.* — XVI ϱSTW; XIIII V. — grandi ϱSTW; magno V. — 2. adductus FSTWU[2]; ductus U[1]V. — thabsianos W, thabsitanos T. — mille passus V. — 80, 1. maris V. — quas β; qua *conieci.* — 2. Caesarem *om.* W. — muniti π. — cohortium *addidi.* — 3. confecta V; confecto ϱSTW. — MD ϱSW; co π. — consedit *om.* V. — 4. milite ϱW; milites πS. — deducto ϱW; deductos ST, de V. — aspernate VW. — legione duabus T, duabus legionibus V. — 5. aversis; adversis β. — perterriti ac perturbati W. — 81, 1. contra *del. Dinter.* — elephantis L; elephantos β. — nihilominus D[2]δ; nihil minus β. — castra; contra β. — non ignaviter πϱW; noni graviter S. — XIIIque *Nipperdeius*; secundaque (secundamque V) β. — XIIII *Nipperdeius*; VIII β. legione X IXque dextro cornu, XIII et XIIII sinistro *Kübler.* — quinque legiones β; ⟨duabus in media⟩, quintae legionis in q. a. ad ipsa cornua quinis cohortibus etc. *Vielhaber.* — ad πS; at ϱW. — cornua a quinis π. — proeliaque . . . veteranorum *om.* S. — excitabat ϱSTW; incitabat V. — 2. hortatur V. — ut *om.* V. — virtute S. — emulentur V. — famam nomen locum W; famam l a u d e m nomen *Cornelissen.* — victoria parta F; victoriam partam πSUW. — cupiant V. — 82, 1. in *om.* S. — exercitu ϱSTW; exercitum V. — circa D[2]; contra β. — ultra citra V. — 2. animadvertit coeptum esse S. — dis ϱST; diis VW. — 3. dubitanti (dubitandi T[1]) caesare T; dubitans caesar V. — cupiditateque S. — resistens V. — clamitante FW; clamitat ante U, clamitat πS.

— etiam ρW; et etiam πS. — sustentante ρW; sustentantem πS. — tubicen a F; tubicin a S, tubicina πUW. — coactis S. — 4. hostes V. — ne iniussu ... postquam *om.* S. — concurrent T. — ne quicquam U. — **83**, 1. in hostem contra principes β; contra hostem inter principes *conieci.* — 2. conscita V. — elephantos πρ; elephantes SW. — frequentes ρS; frequenter πW. — lapidum plumbique iactatu *Kübler. cf. Itiner. Alex. M. c. 25 ed. Volkm.*; lapidarum plumbique itata S, lapidum πρW. — post se πρW; posse S. — proterrere S, protere W. — in *om.* V. — semi vallifactas S. — 3. item ρ; idem πSW. — 4. bestiis celeriter V. — egressi erant V. — **84**, 1. esse *om.* V. — in S; *om.* πρW. — elephas W — genu πρW; ge S^1, de S^2. — proposcide V. — vibrandique V. — hic S^1, hoc S^2. — 2. elephas W. — proposcide V. — extollit. Armatus qui $ρS^1VW$; extollit armatus. Qui T, armatum S^2. — 3. qui in ρTW; quin S, quid in V. — constanter πρW; cum constanter S — agendum esset sibi cum videret V. — desistit S. — 4. elephas W. — recepit $ρST^2VW$; convertit T^1. — **85**, 1. tapsi V. — marituma πS; maritima ρW. — sibi salutem V. — pararent ρVW; parent ST. — egressi V. — petebant πρW; patebant S. — 2. qui a ρST; a qua V, quia W. — in oppidum se T. — 3. copias prostratas passimque in campo fugientes V. — confestim *om.* V. — se colligendi non dare V. — 4. petebant πρW; patebant S. — refecti *Daehnius*; refectis β. — qui postquam β; et *conieci.* — 5. demissis; dimissis πρW, *om.* S. — 6. miseris δ; miseriis β. — sua S. — *lacunam statuit Kübler, qui* belli *vel simile quid excidisse putat.* — appellabant ρST; appellant VW. — vulneraverunt W. — 7. fuit *om* V. — Tullius ρTW; tuillius V, illius S. — Rufus πρW; rursus S. — consulte S. — consulto a milite *om.* W. — item ρSVW; interim T. — Rufus πρW; rusus S. — 8. a militibus *editt. vett.*; militibus β. — licentia FT. — spe *codd. Norvic. et Petav.*; *om.* β. — ipsi *Oudendorpius*; ab ipsis β. — implorassent V — 9. ibi *Kübler;* ii U, hii W, II F, ·I· T, primi V, *om.* S, illi *conieci.* — **86**, 1. ac statim ρW; ęstatim ST, statim V. — LXIIII β; LX *Nipperdeius*; *cf. Oros. VI, 16, 3.* — armatos W. — cum turribus ornamentisque capit *del. Kraner.* — 3. contione ρSTW; conventione V. — veteranorum S. — praemiis V. — ac bene ρSTW; et bene V. — suggessu V. — cum tribus ad Thapsum legionibus; cum III ad Thapsum cohortibus S, cum III ad thapsum πρW. — **87**, 1. pervenerunt V. — 2. praecucurrisset β. — eo *scripsi*; eorum β. *cf. 91, 1. 2.* — cuiuscumque W. — pervenerunt V. — 3. in Uticensibus *Lipsius*; Uticensibus β, *sed vers. insequ.* parum in suis. — bellicam β; villulam *Cornelissen*; *sed cf. Caes. bell. civ. II, 25, 1.* — fossisque T. — muniverat πρS. — 4. illi *scripsi*; ·L· (*vel* ·l·) ρSTW, quinquaginta V, ii *Manutius,* hi *Nipperdeius.* — ad-

horti ϱTV²; adhortati V¹. — partibus Caesaris S. — favisset T — ex eorum S. — 5. lapidibus πϱW; lapidibusque S. — 6. postquam V. — potuerant πϱW; potuert S. — coniecerun atque πϱS; coniecerantque W. — 7. cato cum V. — quire ϱSTW; potuisset V. — rapinaque W. — divisit-C V. — 8. silla SVW. — his SVW; eis T, iis ϱ. — contendit W¹ intendit πϱSW². — 88, 1 pervenerunt V. — scipionis S. — hortatur ϱ; hortatus πSW. — 2. fugam SUV; fuga FTW. — navesque S; navemque πϱW. — his VSW; is T, iis ϱ. — quas quisque πϱW²; quascunque W¹, quasque S. — vellet proficisceretur πϱW; vellent proficiscerentur S. — 3. diligenter V — 4. cum *Aldus*; dum ϱSTV²W, nondum V¹. — animam nondum expiratam FST¹. — et *om.* β. — vulnus atque *Cornelissen*; atque vulnus β. — divellit L; devellit β. — interimit V — 5. turribusque *Novakius*; turresque ϱVW, turrisque S

r)
trique T. — 6. ut SW *int. vers.*; *om.* πϱ. — ex ea re πϱW; haec ea re S. — auxilii pararet *Scaliger* „*ex vetere Ursini codice*“:

pa
auxilii raret ϱ, auxilii rant (*sic!*) W, auxiliaret ST, auxiliaretur V — contione facta T. — cohortatus πϱS. — C. *om.* W. — 7. portis factis S. — uticę gressus SV¹. — caesaris S. — imperatorio viam S. — 89, 1. ab β. — Uzitam *Kübler*; ussetam πϱS, vissetam W. — 2. hadrimetum πS; *item § 3* hadrimeto. — considerata Q. ϱW; considerat a q. πS. — legario S; ligurio U¹. — filio *om.* V. — vitam *om.* S. — 4. subitoque S. — ienua T, genua eius V. — 5. sua natura S. — pro instituto ϱ; instituto (constituto V) πSW. — idem *Kiesslingius*; item β. — C. Ateio *Ciacconius*; caeteio (*vel* ceteio) πSUW, caeteis F. — patri D²δ; patrio β. — M. Aquinio *scripsi*; m. (*om.* T) aquino β. — damasippi qui πS. — circiterque β; circiterque noctem W². — nocte *om.* V. — **90**, 1. agit ϱ; egit πSW. — Scipioni ϱSTW; spipinioni V. — sceleribus eorum V. — se eis ϱSW; si eis TV¹. — ipse *Clarkius*; ipsa β. — redimisset S. — multam V. — 2. exsanguinibus π. — libentesque W. — imperasset U. — 3. bis milies ϱVW; bis mille S, miliens T. — sestertio; sestertium (sexterciam V) β. — his SVW; is T, iis ϱ. — imposito ϱSTW; impositum est V. — eo demum die natos *scripsi*; eodem die demum natos πϱW, eodem die dam natos S. — **91**, 1. una cum Petreio *om.* F. — liberosque πϱW; liberos S. — omnem *om.* V. — quodque ϱW; quoque πS. — muniverat πϱS. — 2. populum Romanum ϱSTV²; r. p. V¹W. — Zamae; z·a·me T. — eo *om.* V. — se ipse ϱSVW; ipse se T. — liberis *om.* W. — 3. multum V. — imperiis V. — orasset *om.* V. — penatis TUV¹. — ausportaret V. — 4. responsi *editt.*, *cod. Neapolitanus*; responsum β. — re *om.* ϱ. — discedit πSW;

descendit ρ. — suam se V. — M. *om.* V, *in* T *erasum.* — se confert D^2δ; confert se S, confert πρW. — **92**, 1. zamenses *om.* S. — rex πρW; iret S. — quoad sibi *coni. Kübler.* — oppidum seque FSVW; oppidumque se TU. — 2. pronuntiare T. — uticam T. — cum equitatu *om.* W. — 3. regiis πSW; regis ρ. — 4. pervenit *Iurinius*; perveniunt β. — praelato V. — equites zamam U; equites zama FπSW. — **93**, 1. thydre S. — familiaria S. — praeerat gladiatoria manu Gaetulisque V. — onustis S. — 2. comites ρSTW; commilites V. — in itinere ρS; itinere πW. — partis T. — 3. C. ρSTW; caesar V. — vergilius πS. — aut interfectos aut W^1. — Saburram ρSTW; salturam V. — deletas πρS; delatas W. — reliquas SV^1. — ipse L; quae β. — a caninio S; ac caninio (cannio V) πρW. — proconsul V. — qui eum L^2D^2; qui tum β. — accepta Lδ; excepta β. — **94**, 1. coenatus *Gruter*; conatus β, compactus *Cornelissen.* — cum virtute πρW; per virtutem S. *cf. bell. Hisp. 40, 6. Heraeus in Fleckeiseni Annalibus 1891, 506.* — infirmior S. — Iubam Petreius *scripsi*; Iuba Petreium β. — ferro *om.* ρ. — 2. dein cum ipse sibi V. — sibi *om.* W. — **95**, 1. interim pulso D^2δ; interpulso FπS, item interpulso UW. — per Mauretaniam (*sic* S; Mauritaniam πρW) *delevi*; *ante* in Hispaniam *transposuit Moelkenus.* — ea manum T. — qua Uticam β; qui Uticam *conieci.* — iter ... intendebant *om.* T. — mille; ∞ S, co π, MD ρW. — 2. eos ρW; cum πS. — primo πSWU^b; proximo FU^a. — interfecit ρSVW; interficit T. — 3. Pompeiae ρSTW; pompeianae V. — liberi π. — omnia *om.* F. — **96**, 1. Rustiano πSW; rusciano ρ. — peterent *om.* S. — hipponem D^2δ; hippone (ippone FW) β.

classis

— classis πρ; clausis S, navis W. — Sitti πρW; sito S. — id temporis *scripsi*; id tempus πS, ad id tempus ρW. — 2. in qua W. — cum illis quos *Kübler*; cum illis quas V, cum quos ρSTW, cum iis quos *editt. vett.*, cum quibus *editt. recc.* — paulo *om.* T. — **97**, 1. contra *om.* S. — tulerunt S. — rege re excludendo S. — irrogatis D^2δ; togatis β. — ibi C. *Kübler*; ibiq. ρW, ibique S, ibi π. — proconsule; p̄. r̄. cos. (*vel similiter*) β. — sub imperio V. — relicto *om.* V. — zama ρW; zamae πS. — 2. duxerant Thapsitanis δ; duxerant itemque thapsitanis β; itemque *ante* Hadrumetinis *transposuit Nipperdeius.* — HS; SH *hic et locis sequentibus* ρSTW, sunt hii V. — XX ρW; XXX π. — HS XX conventui ... eorum *om.* S. — hadrimetenis πρ. — conventui eorum *om.* W; eorum *om.* π. — SHL multae πρW; S. b. l. multę S. — 3. arbitris ... datis δ; arbitros ... datos β. — milibus ρSW; militibus π. — pondo *Glandorpius*; ponderis β. — annos SW; anno πρ. — 4. humilitatem πρW; umitatem S. — **98**, 1. ascendit V. — et ρW;

ut S, ac π. — caralis πSW; a caralis ϱ. — 2. ibi ... iuverant *om.* S, ubi V. — diem IIII Kal. Quint. ϱSTW; diem quintum V. — duodetricensimo FSW; duodetricesimo UV, duodetricentesimo T. — die ideo quod S; diei de eo quod ϱWT, diei quod V. — Incipit liber XIII[s] de bello hyspanico S, CCESASIS · BELLV̄ · AFFRICAN̄ · EXPLICIT · INCIP̄ HISPANIENSE: W, EXPŁ LIB̄ · C · CESAR̄ BELLI AFRICE · INCIPIT · ALTER LIBER FELICITER T, Expł · liber · III · Alexandrini belli. Incipit IIII V.

Corrigenda et addenda ad tomi II praefationem.

Pag. XII, lin. 16 dele verba optimeque ... appellatus est. — *Ad b. c. lib.* I, *c.* 5, 2. consuerat πSU. — 24, 4. deprehensus FV; deprensus STUY. — 32, 5. qui quod ab altero; quid quod ab alterorum πY, qui quod F^2V^2. — 33, 2. excusationibus ϱSW; excusati omnibus π. — 34, 5. in omnibus πUW, ex omnibus S. — 36, 1. administranda T^1W. — 39, 2. montanis W. — 41, 2. relinquit ϱSVW; reliquit T. — 43, 5. submissis ϱS, summis πW. — 45, 1. novam ST. — 45, 2. nonae β. — 64, 1. quae *om.* πS. — 71, 2. legati πϱS; legiones W. — 72, 5. intercluso TU; interclusos FSVW. — castra *om.* W. — 75, 2. praetoria cohorte ϱW; praetoriam cohortem πS. — 84, 1. quarto iam die W. — 84, 5. dimissisime WS. — 85, 7. horum ϱW; quorum πS. — II, 2, 2. atque hi maximis *om.* W. — 5, 4. qui non W. — 6, 4. navem ϱSW; navim π. — 10, 4. trabesque $ϱSW^2$; trabes $πW^1$. — 13, 1. operis π. — 20, 1. repperiatur π. — 21, 1. in *ante* libertatem *om.* π. — 28, 2. prima πϱS; primam W. — 32, 10. religio *om.* π. — 41, 7. nostros ϱW; nostris πS. — III, 3, 1. in omnibus W. — 11, 3. proficiscitur ϱSTW; petere cepit V. — 18, 3. adhibitoque πS. — 28, 4. conspectu V; conspectum ϱSTW. — 30, 5. eum ubi T, eum V. — *ibid.* castris *om.* V. — 36, 2. Cassium ϱW; cas V, castra T. — 39, 2. nostras ϱSVW; nostri T. — 63, 8. nostros ϱW; nostri πS. — 86, 3. a tergo V. — 87, 1. ut cum W. — 109, 5. conspectu π.

C. IULII CAESARIS

QUI FERUNTUR

COMMENTARII

DE

BELLO ALEXANDRINO ET AFRICO.

BELLUM ALEXANDRINUM.

I. Bello Alexandrino conflato Caesar Rhodo atque 1
ex Syria Ciliciaque omnem classem arcessit; Creta
sagittarios, equites ab rege Nabataeorum Malcho evo-
cat; tormenta undique conquiri et frumentum mitti,
auxilia adduci iubet. Interim munitiones cotidie operi- 2
bus augentur atque omnes oppidi partes, quae minus
esse firmae videntur, testudinibus ac musculis aptan-
tur; ex aedificiis autem per foramina in proxima aedi-
ficia arietes immittuntur, quantumque aut ruinis deicitur
aut per vim recipitur loci, in tantum munitiones pro-
feruntur. Nam *ab* incendio fere tuta est Alexandria, 3
quod sine contignatione ac materia sunt aedificia et
structuris ac fornicibus continentur tectaque sunt ru-
dere aut pavimentis. Caesar maxime studebat, ut, quam 4
angustissimam partem oppidi palus a meridie interiecta
efficiebat, hanc operibus vineisque agendis ab reliqua
parte urbis excluderet, illud spectans, primum, ut, 5
cum in duas partes esset urbs divisa, acies uno con-
silio atque imperio administraretur, deinde, ut labo-
rantibus succurri atque ex altera oppidi parte auxilium
ferri posset, inprimis vero, ut aqua pabuloque abun-
daret, quarum alterius rei copiam exiguam, alterius
nullam omnino facultatem habebat; quod utrumque
large palus praebere poterat.

1 II. Neque vero Alexandrinis in gerendis negotiis
cunctatio ulla aut mora inferebatur. Nam in omnes
partes, per quas fines Aegypti regnumque pertinet,
legatos conquisitoresque dilectus habendi causa mi-
serant magnumque numerum in oppidum telorum atque
tormentorum convexerant et innumerabilem multitu-
2 dinem *armatorum* adduxerant. Nec minus in urbe
maximae armorum erant institutae officinae. Servos
praeterea puberes armaverant; quibus domini locuple-
tiores victum cotidianum stipendiumque praebebant.
3 Hac multitudine disposita munitiones semotarum par-
tium tuebantur; veteranas cohortes vacuas in celeber-
rimis urbis locis habebant, ut, quacumque regione
pugnaretur, integris viribus ad auxilium ferendum op-
4 poni possent. Omnibus viis atque angiportis triplicem
vallum obduxerant — erat autem quadrato exstructus
saxo neque minus XL pedes altitudinis habebat —,
quaeque partes urbis inferiores erant, has altissimis
5 turribus denorum tabulatorum munierant. Praeterea
alias ambulatorias totidem tabulatorum confecerant
subiectisque eas rotis funibus iumentisque [obiectis]
derectis plateis, in quamcumque erat visum partem,
movebant.

1 III. Urbs fertilissima et copiosissima omnium rerum
apparatus suggerebat. Ipsi homines ingeniosi atque
acutissimi, quae a nobis fieri viderant, ea sollertia
effingebant, ut nostri illorum opera imitati viderentur,
et sua sponte multa reperiebant unoque tempore et
nostras munitiones infestabant et suas defendebant.
2 Atque haec principes in consiliis contionibusque agi-
tabant: Populum Romanum paulatim in consuetudinem
3 eius regni occupandi venire. Paucis annis ante A. Gabi-
nium cum exercitu fuisse in Aegypto; Pompeium se
ex fuga eodem recepisse; Caesarem venisse cum copiis,

neque morte Pompei quicquam profectum, quo minus
apud se Caesar commoraretur. Quem si non expu- 4
lissent, futuram ex regno provinciam; idque agendum
mature: namque eum interclusum tempestatibus propter
anni tempus recipere transmarina auxilia non posse.

IIII. Interim dissensione orta inter Achillan, qui 1
veterano exercitui praeerat, et Arsinoën, regis Ptolo-
maei minorem filiam, ut supra demonstratum est, cum
uterque utrique insidiaretur et summam imperii ipse
obtinere vellet, praeoccupat Arsinoë per Ganymeden
eunuchum, nutricium suum, atque Achillan interficit.
Hoc occiso sine ullo socio et custode ipsa omne im- 2
perium obtinebat; exercitus Ganymedi traditur. Is
suscepto officio largitionem in militem auget; reliqua
pari diligentia administrat.

V. Alexandria est fere tota subfossa specusque 1
habet ad Nilum pertinentes, quibus aqua in privatas
domos inducitur, quae paulatim spatio temporis liquescit
ac subsidit. Hac uti domini aedificiorum atque eorum 2
familiae consuerunt: nam quae *e* flumine Nilo fertur,
adeo est limosa ac turbida, ut multos variosque mor-
bos efficiat; sed ea plebes ac multitudo contenta est
necessario, quod fons urbe tota nullus est. Hoc tamen
flumen in ea parte erat urbis, quae ab Alexandrinis
tenebatur. Quo facto est admonitus Ganymedes posse 3
nostros aqua intercludi; qui, distributi munitionum tu-
endarum causa vicatim, ex privatis aedificiis specibus
ac puteis extracta aqua utebantur.

VI. Hoc probato consilio magnum ac difficile opus 1
adgreditur. Interseptis enim specibus atque omnibus
urbis partibus exclusis, quae ab ipso tenebantur, aquae
magnam vim ex mari rotis ac machinationibus expri-
mere contendit; hanc locis superioribus fundere in
partem Caesaris non intermittebat. Quam ob causam 2

salsior paulo praeter consuetudinem aqua trahebatur
ex proximis aedificiis magnamque hominibus admira-
tionem praebebat, quam ob rem id accidisset; nec satis
sibi ipsi credebant, cum se inferiores eiusdem generis
ac saporis aqua dicerent uti, atque ante consuessent,
vulgoque inter se conferebant et degustando, quantum
3 inter se differrent aquae, cognoscebant. Parvo vero
temporis spatio haec propior bibi omnino non poterat,
illa inferior corruptior iam salsiorque reperiebatur.
1 VII. Quo facto dubitatione sublata tantus incessit
timor, ut ad extremum casum periculi omnes deducti
viderentur atque alii morari Caesarem dicerent, quin
naves conscendere iuberet, alii multo gravius extime-
scerent [casum], quod neque celari Alexandrini possent
in apparanda fuga, cum tam parvo spatio distarent
ab ipsis, neque illis imminentibus atque insequentibus
2 ullus in naves receptus daretur. Erat autem magna
multitudo oppidanorum in parte Caesaris, quam domi-
ciliis ipsorum non moverat, quod ea se fidelem palam
nostris esse simulabat et descivisse a suis videbatur:
at mihi *si* defendendi essent Alexandrini neque falla-
ces esse neque temerarii, multa oratio frustra absume-
3 retur; cum vero uno tempore et natio eorum et natura
cognoscatur, aptissimum esse hoc genus ad proditio-
nem dubitare nemo potest.
1 VIII. Caesar suorum timorem consolatione et ra-
tione minuebat. Nam puteis fossis aquam dulcem re-
periri posse adfirmabat: omnia enim litora naturaliter
2 aquae dulcis venas habere. Quod si alia esset litoris
Aegyptii natura atque omnium reliquorum, tamen,
quoniam mare liberē tenerent, neque hostes classem
haberent, prohiberi sese non posse, quo minus cotidie
navibus aquam peterent vel a sinistra parte a Para-
tonio vel a dextra ab insula, quae diversae navigationes

numquam uno tempore adversis ventis praecluderen-
tur. Fugae vero nullum esse consilium non solum 3
iis, qui primam dignitatem haberent, sed ne iis qui-
dem, qui nihil praeterquam de vita cogitarent. Magno 4
negotio impetus hostium adversos ex munitionibus sus-
tineri; quibus relictis nec loco nec numero pares esse
posse. Magnam autem moram et difficultatem ascen- 5
sum in naves habere, praesertim ex scăphis; summam
esse contra in Alexandrinis velocitatem locorumque et
aedificiorum notitiam. Hos praecipue in victoria in- 6
solentes praecursuros et loca excelsiora atque aedificia
occupaturos: ita fuga navibusque nostros prohibituros.
Proinde eius consilii obliviscerentur atque omni ra-
tione esse vincendum cogitarent.

VIIII. Hac oratione apud suos habita atque om- 1
nium mentibus excitatis dat centurionibus negotium,
ut reliquis operibus intermissis ad fodiendos puteos
animum conferant neve quam partem nocturni temporis
intermittant. Quo suscepto negotio atque omnium 2
animis ad laborem incitatis magna una nocte vis aquae
dulcis inventa est. Ita operosis Alexandrinorum ma-
chinationibus maximisque conatibus non longi tempo-
ris labore occursum est. Eo biduo legio XXXVII ex 3
dediticiis Pompeianis militibus cum frumento, armis,
telis, tormentis imposita in naves a Domitio Calvino
ad litora Africae paulo supra Alexandriam delata est.
Hae naves Euro, qui multos dies continenter flabat, 4
portum capere prohibebantur; sed loca sunt egregia
omni illa regione ad tenendas ancoras. Hi cum diu
retinerentur atque aquae inopia premerentur, navigio
actuario Caesarem faciunt certiorem.

X. Caesar, ut per se consilium caperet, quid fa- 1
ciendum videretur, navem conscendit atque omnem
classem se sequi iussit nullis nostris militibus impo-

sitis, quod, cum longius paulo discederet, munitiones
2 nudare nolebat. Cumque ad eum locum accessisset,
qui appellatur Chersonensus, aquandique causa remiges
in terram exposuisset, nonnulli ex eo numero, cum
longius a navibus praedatum processissent, ab equiti-
3 bus hostium sunt excepti. Ex his cognoverunt Cae-
sarem ipsum in classe venisse nec ullos milites in
navibus habere. Qua re comperta magnam sibi facul-
tatem Fortunam obtulisse bene gerendae rei crediderunt.
4 Itaque naves omnes, quas paratas habuerant ad navi-
gandum, propugnatoribus instruxerunt Caesarique re-
5 deunti cum classe occurrerunt. Qui duabus de causis
eo die dimicare nolebat, quod et nullos milites in na-
vibus habebat, et post horam x diei res agebatur,
nox autem adlatura videbatur maiorem fiduciam illis,
qui locorum notitia confidebant; sibi etiam hortandi
suos auxilium defuturum, quod nulla satis idonea esset
hortatio, quae neque virtutem posset notare neque
6 inertiam. Quibus de causis naves, quas potuit, Caesar
ad terram detrahit, quem in locum illos successuros
non existimabat.

1 XI. Erat una navis Rhodia in dextro Caesaris
cornu longe ab reliquis collocata. Hanc conspicati hostes
non tenuerunt sese, magnoque impetu IV ad eam
constratae naves et complures apertae contenderunt.
2 Cui coactus est Caesar ferre subsidium, ne turpem in
conspectu hostium contumeliam acciperet, quamquam,
si quid gravius illis accidisset, merito casurum iudi-
3 cabat. Proelium commissum est magna contentione
Rhodiorum; qui cum in omnibus dimicationibus et
scientia et virtute praestitissent, tum maxime illo tem-
pore totum onus sustinere non recusabant, ne quod
4 suorum culpa detrimentum acceptum videretur. Ita
proelium secundissimum est factum. Capta est una

hostium quadriremis, depressa est altera, duae omni-
bus epibatis nudatae; magna praeterea multitudo in
reliquis navibus propugnatorum est interfecta. Quod 5
nisi nox proelium diremisset, tota classe hostium Cae-
sar potitus esset. Hac calamitate perterritis hostibus 6
adverso vento leniter flante naves onerarias Caesar re-
mulco victricibus suis navibus Alexandriam deducit.

XII. Eo detrimento adeo sunt fracti Alexandrini, 1
cum iam non virtute propugnatorum, sed scientia clas-
siariorum se victos viderent, quibus ..... et superiori-
bus locis sublevabantur, ut ex aedificiis defendi pos-
sent et materiam cunctam obicerent, quod nostrae
classis oppugnationem etiam ad terram verebantur.
Idem, posteaquam Ganymedes in concilio confirmavit 2
sese et eas, quae essent amissae, *naves* restituturum et
numerum adaucturum, magna spe et fiducia veteres refi-
cere naves accuratiusque huic rei studere atque inser-
vire instituerunt. Ac tametsi amplius CX navibus 3
longis in portu navalibusque amiserant, non tamen
reparandae classis cogitationem deposuerunt. Videbant 4
enim non auxilia Caesari, non commeatus subportari
posse, si classe ipsi valerent; praeterea nautici homi-
nes urbis et regionis maritimae cotidianoque usu a
pueris exercitati ad naturale ac domesticum bonum
refugere cupiebant et, quantum parvulis navigiis pro-
fecissent, sentiebant; itaque omni studio ad parandam
classem incubuerunt.

XIII. Erant omnibus ostiis Nili custodiae exigendi 1
portorii causa dispositae; naves veteres erant in oc-
cultis regiae navalibus, quibus multis annis ad na-
vigandum non erant usi: has reficiebant, illas Alexan-
driam revocabant. Deerant remi: porticus, gymnasia, 2
publica aedificia detegebant, asseres remorum usum
obtinebant; aliud naturalis sollertia, aliud urbis copia

3 subministrabat. Postremo non longam navigationem
parabant, sed praesentis temporis necessitati serviebant
4 et in ipso portu confligendum videbant. Itaque paucis
diebus contra omnium opinionem quadriremes XXII,
quinqueremes V confecerunt; ad has minores apertas-
que complures adiecerunt, et in portu periclitati remi-
gio, quid quaeque earum efficere posset, idoneos milites
imposuerunt seque ad confligendum omnibus rebus
5 paraverunt. Caesar Rhodias naves IX habebat —
nam decem missis una in cursu *sub* litore Aegyptio
defecerat —, Ponticas VIII, *Syrias* .., Cilicias V, ex Asia
XII. Ex his erant quinqueremes et quadriremes X,
reliquae infra hanc magnitudinem et pleraeque apertae.
6 Tamen virtute militum confisus cognitis hostium co-
piis se ad dimicandum parabat.

1 XIIII. Postquam eo ventum est, ut sibi uterque
eorum confideret, Caesar Pharon classe circumvehitur
adversasque naves hostibus constituit: in dextro cornu
Rhodias collocat, in sinistro Ponticas. Inter has spa-
tium CCCC passuum relinquit, quod satis esse ad ex-
2 plicandas naves videbatur. Post hunc ordinem reliquas
naves subsidio distribuit; quae quamque earum sequa-
3 tur et cui subveniat, constituit atque imperat. Non
dubitanter Alexandrini classem producunt atque in-
struunt: in fronte collocant XXII, reliquas subsidiarias
4 in secundo ordine constituunt. Magnum praeterea nu-
merum minorum navigiorum et scapharum producunt
cum malleolis ignibusque, si quid ipsa multitudo et
5 clamor et flamma nostris terroris adferre possent. Erant
inter duas classes vada transitu angusto, quae pertinent
ad regionem Africae — sic enim praedicant, partem
esse Alexandriae dimidiam Africae — satisque diu
inter ipsos est exspectatum, ab utris transeundi fieret
initium, propterea quod ei, qui intrassent, et ad expli-

candam classem et ad receptum, si durior accidisset
casus, impeditiores fore videbantur.

XV. Rhodiis navibus praeerat Euphranor, animi 1
magnitudine ac virtute magis cum nostris hominibus
quam cum Graecis comparandus. Hic ob notissimam 2
scientiam atque animi magnitudinem delectus est ab
Rhodiis, qui imperium classis obtineret. Qui ubi Cae- 3
saris *dubitationem* animum advertit, 'Videris mihi', in-
quit, 'Caesar, vereri, si haec vada primis navibus in-
traris, ne prius dimicare cogaris, quam reliquam classem
potueris explicare. Nobis rem committe: nos proelium 4
sustinebimus — neque tuum iudicium fallemus —, dum
reliqui subsequantur. Hos quidem diutius in nostro
conspectu gloriari magno nobis et dedecori et dolori
est.' Caesar illum adhortatus atque omnibus laudibus 5
prosecutus dat signum pugnae. Progressas ultra va-
dum IV Rhodias naves circumsistunt Alexandrini at-
que in eas impetum faciunt. Sustinent illi atque arte 6
sollertiaque se explicant; ac tantum doctrina potuit,
ut in dispari numero nulla transversa hosti obiceretur,
nullius remi detergerentur, sed semper venientibus ad-
versae occurrerent. Interim sunt reliquae subsecutae.
Tum necessario discessum ab arte est propter angu- 7
stias loci, atque omne certamen in virtute constitit.
Neque vero Alexandriae fuit quisquam aut nostrorum 8
aut oppidanorum, qui aut in opere aut in pugna oc-
cupatum animum haberent, quin altissima tecta peteret
atque ex omni prospectu locum spectaculo caperet
precibusque et votis victoriam suis ab dis inmortalibus
exposceret.

XVI. Minime autem par erat proelii certamen. 1
Nostris enim pulsis neque terra neque mari effugium
dabatur victis, omniaque victoribus erant futura in in-
certo, *cum* illi, si superassent navibus, omnia tenerent,

si inferiores fuissent, reliquam tamen fortunam peri-
2 clitarentur. Simul illud grave ac miserum videbatur,
perpaucos de summa *rerum* ac de salute omnium de-
certare; quorum si qui aut animo aut virtute cessis-
set, reliquis etiam esset cavendum, quibus pro se
3 pugnandi facultas non fuisset. Haec superioribus die-
bus saepenumero Caesar suis exposuerat, ut hoc maiore
animo contenderent, quod omnium salutem sibi com-
4 mendatam viderent. Eadem suum quisque contuber-
nalem, amicum, notum prosequens erat obtestatus, ne
suam atque omnium falleret opinionem, quorum iudi-
5 cio delectus ad pugnam proficisceretur. Itaque hoc
animo est decertatum, ut neque maritimis nauticisque
sollertia atque ars praesidium ferret, neque numero
navium praestantibus multitudo prodesset, neque electi
ad virtutem e tanta multitudine viri virtuti nostrorum
6 possent adaequare. Capitur hoc proelio quinqueremis
una et biremis cum defensoribus remigibusque, et de-
7 primuntur tres nostris incolumibus omnibus. Reliquae
propinquam fugam ad oppidum capiunt; quas pro-
texerunt ex molibus atque aedificiis imminentibus et
nostros adire propius prohibuerunt.

1 XVII. Hoc ne sibi saepius accidere posset, omni
ratione Caesar contendendum existimavit, ut insulam
molemque ad insulam pertinentem in suam redigeret
2 potestatem. Perfectis enim magna ex parte munitioni-
bus in oppido et insulam et urbem uno tempore temp-
3 tari posse confidebat. Quo capto consilio cohortes x
et levis armaturae electos, quos*que* idoneos ex equi-
tibus Gallis arbitrabatur, in navigia minora scaphas-
que imponit; alteram insulae partem distinendae manus
causa constratis navibus adgreditur praemiis magnis
4 propositis, qui primus insulam cepisset. Ac primo
impetum nostrorum Pharitae sustinuerunt: uno enim

tempore et ex tectis aedificiorum propugnabant et li-
tora armati defendebant, quo propter asperitatem loci
non facilis nostris aditus dabatur, et scaphis navibus-
que longis quinque mobiliter et scienter angustias loci
tuebantur. Sed ubi primum locis cognitis vadisque 5
pertemptatis pauci nostri in litore constiterunt atque
hos sunt alii subsecuti constanterque in eos, qui in
litore aequo institerant, impetum fecerunt, omnes Pha-
ritae terga verterunt. His pulsis . . . custodia portus 6
relicta naves ad litora et vicum adplicarunt seque ex
navibus ad tuenda aedificia eiecerunt.

XVIII. Neque vero diutius ea munitione se conti- 1
nere potuerunt, etsi erat non dissimile atque Alexan-
driae genus aedificiorum, ut minora maioribus confe-
rantur, turresque editae et coniunctae muri locum
obtinebant, neque nostri aut scalis aut cratibus aut
reliquis rebus parati venerant ad oppugnandum. Sed 2
terror hominibus mentem consiliumque eripit et mem-
bra debilitat; ut tum accidit. Qui se in aequo loco 3
ac plano pares esse confidebant, idem perterriti fuga
suorum et caede paucorum XXX pedum altitudine in
aedificiis consistere ausi non sunt seque per molem in
mare praecipitaverunt et DCCCC passuum intervallum
ad oppidum enataverunt. Multi tamen ex his capti 4
interfectique sunt; sed numerus captivorum omnino
fuit sex milium.

XVIIII. Caesar praeda militibus concessa aedificia 1
diripi iussit castellumque ad pontem, qui propior erat
Pharo, communivit atque ibi praesidium posuit. Hunc 2
fuga Pharitae reliquerant; fortiorem illum propiorem-
que oppido Alexandrini tuebantur. Sed eum postero
die simili ratione adgreditur, quod his obtentis duobus
omnem navigiorum excursum et repentina latrocinia
sublatum iri videbat. Iamque eos, qui praesidio eum 3

locum tenebant, tormentis ex navibus sagittisque de-
pulerat atque in oppidum redegerat et cohortium trium
instar in terram exposuerat — non enim plures con-
sistere angustiae loci patiebantur —; reliquae copiae
4 in navibus stationem obtinebant. Quo facto imperat
pontem adversus hostem praevallari et, qua exitus na-
vibus erat fornice exstructo, quo pons sustinebatur,
5 lapidibus oppleri atque obstrui. Quorum altero opere
effecto, ut nulla omnino scapha egredi posset, altero
instituto omnes Alexandrinorum copiae ex oppido se
eiecerunt et contra munitiones pontis latiore loco con-
stiterunt, eodemque tempore quae consueverant na-
vigia per pontes ad incendia onerariarum emittere, ad
6 molem constituerunt. Pugnabatur a nobis ex ponte
et ex mole; ab illis ex area, quae erat adversus pon-
tem, et ex navibus contra molem.

1 XX. In his rebus occupato Caesare militesque
hortante remigum magnus numerus et classiariorum
2 ex longis navibus nostris in molem se eiecit. Pars
eorum studio spectandi ferebatur, pars etiam cupidi-
tate pugnandi. Hi primum navigia hostium lapidibus
ac fundis a mole repellebant ac multum proficere mul-
3 titudine telorum videbantur. Sed postquam ultra eum
locum ab latere eorum aperto ausi sunt egredi ex na-
vibus Alexandrini pauci, ut sine signis certisque ordi-
nibus [sine ratione] prodierant, sic temere in naves refu-
4 gere coeperunt. Quorum fuga incitati Alexandrini plures
ex navibus egrediebantur nostrosque perturbatos acrius
insequebantur. Simul, qui in navibus longis reman-
serant, scalas rapere navesque a terra repellere propera-
5 bant, ne hostes navibus potirentur. Quibus omnibus
rebus perturbati milites nostri cohortium trium, quae
in ponte ac prima mole constiterant, cum post se
clamorem exaudirent, fugam suorum viderent, magnam

vim telorum adversi sustinerent, veriti, ne ab tergo
circumvenirentur et discessu navium omnino reditu
intercluderentur, munitionem in ponte institutam reli-
querunt et magno cursu incitati ad naves contenderunt.
Quorum pars proximas nacta naves multitudine homi- 6
num atque onere depressa est, pars resistens et du-
bitans, quid esset capiendum consilii, ab Alexandrinis
interfecta est; nonnulli feliciore exitu expeditas ad
ancoram naves consecuti incolumes discesserunt, pauci
adlevatis scutis et animo ad conandum nisi ad proxima
navigia adnatarunt.

XXI. Caesar quoad potuit cohortando suos ad pon- 1
tem ac munitiones continere, eodem in periculo ver-
satus est; postquam universos cedere animadvertit, in
suum navigium se recepit. Quo multitudo hominum 2
insecuta cum inrumperet, neque administrandi neque
repellendi a terra facultas daretur, fore, quod accidit,
suspicatus sese ex navigio eiecit atque ad eas, quae
longius constiterant, naves adnatavit. Hinc suis la- 3
borantibus subsidio scaphas mittens nonnullos conser-
vavit. Navigium quidem eius multitudine depressum
militum una cum hominibus interiit. Hoc proelio de- 4
siderati sunt ex numero legionariorum militum cir-
citer CCCC et paulo *ultra* eum numerum classiarii et
remiges. Alexandrini eo loco castellum magnis muni- 5
tionibus multisque tormentis confirmarunt atque egestis
ex mari lapidibus libere sunt usi postea ad mittenda
navigia.

XXII. Hoc detrimento milites nostri tantum afue- 1
runt ut perturbarentur, ut incensi atque incitati ma-
gnas accessiones fecerint in operibus hostium expu-
gnandis. In proeliis cotidianis, quandocumque fors ob- 2
tulerat, procurrentibus et erumpentibus Alexandrinis,
manum .... comprehendi multum operibus .... et ar-

dentibus studiis militum; nec divulgata Caesaris hortatio subsequi legionum aut laborem aut pugnandi poterat cupiditatem, ut magis deterrendi et continendi a periculosissimis essent dimicationibus quam incitandi ad pugnandum.

1 XXIII. Alexandrini cum Romanos et secundis rebus confirmari et adversis incitari viderent neque ullum belli tertium casum nossent, quo possent esse firmiores, ut coniectura consequi possumus, aut admoniti a regis amicis, qui in Caesaris erant praesidiis, aut suo priore consilio per occultos nuntios regi probatos legatos ad Caesarem miserunt, ut dimitteret regem
2 transireque ad suos pateretur: paratam enim omnem multitudinem esse, confectam taedio puellae fiduciario regno, dominatione crudelissima Ganymedis, facere id, quod rex imperasset; quo si auctore in Caesaris fidem amicitiamque venturi essent, nullius periculi timorem multitudini fore impedimento, quo minus se dederent.

1 XXIIII. Caesar etsi fallacem gentem semperque alia cogitantem, alia simulantem bene cognitam habebat, tamen petentibus dare veniam utile esse statuit, quod, si quo pacto sentirent ea, quae postularent, mansurum in fide dimissum regem credebat, sin, id quod magis illorum naturae conveniebat, ducem ad bellum gerendum regem habere vellent, splendidius atque honestius se contra regem quam contra convenarum ac
2 fugitivorum manum bellum esse gesturum. Itaque regem cohortatus, ut consuleret regno paterno, parceret praeclarissimae patriae, quae turpibus incendiis et ruinis esset deformata, cives suos primum ad sanitatem revocaret, deinde conservaret, fidem populo Romano sibique praestaret, cum ipse tantum ei crederet, ut ad hostes armatos eum mitteret, dextra dextram tenens

dimittere coepit adulta iam aetate puerum. At regius 3
animus disciplinis fallacissimis eruditus, ne a gentis
suae moribus degeneraret, flens orare contra Caesarem
coepit, ne se dimitteret: non enim sibi regnum ipsum
conspectu Caesaris esse iucundius. Compressis pueri 4
lacrimis Caesar ipse commotus celeriter, si illa sen-
tiret, fore eum secum adfirmans ad suos dimisit. 5
Ille, ut ex carceribus in liberum cursum emissus,
adeo contra Caesarem acriter bellum gerere coepit, ut
lacrimas, quas in conloquio proiecerat, gaudio videre-
tur profudisse. Accidisse hoc complures Caesaris le- 6
gati, amici, centuriones militesque laetabantur, quod
nimia bonitas eius fallaciis pueri elusa esset. Quasi
vero id Caesar bonitate tantum adductus ac non pru-
dentissimo consilio fecisset.

XXV. Cum duce adsumpto Alexandrini nihilo se 1
firmiores factos aut languidiores Romanos animadver-
terent eludentibusque militibus regis aetatem atque
infirmitatem magnum dolorem acciperent neque se
quicquam proficere viderent, rumoresque existerent
magna Caesari praesidia terrestri itinere *ex* Syria Cili-
ciaque adduci, quod nondum auditum Caesari erat,
commeatum, qui mari nostris subportabatur, interci-
pere statuerunt. Itaque expeditis navigiis locis idoneis 2
ad Canopum in statione dispositis navibus insidiaban-
tur nostris commeatu*que*. Quod ubi Caesari nuntiatum 3
est, universam classem iubet expediri atque instrui.
Praeficit huic Tiberium Neronem. Proficiscuntur in
ea classe Rhodiae naves atque in his Euphranor, sine
quo nulla umquam dimicatio marituma..., nulla etiam
parum feliciter confecta erat. At Fortuna, quae ple- 4
rumque eos, quos plurimis beneficiis ornavit, ad du-
riorem casum reservat, superiorum temporum dissimilis
Euphranorem prosequebatur. Nam cum ad Canopum 5

ventum esset instructaque utrimque classis conflixisset et sua consuetudine Euphranor primus proelium commisisset et quadriremem hostium perforasset ac demersisset, proximam longius insecutus parum celeriter insequentibus reliquis circumventus est ab Alexandrinis.
6 Cui subsidium nemo tulit, sive quod in ipso satis praesidii pro virtute ac felicitate eius putarent esse, sive quod ipsi sibi timebant. Ita, qui unus ex omnibus eo proelio bene rem gessit, solus cum sua quadriremi victrice periit.

1 XXVI. Sub idem tempus Mithridates Pergamenus, magnae nobilitatis domi scientiaeque in bello et virtutis, fidei dignitatisque in amicitia Caesaris, missus in Syriam Ciliciamque initio belli Alexandrini ad auxilia arcessenda, cum magnis copiis, quas celeriter et propensissima civitatium voluntate et sua diligentia confecerat, itinere pedestri, quo coniungitur Aegyptus
2 Syriae, Pelusium advenit idque oppidum firmo praesidio occupatum Achillae propter oportunitatem loci — namque tota Aegyptus maritumo accessu Pharo, pedestri Pelusio velut claustris munita existimatur —, repente magnis circumdatum copiis [multiplici praesidio] pertinaciter propugnantibus et copiarum magnitudine, quas integras vulneratis defessisque subiciebat, et perseverantia constantiaque oppugnandi, quo die est adgressus, in suam redegit potestatem praesidiumque
3 ibi suum collocavit. Inde re bene gesta Alexandriam ad Caesarem contendit omnesque eas regiones, per quas iter faciebat, auctoritate ea, quae plerumque adest victori, pacarat atque in amicitiam Caesaris redegerat.

1 XXVII. Locus est fere regionum illarum nobilissimus non ita longe ab Alexandria, qui nominatur Delta; quod nomen a similitudine litterae cepit: nam

pars quaedam fluminis Nili derivata [inter se] duobus
itineribus paulatim maius inter se spatium relinquens
diversissimo ad litus intervallo mari coniungitur. Cui 2
loco cum adpropinquare Mithridaten rex cognovisset
et transeundum ei flumen sciret, magnas adversus
eum copias misit, quibus vel superari delerique Mithri-
daten vel sine dubio retineri posse credebat. Quem- 3
admodum autem optabat eum vinci, sic satis habe-
bat interclusum a Caesare [a se] retineri. Quae primae 4
copiae flumen a Delta transire et Mithridati occurrere
potuerunt, proelium commiserunt festinantes praeripere
subsequentibus victoriae societatem. Quorum impetum 5
Mithridates magna cum prudentia consuetudine nostra
castris vallatis sustinuit; cum vero incaute atque in-
solenter succedere eos munitionibus videret, eruptione
undique facta magnum numerum eorum interfecit.
Quod nisi locorum notitia reliqui se texissent partim- 6
que in naves, quibus flumen transierant, recepissent,
funditus deleti essent. Qui ut paulum ab illo timore 7
se recrearunt, adiunctis his, qui subsequebantur, rur-
sus oppugnare Mithridaten coeperunt.

XXVIII. Mittitur a Mithridate nuntius Caesari, qui 1
rem gestam perferret. Cognoscit ex suis eadem haec
accidisse rex. Ita paene sub idem tempus et rex ad
opprimendum Mithridaten proficiscitur et Caesar ad
recipiendum. Celeriore fluminis Nili navigatione rex 2
est usus, in quo magnam et paratam classem habe-
bat. Caesar eodem itinere uti noluit, ne navibus in
flumine dimicaret, sed circumvectus est eo mari, quod
Africae partis esse dicitur, sicuti supra demonstravi-
mus; prius tamen regis copiis occurrit, quam is Mithri-
daten adgredi posset, eumque ad se victorem incolumi
exercitu recepit. Consederat cum copiis rex loco na- 3
tura munito, quod erat ipse excelsior planitie ex om-

nibus partibus subiecta; tribus autem ex lateribus va-
rii generis munitionibus tegebatur: unum latus erat
adiectum flumini Nilo, alterum editissimo loco duc-
tum, ut partem castrorum obtineret, tertium palude
cingebatur.

1 XXVIIII. Inter castra et Caesaris iter flumen in-
tercedebat angustum altissimis ripis, quod in Nilum
influebat, aberat autem ab regis castris milia passuum
2 circiter VII. Rex cum hoc itinere venire Caesarem
comperisset, equitatum omnem expeditosque delectos
pedites ad id flumen misit, qui transitu Caesarem
prohiberent et eminus ex ripis proelium impar ini-
rent: nullum enim processum virtus habebat aut peri-
3 culum ignavia subibat. Quae res incendit dolore mi-
lites equitesque nostros, quod tam diu pari proelio
4 cum Alexandrinis certarent. Itaque eodem tempore
equites Germani dispersi vada fluminis quaerentes par-
tim demissioribus ripis flumen tranarunt, et legionarii
magnis arboribus excisis, quae longitudine utramque
ripam contingerent, proiectis *iis* repentinoque aggere
5 iniecto flumen transierunt. Quorum impetum adeo
pertimuerunt hostes, ut in fuga spem salutis collo-
carent; sed id frustra: namque ex ea fuga pauci ad
regem refugerunt paene omni reliqua multitudine in-
terfecta.

1 XXX. Caesar re praeclarissime gesta cum subitum
adventum suum iudicaret magnum terrorem Alexan-
drinis iniecturum, protinus victor ad castra regis per-
2 tendit. Haec cum et opere magno vallata et loci na-
tura munita animadverteret confertamque armatorum
multitudinem collocatam in vallo videret, lassos itinere
ac proeliando milites ad oppugnanda castra succedere
noluit. Itaque non magno intervallo relicto ab hoste
3 castra posuit. Postero die castellum, quod rex in pro-

ximo vico non longe a suis castris munierat brachiis-
que cum opere castrorum coniunxerat vici obtinendi
causa, Caesar adgressus omnibus copiis expugnat, non
quo id minore numero militum consequi difficile factu
putaret, sed ut ab ea victoria perterritis Alexandrinis
protinus castra regis oppugnaret. Itaque eodem cursu, 4
quo refugientes Alexandrinos ex castello in castra sunt
milites insecuti, munitionibus successerunt acerrime-
que eminus proeliari coeperunt. Duabus ex partibus 5
aditus oppugnationis nostris dabatur: una, quam li-
berum accessum habere demonstravi, altera, quae me-
diocre intervallum inter castra et flumen Nilum habe-
bat. Maxima et electissima multitudo Alexandrinorum 6
defendebat eam partem, quae facillimum aditum ha-
bebat; plurimum proficiebant in repellendis vulneran-
disque nostris, qui regione fluminis Nili propugna-
bant: diversis enim telis nostri figebantur, adversi ex
vallo castrorum, aversi ex flumine, in quo multae na-
ves instructae funditoribus et sagittariis nostros im-
pugnabant.

XXXI. Caesar cum videret milites acrius proeli- 1
ari non posse nec tamen multum profici propter
locorum difficultatem, cumque animum adverteret ex-
celsissimum locum castrorum relictum esse ab Alexan-
drinis, quod et per se munitus esset et studio partim
pugnandi partim spectandi decucurrissent in eum lo-
cum, in quo pugnabatur, cohortes III circumire ca-
stra et summum locum adgredi iussit iisque Carfule-
num praefecit, et animi magnitudine et rei militaris
scientia virum praestantem. Quo ut ventum est, pau- 2
cis defendentibus munitionem, nostris contra militibus
acerrime pugnantibus, diverso clamore et proelio per-
territi Alexandrini trepidantes in omnes partes castro-
rum discurrere coeperunt. Quorum perturbatione no- 3

strorum animi adeo sunt incitati, ut paene eodem tem-
pore ex omnibus partibus *impetus fieret*, primi tamen
editissimum locum castrorum caperent; ex quo decur-
rentes magnam multitudinem hostium in castris inter-
4 fecerunt. Quod periculum plerique Alexandrini fu-
gientes acervatim se de vallo praecipitarunt in eam
5 partem, quae flumini erat adiuncta. Horum primis in
ipsa fossa munitionis magna ruina oppressis ceteri fa-
6 ciliorem fugam habuerunt. Constat fugisse ex castris
regem ipsum receptumque in navem multitudine eo-
rum, qui ad proximas naves adnatabant, demerso na-
vigio perisse.

1 XXXII. Re felicissime celerrimeque gesta Caesar
magna victoriae fiducia proximo terrestri itinere Ale-
xandriam cum equitibus contendit atque ea parte op-
pidi victor introiit, quae praesidio hostium tenebatur.
2 Neque eum consilium suum fefellit, quin hostes eo
proelio audito nihil iam de bello essent cogitaturi.
3 Dignum adveniens fructum virtutis et animi magni-
tudinis tulit: omnis enim multitudo oppidanorum ar-
mis proiectis munitionibusque suis relictis, veste ea
sumpta, qua supplices dominantes deprecari consue-
runt, sacrisque omnibus prolatis, quorum religione
precari offensos iratosque animos regum erant soliti,
advenienti Caesari occurrerunt seque ei dediderunt.
4 Caesar in fidem receptos consolatus per hostium mu-
nitiones in suam partem oppidi magna gratulatione
venit suorum; qui non tantum bellum ipsum ac dimi-
cationem, sed etiam talem adventum eius felicem fuisse
laetabantur.

1 XXXIII. Caesar Aegypto atque Alexandria potitus
reges constituit, quos Ptolomaeus testamento scripse-
rat atque obtestatus erat populum Romanum, ne mu-
2 tarentur. Nam maiore ex duobus pueris, rege, amisso

minori tradidit regnum maiorique ex duabus filiis, Cleopatrae, quae manserat in fide praesidiisque eius; minorem, Arsinoën, cuius nomine diu regnasse impotenter Ganymeden docuimus, deducere ex regno statuit, ne qua rursus nova dissensio, priusquam diuturnitate confirmarentur regibus imperia, per homines seditiosos
nasceretur. Legiones ibi veterana sexta secum reducta 3
ceteras reliquit, quo firmius esset eorum regum imperium, qui neque amorem suorum habere poterant, quod fideliter permanserant in Caesaris amicitia, neque vetustatis auctoritatem, paucis diebus reges constituti.
Simul ad imperii nostri dignitatem utilitatemque pu- 4
blicam pertinere existimabat, si permanerent in fide reges, praesidiis eos nostris esse tutos; si essent in-
grati, posse isdem praesidiis coerceri. Sic rebus om- 5
nibus confectis et collocatis ipse [itinere terrestri] profectus est in Syriam.

XXXIIII. Dum haec in Aegypto geruntur, rex Deio- 1
tarus ad Domitium Calvinum, cui Caesar Asiam finitimasque provincias administrandas tradiderat, venit oratum, ne Armeniam minorem, regnum suum, neve Cappadociam, regnum Ariobarzanis, possideri vastarique pateretur a Pharnace; quo malo nisi liberarentur, imperata se facere pecuniamque promissam Caesari
non posse persolvere. Domitius, non tantum ad ex- 2
plicandos sumptus rei militaris cum pecuniam necessariam esse iudicaret, sed etiam turpe populo Romano et C. Caesari victori sibique infame esse statueret, regna sociorum atque amicorum ab externo rege occupari, nuntios confestim ad Pharnacem misit, Armenia Cappadociaque decederet neve occupatione belli civilis
populi Romani ius maiestatemque temptaret. Hanc 3
denuntiationem cum maiorem vim habituram existimaret, si propius eas regiones cum exercitu accessisset,

ad legiones profectus unam ex tribus, xxxvi, secum ducit, duas in Aegyptum ad Caesarem mittit litteris eius evocatas; quarum altera bello Alexandrino non occurrit, quod itinere terrestri per Syriam erat missa.
4 Adiungit Cn. Domitius legioni xxxvi duas ab Deiotaro, quas ille disciplina atque armatura nostra complures annos constitutas habebat, equitesque c, toti-
5 demque ab Ariobarzane sumit. Mittit P. Sestium ad C. Plaetorium quaestorem, ut legionem adduceret, quae ex tumultuariis militibus in Ponto confecta erat, Quintumque Patisium in Ciliciam ad auxilia arcessenda. Quae copiae celeriter omnes iussu Domitii Comana convenerunt.

1 XXXV. Interim legati a Pharnace responsa referunt: Cappadocia se decessisse, Armeniam minorem recepisse, quam paterno nomine iure obtinere deberet. Denique eius regni causa integra Caesari servaretur:
2 paratum enim se facere, quod is statuisset. Cn. Domitius cum animadverteret eum Cappadocia decessisse non voluntate adductum, sed necessitate, quod facilius Armeniam defendere posset subiectam suo regno quam Cappadociam longius remotam, quodque omnes tres legiones adducturum Domitium putasset, ex quibus cum duas ad Caesarem missas audisset, audacius in Armenia substitisset, perseverare coepit, ut eo quoque regno decederet; neque enim aliud ius esse Cappadociae atque Armeniae, nec iuste eum postulare, ut in Caesaris adventum res integra differretur; id enim esse
3 integrum, quod ita esset, ut fuisset. His responsis datis cum iis copiis, quas supra scripsi, profectus est in Armeniam locisque superioribus iter facere instituit: nam ex Ponto a Comanis iugum editum silvestre est, pertinens in Armeniam minorem, quo Cappadocia finitur ab Armenia; cuius itineris has esse certas opor-

tunitates *vidit*, quod in locis superioribus nullus impetus repentinus accidere hostium poterat, et quod Cappadocia his iugis subiecta magnam commeatus copiam erat subministratura.

XXXVI. Complures interim legationes Pharnaces 1
ad Domitium mittit, quae de pace agerent regiaque munera Domitio ferrent. Ea constanter omnia asper- 2
nabatur nec sibi quicquam fore antiquius quam dignitatem populi Romani et regna sociorum recuperare legatis respondebat. Magnis et continuis itineribus 3
confectis cum adventaret ad Nicopolim, quod oppidum positum in Armenia minore est plano ipsum loco, montibus tamen altis ab duobus lateribus obiectis satis magno intervallo ab oppido remotis, castra posuit longe a Nicopoli circiter milia passuum VII. Quibus ex ca- 4
stris cum locus angustus atque impeditus esset transeundus, Pharnaces in insidiis delectos pedites omnesque paene disposuit equites, magnam autem multitudinem pecoris intra eas fauces dissipari iussit paganosque et oppidanos in his locis obversari, ut sive amicus Domi- 5
tius eas angustias transiret, nihil de insidiis suspicaretur, cum in agris et pecora et homines animum adverteret versari tamquam amicorum adventu, sive inimicus ut in hostium fines veniret, praeda diripienda milites dissiparentur dispersique caederentur.

XXXVII. Haec cum administraret, numquam tamen 1
intermittebat legatos de pace atque amicitia mittere ad Domitium, cum hoc ipso crederet facilius eum decipi posse. At contra spes pacis Domitio in eisdem 2
castris morandi attulit causam. Ita Pharnaces amissa proximi temporis occasione veritus, ne cognoscerentur insidiae, suos in castra revocavit. Domitius postero 3
die propius Nicopolim accessit castraque oppido contulit. Quae dum muniunt nostri, Pharnaces aciem in-

4 struxit suo more atque instituto. In fronte enim sim-
plici derecta acie cornua trinis firmabantur subsidiis;
eadem ratione haec media collocabantur acie duobus
dextra sinistraque intervallis simplicibus ordinibus in-
5 structis. Perfecit inceptum castrorum opus Domitius
parte copiarum pro vallo constituta.

1 XXXVIII. Proxima nocte Pharnaces interceptis ta-
bellariis, qui de Alexandrinis rebus litteras ad Domi-
tium ferebant, cognoscit Caesarem magno in periculo
versari flagitarique ab Domitio, ut quam primum Cae-
sari subsidia mitteret propiusque ipse Alexandriam
2 per Syriam accederet. Qua cognita re Pharnaces vic-
toriae loco ducebat, si trahere tempus posset, cum
3 discedendum Domitio celeriter putaret. Itaque ab op-
pido, qua facillimum accessum et aequissimum ad di-
micandum *locum* nostris videbat, fossas duas derectas
non ita magno medio intervallo relicto IV pedum alti-
tudinis in eum locum deduxit, quo longius constituerat
4 suam non producere aciem. Inter has fossas aciem
semper instruebat, equitatum autem omnem ab late-
ribus extra fossam collocabat; qui neque aliter utilis
esse poterat et multum numero anteibat nostrum equi-
tatum.

1 XXXVIIII. Domitius autem, cum Caesaris magis
periculo quam suo commoveretur, neque se tuto dis-
cessurum arbitraretur, si condiciones, quas reiecerat,
rursus adpeteret aut sine causa discederet, ex propin-
2 quis castris in aciem exercitum eduxit; XXXVI legio-
nem in dextro cornu collocavit, Ponticam in sinistro,
Deiotari legiones in mediam aciem contulit, quibus
tamen angustissimum intervallum frontis reliquit reli-
quis cohortibus in subsidiis collocatis. Sic utrimque
acie instructa processum est ad dimicandum.

1 XXXX. Signo sub idem tempus ab utroque dato

concurritur: acriter varieque pugnatur. Nam XXXVI legio, cum extra fossam in equites regis impetum fecisset, adeo secundum proelium fecit, ut moenibus oppidi succederet fossamque transiret aversosque hostes adgrederetur. At Pontica ex altera parte legio, cum 2
paulum aversa hostibus cessisset, fossam autem circumire ac transcendere conata esset, ut *ab* aperto latere adgrederetur hostem, in ipso transitu fossae confixa et oppressa est. Deiotari vero legiones vix impetum sustinuerunt. Ita victrices regiae copiae cornu suo 3
dextro mediaque acie converterunt se ad XXXVI legionem. Quae tamen fortiter vincentium impetum sustinuit, magnis copiis hostium circumdata praesentissimo animo pugnans in orbem se recepit ad radices montium; quo Pharnaces insequi propter iniquitatem loci noluit. Ita Pontica legione paene tota amissa, magna 4
parte Deiotari militum interfecta XXXVI legio in loca se superiora contulit non amplius CCL desideratis. Ceciderunt eo proelio splendidi atque inlustres viri non- 5
nulli, equites Romani. Quo tamen incommodo Domitius accepto reliquias exercitus dissipati collegit itineribusque tutis per Cappadociam se in Asiam recepit.

XXXXI. Pharnaces rebus secundis elatus cum de 1
Caesare ea, quae optabat, speraret, Pontum omnibus copiis occupavit ibique et victor et crudelissimus rex, cum sibi fortunam paternam feliciore eventu destinaret, multa oppida expugnavit, bona civium Romanorum Ponticorumque diripuit, supplicia constituit in eos, qui 2
aliquam formae atque aetatis commendationem habebant, ea, quae morte essent miseriora, Pontumque nullo defendente paternum regnum glorians se recepisse obtinebat.

XXXXII. Sub idem tempus in Illyrico est incom- 1
modum acceptum, quae provincia superioribus mensi-

bus retenta non tantum sine ignominia, sed etiam cum
2 laude erat. Namque eo missus aestate cum duabus
legionibus Q. Cornificius, Caesaris quaestor, pro prae-
tore, quamquam erat provincia minime copiosa ad
exercitus alendos et finitimo bello ac dissensionibus
confecta et vastata, tamen prudentia ac diligentia sua,
quod magnam curam suscipiebat, ne quo temere pro-
3 grederetur, et recepit et defendit. Namque et castella
complura locis editis posita, quorum oportunitas ca-
stellanos impellebat ad decursiones faciendas et bellum
inferendum, expugnavit eaque praeda milites donavit,
quae etsi erat tenuis, tamen in tanta provinciae despe-
ratione erat grata, praesertim virtute parta, et cum
Octavius ex fuga Pharsalici proelii magna classe in
illum se sinum contulisset, paucis navibus Iadertino-
rum, quorum semper in rempublicam singulare consti-
terat officium, dispersis Octavianis navibus erat poti-
tus, ut vel classe dimicare posset adiunctis captivis
4 navibus sociorum. Cum diversissima parte orbis ter-
rarum Cn. Pompeium Caesar victor sequeretur com-
pluresque adversarios in Illyricum propter Macedoniae
propinquitatem se reliquiis ex fuga collectis contulisse
audiret, litteras ad Gabinium mittit, uti cum legioni-
bus tironum, quae nuper erant conscriptae, proficisce-
retur in Illyricum coniunctisque copiis cum Q. Corni-
ficio, si quod periculum provinciae inferretur, depelleret;
sin ea non magnis copiis tuta esse posset, in Mace-
5 doniam legiones adduceret. Omnem enim illam partem
regionemque vivo Cn. Pompeio bellum instauraturam
esse credebat.

1 XXXXIII. Gabinius ut in Illyricum venit hiberno
tempore anni ac difficili sive copiosiorem provinciam
existimans sive multum fortunae victoris Caesaris tri-
buens sive virtute et scientia sua confisus, qua saepe

in bellis periclitatus magnas res et secundas ductu
auspicioque suo gesserat, neque provinciae facultatibus
sublevabatur, quae partim erat exinanita partim infi-
delis, neque navibus intercluso mari tempestatibus
commeatus subportare poterat magnisque difficultatibus
coactus, non ut volebat, sed ut necesse erat, bellum
gerebat. Ita cum durissimis tempestatibus propter 2
inopiam castella aut oppida expugnare cogeretur, cre-
bro incommoda accipiebat adeoque est a barbaris con-
temptus, ut Salonam se recipiens in oppidum maritu-
mum, quod cives Romani fortissimi fidelissimique in-
colebant, in agmine dimicare sit coactus. Quo proelio 3
duobus milibus militum amplius amissis, centurionibus
XXXVIII, tribunis IV, cum reliquis copiis Salonam se
recepit summaque ibi difficultate rerum omnium pres-
sus paucis mensibus morbo periit. Cuius et infelicitas 4
vivi et subita mors in magnam spem Octavium addu-
xit provinciae potiundae; quem tamen diutius in rebus
secundis et Fortuna, quae plurimum in bellis potest,
diligentiaque Cornificii et virtus Vatinii versari passa
non est.

XXXXIIII. Vatinius Brundisii cum esset, cognitis 1
rebus, quae gestae erant in Illyrico, cum crebris litte-
ris Cornificii ad auxilium provinciae ferendum evoca-
retur et M. Octavium audiret cum barbaris foedera
percussisse compluribusque locis nostrorum militum
oppugnare praesidia partim classe per se partim pe-
destribus copiis per barbaros, etsi gravi valitudine ad-
fectus vix corporis viribus animum sequebatur, tamen
virtute vicit incommodum naturae difficultatesque et
hiemis et subitae praeparationis. Nam cum ipse pau- 2
cas in portu naves longas haberet, litteras in Achaiam
ad Q. Calenum misit, uti sibi classem mitteret. Quod 3
cum tardius fieret, quam periculum nostrorum flagi-

tabat, qui sustinere impetum Octavii non poterant,
navibus actuariis, quarum numerus erat satis magnus,
magnitudo nequaquam satis iusta ad proeliandum, ro-
4 stra imposuit. His adiunctis navibus longis et numero
classis aucto militibus veteranis impositis, quorum
magnam copiam habebat ex omnibus legionibus, qui
numero aegrorum relicti erant Brundisii, cum exer-
citus in Graeciam transportaretur, profectus est in
Illyricum maritumasque nonnullas civitates, quae de-
fecerant Octavioque se tradiderant, partim recipiebat,
partim remanentes in suo consilio praetervehebatur nec
sibi ullius rei moram necessitatemque iniungebat, quin,
quam celerrime posset, ipsum Octavium persequeretur.
5 Hunc oppugnantem Epidaurum terra mariqne, ubi
nostrum erat praesidium, adventu suo discedere ab
oppugnatione coegit praesidiumque nostrum recepit.

1 XXXXV. Octavius cum Vatinium classem magna
ex parte confectam ex naviculis actuariis habere co-
gnosset, confisus sua classe substitit ad insulam Tau-
ridem; qua regione Vatinius insequens navigabat, non
quo Octavium ibi restitisse sciret, sed quod eum lon-
2 gius progressum insequi decreverat. Cum propius
Tauridem accessisset dispersis suis navibus, quod et
tempestas erat turbulenta et nulla suspicio hostis, re-
pente adversam ad se venientem navem antemnis ad
medium malum demissis instructam propugnatoribus
3 animum advertit. Quod ubi conspexit, celeriter vela
subduci demittique antemnas iussit et milites armari
et vexillo sublato [quo pugnandi dabat signum], quae
primae naves subsequebantur, idem ut facerent, signi-
4 ficabat. Parabant se Vatiniani repente oppressi; parati
deinceps Octaviani ex portu procedebant. Instruitur
utrimque acies, ordine disposita magis Octaviana, pa-
ratior militum animis Vatiniana.

XXXXVI. Vatinius cum animum adverteret ne- 1
que navium se magnitudine neque numero parem esse futurae dimicationi, fortunae *tamen quam fugae* rem committere maluit. Itaque primus sua quinqueremi
in quadriremem ipsius Octavii impetum fecit. Celer- 2
rime fortissimeque contra illo remigante naves adversae rostris concurrerunt adeo vehementer, ut navis
Octaviana rostro discusso ligno contineretur. Com- 3
mittitur acriter reliquis locis proelium concurriturque ad duces maxime: nam cum suo quisque auxilium ferret, magnum comminus in angusto mari proelium
factum est. Quantoque coniunctis magis navibus con- 4
fligendi potestas dabatur, tanto superiores erant Vatiniani; qui admiranda virtute ex suis navibus in hostium naves transilire non dubitabant et dimicatione aequata longe superiores virtute rem feliciter gere-
bant. Deprimitur ipsius Octavii quadriremis, multae 5
praeterea capiuntur aut rostris perforatae merguntur; propugnatores Octaviani partim in navibus iugulantur,
partim in mare praecipitantur. Ipse Octavius se in 6
scapham confert; in quam plures cum confugerent, depressa scapha vulneratus tamen adnatat ad suum
myoparonem. Eo receptus, cum proelium nox diri- 7
meret, tempestate magna velis profugit. Sequuntur hunc suae naves nonnullae, quas casus ab illo periculo vindicarat.

XXXXVII. At Vatinius re bene gesta receptui ce- 1
cinit suisque omnibus incolumibus in eum se portum victor recepit, quo ex portu classis Octavii ad dimican-
dum processerat. Capit ex eo proelio penterem unam, 2
triremes duas, dicrotas VIII compluresque remiges Octavianos posteroque ibi die, dum suas captivasque naves reficeret, consumpto post diem tertium contendit in insulam Issam, quod eo se recepisse ex fuga

credebat Octavium. Erat in ea nobilissimum regionum
4 earum oppidum coniunctissimumque Octavio. Quo ut
venit, oppidani supplices se Vatinio dediderunt, com-
peritque ipsum Octavium parvis paucisque navigiis
vento secundo regionem Graeciae petisse, inde ut Si-
5 ciliam, deinde Africam caperet. Ita brevi spatio re
praeclarissime gesta provincia recepta et Cornificio
reddita, classe adversariorum ex illo toto sinu expulsa
victor se Brundisium incolumi exercitu et classe recepit.

1 XXXXVIII. Iis autem temporibus, quibus Caesar
ad Dyrrachium Pompeium obsidebat et Palaepharsali
rem feliciter gerebat Alexandriaeque cum periculo
magno, tum etiam maiore periculi fama dimicabat, Q.
Cassius Longinus, in Hispania pro praetore provinciae
ulterioris obtinendae causa relictus, sive consuetudine
naturae suae sive odio, quod in illam provinciam sus-
ceperat quaestor ex insidiis ibi vulneratus, magnas
odii sui fecerat accessiones, quod vel ex conscientia
sua, cum de se mutuo sentire provinciam crederet, vel
multis signis et testimoniis eorum, qui difficulter odia
dissimulant, animum advertere poterat, et compensare
2 offensionem provinciae exercitus amore cupiebat. Ita-
que cum primum in unum locum exercitum conduxit,
sestertios centenos militibus est pollicitus, nec multo
post cum in Lusitania Medobrigam oppidum montemque
Herminium expugnasset, quo Medobrigenses confugerant,
ibique imperator esset appellatus sestertiis centenis
3 milites donavit. Multa praeterea et magna praemia
singulis concedebat; quae speciosum reddebant prae-
sentem exercitus amorem, paulatim tamen et occulte
militarem disciplinam severitatemque minuebant.

1 XXXXVIIII. Cassius legionibus in hiberna disposi-
tis ad ius dicendum Cordubam se recepit contractum-
que in ea aes alienum gravissimis oneribus provinciae

constituit exsolvere; et ut largitionis postulat consuetudo, per causam liberalitatis speciosam plura largitori quaerebantur. Pecuniae locupletibus imperabantur, 2
quas Longinus sibi expensas ferri non tantum patiebatur, sed etiam cogebat, in gregem locupletium simulationis causa tenues coiciebantur, neque ullum genus quaestus aut magni et evidentis aut minimi et sordidi praetermittebatur, quo domus et tribunal imperatoris vacaret. Nemo erat, qui modo aliquam iac- 3
turam facere posset, quin aut vadimonio teneretur aut in reos referretur. Ita magna etiam sollicitudo periculorum ad iacturas et detrimenta rei familiaris adiungebatur.

L. Quibus de causis accidit, ut, cum Longinus 1
imperator eadem faceret, quae fecerat quaestor, similia rursus de morte eius provinciales consilia inirent. Horum odium confirmabant nonnulli familiares eius; 2
qui cum in illa societate versarentur rapinarum, nihilo minus oderant eum, cuius nomine peccabant, sibique, quod rapuerant, acceptum referebant, quod interciderat aut erat interpellatum, Cassio adsignabant. Quintam 3
legionem novam conscribit. Augetur odium et ipso dilectu et sumptu additae legionis. Complentur equitum III milia maximisque ornantur impensis: nec provinciae datur ulla requies.

LI. Interim litteras accepit a Caesare, ut in Afri- 1
cam exercitum traiceret perque Mauretaniam ad fines Numidiae perveniret, quod magna Cn. Pompeio Iuba miserat auxilia maioraque missurus existimabatur. Qui- 2
bus litteris acceptis insolenti voluptate efferebatur, quod sibi novarum provinciarum et fertilissimi regni tanta oblata esset facultas. Itaque ipse in Lusitaniam pro- 3
ficiscitur ad legiones arcessendas auxiliaque adducenda; certis hominibus dat negotium, ut frumentum naves-

que c praepararentur pecuniaeque discriberentur atque imperarentur, ne qua res, cum redisset, moraretur.
4 Reditus eius fuit celerior omnium opinione: non enim labor aut vigilantia cupienti praesertim aliquid Cassio deerat.

1 LII. Exercitu coacto in unum locum castris ad Cordubam positis pro contione militibus exponit, quas res Caesaris iussu gerere deberet, polliceturque iis, cum in Mauretaniam traiecisset, sestertios centenos se
2 daturum; quintam fore in Hispania legionem. Ex contione se Cordubam recepit, eoque ipso die tempore postmeridiano cum in basilicam iret, quidam Minucius Silo, cliens L. Racilii, libellum, quasi aliquid ab eo postularet, ut miles ei tradit, deinde post Racilium — nam is latus Cassii tegebat —, quasi responsum peteret, celeriter dato loco cum se insinuasset, sini-
3 stra corripit aversum dextraque bis ferit pugione. Clamore sublato fit a coniuratis impetus universis. Munatius Flaccus proximum gladio traicit lictorem; hoc
4 interfecto Q. Cassium legatum vulnerat. Ibi T. Vasius et L. Mercello simili confidentia Flaccum, municipem suum, adiuvant: erant enim omnes Italicenses. At ipsum Longinum L. Licinius Squillus involat iacentemque levibus sauciat plagis.

1 LIII. Concurritur ad Cassium defendendum: semper enim Berones compluresque evocatos cum telis
2 secum habere consuerat. A quibus ceteri intercluduntur, qui ad caedem faciendam subsequebantur; quo in numero fuit Calpurnius Salvianus et Manilius Tuscu-
3 lus. Minucius inter saxa, quae iacebant in itinere, fugiens opprimitur et relato domum Cassio ad eum deducitur. Racilius in proximam se domum familiaris sui confert, dum certum cognosceret, confectusne Cas-
4 sius esset. L. Laterensis cum id non dubitaret, ad-

currit laetus in castra militibusque vernaculis et se-
cundae legionis, quibus odio sciebat praecipue Cassium
esse, gratulatur; tollitur a multitudine in tribunal,
praetor appellatur. Nemo enim aut in provincia natus,
ut vernaculae legionis milites, aut diuturnitate iam
factus provincialis, quo in numero erat secunda legio,
non cum omni provincia consenserat in odio Cassii:
nam legionem XXX et XXI paucis mensibus in Italia
scriptas Caesar attribuerat Longino, quinta legio nuper
erat ibi confecta.

LIIII. Interim nuntiatur Laterensi vivere Cassium. 1
Quo nuntio dolore magis permotus quam animo per-
turbatus reficit se celeriter et ad Cassium visendum
proficiscitur. Re cognita XXX legio signa Cordubam 2
infert ad auxilium ferendum imperatori suo. Facit
hoc idem XXI. Subsequitur has V. Cum duae legio- 3
nes reliquae essent in castris, secundani veriti, ne soli
relinquerentur atque ex eo, quid sensissent, iudicare-
tur, secuti sunt factum superiorum. Permansit in
sententia legio vernacula nec ullo timore de gradu
deiecta est.

LV. Cassius eos, qui nominati erant conscii cae- 1
dis, iubet comprehendi; legionem V in castra remittit
cohortibus XXX retentis. Indicio Minucii cognoscit 2
L. Racilium et L. Laterensem et Annium Scapulam,
maximae dignitatis et gratiae provincialem hominem
sibique tam familiarem quam Laterensem et Racilium,
in eadem fuisse coniuratione nec diu moratur dolorem
suum, quin eos interfici iubeat. Minucium libertis 3
tradit excruciandum, item Calpurnium Salvianum, qui
profitetur indicium coniuratorumque numerum auget,
vere, ut quidam existimant, ut nonnulli queruntur,
coactus. Isdem cruciatibus adfectus L. Mercello . . . 4
Squillus nominat plures; quos Cassius interfici iubet

5 exceptis iis, qui se pecunia redemerunt. Nam palam
HS LX cum Calpurnio paciscitur et cum Q. Sestio L.
Quod si maxime nocentes sunt multati, tamen periculum
vitae dolorque vulnerum pecuniae remissus crudelita-
tem cum avaritia certasse significabat.

1 LVI. Aliquot post diebus litteras a Caesare missas
accipit, quibus cognoscit Pompeium in acie victum
2 amissis copiis fugisse. Qua re cognita mixtam dolore
voluptatem capiebat: victoriae nuntius laetitiam expri-
mebat, confectum bellum licentiam *superiorum* tempo-
rum intercludebat. Sic erat dubius animi, utrum nihil
3 timeret an omnia licere mallet. Sanatis vulneribus
arcessit omnes, qui sibi pecunias expensas tulerant,
acceptasque eas iubet referri; quibus parum videbatur
4 imposuisse oneris, ampliorem pecuniam imperat. Equi-
tum autem Romanorum dilectum instituit; quos ex
omnibus conventibus coloniisque conscriptos transma-
rina militia perterritos ad sacramenti redemptionem
vocabat. Magnum hoc fuit vectigal, maius tamen cre-
5 abat odium. His rebus confectis totum exercitum
lustrat; legiones, quas in Africam ducturus erat, et
6 auxilia mittit ad traiectum. Ipse classem, quam pa-
rabat, ut inspiceret, Hispalim accedit ibique moratur,
propterea quod edictum tota provincia proposuerat,
ut quibus pecunias imperasset neque contulissent, se
adirent. Quae evocatio vehementer omnes turbavit.

1 LVII. Interim L. Titius, qui eo tempore tribunus
militum in legione vernacula fuerat, nuntiat eam a
legione XXX, quam Q. Cassius legatus simul ducebat,
cum ad oppidum Ilipam castra haberet, seditione facta
centurionibus aliquot occisis, qui signa tolli non pa-
tiebantur, discessisse et ad secundam legionem con-
2 tendisse, quae ad fretum alio itinere ducebatur. Co-
gnita re noctu cum V cohortibus unetvicesimanorum

egreditur, mane pervenit Naevam. Ibi eum diem, ut,
quid ageretur, perspiceret, moratus Carmonem conten-
dit. Hic, cum legio XXX et XXI et cohortes IV ex 3
V legione totusque convenisset equitatus, audit IV
cohortes a vernaculis oppressas ad Obuculam cum his
ad secundam pervenisse legionem omnesque ibi se con-
iunxisse et T. Torium Italicensem ducem delegisse.
Celeriter habito consilio M. Marcellum qua*estorem* Cor- 4
dubam, ut eam in potestate retineret, Q. Cassium le-
gatum Hispalim mittit. Paucis ei diebus affertur 5
conventum Cordubensem ab eo defecisse Marcellumque
aut voluntate aut necessitate adductum — namque id
varie nuntiabatur — consentire cum Cordubensibus;
duas cohortes legionis V, quae fuerant Cordubae in
praesidio, idem facere. Cassius his rebus incensus 6
movet castra et postero die Segoviam ad flumen Sin-
giliense venit. Ibi habita contione militum temptat
animos; quos cognoscit non sua, sed Caesaris absentis
causa sibi fidissimos esse nullumque periculum depre-
caturos, dum per eos Caesari provincia restitueretur.

LVIII. Interim Torius ad Cordubam veteres legio- 1
nes adducit ac, ne dissensionis initium natum seditiosa
militum suaque natura videretur, simul ut contra Q.
Cassium, qui Caesaris nomine maioribus viribus uti
videbatur, aeque potentem opponeret dignitatem, Cn.
Pompeio se provinciam recuperare velle palam dicti-
tabat. Et forsitan etiam hoc fecerit odio Caesaris et 2
amore Pompei, cuius nomen multum poterat apud eas
legiones, quas M. Varro obtinuerat. Sed id qua mente,
communis erat coniectura: certe hoc prae se Torius
ferebat. Milites adeo infatuabantur, ut Cn. Pompei 3
nomen in scutis inscriptum haberent. Frequens legio- 4
nibus conventus obviam prodit, neque tantum virorum,
sed etiam matrum familias ac praetextatorum, depre-

caturque, ne hostili adventu Cordubam diriperent: nam se contra Cassium consentire cum omnibus, contra Caesarem ne facere cogerentur, orare.

1 LVIIII. Tantae multitudinis precibus et lacrimis exercitus commotus cum videret ad Cassium persequendum nihil opus esse Cn. Pompei nomine et memoria tamque omnibus Caesarianis quam Pompeianis Longinum esse in odio neque se conventum neque M. Marcellum contra Caesaris causam posse perducere, nomen Pompei ex scutis detraxerunt, Marcellum, qui se Caesaris causam defensurum profitebatur, ducem adsciverunt praetoremque appellarunt et conventum sibi adiunxerunt castraque ad Cordubam posuerunt.
2 Cassius eo biduo circiter IV milia passuum a Corduba citra flumen Baetim in oppidi conspectu loco excelso facit castra; litteras ad regem Bogudem in Mauretaniam et ad M. Lepidum proconsulem in Hispaniam citeriorem mittit, subsidio sibi provinciaeque Caesaris causa quam primum veniret. Ipse hostili modo Cordubensium agros vastat, aedificia incendit.

1 LX. Cuius rei deformitate atque indignitate legiones, quae Marcellum sibi ducem ceperant, ad eum concurrerunt, ut in aciem educerentur, orant, priusque confligendi sibi potestas fieret, quam cum tanta contumelia nobilissimae clarissimaeque possessiones Cordubensium in conspectu suo rapinis, ferro flammaque
2 consumerentur. Marcellus cum confligere miserrimum putaret, quod et victoris et victi detrimentum ad eundem Caesarem esset redundaturum, neque suae potestatis † esset, legiones Baetim traducit aciemque instruit.
3 Cum Cassium contra pro suis castris aciem instruxisse loco superiore videret, causa interposita, quod is in aequum non descenderet, Marcellus militibus persuadet, ut se recipiant in castra. Itaque copias reducere

coepit. Cassius, quo bono valebat Marcellumque infir- 4
mum esse sciebat, adgressus equitatu legionarios se reci-
pientes complures novissimos in fluminis ripis interfecit.
Cum hoc detrimento, quid transitus fluminis vitii diffi- 5
cultatisque haberet, cognitum esset, Marcellus castra Bae-
tim transfert, crebroque uterque legiones in aciem educit;
neque tamen confligitur propter locorum difficultates.

LXI. Erat copiis pedestribus multo firmior Mar- 1
cellus; habebat enim veteranas multisque proeliis ex-
pertas legiones. Cassius fidei magis quam virtuti le-
gionum confidebat. Itaque cum castra castris conlata 2
essent et Marcellus locum idoneum castello cepisset,
quo prohibere aqua Cassianos posset, Longinus veri-
tus, ne genere quodam obsidionis clauderetur in re-
gionibus alienis sibique infestis, noctu silentio ex
castris proficiscitur celerique itinere Uliam contendit,
quod sibi fidele esse oppidum credebat. Ibi adeo con- 3
iuncta ponit moenibus castra, ut et loci natura —
namque Ulia in edito monte posita est — et ipsa
munitione urbis undique ab oppugnatione tutum esset.
Hunc Marcellus insequitur et, quam proxime potest 4
Uliam, castra castris confert locorumque cognita na-
tura, quo maxime rem deducere volebat, necessitate
est deductus, ut neque confligeret — cuius si rei fa-
cultas esset, resistere incitatis militibus non poterat
— neque vagari Cassium latius pateretur, ne plures
civitates ea paterentur, quae passi erant Cordubenses.
Castellis idoneis locis collocatis operibusque in cir- 5
cuitu oppidi continuatis Uliam Cassiumque munitioni-
bus clausit. Quae priusquam perficerentur, Longinus 6
omnem suum equitatum emisit; quem magno sibi usui
fore credebat, si pabulari frumentarique Marcellum non
pateretur, magno autem fore impedimento, si clausus
obsidione et inutilis necessarium consumeret frumentum.

1 LXII. Paucis diebus Q. Cassii litteris acceptis rex
Bogus cum copiis venit adiungitque ei legioni, quam
secum adduxerat, complures cohortes auxiliarias His-
2 panorum. Namque ut in civilibus dissensionibus ac-
cidere consuevit, ita temporibus illis in Hispania non-
nullae civitates rebus Cassii studebant, plures Marcello
3 favebant. Accedit cum copiis Bogus ad exteriores
Marcelli munitiones. Pugnatur utrimque acriter, cre-
broque id accidit Fortuna saepe ad utrumque victoriam
transferente; nec tamen umquam ab operibus depelli-
tur Marcellus.

1 LXIII. Interim Lepidus ex citeriore provincia cum
cohortibus legionariis xxxv magnoque numero equi-
tum et reliquorum auxiliorum venit ea mente Uliam,
ut sine ullo studio contentiones Cassii Marcellique
2 componeret. Huic venienti sine dubitatione Marcellus
se credit atque offert; Cassius contra suis se tenet
praesidiis, sive eo, quod plus sibi iuris deberi quam
Marcello existimabat, sive eo, quod, ne praeoccupatus
animus Lepidi esset obsequio adversarii, verebatur.
3 Ponit ad Uliam castra Lepidus neque habet a Mar-
cello quicquam divisi. Ne pugnetur, interdicit; ad
exeundum Cassium invitat fidemque suam in re omni
4 interponit. Cum diu dubitasset Cassius, quid sibi fa-
ciendum quidve Lepido esset credendum, neque ullum
exitum consilii sui reperiret, si permaneret in senten-
tia, postulat, uti munitiones disicerentur sibique liber
5 exitus daretur. Non tantum indutiis factis, sed prope
iam *pace* constituta opera *cum* complanarentur custo-
diaeque munitionum essent deductae, auxilia regis in
id castellum Marcelli, quod proximum erat regis ca-
stris, neque opinantibus omnibus — si tamen in om-
nibus fuit Cassius: nam de huius conscientia dubita-
batur — impetum fecerunt compluresque ibi milites

oppresserunt. Quod nisi celeriter indignatione et au- 6
xilio Lepidi proelium esset diremptum, maior calami-
tas esset accepta.

LXIIII. Cum iter Cassio patefactum esset, castra 1
Marcellus cum Lepido coniungit. Lepidus eodem
tempore Marcellusque Cordubam cum suis, Cassius
proficiscitur Carmonem. Sub idem tempus Trebonius 2
proconsul ad provinciam obtinendam venit. De cuius
adventu ut cognovit Cassius, legiones, quas secum ha-
buerat, equitatumque in hiberna distribuit; ipse omni-
bus suis rebus celeriter correptis Malacam contendit
ibique adverso tempore navigandi navem conscendit, ut
ipse praedicabat, ne se Lepido et Trebonio et Mar-
cello committeret, ut amici eius dictitabant, ne per
eam provinciam minore cum dignitate iter faceret,
cuius magna pars ab eo defecerat, ut ceteri existima-
bant, ne pecunia illa ex infinitis rapinis confecta in
potestatem cuiusquam veniret. Progressus secunda ut 3
hiberna tempestate cum in Hiberum flumen noctis
vitandae causa se contulisset, inde paulo vehementiore
tempestate, nihilo periculosius se navigaturum credens,
profectus adversis fluctibus occurrentibus ostio flumi-
nis, in ipsis faucibus, cum neque flectere navem propter
vim fluminis neque derectam tantis fluctibus tenere
posset, demersa nave periit. —

LXV. Cum in Syriam Caesar ex Aegypto venisset 1
atque ab iis, qui Roma venerant ad eum, cognosceret
litterisque urbanis animadverteret multa Romae male
et inutiliter administrari neque ullam partem reipu-
blicae satis commode geri, quod et contentionibus tri-
buniciis perniciosae seditiones orirentur et ambitione
atque indiligentia tribunorum militum et *eorum*, qui
legionibus praeerant, multa contra morem consuetudi-
nemque militarem fierent, quae dissolvendae disciplinae

severitatisque essent, eaque omnia flagitare adventum suum videret, tamen praeferendum existimavit, quas in provincias regionesque venisset, eas ita relinquere constitutas, ut domesticis dissensionibus liberarentur, iura legesque acciperent, externorum hostium metum
2 deponerent. Haec in Syria, Cilicia, Asia celeriter se confecturum sperabat, quod hae provinciae nullo bello premebantur; in Bithynia ac Ponto plus oneris vide-
3 bat sibi impendere. Non excessisse enim Ponto Pharnacem audiebat neque excessurum putabat, cum secundo proelio vehementer esset inflatus, quod contra
4 Domitium Calvinum fecerat. Commoratus fere in omnibus civitatibus, quae maiore sunt dignitate, praemia bene meritis et privatim et publice tribuit, de controversiis veteribus cognoscit ac statuit; reges, tyrannos, dynastas provinciae finitimos, qui omnes ad eum concurrerant, receptos in fidem condicionibus impositis provinciae tuendae ac defendendae dimittit et sibi et populo Romano amicissimos.

1 LXVI. Paucis diebus in ea provincia consumptis Sextum Caesarem, amicum et necessarium suum, legioni Syriaeque praeficit; ipse eadem classe, qua ve-
2 nerat, proficiscitur in Ciliciam. Cuius provinciae civitates omnes evocat Tarsum, quod oppidum fere totius
3 Ciliciae nobilissimum fortissimumque est. Ibi rebus omnibus provinciae et finitimarum civitatium constitutis cupiditate proficiscendi ad bellum gerendum non diutius moratur magnisque itineribus per Cappadociam confectis biduum Mazacae commoratus Comana *venit*, vetustissimum et sanctissmum in Cappadocia Bellonae templum, quod tanta religione colitur, ut sacerdos eius deae maiestate, imperio, potentia secundus a rege
4 consensu gentis illius habeatur. Id homini nobilissimo Lycomedi Bithyno adiudicavit, qui regio Cappadocum

genere ortus iure minime dubio, vetustate tamen propter adversam fortunam maiorum suorum mutationemque generis intermisso sacerdotium id repetebat. Fratri 5
autem Ariobarzanis Ariarathi, cum bene meritus uterque eorum de republica esset, ne aut regni hereditas Ariarathen sollicitaret aut heres regni terreret *Ariobarzanen, partem Armeniae minoris concessit eumque* Ariobarzani attribuit, qui sub eius imperio ac dicione esset. Ipse iter inceptum simili velocitate conficere coepit.

LXVII. Cum propius Pontum finesque Gallograe- 1
ciae accessisset, Deiotarus, tetrarches Gallograeciae tum quidem paene totius, quod ei neque legibus neque moribus concessum esse ceteri tetrarchae contendebant, sine dubio autem rex Armeniae minoris ab senatu appellatus, depositis regiis insignibus, neque tantum privato vestitu, sed etiam reorum habitu supplex ad Caesarem venit oratum, ut sibi ignosceret, quod in ea parte positus terrarum, quae nulla praesidia Caesaris habuisset, exercitibus imperiisque *coactus* in Cn. Pompei castris fuisset: neque enim se debuisse iudi- 2
cem esse controversiarum populi Romani, sed parere praesentibus imperiis.

LXVIII. Contra quem Caesar cum plurima sua com- 1
memorasset officia, quae consul ei decretis publicis tribuisset, cumque defensionem eius coarguisset — nullam posse *se* excusationem eius imprudentiae recipere, quod homo tantae prudentiae ac diligentiae scire potuisset, quis urbem Italiamque teneret, ubi senatus populusque Romanus, ubi respublica esset, quis denique post L. Lentulum, C. Marcellum consul esset, tamen se concedere id factum superioribus suis beneficiis, veteri hospitio atque amicitiae, dignitati aetatique hominis, precibus eorum[1], qui frequentes concurrissent

hospites atque amici Deiotari ad deprecandum — de
controversiis tetrarcharum postea se cogniturum esse
2 dixit, regium vestitum ei restituit. Legionem autem
eam, quam ex genere civium suorum Deiotarus arma-
tura disciplinaque nostra constitutam habebat, equita-
tumque omnem ad bellum gerendum adducere iussit.

1 LXVIIII. Cum in Pontum venisset copiasque omnes
in unum locum coegisset, quae numero atque exer-
citatione bellorum mediocres erant — excepta enim
legione sexta, quam secum abduxerat Alexandria vete-
ranam multis laboribus periculisque functam multisque
militibus partim difficultate itinerum ac navigationum
partim crebritate bellorum adeo deminutam, ut minus
mille hominibus in ea esset, reliquae erant tres legio-
nes, una Deiotari, duae, quae in eo proelio, quod Cn.
Domitium fecisse cum Pharnace scripsimus, fuerant —
2 legati a Pharnace missi Caesarem adeunt atque inpri-
mis deprecantur, ne eius adventus hostilis esset: fac-
turum enim omnia Pharnacen, quae imperata essent.
3 Maximeque commemorabant nulla Pharnacen auxilia
contra Caesarem Pompeio dare voluisse, cum Deiotarus,
qui dedisset, tamen ei satisfecisset.

1 LXX. Caesar respondit se fore aequissimum Phar-
2 naci, si, quae polliceretur, repraesentaturus esset. Mo-
nuit autem, ut solebat, mitibus verbis legatos, ne aut
Deiotarum sibi obicerent aut nimis eo gloriarentur
3 beneficio, quod auxilia Pompeio non misissent. Nam
se neque libentius facere quicquam quam supplicibus
ignoscere neque provinciarum publicas iniurias con-
4 donare iis posse, qui fuissent in se officiosi. Quin
id ipsum, quod commemorarent, officium fuisse utilius
Pharnaci, qui providisset, ne vinceretur, quam sibi,
5 cui dii immortales victoriam tribuissent. Itaque se
magnas et graves iniurias civium Romanorum, qui in

Ponto negotiati essent, quoniam in integrum restituere non posset, concedere Pharnaci. Nam neque interfectis 6
amissam vitam neque exsectis virilitatem restituere posse; quod quidem supplicium gravius morte cives Romani subissent. Ponto vero decederet confestim fami- 7
liasque publicanorum remitteret ceteraque restitueret sociis civibusque Romanis, quae penes eum essent. *Id* si fecisset iam, tunc sibi mitteret munera ac dona, 8
quae bene rebus gestis imperatores ab amicis accipere consuessent. Miserat enim ei Pharnaces coronam auream. His responsis datis legatos remisit.

LXXI. At Pharnaces liberaliter omnia pollicitus, 1
cum festinantem ac praecurrentem Caesarem speraret libentius etiam crediturum suis promissis, quam res pateretur, quo celerius honestiusque ad res magis necessarias proficisceretur — nemini enim erat ignotum plurimis de causis ad urbem Caesarem revocari — lentius agere, decedendi diem postulare longiorem, pactiones interponere, in summa frustrari coepit. Caesar 2
cognita calliditate hominis, quod aliis temporibus natura facere consueverat, tunc necessitate fecit adductus, ut celerius omnium opinione manum consereret.

LXXII. Zela est oppidum in Ponto positum, ipsum 1
ut in plano loco satis munitum: tumulus enim naturalis, velut manu factus, excelsiore undique fastigio sustinet murum. Circumpositi sunt huic oppido magni multique 2
intercisi vallibus colles; quorum editissimus unus, qui propter victoriam Mithridatis et infelicitatem Triarii detrimentumque exercitus nostri superioribus acceptum temporibus magnam in illis partibus habet nobilitatem, paene coniunctus *est* oppido nec multo longius milibus passuum III abest ab Zela. Hunc locum Pharnaces 3
veteribus paternorum felicium castrorum refectis operibus copiis suis omnibus occupavit.

1 LXXIII. Caesar cum ab hoste milia passuum v
castra posuisset videretque eas valles, quibus regia
castra munirentur, eodem intervallo sua castra muni-
turas, si modo ea loca hostes priores non cepissent,
quae multo erant propiora regis castris, aggerem com-
2 portari iubet intra munitiones. Quo celeriter conlato
proxima nocte vigilia quarta legionibus omnibus ex-
peditis impedimentisque in castris relictis prima luce
neque opinantibus hostibus eum ipsum locum cepit,
in quo Mithridates secundum proelium adversus Tria-
3 rium fecerat. Hoc omnem comportatum aggerem ex
castris *per* servitia aggeri iussit, ne quis ab opere miles
discederet, cum spatio non amplius passuum mille in-
tercisa vallis castra hostium divideret ab opere incepto
Caesaris castrorum.

1 LXXIIII. Pharnaces cum id repente prima luce
animadvertisset, copias suas omnes pro castris instru-
xit. Quas interposita tanta locorum iniquitate con-
suetudine magis pervulgata militari credebat instrui
Caesar vel ad opus suum tardandum, quo plures in
armis tenerentur, vel ad ostentationem regiae fiduciae,
ne munitione magis quam manu defendere locum Phar-
2 naces videretur. Itaque deterritus non est, quo minus
prima acie pro vallo instructa reliqua pars exercitus
3 opus faceret. At Pharnaces impulsus sive loci felicitate
sive auspiciis et religionibus inductus, quibus obtem-
perasse eum postea audiebamus, sive paucitate nostro-
rum, qui in armis erant, comperta, cum more operis
cotidiani magnam illam servorum multitudinem, quae
aggerem portabat, militum esse credidisset, sive etiam
fiducia veterani exercitus sui, quem bis et vicies in acie
conflixisse et vicisse legati eius gloriabantur, simul
contemptu exercitus nostri, quem pulsum a se Domitio
duce sciebat, inito consilio dimicandi descendere *in*

praeruptam vallem coepit. Cuius aliquamdiu Caesar 4
inridebat inanem ostentationem et eo loco militum
coartationem, quem in locum nemo sanus hostis subi-
turus esset: cum interim Pharnaces eodem gradu, quo
in praeruptam descenderat vallem, ascendere adversus
arduum collem instructis copiis coepit.

LXXV. Caesar incredibili eius vel temeritate vel 1
fiducia commotus neque opinans imparatusque oppres-
sus eodem tempore milites ab opere *re*vocat, arma ca-
pere iubet, legiones opponit aciemque instruit; cuius
rei subita trepidatio magnum terrorem attulit nostris.
Nondum ordinibus instructis falcatae regiae quadrigae 2
permixtos milites perturbant; quae tamen celeriter
multitudine telorum opprimuntur. Insequitur has acies 3
hostium, et clamore sublato confligitur multum adiu-
vante natura loci, plurimum deorum immortalium be-
nignitate; qui cum omnibus casibus bellicis intersunt,
tum praecipue eis, quibus nihil ratione potuit admini-
strari.

LXXVI. Magno atque acri proelio comminus facto 1
dextro cornu, quo veterana legio sexta erat collocata,
initium victoriae natum est. Ab ea parte cum in pro-
clivi detruderentur hostes, multo tardius, sed tamen
eisdem diis adiuvantibus sinistro cornu mediaque acie
totae profligantur copiae regis. Quae quam facile 2
subierant iniquum locum, tam celeriter gradu pulsae
premebantur loci iniquitate. Itaque multis militibus
partim interfectis partim suorum ruina oppressis, qui
velocitate effugere poterant, armis tamen proiectis val-
lem transgressi nihil ex loco superiore inermi proficere
poterant. At nostri victoria elati subire iniquum locum 3
munitionesque adgredi non dubitarunt. Defendentibus
autem iis cohortibus castra, quas Pharnaces praesidio
reliquerat, celeriter castris hostium sunt potiti. Inter- 4

fecta multitudine omni suorum aut capta Pharnaces cum paucis equitibus profugit; cui nisi castrorum oppugnatio facultatem attulisset liberius profugiendi, vivus in Caesaris potestatem adductus esset.

1 LXXVII. Tali victoria totiens victor Caesar incredibili est laetitia affectus, quod maximum bellum tanta celeritate confecerat, eoque subiti periculi recordatione laetior, quod victoria facilis ex difficillimis rebus acci-
2 derat. Ponto recepto praeda omni regia militibus condonata postero die cum expeditis equitibus ipse proficiscitur, legionem sextam decedere ad praemia atque honores accipiendos in Italiam iubet, auxilia Deiotari domum remittit, duas legiones cum Coelio Viniciano in Ponto relinquit.

1 LXXVIII. Ita per Gallograeciam Bithyniamque in Asiam iter facit omniumque earum provinciarum de controversiis cognoscit et statuit; iura in tetrarchas,
2 reges, civitates distribuit. Mithridaten Pergamenum, *a* quo rem feliciter celeriterque gestam in Aegypto supra scripsimus, regio genere ortum, disciplinis etiam regiis educatum — nam eum Mithridates, rex Asiae totius, propter nobilitatem Pergamo parvulum secum asportaverat in castra multosque retinuerat annos — regem Bosphori constituit, quod *regnum* sub imperio Pharnacis fuerat, provinciasque populi Romani a barbaris atque inimicis regibus interposito amicissimo
3 rege munivit. Eidem tetrarchiam [legibus] Gallograecorum iure gentis et cognationis adiudicavit occupa-
4 tam et possessam paucis ante annis a Deiotaro. Neque tamen usquam diutius moratus est, quam necessitas
5 urbanarum seditionum pati videbatur. Rebus felicissime celerrimeque confectis in Italiam celerius omnium opinione venit.

BELLUM AFRICUM.

I. Caesar itineribus iustis confectis nullo die in- 1
termisso a. d. xiv Kal. Ian. Lilybaeum pervenit sta-
timque ostendit sese naves velle conscendere, cum non
amplius legionem tironum haberet unam, equites vix
dc. Tabernaculum secundum litus ipsum constituit,
ut prope fluctus verberaret. Hoc eo consilio fecit, ne 2
quis sibi morae quicquam fore speraret et ut omnes
in dies horasque parati essent. Incidit per id tempus, 3
ut tempestates ad navigandum idoneas non haberet;
nihilo tamen minus in navibus remiges militesque
continere et nullam praetermittere occasionem profecti-
onis, cum praesertim ab incolis eius provinciae nun- 4
tiarentur adversariorum copiae equitatus infinitus, le-
giones regiae iv, levis armaturae magna vis, Scipionis
legiones x, elephanti cxx classesque esse complures;
tamen non deterrebatur animoque et spe confidebat.
Interim in dies et naves longae adaugeri et onerariae 5
complures eodem concurrere et legiones tironum con-
venire iv, veterana legio quinta, equitum ad ii milia.

II. Legionibus collectis vi et equitum ii milibus, 1
ut quaeque prima legio venerat, in naves longas im-
ponebatur, equites autem in onerarias. Ita maiorem 2
partem navium antecedere iussit et insulam petere
Aponianam, quae abest a Lilybaeo .... commoratus 3

bona paucorum publice vendit, deinde Alieno praetori,
qui Siciliam obtinebat, de omnibus rebus praecipit et
4 de reliquo exercitu celeriter imponendo. Datis man-
datis ipse navem conscendit a. d. VI Kal. Ian. et re-
5 liquas naves statim est consecutus. Ita vento certo
celerique navigio vectus post diem quartum cum longis
paucis navibus in conspectum Africae venit; namque
onerariae reliquae praeter paucas vento dispersae atque
6 errabundae diversa loca petierant. Clupeam classe
praetervehitur, dein Neapolim; complura praeterea ca-
stella et oppida non longe a mari relinquit.

1 III. Postquam *ad* Hadrumetum accessit, ubi prae-
sidium erat adversariorum, cui praeerat C. Considius,
et a Clupeis secundum oram maritimam cum equitatu
Hadrumetum *petens* Cn. Piso cum Mauris circiter tribus
milibus apparuit, ibi paulisper Caesar ante portum
commoratus, dum reliquae naves convenirent, exponit
exercitum, cuius numerus in praesentia fuit peditum
III milia, equites CL, castrisque ante oppidum positis
sine iniuria cuiusquam considit cohibetque omnes a
2 praeda. Oppidani interim muros armatis complent,
ante portam frequentes considunt ad se defendendum;
3 quorum numerus duarum legionum instar erat. Caesar
circum oppidum vectus natura loci perspecta rediit in
4 castra. Nonnemo culpae eius imprudentiaeque ad-
signabat, quod neque circum loca gubernatoribus prae-
fectisque, quid peterent, praeceperat neque, ut more
omnium ipsius consuetudo superioribus temporibus
fuerat, tabellas signatas dederat, ut in tempore his
5 perlectis locum certum peterent universi. Quod mi-
nime Caesarem fefellerat; namque nullum portum terrae
Africae, quo classes decurrerent, pro certo tutum
ab hostium praesidio fore suspicabatur, sed fortuito
oblatam occasionem egressus aucupabatur.

IIII. L. Plancus interim legatus petit a Caesare, 1
uti sibi daret potestatem cum Considio agendi, si
posset aliqua ratione perduci ad sanitatem. Itaque 2
data facultate litteras conscribit et eas captivo dat per-
ferendas in oppidum ad Considium. Quo simulatque 3
captivus cum pervenisset litterasque, ut erat manda-
tum, Considio porrigere coepisset, priusquam acciperet
ille, 'Unde', inquit, 'istas?' Tum captivus: 'Imperatore
a Caesare.' Tum Considius, 'Unus est', inquit, 'Scipio 4
imperator hoc tempore populi Romani'; deinde in con-
spectu suo statim captivum interfici iubet litterasque
nondum perlectas, sicut erant signatae, dat homini
certo ad Scipionem perferendas.

V. Postquam una nocte [et die] ad oppidum consumpta neque responsum ullum a Considio dabatur neque ei reliquae copiae succurrebant neque equitatu abundabat et ad oppidum oppugnandum non satis copiarum habebat et eas tironum neque primo adventu convulnerari exercitum volebat et oppidi egregia munitio et difficilis ad oppugnandum erat accessus et nuntiabatur auxilia magna equitatus oppidanis suppetias venire, non est visa ratio ad oppugnandum oppidum commorandi, ne, dum in ea re Caesar esset occupatus, circumventus a tergo ab equitatu hostium laboraret.

VI. Itaque castra cum movere vellet, subito ex 1
oppido erupit multitudo atque equitatus subsidio uno
tempore eis casu succurrit, qui erat missus a Iuba
ad stipendium accipiendum, castraque, unde Caesar
egressus iter facere coeperat, occupant et eius agmen
extremum insequi coeperunt. Quae res cum animad- 2
versa esset, subito legionarii consistunt, et equites,
quamquam erant pauci, tamen contra tantam multitu-
dinem audacissime concurrunt. Accidit res incredibi- 3

lis, ut equites minus XXX Galli Maurorum equitum II
4 milia loco pellerent fugarentque in oppidum. Post-
quam repulsi et coniecti erant intra munitiones, Caesar
5 iter constitutum ire contendit. Quod cum saepius
facerent et modo insequerentur, modo rursus ab equi-
tibus in oppidum repellerentur, cohortibus paucis ex
veteranis, quas secum habebat, in extremo agmine
conlocatis et parte equitatus iter leniter cum reliquis
6 facere coepit. Ita quanto longius ab oppido discede-
batur, tanto tardiores ad insequendum erant Numidae.
7 Interim in itinere ex oppidis et castellis legationes
venire et polliceri frumentum paratosque esse, quae
imperasset, facere. Itaque eo die castra posuit ad
oppidum Ruspinam.

1 VII. Kal. Ianuariis inde movit et pervenit ad
oppidum Leptim, liberam civitatem et immunem. Le-
gati ex oppido obviam veniunt, libenter se omnia
2 facturos, quae vellet, pollicentur. Itaque centurionibus
ad portas oppidi et custodiis impositis, ne quis miles
in oppidum introiret aut iniuriam faceret cuipiam in-
colae, non longe ab oppido secundum litus facit castra.
3 Eodemque naves onerariae et longae nonnullae casu
advenerunt; reliquae, ut est ei nuntiatum, incertae
4 locorum Uticam versus petere visae sunt. Interim
Caesar a mari non digredi neque mediterranea petere
propter navium errorem equitatumque in navibus
omnem continere, ut arbitror, ne agri vastarentur;
5 aquam in naves iubet comportari. Remiges interim,
qui aquatum e navibus exierant, subito equites
Mauri neque opinantibus Caesarianis adorti multos
6 iaculis convulnerarunt, nonnullos interfecerunt. La-
tent enim in insidiis cum equis inter convalles et
subito existunt, non ut in campo comminus depu-
gnant.

VIII. Caesar interim in Sardiniam nuntios cum 1
litteris et in reliquas provincias finitimas dimisit, ut
sibi auxilia, commeatus, frumentum, simulatque litteras
legissent, mittenda curarent, exoneratisque partim na-
vibus longis Rabirium Postumum in Siciliam ad se-
cundum commeatum arcessendum mittit. Interim 2
cum x navibus longis ad reliquas naves onerarias con-
quirendas, quae deerrassent, et simul mare tuendum
ab hostibus iubet proficisci. Item C. Sallustium Cri- 3
spum praetorem ad Cercinam insulam versus, quam
adversarii tenebant, cum parte navium ire iubet, quod
ibi magnum numerum frumenti esse audiebat. Haec 4
ita imperabat unicuique, ita praecipiebat, uti fieri
possent neque locum excusatio nullum haberet nec
moram tergiversatio. Ipse interea ex perfugis et in- 5
colis cognitis condicionibus Scipionis, et qui cum eo
bellum contra se gerebant, mirari — regium enim
equitatum Scipio ex provincia Africa alebat — tanta
homines esse dementia, ut malint regis esse vectigales
quam cum civibus in patria in suis fortunis esse in-
columes.

VIIII. Caesar a. d. III Non. Ian. castra movet; 1
Lepti sex cohortium praesidio cum Saserna relicto
ipse rursus, unde pridie venerat, Ruspinam cum reliquis
copiis convertit ibique sarcinis exercitus relictis ipse
cum expedita manu proficiscitur circum villas frumen-
tatum oppidanisque imperat, ut plostra iumentaque
omnia *se* sequantur. Itaque magno numero frumenti 2
invento Ruspinam redit. Hoc eum idcirco existimo
recepisse, ut maritima oppida post se ne vacua relin-
queret praesidioque firmata ad classim receptacula
muniret.

X. Itaque ibi relicto P. Saserna, fratre eius, 1
quem Lepti proximo oppido reliquerat, cum legione

iubet comportari ligna in oppidum quam plurima; ipse
cum cohortibus VII, quae ex veteranis legionibus in
classe cum Sulpicio et Vatinio rem gesserant, ex
oppido Ruspina egressus proficiscitur ad portum, qui
abest ab oppido milia passuum duo, ibique classem
2 sub vesperum cum ea copia conscendit. Omnibus in
exercitu insciis et requirentibus imperatoris consilium,
3 magno metu ac tristimonia sollicitabantur. Parva
enim cum copia et ea tironum, neque omni exposita,
in Africa contra magnas copias et insidiosae nationis
equitatum innumerabilem se expositos videbant neque
quicquam solatii in praesentia neque auxilii in suorum
consilio animum advertebant, nisi in ipsius imperatoris
vultu, vigore mirabilique hilaritate; animum enim altum
4 et erectum prae se gerebat. Huic adquiescebant ho-
mines et in eius scientia et consilio omnia sibi pro-
clivia omnes fore sperabant.

1 XI. Caesar una nocte in navibus consumpta iam
caelo albente cum proficisci conaretur, subito navium
pars, de qua timebat, ex errore eodem conferebatur.
2 Hac re cognita Caesar celeriter de navibus imperat
omnes egredi atque in litore armatos reliquos adveni-
3 entes milites exspectare. Itaque sine mora navibus
eis in portum receptis et advectis militum equitumque
copiis rursus ad oppidum Ruspinam redit atque ibi
castris constitutis ipse cum cohortibus expeditis XXX
4 frumentatum est profectus. Ex eo est cognitum Cae-
saris consilium, illum cum classe navibus onerariis,
quae deerrassent, subsidio ire clam hostibus voluisse,
ne casu imprudentes suae naves in classem adver-
sariorum inciderent, neque eam rem eos voluisse scire,
qui in praesidiis relicti sui milites fuissent, ne propter
suorum paucitatem et hostium multitudinem metu de-
ficerent.

XII. Interim cum iam Caesar progressus esset a 1
castris circiter milia passuum III, per speculatores et antecessores equites nuntiatur ei copias hostium haud longe ab se esse visas. Et hercule cum eo nuntio pulvis ingens conspici coeptus est. Hac re cognita 2
Caesar celeriter iubet equitatum universum, cuius copiam habuit in praesentia non magnam, et sagittarios, quorum parvus ex castris exierat numerus, arcessi, atque ordinatim signa se leniter consequi; ipse antecedere cum paucis armatis. Iamque cum 3
procul hostis conspici posset, milites in campo iubet galeari et ad [eam] pugnam parari; quorum omnino numerus fuit XXX cohortium cum equitibus CCCC, sagittariis CL.

XIII. Hostes interim, quorum dux erat Labienus 1
et duo Pacidei, aciem derigunt mirabili longitudine non peditum, sed equitum confertam, et inter eos levis armaturae Numidas et sagittarios pedites interposuerant et ita condensaverant, ut procul Caesariani pedestres copias arbitrarentur; dextrum ac sinistrum cornu magnis equitum copiis firmaverant. Interim 2
Caesar aciem derigit simplicem, ut poterat propter paucitatem; sagittarios ante aciem constituit, equites dextro sinistroque cornu opponit et ita praecipit, ut providerent, ne multitudine equitatus hostium circumvenirentur: existimabat enim se acie instructa cum pedestribus copiis dimicaturum.

XIIII. Cum utrimque exspectatio fieret neque 1
Caesar sese moveret et cum suorum paucitate contra magnam vim hostium artificio magis quam viribus decernendum videret, subito adversariorum equitatus sese extendere et in latitudinem promovere collesque complecti et Caesaris equitatum extenuare simulque ad circumeundum comparare se coeperunt. Caesariani 2

equites eorum multitudinem aegre sustinebant. Acies interim mediae cum concurrere conarentur, subito ex condensis turmis pedites Numidae levis armaturae cum equitibus procurrunt et inter legionarios pedites iacula
3 coiciunt. Hic cum Caesariani in eos impetum fecissent, illorum equites refugiebant; pedites interim resistebant, dum equites rursus cursu renovato peditibus suis succurrerent.

1 XV. Caesar novo genere pugnae oblato cum animum adverteret ordines suorum in procurrendo turbari — pedites enim, dum equites longius ab signis prosequuntur, latere nudato a proximis Numidis iaculis vulnerabantur; equites autem hostium pilum militis cursu facile vitabant — edicit per ordines, ne quis
2 miles ab signis IV pedes longius procederet. Equitatus interim Labieni suorum multitudine confisus Caesaris paucitatem circuire conatur: equites Iuliani pauci multitudine hostium defessi equis convulneratis
3 paulatim cedere; hostis magis magisque instare. Ita puncto temporis omnibus legionariis ab hostium equitatu circumventis Caesarisque copiis in orbem compulsis intra cancellos omnes coniecti pugnare cogebantur.

1 XVI. Labienus in equo capite nudo versari in prima acie; simul suos cohortari, nonnumquam legionarios Caesaris ita appellare: 'Quid tu', inquit, 'miles tiro? Tam feroculus es? Vos quoque iste verbis infatuavit? In magnam mehercule vos periculum im-
2 pulit. Misereor vestri.' Tum miles, 'Non sum', inquit, 'tiro, Labiene, sed de legione X veteranus.' Tum Labienus, 'Non agnosco', inquit, 'signa decumanorum.'
3 Tum ait miles: 'Iam me, quis sim, intelleges'; simul cassidem de capite deiecit, ut cognosci ab eo posset, atque ita pilum viribus contortum, dum in Labienum

mittere contendit, equi graviter adverso pectori adfixit
et ait: 'Labiene, decumanum militem, qui te petit,
scito esse.' Omnium tamen animi in terrorem con- 4
iecti, et maxime tironum: circumspicere enim Caesarem
neque amplius facere nisi hostium iacula vitare.

XVII. Caesar interim consilio hostium cognito 1
iubet aciem in longitudinem quam maximam porrigi
et alternis conversis cohortibus, ut una post, altera
ante signa *con*tenderet, ita coronam hostium dextro si-
nistroque cornu mediam dividit et unam partem ab
altera exclusam equitibus intrinsecus adortus cum
peditatu telis coniectis in fugam vertit neque longius
progressus veritus insidias se ad suos recipit; idem
altera pars equitum peditumque Caesaris fecit. His 2
rebus gestis ac procul hostibus repulsis convulnera-
tisque ad sua praesidia sese, sicut erat instructus, re-
cipere coepit.

XVIII. Interim M. Petreius et Cn. Piso cum equi- 1
tibus Numidis MDC electis peditatuque eiusdem generis
satis grandi ex itinere recta subsidio suis occurrunt.
Atque hostes suis ex terrore firmatis rursusque reno- 2
vatis animis legionarios conversis equitibus recipientes
novissimos adoriri et impedire coeperunt, quo minus
in castra se reciperent. Hac re animadversa Caesar 3
iubet signa converti et medio campo redintegrari proe-
lium. Cum ab hostibus eodem modo pugnaretur nec 4
comminus ad manus rediretur Caesarisque equites iu-
menta ex nausea recenti, siti, languore, paucitate,
vulneribus defatigata ad insequendum hostem perse-
verandumque cursum tardiora haberent dieique pars
exigua iam reliqua esset, cohortibus equitibus[que] cir-
cumdatis cohortatur, ut uno ictu contenderent neque
remitterent, donec ultra ultimos colles hostes reppulis-
sent atque eorum essent potiti. Itaque signo dato 5

cum iam hostes languide tela neglegenterque mitterent, subito immittit cohortes turmasque suorum; atque puncto temporis hostibus nullo negotio campo pulsis post collemque deiectis nacti locum atque ibi paulisper commorati, ita, uti erant instructi, leniter se ad suas recipiunt munitiones. Itemque adversarii male accepti tum demum se ad sua praesidia contulerunt.

1 XVIIII. Interim ea re gesta et proelio dirempto ex adversariis perfugere complures ex omni genere hominum, et praeterea intercepti hostium complures equites
2 peditesque. Ex quibus cognitum est consilium hostium, eos hac mente et conatu venisse, ut novo atque inusitato genere proelii tirones legionarii paucique perturbati Curionis exemplo ab equitatu circumventi
3 opprimerentur, et ita Labienum dixisse pro contione, tantam se multitudinem auxiliorum adversariis Caesaris subministraturum, ut etiam caedendo in ipsa victoria defatigati vincerentur atque a suis superarentur, quippe qui in illorum *numero* sibi confideret, primum, quod audierat Romae legiones veteranas dissentire neque in Africam velle transire; deinde, quod triennio in Africa suos milites retentos consuetudine fideles sibi iam effecisset, maxima autem auxilia haberet Numidarum equitum levisque armaturae, praeterea ex fuga proelioque Pompeiano Labienus quos secum a Buthroto transportaverat equites Germanos Gallosque *quos*que ibi postea ex hibridis, libertinis servisque conscripserat, armaverat equoque uti frenato condocefecerat, praeterea regia auxilia, elephantis CXX equitesque innumerabilis, deinde legiones conscriptas ex cuiusquemodi generis amplius
4 XII milibus. Hac spe atque fiducia inflammatus Labienus cum equitibus Gallis Germanisque MDC, Numidarum sine frenis VIII milibus, praeterea Petreiano auxilio adhibito equitibus MDC, peditum ac levis arma-

turae quater tanto, sagittariis ac funditoribus hippotoxotisque compluribus: his copiis prid. Non. Ian., post diem VI, quam Africam *Caesar* attigit, in campis planissimis purissimisque ab hora diei quinta usque ad solis occasum est decertatum. In eo proelio Petreius graviter ictus ex acie recessit.

XX. Caesar interim castra munire diligentius, prae- 1
sidia firmare copiis maioribus vallumque ab oppido Ruspina usque ad mare ducere et a castris alterum eodem, quo tutius ultro citroque commeatus auxiliaque sine periculo sibi succurrere possent, tela tormentaque ex navibus in castra comportare, remigum partem ex classe, Gallorum, Rhodiorum, epibatarumque armare et in castra evocare, uti, si posset, eadem ratione, qua adversarii, levis armatura interiecta inter equites suos interponeretur, sagittariisque ex omnibus navibus Ityreis, Syris et cuiusque generis ductis in castra compluribus frequentare suas copias — audiebat enim 2
Scipionem post diem tertium eius diei, quo proelium factum erat, adpropinquare, copias suas cum Labieno et Petreio coniungere; cuius copiae legionum VIII et equitum III milium esse nuntiabantur — officinas fer- 3
rarias instruere, sagittas telaque uti fierent complura curare, glandes fundere, sudes comparare, litteras in Siciliam nuntiosque mittere, ut sibi crates materiemque congererent ad arietes, cuius inopia in Africa esset, praeterea ferrum, plumbum mitteretur. Etiam 4
animum advertebat frumento se in Africa nisi importaticio uti non posse: priore anno enim propter adversariorum dilectus, quod stipendiarii aratores milites essent facti, messem non esse factam; praeterea ex omni Africa frumentum adversarios in pauca oppida et bene munita comportasse omnemque regionem Africae exinanisse frumento, oppida praeter ea pauca, quae

ipsi suis praesidiis tueri poterant, reliqua dirui ac
deseri, et eorum incolas intra sua praesidia coegisse
commigrare, agros desertos ac vastatos esse.

1 XXI. Hac necessitate Caesar coactus privatos am-
biendo et blande appellando aliquantum numerum fru-
menti in sua praesidia congesserat et eo parce utebatur.
Opera interim ipse cotidie circuire et alternas cohortes
2 in statione habere propter hostium multitudinem. La-
bienus saucios suos, quorum maximus numerus fuit,
3 iubet in plostris obligatos Hadrumetum deportari. Na-
ves interim Caesaris onerariae errabundae male vaga-
bantur incertae locorum atque castrorum suorum; quas
singulas scaphae adversariorum complures adortae in-
4 cendebant atque expugnabant. Hac re nuntiata Caesar
classes circum insulas portusque disposuit, quo tutius
commeatus subportari posset.

1 XXII. M. Cato interim, qui Uticae praeerat, Cn.
Pompeium filium multis verbis assidueque obiurgare
2 non desistebat. 'Tuus', inquit, 'pater istuc aetatis
cum esset et animadvertisset rempublicam ab nefariis
sceleratisque civibus oppressam bonosque aut inter-
fectos *esse* aut exilio multatos patria civitateque ca-
rere, gloria et animi magnitudine elatus privatus atque
adulescentulus paterni exercitus reliquiis collectis paene
oppressam Italiam urbemque Romanam funditus dele-
tam in libertatem vindicavit, idemque Siciliam, Afri-
cam, Numidiam, Mauretaniam mirabili celeritate armis
3 recepit. Quibus ex rebus sibi eam dignitatem, quae
est per gentes clarissima notissimaque, conciliavit adu-
4 lescentulusque atque eques Romanus triumphavit. At-
que ille non ita amplis rebus patris gestis neque tam
excellenti dignitate maiorum parta neque tantis clien-
telis nominisque claritate praeditus in rempublicam
est ingressus. Tu contra et patris nobilitate et digni-

tate et per te ipse satis animi magnitudine diligentiaque praeditus nonne eniteris et proficisceris ad paternas clientelas auxilium tibi reique publicae atque optimo cuique efflagitatum?'

XXIII. His verbis hominis gravissimi incitatus adu- 1
lescentulus cum naviculis cuiusquemodi generis XXX,
inibi paucis rostratis, profectus ab Utica in Maureta-
niam regnumque Bogudis est ingressus expeditoque
exercitu servorum, liberorum II milium numero, cuius
partem inermem, partem armatam habuerat, ad oppi-
dum Ascurum accedere coepit; in quo oppido praesi-
dium fuit regium. Pompeio adveniente oppidani us- 2
que eo passi propius accedere, donec ad ipsas portas
ac murum adpropinquaret, subito eruptione facta pro-
stratos perterritosque Pompeianos in mare navesque
passim compulerunt. Ita re male gesta Cn. Pompeius 3
filius naves inde avertit neque postea litus adtigit
classemque ad insulas Baleares versus convertit.

XXIIII. Scipio interim cum his copiis, quas paulo 1
ante demonstravimus, Uticae grandi praesidio relicto
profectus primum Hadrumeti castra ponit, deinde ibi
paucos dies commoratus noctu itinere facto cum La-
bieni et Petrei copiis se coniungit, atque unis castris
factis III milia passuum longe *a Caesaris castris* con-
sidunt. Equitatus interim eorum circum Caesaris mu- 2
nitiones vagari atque eos, qui pabulandi aut aquandi
gratia extra vallum progressi essent, excipere: ita om-
nes adversarios intra munitiones continere. Qua re 3
Caesariani gravi annona sunt conflictati, ideo quod
nondum neque ab Sicilia neque ab Sardinia comme-
atus subportatus erat, neque per anni tempus in mari
classes sine periculo vagari poterant; neque amplius
milia passuum VI terrae Africae quoquo versus tene-
bant pabulique inopia premebantur. Qua necessitate 4

coacti veterani milites equitesque, qui multa terra mari-
que bella confecissent et periculis inopiaque tali saepe
essent conflictati, alga e litore collecta et aqua dulci
elota et ita iumentis esurientibus data vitam eorum
producebant.

1 XXV. Dum haec ita fierent, rex Iuba cognitis
Caesaris difficultatibus copiarumque paucitate — non
est visum dare spatium convalescendi augendarumque
eius opum: itaque comparatis equitum magnis pedi-
tumque copiis subsidio sociis egressus e regno ire
2 contendit. P. Sittius interim et rex Bocchus coniunctis
suis copiis cognito regis Iubae egressu propius eius
regnum copias suas admovere, Cirtamque, oppidum
opulentissimum eius regni, adortus paucis diebus pu-
gnando capit et praeterea duo oppida Gaetulorum.
3 Quibus cum condicionem ferret, ut oppido excederent
idque sibi vacuum traderent, condicionemque repudias-
sent, postea ab eo capti interfectique sunt omnes.
Inde progressus agros oppidaque vexare non destitit.
4 Quibus rebus cognitis Iuba cum iam non longe ab
Scipione atque eius ducibus abesset, capit consilium
satius esse sibi suoque regno subsidio ire, quam dum
alios adiuturus proficisceretur, ipse suo regno expul-
5 sus forsitan utraque re expelleretur. Itaque rursus
recipere atque auxilia etiam ab Scipione abduxit sibi
suisque rebus timens elephantisque XXX relictis suis
finibus oppidisque suppetias profectus est.

1 XXVI. Caesar interim, cum de suo adventu dubi-
tatio in provincia esset neque quisquam crederet ipsum,
sed aliquem legatum in Africam cum copiis venisse,
conscriptis litteris circum provinciam omnes civitates
2 facit de suo adventu certiores. Interim nobiles homi-
nes ex suis oppidis profugere et in castra Caesaris
devenire et de adversariorum eius crudelitate acerbi-

tateque commemorare coeperunt. Quorum lacrimis 3
querelisque Caesar commotus, cum antea constituisset e stativis castris aestate inita cunctis copiis auxiliisque accitis bellum cum suis adversariis gerere, *hieme gerere* instituit litterisque celeriter in Siciliam ad Alienum et Rabirium Postumum conscriptis et per catascopum missis *imperavit*, ut sine mora ac nulla excusatione hiemis ventorumque quam celerrime exercitus sibi transportaretur: Africam provinciam perire funditusque everti ab suis inimicis; quod nisi celeriter sociis foret subventum, praeter ipsam Africam terram nihil, ne tectum quidem, quo se reciperent, ab illorum scelere insidiisque reliquum futurum. Atque ipse in tanta 4
erat festinatione et exspectatione, ut postero die, quam misisset litteras nuntiumque in Siciliam, classem exercitumque morari diceret, dies noctesque oculos mentemque ad mare dispositos derectosque haberet. Nec 5
mirum: animum advertebat enim villas exuri, agros vastari, pecus diripi, trucidari, oppida castellaque dirui deserique, principes civitatum aut interfici aut in catenis teneri, liberos eorum obsidum nomine in servitutem abripi; his se miseris suamque fidem implorantibus auxilio propter copiarum paucitatem esse non posse. Milites interim in opere exercere atque castra munire, 6
turres, castella facere molesque iacere in mare non intermittere.

XXVII. Scipio interim elephantos hoc modo con- 1
docefacere instituit. Duas instruxit acies, unam funditorum contra elephantos, quae quasi adversariorum locum obtineret et contra eorum frontem adversam lapillos minutos mitteret; deinde in ordinem elephantos constituit, post illos autem suam aciem instruxit, ut, cum ab adversariis lapides mitti coepissent et elephanti perterriti se ad suos convertissent, rursus ab

sua acie lapidibus missis eos converterent adversus
2 hostem. Quod aegre tardeque fiebat; rudes enim elephanti multorum annorum doctrina usuque vetusto vix edocti tamen communi periculo in aciem producuntur.

1 XXVIII. Dum haec ad Ruspinam ab utrisque ducibus administrantur, C. Vergilius praetorius, qui Thapsi, oppido maritimo, praeerat, cum animum advertisset naves singulas cum exercitu Caesaris incertas locorum atque castrorum suorum vagari, occasionem nactus navem, quam ibi habuit, actuariam complet militibus et sagittariis et eidem scaphas de navibus adiungit ac
2 singulas naves Caesarianas consectari coepit. Et cum plures adortus esset pulsus fugatusque inde discessisset nec tamen desisteret periclitari, forte incidit in navem, in qua erant duo Titii, Hispani adulescentes, tribuni legionis v, quorum patrem Caesar in senatum legerat, et cum his T. Salienus, centurio legionis eiusdem, qui M. Messalam legatum obsederat Messanae seditiosissima oratione apud eum usus idemque pecuniam et ornamenta triumphi Caesaris retinenda et cu-
3 stodienda curarat et ob has causas sibi timebat. Hic propter conscientiam peccatorum suorum persuasit adulescentibus, ne repugnarent seseque Vergilio traderent. Itaque deducti a Vergilio ad Scipionem custodibus
4 traditi et post diem tertium sunt interfecti. Qui cum ducerentur ad necem, petisse dicitur maior Titius a centurionibus, uti se priorem quam fratrem interficerent, idque ab eis facile impetrasse, atque ita esse interfectos.

1 XXVIIII. Turmae interim equitum, quae pro vallo in stationibus esse solebant [ab utrisque ducibus], cotidie minutis proeliis inter se depugnare non intermittunt; nonnumquam etiam Germani Gallique Labie-

niani cum Caesaris equitibus fide data inter se colloquebantur. Labienus interim cum parte equitatus Le- 2
ptim oppidum, cui praeerat Saserna cum cohortibus VI, oppugnare ac vi inrumpere conabatur; quod ab defensoribus propter egregiam munitionem oppidi et multitudinem tormentorum facile et sine periculo defendebatur. Quod ubi saepius eius equitatus facere non 3
intermittebat, cum forte ante portam turma densa adstitisset, scorpione accuratius misso atque eorum decurione percusso et ad equum defixo, reliqui perterriti fuga se in castra recipiunt. Quo facto postea sunt deterriti oppidum temptare.

XXX. Scipio interim fere cotidie non longe a suis 1
castris, passibus CCC, instruere aciem ac maiore parte diei consumpta rursus in castra se recipere. Quod 2
cum saepius fieret, neque ex Caesaris castris quisquam prodiret neque propius eius copias accederet, despecta patientia Caesaris exercitusque eius, [Iuba] universis copiis productis elephantisque turritis XXX ante aciem instructis, quam latissime potuit, porrecta equitum peditumque multitudine uno tempore progressus haud ita longe a Caesaris castris constitit in campo.

XXXI. Quibus rebus cognitis Caesar iubet milites, 1
qui extra munitiones processerant pabulandi aut lignandi aut etiam muniendi gratia quique vallum petierant quaeque ad eam rem opus erant, omnes intra munitiones minutatim modesteque sine tumultu aut terrore se recipere atque in opere consistere. Equi- 2
tibus autem, qui in statione fuerant, praecipit, ut usque eo locum optinerent, in quo paulo ante constitissent, donec ab hoste telum missum ad se perveniret; quod si propius accederetur, quam honestissime se intra munitiones reciperent. Alii quoque equitatui edi- 3
cit, uti suo quisque loco paratus armatusque praesto

4 esset. At haec non ipse per se coram, cum de vallo
prospecularetur, sed mirabili peritus scientia bellandi
in praetorio sedens per speculatores et nuntios impe-
5 rabat, quae fieri volebat. Animadvertebat enim, quam-
quam magnis essent copiis adversarii freti, tamen
saepe a se fugatis, pulsis perterritisque et concessam
vitam et ignota peccata; quibus rebus numquam tanta
suppeteret ex ipsorum inertia conscientiaque animi
6 victoriae fiducia, ut castra sua adoriri auderent. Prae-
terea ipsius nomen auctoritasque magna ex parte eo-
7 rum exercitus minuebat audaciam. Tum egregiae mu-
nitiones castrorum atque valli fossarumque altitudo et
extra vallum stili caeci mirabilem in modum consiti
vel sine defensoribus aditum adversariis prohibebant:
scorpionum, catapultarum ceterorumque telorum, quae
ad defendendum solent parari, magnam copiam habe-
8 bat. Atque haec propter exercitus sui praesentis pau-
citatem et tirocinium praeparaverat, non hostium vi
et metu commotus patientem se timidumque hostium
9 opinioni praebebat. Neque idcirco copias, qnamquam
erant paucae tironumque, non educebat in aciem, quod
victoriae suorum diffideret, sed referre arbitrabatur,
cuiusmodi victoria esset futura; turpe enim sibi exi-
stimabat tot rebus gestis tantisque exercitibus devic-
tis, tot tam claris victoriis partis, ab reliquis copiis
adversariorum suorum ex fuga collectis se cruentam
10 adeptum existimari victoriam. Itaque constituerat glo-
riam exsultationemque eorum pati, donec sibi vetera-
narum legionum pars aliqua in secundo commeatu
occurrisset.

1 XXXII. Scipio interim paulisper, ut antea dixi,
in eo loco commoratus, ut quasi despexisse Caesarem
videretur, paulatim reducit suas copias in castra et
contione advocata de terrore suo desperationeque exer-

citus Caesaris facit verba et cohortatus suos victoriam
propriam se eis brevi daturum pollicetur. Caesar iubet 2
milites rursus ad opus redire et per causam muniti-
onum tirones in labore defatigare non intermittit.
Interim Numidae Gaetuli*que* diffugere cotidie ex castris 3
Scipionis et partim in regnum se conferre, partim,
quod ipsi maioresque eorum beneficio C. Marii usi
fuissent Caesaremque eius adfinem esse audiebant, in
eius castra perfugere catervatim non intermittunt.
Quorum ex numero electis hominibus inlustrioribus 4
[Gaetulos] et litteris ad suos cives datis cohortatus,
uti manu facta se suosque defenderent, ne suis inimi-
cis adversariisque dicto audientes essent, mittit.

XXXIII. Dum haec ad Ruspinam fiunt, legati ex 1
Acylla, civitate libera et immuni, ad Caesarem veniunt
seque paratos, quaecumque imperasset, et libenti ani-
mo facturos pollicentur; tantum orare et petere ab eo,
uti sibi praesidium daret, quo tutius id et sine peri-
culo facere possent; se et frumentum et, quaecumque
res eis suppeteret, communis salutis gratia submini-
straturos. Quibus rebus facile a Caesare impetratis 2
praesidioque dato, C. Messium, aedilicia functum pote-
state, Acyllam iubet proficisci. Quibus rebus cognitis 3
Considius Longus, qui Hadrumeti cum duabus legioni-
bus et equitibus DCC praeerat, celeriter ibi parte
praesidii relicta cum VIII cohortibus ad Acyllam ire
contendit. Messius celerius itinere confecto prior Acyl- 4
lam cum cohortibus pervenit. Considius interim cum 5
ad urbem cum copiis accessisset et animadvertisset
praesidium Caesaris ibi esse, non ausus periculum su-
orum facere nulla re gesta pro multitudine hominum
rursus se Hadrumetum recepit; deinde, paucis post
diebus equestribus copiis a Labieno adductis, rursus
Acyllitanos castris positis obsidere coepit.

1 XXXIIII. Per id tempus C. Sallustius Crispus,
quem paucis ante diebus missum a Caesare cum
2 classe demonstravimus, Cercinam pervenit. Cuius ad-
ventu C. Decimius quaestorius, qui ibi cum grandi
familiae suae praesidio praeerat commeatui, parvulum
navigium nactus conscendit ac se fugae commendat.
3 Sallustius interim praetor a Cercinitanis receptus
magno numero frumenti invento naves onerarias, qua-
rum ibi satis magna copia fuit, complet atque in
4 castra ad Caesarem mittit. Alienus interim pro con-
sule Lilybaeo in navis onerarias imponit legionem XIII
et XIV et equites Gallos DCCC, funditorum sagit-
tariorumque mille ac secundum commeatum in Afri-
5 cam mittit ad Caesarem. Quae naves ventum secundum
nactae quarto die in portum ad Ruspinam, ubi Caesar
6 castra habuerat, incolumes pervenerunt. Ita Caesar
duplici laetitia ac voluptate uno tempore auctus, fru-
mento auxiliisque, tandem suis hilaratis annonaque
levata sollicitudinem deponit, legiones equitesque ex
navibus egressos iubet ex languore nauseaque reficere,
dimissos in castella munitionesque disponit.

1 XXXV. Quibus rebus Scipio, quique cum eo essent
comites, mirari et requirere: C. Caesarem, qui ultro
consuesset bellum inferre ac lacessere proelio, subito
commutatum non sine magno consilio suspicabantur.
2 Itaque ex eius patientia in magnum timorem coniecti
ex Gaetulis duos, quos arbitrabantur suis rebus ami-
cissimos, magnis praemiis pollicitationibusque pro-
positis pro perfugis speculandi gratia in castra Cae-
3 saris mittunt. Qui simul ad eum sunt deducti, petierunt,
4 ut sibi liceret verba sine periculo proloqui. Potestate
facta, 'Saepenumero', inquiunt, 'imperator, complures
Gaetuli, qui sumus clientes C. Marii, et propemodum
omnes cives Romani, qui sunt in legione IV et VI,

ad te voluimus in tuaque praesidia confugere; sed
custodiis equitum Numidarum, quo id sine periculo
minus faceremus, impediebamur. Nunc data facultate
ad te cupidissime venimus pro speculatoribus missi ab
Scipione, ut perspiceremus, num quae fossae aut in-
sidiae elephantis ante castra portasque valli factae
essent, simulque consilia vestra contra easdem bestias
comparationemque pugnae cognosceremus atque eis
renuntiaremus.' Qui conlaudati a Caesare stipendioque 5
donati ad reliquos perfugas deducuntur. Quorum ora- 6
tionem celeriter veritas comprobavit: namque postero
die ex legionibus his, quas Gaetuli nominarunt, mi-
lites legionarii complures ab Scipione in castra Caesaris
perfugerunt.

XXXVI. Dum haec ad Ruspinam geruntur, M. 1
Cato, qui Uticae praeerat, dilectus cotidie libertinorum,
Afrorum, servorum denique et cuiusquemodi generis
hominum, qui modo per aetatem arma ferre poterant,
habere atque sub manum Scipioni in castra submittere
non intermittit. Legati interim ex oppido Thysdrae, 2
in quod tritici modium milia CCC comportata fuerant
a negotiatoribus Italicis aratoribusque, ad Caesarem
venire, quantaque copia frumenti apud se sit, docent
simulque orant, ut sibi praesidium mittat, quo facilius
et frumentum et copiae suae conserventur. Quibus 3
Caesar in praesentia gratias egit praesidiumque brevi
tempore se missurum dixit cohortatusque ad suos cives
iubet proficisci. P. Sittius interim cum copiis Numi- 4
diae fines ingressus castellum in montis loco munito
locatum, in quod Iuba belli gerendi gratia et frumen-
tum et res ceteras, quae ad bellum usui solent esse,
comportaverat, vi expugnando est potitus.

XXXVII. Caesar postquam legionibus veteranis 1
duabus, equitatu levique armatura copias suas ex se-

cundo commeatu auxerat, naves exoneratas statim iubet
Lilybaeum ad reliquum exercitum transportandum pro-
ficisci; ipse VI Kal. Febr. circiter vigilia prima im-
perat, speculatores apparitoresque omnes ut sibi praesto
2 essent. Itaque omnibus insciis neque suspicantibus
vigilia tertia iubet omnes legiones extra castra educi
atque se consequi ad oppidum Ruspinam versus, in
quo ipse praesidium habuit et quod primum ad amici-
3 tiam eius accessit. Inde parvulam proclivitatem de-
gressus sinistra parte campi propter mare legiones
4 ducit. Hic campus mirabili planitie patet milia pas-
suum XV; quem iugum cingens a mari ortum neque
5 ita praealtum velut theatri efficit speciem. In hoc
iugo colles sunt excelsi pauci, in quibus singulae
turres speculaeque singulae perveteres erant conloca-
tae, quarum apud ultimam praesidium et statio fuit
Scipionis.

1 XXXVIII. Postquam Caesar ad iugum, de quo
docui, ascendit atque in unumquemque collem turrem
castellaque† facere coepit atque ea minus semihora
2 effecit, et postquam non ita longe ab ultimo colle
turrique fuit, quae proxima fuit castris adversari-
orum, in qua docui esse praesidium stationemque Nu-
midarum, paulisper commoratus perspectaque natura
loci equitatu in statione disposito legionibus opus ad-
tribuit brachiumque medio iugo ab eo loco, ad quem
pervenerat, usque ad eum, unde egressus erat, iubet
3 derigi ac muniri. Quod postquam Scipio Labienusque
animadverterant, equitatu omni ex castris educto acie-
que equestri instructa a suis munitionibus circiter
passus mille progrediuntur pedestremque copiam in
secunda acie minus passus CCCC a suis castris con-
stituunt.

1 XXXVIIII. Caesar in opere milites adhortari neque

adversariorum copiis moveri. Iam cum non amplius 2
passus MD inter hostium aciem suasque munitiones
esse animadvertisset intellexissetque ad impediendos
milites suos et ab opere depellendos hostem propius
accedere necesseque haberet legiones a munitionibus
deducere, imperat, turmae Hispanorum ut ad proxi-
mum collem propere accurrerent praesidiumque inde
deturbarent locumque caperent, eodemque iubet levis
armaturae paucos consequi subsidio. Qui missi cele- 3
riter Numidas adorti partim vivos capiunt, nonnullos
equites fugientes convulneraverunt locoque sunt po-
titi. Postquam id Labienus animadvertit, quo celerius 4
iis auxilium ferret, ex acie instructa equitatus sui prope
totum dextrum cornu avertit atque suis fugientibus
suppetias ire contendit. Quod ubi Caesar conspexit, 5
Labienum ab suis copiis longius iam abscessisse,
equitatus sui alam sinistram ad intercludendos hostes
immisit.

XXXX. Erat in eo campo, ubi ea res gerebatur, 1
villa permagna turribus IV instructa; quae Labieni
prospectum impediebat, ne posset animum advertere
ab equitatu Caesaris se intercludi. Itaque non prius 2
vidit turmas Iulianas, quam suos caedi a tergo sentit.
Ex qua re subito in terrorem converso equitatu
Numidarum recta in castra fugere contendit. Galli 3
Germanique, qui restiterant, ex superiore loco et post
tergum circumventi fortiterque resistentes conciduntur
universi. Quod ubi legiones Scipionis, quae pro castris 4
erant instructae, animum adverterunt, metu ac terrore
obcaecatae omnibus portis in sua castra fugere coepe-
runt. Postquam Scipione eiusque copiis campo colli- 5
busque exturbatis atque in castra compulsis cum re-
ceptui Caesar cani iussisset equitatumque omnem intra
suas munitiones recepisset, campo purgato animadvertit

mirifica corpora Gallorum Germanorumque; qui partim
eius auctoritatem erant ex Gallia secuti, partim pretio
pollicitationibusque adducti ad eum se contulerant,
nonnulli, qui ex Curionis proelio capti conservatique
parem gratiam in fide praebenda praestare voluerant.
6 Horum corpora mirifica specie amplitudineque caesa
toto campo ac prostrata diverse iacebant.
1 XXXXI. His rebus gestis Caesar postero die ex
omnibus praesidiis cohortes eduxit atque omnes suas
copias in campo instruxit. Scipio suis male acceptis,
occisis convulneratisque intra suas continere se muni-
2 tiones coepit. Caesar instructa acie secundum infimas
iugi radices propius munitiones leniter accessit. Iam-
que minus mille passus ab oppido Uzita, quod Scipio
tenebat, aberant legiones Iulianae, cum Scipio veritus,
ne oppidum amitteret, unde aquari reliquisque rebus
sublevari eius exercitus consuerat, eductis omnibus
copiis quadruplici acie instructa ex instituto suo, prima
equestri turmatim derecta elephantisque turritis inter-
3 positis armatisque, suppetias ire contendit. Quod ubi
Caesar animadvertit, arbitratus Scipionem ad dimi-
candum paratum ad se certo animo venire .... Qui
in eo loco, quo paulo ante commemoravi, ante oppi-
dum constitit suamque aciem mediam eo oppido texit;
dextrum sinistrumque cornu, ubi elephanti erant, in
conspectu patenti adversariorum constituit.
1 XXXXII. Cum iam prope solis occasum Caesar
exspectavisset neque ex eo loco, quo constiterat, Scipi-
onem progredi propius se animadvertisset locoque se
magis defendere, si res coegisset, quam in campo
comminus consistere audere, non est visa ratio propius
accedendi eo die ad oppidum, quoniam ibi praesidium
grande Numidarum esse cognoverat, hostesque mediam
aciem suam oppido texisse et sibi difficile factu esse

intellexit simul et oppidum uno tempore oppugnare
et in acie in cornu dextro ac sinistro ex iniquiore
loco pugnare, praesertim cum milites a mane diei
ieiuni sub armis stetissent defatigati. Itaque reductis 2
suis copiis in castra postero die propius eorum aciem
instituit exporrigere munitiones.

XXXXIII. Interim Considius, qui Acyllam..... et VIII cohortibus stipendiariis Numidis Gaetulisque obsidebat, ubi C. Messius cohortibus praeerat, diu multumque expertus magnisque operibus saepe admotis et his ab oppidanis incensis cum proficeret nihil, subito nuntio de equestri proelio adlato commotus frumento, cuius in castris copiam habuerat, incenso, vino, oleo ceterisque rebus, quae ad victum parari solent, corruptis Acyllam, quam obsidebat, deseruit atque itinere per regnum Iubae facto copias cum Scipione partitus Hadrumetum se recepit.

XXXXIIII. Interea ex secundo commeatu, quem a 1
Sicilia miserat Alienus, navis una, in qua fuerat Q. Co-
minius et L. Ticida, eques Romanus, ab residua classe
cum erravisset delataque esset vento ad Thapson, a Ver-
gilio scaphis naviculisque actuariis excepta est et ad
Scipionem deducta. Item altera navis trieris ex eadem 2
classe errabunda ac tempestate delata ad Aegimurum a
classe Vari et M. Octavii est capta, in qua milites veterani
cum uno centurione et nonnulli tirones fuerunt; quos
Varus adservatos sine contumelia deducendos curavit
ad Scipionem. Qui postquam ad eum pervenerunt et 3
ante suggestum eius constiterunt, 'Non vestra', in-
quit, 'sponte vos certo scio, sed illius scelerati vestri
imperatoris impulsu et imperio coactos cives et op-
timum quemque nefarie consectari. Quos quoniam 4
fortuna in nostram detulit potestatem, si, id quod
facere debetis, rempublicam cum optimo quoque de-

fendetis, certum est vobis vitam et pecuniam donare.
Quapropter, quid sentiatis, proloquimini.'
1 XXXXV. Hac habita oratione Scipio cum existi-
masset pro suo beneficio sine dubio ab his gratias
2 sibi actum iri, potestatem iis dicundi fecit. Ex eis
centurio legionis XIV 'Pro tuo', inquit, 'summo bene-
ficio, Scipio, tibi gratias ago — non enim te impera-
torem appello —, quod mihi vitam incolumitatemque
belli iure capto polliceris, et forsan isto uterer bene-
3 ficio, si non ei summum scelus adiungeretur. Egone
contra Caesarem imperatorem meum, apud quem ordi-
nem duxi, eiusque exercitum, pro cuius dignitate
victoriaque amplius XXXVI annos depugnavi, adversus
4 armatusque consistam? Neque ego istud facturus sum
et te magnopere, ut de negotio desistas, adhortor.
Contra cuius enim copias contendas, si minus antea
5 expertus es, licet nunc cognoscas. Elige ex tuis co-
hortem unam, quam putas esse firmissimam, et con-
stitue contra me; ego autem ex meis commilitonibus,
quos nunc in tua tenes potestate, non amplius X
sumam. Tunc ex virtute nostra intelleges, quid ex
tuis copiis sperare debeas.'
1 XXXXVI. Postquam haec centurio praesenti animo
adversus opinionem eius est locutus, ira percitus Scipio
atque animi dolore incensus annuit centurionibus, quid
fieri vellet, atque ante pedes centurionem interfecit
2 reliquosque veteranos a tironibus iubet secerni. 'Ab-
ducite istos', inquit, 'nefario scelere contaminatos et
caede civium saginatos.' Sic extra vallum deducti
3 sunt et cruciabiliter interfecti. Tirones autem iubet
inter legiones dispertiri et Cominium cum Ticida in
4 conspectum suum prohibet adduci. Qua ex re Caesar
commotus eos, quos in stationibus cum longis navibus
apud Thapsum custodiae causa in salo esse iusserat,

ut suis onerariis longisque navibus praesidio essent, ob neglegentiam ignominiae causa dimittendos ab exercitu gravissimumque in eos edictum proponendum curavit.

XXXXVII. Per id tempus fere Caesaris exercitui 1
res accidit incredibilis auditu. Namque vergiliarum signo confecto circiter vigilia secunda noctis nimbus cum saxea grandine subito est exortus ingens. Ad 2
hoc autem incommodum accesserat, quod Caesar non more superiorum temporum in hibernis exercitum continebat, sed in tertio quartoque die procedendo propiusque hostem accedendo castra communibat, opereque faciendo milites se circumspiciendi non habebant facultatem. Praeterea ita ex Sicilia exercitum transportabat, 3
ut praeter ipsum militem et arma nec vas nec mancipium neque ullam rem, quae usui militi esse consuevit, in naves imponi pateretur. In Africa autem non modo 4
sibi quicquam non adquisierant aut paraverant, sed etiam propter annonae caritatem ante parta consumpserant. Quibus rebus attenuati oppido perquam pauci 5
sub pellibus quiescebant; reliqui ex vestimentis tentoriolis factis atque harundinibus scopisque contextis permanebant. Itaque subito imbre grandineque conse- 6
cuta gravatis pondere tentoriis aquarumque vi subrutis disiectisque, nocte intempesta ignibus exstinctis, rebus, quae ad victum pertinent, omnibus corruptis per castra passim vagabantur scutisque capita contegebant. Eadem nocte v legionis pilorum cacumina sua sponte arserunt.

XXXXVIII. Rex interim Iuba de equestri proelio 1
Scipionis certior factus evocatusque ab eodem litteris praefecto Saburra cum parte exercitus contra Sittium relicto, ut secum ipse aliquid auctoritatis adderet exercitui Scipionis ac terrorem Caesaris, cum tribus legio-

nibus equitibusque frenatis DCCC, Numidis sine frenis
peditibusque levis armaturae grandi numero, elephantis
XXX egressus e regno ad Scipionem est profectus.
2 Postquam ad eum pervenit, castris regiis seorsum
positis cum eis copiis, quas commemoravi, haud ita
3 longe ab Scipione consedit. — Erat in castris Caesaris
superiore tempore magnus terror, et exspectatione
copiarum regiarum exercitus eius magis suspensiore
animo ante adventum Iubae commovebatur; postquam
vero castra castris contulit, despectis eius copiis om-
nem timorem deponit. Ita quam antea absens habuerat
4 auctoritatem, eam omnem praesens dimiserat. — Quo
facto cuivis facile fuit intellectu Scipioni additum
5 animum fiduciamque regis adventu. Nam postero die
universas suas regisque copias cum elephantis LX pro-
ductas in aciem, quam speciosissime potuit, instruxit
ac paulo longius progressus ab suis munitionibus haud
ita diu commoratus se recepit in castra.

1 XXXXVIIII. Caesar postquam animadvertit Sci-
pioni auxilia fere, quae exspectasset, omnia convenisse
neque moram pugnandi ullam fore, per iugum summum
cum copiis progredi coepit et brachia protinus ducere
et castella munire propiusque Scipionem capiendo loca
excelsa occupare contendit, *ne* adversarii magnitudine
copiarum confisi proximum collem occuparent atque
ita longius sibi progrediendi eriperent facultatem.
2 Eiusdem collis occupandi [gratia] Labienus consilium
ceperat et, quo propiore loco fuerat, eo celerius oc-
currerat.

1 L. Erat convallis satis magna latitudine, altitudine
praerupta, crebris locis speluncae in modum subrutis,
quae erat transgredienda Caesari, antequam ad eum
collem, quem capere volebat, perveniretur; ultraque
eam convallem olivetum vetus crebris arboribus con-

densum. Hic cum Labienus animadvertisset Caesarem, 2
si vellet eum locum occupare, prius necesse *esse* convallem olivetumque transgredi, eorum locorum peritus in insidiis cum parte equitatus levique armatura consedit et praeterea post montem [collesque Caesari subito se ostenderet] equites in occulto conlocaverat, ut, cum ipse ex improviso legionarios adortus esset, ex colle se equitatus ostenderet, et re duplici perturbatus Caesar eiusque exercitus neque retro regrediundi neque ultra procedendi oblata facultate circumventus
concideretur. Caesar postquam equitatu ante prae- 3
misso inscius insidiarum cum ad eum locum venisset, adversarii sive obliti praeceptorum Labieni sive veriti, ne in fossa ab equitibus opprimerentur, rari ac singuli
de rupe prodire et summa petere collis. Quos Cae- 4
saris equites consecuti partim interfecerunt, partim vivorum sunt potiti; deinde protinus collem petere contenderunt atque eum decusso Labieni praesidio celeriter occupaverunt. Labienus cum parte equitum vix fuga sibi peperit salutem.

LI. Hac re per equites gesta Caesar legionibus 1
opera distribuit atque in eo colle, quo erat potitus,
castra munivit. Deinde ab suis maximis castris per 2
medium campum e regione oppidi Uzitae, quod inter sua castra et Scipionis in planitie positum erat tenebaturque ab Scipione, duo brachia instituit ducere et ita derigere, ut ad angulum dextrum sinistrumque eius
oppidi convenirent. Id hac ratione opus instruebat, 3
ut, cum propius oppidum copias admovisset oppugnareque coepisset, tecta latera suis munitionibus haberet, ne ab equitatus multitudine circumventus ab oppugnatione deterreretur, praeterea quo facilius conloquia fieri possent, et si qui perfugere vellent, id quod antea saepe accidebat magno cum eorum periculo, tum facile

4 et sine periculo fieret. Voluit etiam experiri, cum
propius hostem accessisset, haberetne in animo dimi-
5 care. Accedebat etiam ad reliquas causas, quod is
locus depressus erat puteique ibi [nonnulli] fieri com-
plures poterant: aquatione enim longa et angusta ute-
6 batur. Dum haec opera, quae ante dixi, fiebant a
legionibus, interim pars acie ante opus instructa sub
hoste stabat; equites barbari levisque armatura proeliis
minutis comminus dimicabant.

1 LII. Caesar ab eo opere cum iam sub vesperum
copias in castra reduceret, magno incursu cum omni
equitatu levique armatura Iuba, Scipio, Labienus in
2 legionarios impetum fecerunt. Equites Caesariani vi
universae subitaeque hostium multitudinis pulsi pa-
3 rumper cesserunt. Quae res aliter adversariis cecidit:
namque Caesar ex medio itinere copiis reductis equi-
tibus suis auxilium tulit; equites autem adventu legio-
num animo addito conversis equis in Numidas cupide
insequentes dispersosque impetum fecerunt atque eos
convulneratos usque in castra regia reppulerunt multos-
4 que ex his interfecerunt. Quod nisi in noctem proe-
lium esset coniectum pulvisque vento elatus omnium
prospectui offecisset, Iuba cum Labieno capti in pote-
statem Caesaris venissent, equitatusque cum levi arma-
5 tura funditus ad internecionem deletus esset. Interim
incredibiliter ex legione IV et VI Scipionis milites
diffugere partim in castra Caesaris, partim, in quas
quisque poterat regiones, pervenire; itemque equites
Curiani diffisi Scipioni eiusque copiis complures se
eodem conferebant.

LIII. Dum haec circum Uzitam ab utrisque du-
cibus administrantur, legiones duae, X et IX, ex Si-
cilia navibus onerariis profectae, cum iam non longe
a portu Ruspinae abessent, conspicati naves Cae-

sarianas, quae in statione apud Thapsum stabant, veriti,
ne in adversariorum ut insidiandi gratia ibi commo-
rantium classem inciderent imprudentes, vela in altum
dederunt ac diu multumque iactati tandem multis post
diebus siti inopiaque confecti ad Caesarem perveniunt.

LIIII. Quibus legionibus expositis memor in Italia 1
pristinae licentiae militaris ac rapinarum certorum ho-
minum parvulam modo causulam nactus Caesar, quod
C. Avienus, tribunus militum x legionis, navem *ex*
commeatu familia sua atque iumentis occupavisset
neque militem unum ab Sicilia sustulisset, postero
die de suggestu convocatis omnium legionum tribunis
centurionibusque, 'Maxime vellem', inquit, 'homines 2
suae petulantiae nimiaeque libertatis aliquando finem
fecissent meaeque lenitatis, modestiae patientiaeque
rationem habuissent. Sed quoniam ipsi sibi neque 3
modum neque terminum constituunt, quo ceteri dissi-
militer se gerant, egomet ipse documentum more mili-
tari constituam. C. Aviene, quod in Italia milites po- 4
puli Romani contra rempublicam instigasti rapinasque
per municipia fecisti quodque mihi reique publicae
inutilis fuisti et pro militibus tuam familiam iumen-
taque in naves imposuisti tuaque opera militibus tem-
pore necessario respublica caret, ob eas res ignominiae
causa ab exercitu meo te removeo hodieque ex Africa
abesse et, quantum pote, proficisci iubeo. Itemque te,
A. Fontei, quod tribunus militum seditiosus malusque
civis fuisti, te ab exercitu dimitto. T. Saliene, M. 5
Tiro, C. Clusinas, cum ordines in meo exercitu bene-
ficio, non virtute consecuti ita vos gesseritis, ut neque
bello fortes neque pace boni aut utiles fueritis et
magis in seditione concitandisque militibus adversum
vestrum imperatorem quam pudoris modestiaeque fu-
eritis studiosiores, indignos vos esse arbitror, qui in

meo exercitu ordines ducatis, missosque facio et, quantum pote, abesse ex Africa iubeo.' Itaque traditos centurionibus et singulis non amplius singulos additos servos in navem imponendos separatim curavit.

1 LV. Gaetuli interim perfugae, quos cum litteris mandatisque a Caesare missos supra docuimus, ad suos cives perveniunt. Quorum auctoritate facile adducti Caesarisque nomine persuasi a rege Iuba desciscunt celeriterque cuncti arma capiunt contraque regem fa-
2 cere non dubitant. Quibus rebus cognitis Iuba distentus triplici bello necessitateque coactus de suis copiis, quas contra Caesarem adduxerat, sex cohortes in fines regni sui mittit, quae essent praesidio contra Gaetulos.

1 LVI. Caesar brachiis perfectis promotisque usque eo, quo telum ex oppido adigi non posset, castra munit, ballistis scorpionibusque crebris ante frontem castrorum contra oppidum conlocatis defensores muri deterrere non intermittit eoque quinque legiones ex
2 superioribus castris deducit. Qua facultate oblata inlustriores notissimique conspectum amicorum propinquorumque efflagitabant atque inter se conloquebantur.
3 Quae res quid utilitatis haberet, Caesarem non fallebat: namque Gaetuli ex equitatu regio nobiliores equitumque praefecti, quorum patres cum Mario ante meruerant eiusque beneficio agris finibusque donati post Syllae victoriam sub Hiempsalis regis erant dati potestatem, occasione capta nocte iam luminibus accensis cum equis calonibusque suis circiter mille perfugiunt in Caesaris castra, quae erant in campo proxime [locum] Uzitam locata.

1 LVII. Quod postquam Scipio, quique cum eo erant, cognoverunt, cum commoti ex tali incommodo essent, fere per id tempus M. Aquinium cum C. Saserna con-

loquentem viderunt. Scipio mittit ad Aquinium, nihil 2
adtinere eum cum adversariis conloqui. Cum nihilo
minus eius sermonem nuntius ad *Scipionem* referret,
sed † restare, ut reliqua, quae vellet, perageret, viator
praeterea ab Iuba ad eum est missus, qui diceret au-
diente Saserna: 'Vetat te rex conloqui'. Quo nuntio 3
perterritus discessit et dicto audiens fuit regi. Usu
venisse hoc civi Romano et ei, qui ab populo Romano
honores accepisset, incolumi patria fortunisque omni-
bus Iubae barbaro potius oboedientem fuisse, quam aut
Scipionis obtemperasse nuntio aut caesis eiusdem par-
tis civibus incolumem reverti malle! Atque etiam su- 4
perbius Iubae factum non in M. Aquinium, hominem
novum parvumque senatorem, sed in Scipionem, ho-
minem illa familia, dignitate, honoribus praestantem.
Namque cum Scipio sagulo purpureo ante regis adven- 5
tum uti solitus esset, dicitur Iuba cum eo egisse, non
oportere illum eodem *uti* vestitu, atque ipse uteretur.
Itaque factum est, ut Scipio ad album sese vestitum 6
transferret et Iubae, homini superbissimo ineptissimo-
que, obtemperaret.

LVIII. Postero die universas omnium copias de 1
castris omnibus educunt et supercilium quoddam ex-
celsum nacti non longe a Caesaris castris aciem con-
stituunt atque ibi consistunt. Caesar item producit 2
copias celeriterque iis instructis ante suas munitiones,
quae erant in campo, constituit, sine dubio existimans
ultro adversarios, cum tam magnis copiis auxiliisque
regis essent praediti promptiusque prosiluissent, ante
se concursuros propiusque se accessuros. Equo cir- 3
cumvectus legionesque cohortatus signo dato accessum
hostium aucupabatur. Ipse enim a suis munitionibus 4
longius non sine ratione *non* procedebat, quod in oppido
Uzitae, quod Scipio tenebat, hostium erant cohortes

armatae; eidem autem oppido ad dextrum latus eius
cornu erat oppositum, verebaturque, ne, si praeter-
gressus esset, ex oppido eruptione facta ab latere eum
5 adorti conciderent. Praeterea haec quoque eum causa
tardavit, quod erat locus quidam perimpeditus ante
aciem Scipionis, quem suis impedimento ad ultro oc-
currendum fore existimabat.

1 LVIIII. Non arbitror esse praetermittendum, quem-
admodum exercitus utriusque fuerint in aciem instructi.
2 Scipio hoc modo aciem derexit. Conlocarat in fronte
suas et Iubae legiones, post eas autem Numidas in
subsidiaria acie ita extenuatos et in longitudinem de-
rectos, ut procul simplex esse acies media ab legiona-
riis militibus videretur [in cornibus autem duplex esse
3 existimabatur]. Elephantos dextro sinistroque cornu
conlocaverat aequalibus inter eos intervallis interiec-
tis, post autem elephantos armaturas leves Numidasque
4 auxiliares substituerat. Equitatum frenatum univer-
sum in suo dextro cornu disposuerat: sinistrum enim
cornu oppido Uzita claudebatur, neque erat spatium
5 equitatus explicandi. Praeterea Numidas levisque ar-
maturae infinitam multitudinem ad dextram partem
suae aciei opposuerat fere interiecto non minus mille
passuum spatio et ad collis radices magis adpulerat
longiusque ab adversariorum suisque copiis promove-
bat, id hoc consilio, ut, cum acies duae inter se con-
currissent, initio certaminis paulo longius eius equi-
tatus circumvectus ex improviso clauderet multitu-
dine sua exercitum Caesaris atque perturbatum iaculis
configeret. Haec fuit ratio Scipionis eo die proeliandi.

1 LX. Caesaris autem acies hoc modo fuit conlocata,
ut ab sinistro eius cornu ordiar et ad dextrum perve-
niam. Habuit legionem x et ix in sinistro cornu,
xxx, xxix, xiii, xiv, xxviii, xxvi in media acie.

In suo autem dextro cornu ex secunda acie vetera- 2
narum legionum partem cohortium conlocaverat, prae-
terea ex tironum adiecerat paucas. Tertiam autem 3
aciem in sinistrum suum cornu contulerat et usque
ad aciei suae mediam legionem porrexerat et ita con-
locaverat, uti sinistrum suum cornu esset triplex. Id 4
eo consilio fecerat, quod suum dextrum latus munitio-
nibus adiuvabatur, sinistrum autem, equitatus hostium
multitudini uti resistere posset, laborabat, eodemque
suum omnem equitatum contulerat et, quod ei parum
confidebat, praesidio his equitibus legionem v prae-
miserat levemque armaturam inter equites interposue-
rat. Sagittarios varie passimque locis certis maxime- 5
que in cornibus conlocaverat.

LXI. Sic utrorumque exercitus instructi non plus 1
passuum CCC interiecto spatio, quod forsitan ante id
tempus acciderit numquam, quin dimicaretur, a mane
usque ad horam x diei perstiterunt. Iamque Caesar 2
cum exercitum intra munitiones suas reducere coe-
pisset, subito universus equitatus ulterior Numidarum
Gaetulorumque sine frenis ab dextra parte se movere
propiusque Caesaris castra, quae erant in colle, se
conferre coepit, frenatus autem Labieni eques in loco
permanere legionesque distinere: cum subito pars equi- 3
tatus Caesaris cum levi armatura contra Gaetulos in-
iussu ac temere longius progressi paludemque trans-
gressi multitudinem hostium pauci sustinere non po-
tuerunt levique armatura deserta pulsi convulneratique
uno equite amisso, multis equis sauciis, levis armatu-
rae XXVII occisis ad suos refugerunt. Quo secundo 4
equestri proelio facto Scipio laetus in castra nocte
copias reduxit. Quod proprium gaudium bellantibus 5
Fortuna tribuere non decrevit: namque postero die
Caesar cum partem equitatus sui frumentandi gratia

Leptim misisset, in itinere praedatores equites Numi-
das Gaetulosque ex improviso adorti circiter C partim
6 occiderunt, partim vivorum potiti sunt. Caesar interim
cotidie legiones in campum deducere atque opus facere
vallumque et fossam per medium campum ducere ad-
versariorumque excursionibus [iter] officere non inter-
7 mittit. Scipio item munitiones contra facere et, ne
8 iugo a Caesare excluderetur, adproperare. Ita duces
utrique et in operibus occupati esse et nihilo minus
equestribus proeliis inter se cotidie dimicabant.

1 LXII. Interim Varus classem, quam antea Uticae
hiemis gratia subduxerat, cognito legionis X et IX ex
Sicilia adventu celeriter deducit ibique Gaetulis remi-
gibus epibatisque complet insidiandique gratia ab Utica
progressus Hadrumetum cum LV navibus pervenit.
2 Cuius adventus inscius Caesar L. Cispium cum classe
XXVII navium ad Thapsum versus in stationem prae-
sidii gratia commeatus sui mittit itemque Q. Aquilam
cum XIII navibus longis Hadrumetum eadem de causa
3 praemittit. Cispius, quo erat missus, celeriter perve-
nit; at Aquila tempestate iactatus promunturium su-
perare non potuit atque angulum quendam tutum a
tempestate nactus cum classe se longius a prospectu
4 removit. Reliqua classis in salo ad Leptim egressis
remigibus passimque in litore vagantibus, partim in
oppidum victus sui mercandi gratia progressis vacua
5 a defensoribus stabat. Quibus rebus Varus ex perfu-
gis cognitis occasionem nactus vigilia secunda Hadru-
meto ex cothone egressus cum primo mane Leptim
universa classe vectus naves onerarias, quae longius
a portu in salo stabant, incendit et penteres duas va-
cuas a defensoribus nullo repugnante cepit.

1 LXIII. Caesar interim celeriter per nuntios, in ca-
stris cum opera circumiret, certior factus, quae abe-

rant a portu milia passuum VI, equo admisso omissis
omnibus rebus celeriter pervenit Leptim ibique horta-
tur, omnes ut se naves consequerentur; [postea] ipse
parvulum navigiolum conscendit, in cursu Aquilam
multitudine navium perterritum atque trepidantem nac-
tus hostium classem sequi coepit. Interim Varus ce- 2
leritate Caesaris audaciaque commotus cum universa
classe conversis navibus Hadrumetum versus fugere con-
tendit. Quem Caesar in milibus passuum IV consecu- 3
tus recuperata quinqueremi cum suis omnibus epibatis
atque etiam hostium custodibus CXXX in ea nave captis
triremem hostium proximam, quae in repugnando erat
commorata, onustam remigum epibatarumque cepit.
Reliquae naves hostium promunturium superarunt at- 4
que Hadrumetum in cothonem se universae contulerunt.
Caesar eodem vento promunturium superare non potuit 5
atque in salo in ancoris eadem nocte commoratus
prima luce Hadrumetum accedit ibique navibus onera-
riis, quae erant extra cothonem, incensis omnibusque
reliquis ab iis aut subductis aut in cothonem compulsis
paulisper commoratus, si forte vellent classe dimicare,
rursus se recepit in castra.

LXIIII. In ea nave captus est P. Vestrius, eques 1
Romanus, et P. Ligarius Afranianus, quem Caesar in
Hispania cum reliquis dimiserat, et postea se ad Pom-
peium contulerat, inde ex proelio effugerat in Afri-
camque ad Varum venerat; quem ob periurium per-
fidiamque Caesar iussit necari. P. Vestrio autem, quod 2
eius frater Romae pecuniam imperatam numeraverat,
et quod ipse suam causam probaverat Caesari, se a
Nasidii classe captum, cum ad necem duceretur, bene-
ficio Vari esse servatum, postea sibi facultatem nullam
datam transeundi, ignovit.

LXV. Est in Africa consuetudo incolarum, ut in 1

agris et in omnibus fere villis sub terra specus fru-
menti condendi gratia clam habeant atque id propter
bella maxime hostiumque subitum adventum praepa-
2 rent. Qua de re Caesar per indicem certior factus
tertia vigilia legiones duas cum equitatu mittit a ca-
stris suis milia passuum x atque inde magno numero
3 frumenti onustos recipit in castra. Quibus rebus co-
gnitis Labienus progressus a suis castris milia pas-
suum vii per iugum et collem, per quem Caesar pridie
iter fecerat, ibi castra duarum legionum facit atque
ipse cotidie existimans Caesarem eadem saepe frumen-
tandi gratia commeaturum cum magno equitatu levi-
que armatura insidiaturus locis idoneis considit.

1 LXVI. Caesar interim de insidiis Labieni ex per-
fugis certior factus paucos dies ibi commoratus, dum
hostes *ex* cotidiano instituto saepe idem faciendo in
neglegentiam adducerentur, subito mane imperat porta
decumana legiones se iii veteranas cum parte equita-
tus sequi atque equitibus praemissis neque opinantes
insidiatores subito *adortus* in convallibus latentes levis
armaturae concidit circiter d, reliquos in fugam tur-
2 pissimam coniecit. Interim Labienus cum universo
3 equitatu fugientibus suis suppetias occurrit. Cuius
vim multitudinis cum equites pauci Caesariani iam
sustinere non possent, Caesar instructas legiones ho-
stium copiis ostendit. Quo facto perterrito Labieno
4 ac retardato suos equites recepit incolumes. Postero
die Iuba Numidas eos, qui loco amisso fuga se rece-
perant in castra, in cruce omnes suffixit.

1 LXVII. Caesar interim quoniam inopia frumenti
premebatur, copias omnes in castra conducit atque
praesidio Lepti, Ruspinae, Acyllae relicto, Cispio Aqui-
laeque classe tradita, ut alter Hadrumetum, alter Tha-
psum mari obsiderent, ipse castris incensis quarta noctis

vigilia acie instructa impedimentis in sinistra parte conlocatis ex eo loco proficiscitur et pervenit ad oppidum Aggar, quod a Gaetulis saepe antea oppugnatum summaque vi per ipsos oppidanos erat defensum. Ibi 2
in campo castris unis positis ipse frumentatum circum villas cum parte exercitus profectus magno invento ordei, olei, vini, fici numero, pauco tritici, atque recreato exercitu redit in castra. Scipio interim cognito 3
Caesaris discessu cum universis copiis per iugum Caesarem subsequi coepit atque ab eius castris milia passuum VI longe trinis castris dispertitis copiis consedit.

LXVIII. Oppidum erat Zeta, quod aberat a Sci- 1
pione milia passuum X, ad eius regionem et partem castrorum conlocatum, a Caesare autem diversum ac remotum, quod erat ab eo longe milia passuum XIV. Huc Scipio legiones duas frumentandi gratia misit. Quod postquam Caesar ex perfuga cognovit, castris ex 2
campo in collem ac tutiora loca conl[oc]atis atque ibi praesidio relicto ipse quarta vigilia egressus praeter hostium castra proficiscitur cum copiis et oppido potitur. Legiones Scipionis comperit longius in agris 3
frumentari et, cum eo contendere conaretur, animadvertit copias hostium his legionibus occurrere suppetias. Quae res eius impetum retardavit. Itaque capto 4
C. Minucio Regino, equite Romano, Scipionis familiarissimo, qui ei oppido praeerat, et P. Atrio, equite Romano de conventu Uticensi, et camelis XXII regis abductis, praesidio ibi cum Oppio legato relicto ipse se recipere coepit ad castra.

LXVIIII. Cum iam non longe a castris Scipionis 1
abesset, quae eum necesse erat praetergredi, Labienus Afraniusque cum omni equitatu levique armatura ex insidiis adorti agmini eius extremo se offerunt atque ex collibus primis exsistunt. Quod postquam Caesar 2

animum advertit, equitibus suis hostium vi oppositis
sarcinas legionarios in acervum iubet comportare atque
3 celeriter signa hostibus inferre. Quod postquam coe-
ptum est fieri, primo impetu legionum equitatus et
levis armatura hostium nullo negotio loco pulsa et
4 deiecta est de colle. Cum iam Caesar existimasset
hostes pulsos deterritosque finem lacessendi facturos
et iter coeptum pergere coepisset, iterum celeriter ex
proximis collibus erumpunt atque eadem ratione, qua
ante dixi, in Caesaris legionarios impetum faciunt Nu-
midae levisque armaturae mirabili velocitate praediti,
qui inter equites pugnabant et una pariterque cum
5 equitibus accurrere et refugere consueverant. Cum hoc
saepius facerent et proficiscentes Iulianos insequeren-
tur, refugerent instantes, propius non accederent et
singulari genere pugnae uterentur eosque iaculis con-
vulnerare satis esse existimarent, Caesar intellexit ni-
hil aliud eos conari, nisi ut se cogerent castra eo loco
ponere, ubi omnino aquae nihil esset, ut exercitus
ieiunus, qui a quarta vigilia usque ad horam x diei
nihil gustasset, ac iumenta siti perirent.

1 LXX. Cum iam ad solis occasum esset, et non
totos c passus in horis IV esset progressus, equitatu
suo propter equorum interitum extremo agmine re-
moto legiones in vicem ad extremum agmen evocabat.
2 Ita vim hostium placide leniterque procedens per le-
3 gionarium militem commodius sustinebat. Interim equi-
tum Numidarum copiae dextra sinistraque per colles
praecurrere coronaeque in modum cingere multitudine
sua Caesaris copias, pars agmen extremum insequi.
4 Caesaris interim non amplius III aut IV milites vete-
rani si se convertissent et pila viribus contorta in
Numidas infestos coniecissent, amplius duum milium
numero ad unum terga vertebant ac rursus ad aciem

passim conversis equis se colligebant atque in spatio
consequebantur et iacula in legionarios coiciebant.
Ita Caesar modo procedendo modo resistendo tardius 5
itinere confecto noctis hora prima omnes suos ad unum
in castra incolumes sauciis x factis reduxit. Labienus 6
circiter CCC amissis, multis vulneratis, [ac] defessis
instando omnibus ad suos se recepit. Scipio interim 7
legiones productas cum elephantis, quos ante castra in
acie terroris gratia in conspectu Caesaris conlocaverat,
reducit in castra.

LXXI. Caesar contra eiusmodi hostium genera co- 1
pias suas non ut imperator exercitum veteranum victo-
remque maximis rebus gestis, sed ut lanista tirones
gladiatores condocefacere; quot pedes se reciperent ab
hoste et quemadmodum obversi adversariis et in quan-
tulo spatio resisterent, modo procurrerent modo rece-
derent comminarenturque impetum, ac prope quo loco
et quemadmodum tela mitterent, praecipere. Mirifice 2
enim hostium levis armatura anxium exercitum no-
strum atque sollicitum habebat, quia et equites deter-
rebat proelium inire propter equorum interitum, quod
eos iaculis interficiebat, et legionarium militem defa-
tigabat propter velocitatem: gravis enim armaturae
miles simulatque ab iis insectatus constiterat in eos-
que impetum fecerat, illi veloci cursu periculum facile
vitabant.

LXXII. Quibus ex rebus Caesar vehementer com- 1
movebatur, quod quotienscumque proelium erat com-
missum, equitatu suo sine legionario milite hostium
equitatui levique armaturae eorum nullo modo par esse
poterat. Sollicitabatur autem his rebus, quod nondum 2
legiones hostium cognoverat, et quonam modo sustinere
se posset ab eorum equitatu levique armatura, quae
erant mirifica, si legiones quoque accessissent. Acce- 3

debat etiam haec causa, quod elephantorum magnitudo
4 multitudoque animos militum detinebat in terrore. Cui
uni rei tamen invenerat remedium: namque elephantos
ex Italia transportari iusserat, quo et miles noster
speciemque et virtutem bestiae cognosceret, et cui
parti corporis eius telum facile adigi posset, ornatus-
que ac loricatus cum esset elephans, quae pars cor-
poris eius sine tegmine nuda relinqueretur, ut eo tela
coicerentur; praeterea ut iumenta bestiarum odorem,
stridorem, speciem consuetudine capta ne reformida-
5 rent. Quibus ex rebus largiter erat consecutus: nam
et milites bestias manibus pertractabant earumque tar-
ditatem cognoscebant, equitesque in eos pila praepilata
coiciebant, atque in consuetudinem equos patientia
bestiarum adduxerat.

1 LXXIII. Ob has causas, quas supra commemoravi,
sollicitabatur Caesar tardiorque et consideratior erat
factus et ex pristina bellandi consuetudine celeritateque
2 excesserat. Neque mirum: copias enim habebat in
Gallia bellare consuetas locis campestribus et contra
Gallos, homines apertos minimeque insidiosos, qui per
virtutem, non per dolum dimicare consuerunt; tum
autem erat ei laborandum, ut consuefaceret milites
hostium dolos, insidias, artificia cognoscere, et quid
3 sequi, quid vitare conveniret. Itaque, quo haec cele-
rius conciperent, dabat operam, ut legiones non in
uno loco contineret, sed per causam frumentandi huc
atque illuc rapsaret, ideo quod hostium copias ab se
4 suoque vestigio non discessuras existimabat. Atque
post diem tertium productas accuratius suas copias,
sicut instruxerat, propter hostium castra praeter-
gressus aequo loco invitat ad dimicandum. Postquam
abhorrere eos videt, reducit sub vesperum legiones
in castra.

LXXIIII. Legati interim ex oppido Vaga, quod 1
finitimum fuit Zetae, cuius Caesarem potitum esse
demonstravimus, veniunt; petunt et obsecrant, ut sibi
praesidium mittat: se res complures, quae utiles bello
sint, subministraturos. Per id tempus † deorum volun- 2
tate studioque erga Caesarem transfuga suos cives facit
certiores Iubam regem celeriter cum copiis suis, ante-
quam Caesaris praesidium eo perveniret, ad oppidum
adcucurrisse atque advenientem multitudine circumdata
eo potitum omnibusque eius oppidi incolis ad unum
interfectis dedisse oppidum diripiendum delendumque
militibus.

LXXV. Caesar interim lustrato exercitu a. d. XII 1
Kal. April. postero die productis universis copiis pro-
gressus ab suis castris milia passuum V, a Scipionis
circiter duum milium interiecto spatio, in acie con-
stitit. Postquam satis diu adversarios ab se ad dimi- 2
candum invitatos supersedere pugnae animadvertit,
reducit copias posteroque die castra movet atque iter
ad oppidum Sarsuram, ubi Scipio Numidarum habuerat
praesidium frumentumque comportaverat, ire contendit.
Quod ubi Labienus animadvertit, cum equitatu levique 3
armatura agmen eius extremum carpere coepit atque
ita lixarum mercatorumque, qui plostris merces por-
tabant, interceptis sarcinis addito animo propius auda-
ciusque accedit ad legiones, quod existimabat milites
sub onere ac sub sarcinis defatigatos pugnare non
posse. Quae res Caesarem non fefellerat: namque ex- 4
peditos ex singulis legionibus trecenos milites esse
iusserat. Itaque eos in equitatum Labieni immissos
turmis suorum suppetias mittit. Tum Labienus con- 5
versis equis signorum conspectu perterritus turpissime
fugere contendit. Multis eius occisis, compluribus vul- 6
neratis milites legionarii ad sua se recipiunt signa

atque iter inceptum ire coeperunt. Labienus per iugum summum collis dextrorsus procul subsequi non destitit.

1 LXXVI. Postquam Caesar ad oppidum Sarsuram venit, inspectantibus adversariis interfecto praesidio Scipionis, cum suis auxilium ferre non auderent, fortiter repugnante P. Cornelio, evocato Scipionis, qui ibi praeerat, atque a multitudine circumvento interfectoque oppido potitur atque ibi frumento exercitui dato postero die ad oppidum Thysdram pervenit; in quo Considius per id tempus fuerat cum grandi prae-
2 sidio cohorteque sua gladiatorum. Caesar oppidi natura perspecta aquae inopia ab oppugnatione eius deterritus protinus profectus circiter milia passuum IV ad aquam facit castra atque inde quarta vigilia egressus redit rursus ad ea castra, quae ad Aggar habuerat. Idem facit Scipio atque in antiqua castra copias reducit.

1 LXXVII. Thabenenses interim, qui sub dicione et potestate Iubae esse consuessent in extrema eius regni regione marituma locati, interfecto regio praesidio legatos ad Caesarem mittunt, rem [male] gestam docent, petunt orantque, ut suis fortunis, *cum de* populo Ro-
2 mano bene meriti essent, auxilium ferret. Caesar eorum consilio probato Marcium Crispum tribunum cum cohorte et sagittariis tormentisque compluribus
3 praesidio Thabenam mittit. Eodem tempore ex legionibus omnibus milites, qui aut morbo impediti aut commeatu dato cum signis non potuerant ante transire Africam, ad milia IV, equites CCCC, funditores sagittariique mille uno commeatu Caesari occurrerunt.
4 Itaque cum his copiis et omnibus legionibus eductis, sicut erat instructus, V[III] milibus passuum ab suis castris, ab Scipionis vero II milibus passuum longe constitit in campo.

LXXVIII. Erat oppidum infra castra Scipionis 1
nomine Tegea, ubi praesidium equestre circiter II mi-
lium numero habere consuerat. Eo equitatu dextra 2
sinistra derecto ab oppidi lateribus ipse legiones ex
castris eductas atque in iugo inferiore instructas non
longius fere mille passus ab suis munitionibus pro-
gressus in acie constituit. Postquam diutius in uno 3
loco Scipio commorabatur et tempus diei in otio con-
sumebatur, Caesar equitum turmas suorum iubet in
hostium equitatum, qui ad oppidum in statione erant,
facere impressionem levemque armaturam, sagittarios
funditoresque eodem submittit. Quod ubi coeptum 4
est fieri, et equis concitatis Iuliani impetum fecissent,
Pacideius suos equites exporrigere coepit in longi-
tudinem, ut haberent facultatem turmas Iulianas
circumfundi et nihilo minus fortissime acerrimeque
pugnare. Quod ubi Caesar animum advertit, CCC, 5
quos ex legionibus habere expeditos consuerat, ex
legione, quae proxima ei proelio in acie constiterat,
iubet equitatui succurrere. Labienus interim suis 6
equitibus auxilia equestria submittere sauciisque ac de-
fatigatis integros recentioribusque viribus equites sub-
ministrare. Postquam equites Iuliani CCCC vim hostium 7
ad IV milia numero sustinere non poterant et ab levi
armatura Numidarum vulnerabantur minutatimque ce-
debant, Caesar alteram alam mittit, qui satagentibus
celeriter occurrerent. Quo facto sui sublati universi 8
in hostes impressione facta in fugam adversarios de-
derunt; multis occisis, compluribus vulneratis in-
secuti per III milia passuum usque ad collem hostibus
adactis se ad suos recipiunt. Caesar in horam X com- 9
moratus, sicut erat instructus, se ad sua castra re-
cepit omnibus incolumibus. In quo proelio Pacideius 10
graviter pilo per cassidem caput ictus compluresque

duces ac fortissimus quisque interfecti vulneratique sunt.

1 LXXVIIII. Postquam nulla condicione cogere adversarios poterat, ut in aequum locum descenderent legionumque periculum facerent, neque ipse propius hostem castra ponere propter aquae penuriam se posse animadvertebat, *et* adversarios non virtute eorum confidere, sed aquarum inopia fretos despicere se intellexit, II Non. Apr. tertia vigilia egressus ab Aggar, XVI milia nocte progressus, ad Thapsum, ubi Vergilius cum grandi praesidio praeerat, castra ponit oppidumque eo die circummunire coepit locaque idonea oportunaque complura praesidiis occupare, hostes ne intrare ad se
2 ac loca interiora capere possent. Scipio interim cognitis Caesaris consiliis ad necessitatem adductus dimicandi, ne per summum dedecus fidissimos suis rebus Thapsitanos et Vergilium amitteret, confestim Caesarem per superiora loca consecutus milia passuum VIII a Thapso binis castris consedit.

1 LXXX. Erat stagnum salinarum, inter quod et mare angustiae quaedam non amplius mille et D passus intererant; quas Scipio intrare et Thapsitanis auxi-
2 lium ferre conabatur. Quod futurum Caesarem non fefellerat. Namque pridie in eo loco castello munito ibique III *cohortium* praesidio relicto ipse cum reliquis copiis lunatis castris Thapsum operibus circummunivit.
3 Scipio interim exclusus ab incepto itinere supra stagnum postero die et nocte confecta caelo albente non longe a castris praesidioque, quod supra commemoravi, MD passibus ad mare versus consedit et castra munire
4 coepit. Quod postquam Caesari nuntiatum est, milite ab opere deducto, castris praesidio Asprenate proconsule cum legionibus duabus relicto ipse cum expedita
5 copia in eum locum citatim contendit, classisque parte

ad Thapsum relicta reliquas naves iubet post hostium tergum quam maxime ad litus adpelli signumque suum observare, quo signo dato subito clamore facto ex improviso hostibus aversis incuterent terrorem, ut perturbati ac perterriti respicere post terga cogerentur.

LXXXI. Quo postquam Caesar pervenit et animad- 1
vertit aciem pro vallo Scipionis [contra] elephantis dextro sinistroque cornu conlocatis, et nihilo minus partem militum castra non ignaviter munire, ipse acie triplici conlocata, legione X XIIIque dextro cornu, XIV et IX sinistro oppositis, quinque legiones .... in quarta acie ad ipsa cornua quinis cohortibus contra bestias conlocatis, sagittariis, funditoribus in utrisque cornibus dispositis levique armatura inter equites interiecta, ipse pedibus circum milites concursans virtutesque veteranorum proeliaque superiora commemorans blandeque appellans animos eorum excitabat. Tirones 2
autem, qui numquam in acie dimicassent, hortabatur, ut veteranorum virtutem aemularentur eorumque famam, locum, nomen victoria parta cuperent possidere.

LXXXII. Itaque in circumeundo exercitu animad- 1
vertit hostes circa vallum trepidare atque ultro citroque pavidos concursare et modo se intra portas recipere, modo inconstanter immoderateque prodire. Cum idem 2
a pluribus animadverti coeptum esset, subito legati evocatique obsecrare Caesarem, ne dubitaret signum dare: victoriam sibi propriam a dis immortalibus portendi. Dubitante Caesare atque eorum studio cupidi- 3
tatique resistente sibique eruptione pugnari non placere clamitante, etiam atque etiam aciem sustentante, subito dextro cornu iniussu Caesaris tubicen a militibus coactus canere coepit. Quo facto ab universis cohortibus 4
signa in hostem coepere inferri, cum centuriones pectore adverso resisterent vique continerent milites, ne

iniussu imperatoris concurrerent, nec quicquam proficerent.

1 LXXXIII. Quod postquam Caesar intellexit incitatis militum animis resisti nullo modo posse, signo Felicitatis dato equo admisso in hostem contra prin-
2 cipes ire contendit. A dextro interim cornu funditores sagittariique concita tela in elephantos frequentes iniciunt. Quo facto bestiae stridore fundarum, lapidum plumbique iactatu perterritae sese convertere et suos post se frequentes stipatosque proterere et in portas
3 valli semifactas ruere contendunt. Item Mauri equites, qui in eodem cornu elephantis erant praesidio,
4 deserti principes fugiunt. Ita celeriter bestiis circumitis legiones vallo hostium sunt potitae, et paucis acriter repugnantibus interfectisque reliqui concitati in castra, unde pridie erant egressi, confugiunt.

1 LXXXIIII. Non videtur esse praetermittendum de virtute militis veterani V legionis. Nam cum in sinistro cornu elephans vulnere ictus et dolore concitatus in lixam inermem impetum fecisset eumque sub pede subditum dein genu innixus pondere suo proboscide erecta vibrantique stridore maximo premeret atque enecaret, miles hic non potuit pati, quin se armatus bestiae
2 offerret. Quem postquam elephans ad se telo infesto venire animadvertit, relicto cadavere militem proboscide
3 circumdat atque in sublime extollit. Armatus, qui in eiusmodi periculo constanter agendum sibi videret, gladio proboscidem, qua erat circumdatus, caedere,
4 quantum viribus poterat, non destitit. Quo dolore adductus elephans milite abiecto maximo cum stridore cursuque conversus ad reliquas bestias se recepit.

1 LXXXV. Interim, Thapso qui erant praesidio, ex oppido eruptionem porta marituma faciunt et, sive ut suis subsidio occurrerent, sive ut oppido deserto fuga

salutem sibi pararent, egrediuntur, atque ita per mare umbilici fine ingressi terram petebant. Qui a servitiis 2
puerisque, qui in castris erant, lapidibus pilisque prohibiti terram attingere rursus se in oppidum receperunt. Interim Scipionis copiis prostratis passimque 3
toto campo fugientibus confestim Caesaris legiones consequi spatiumque se non dare colligendi. Qui post- 4
quam ad ea castra, quae petebant, perfugerunt, ut refecti castris rursus sese defenderent ducemque aliquem requirerent, quem respicerent, cuius auctoritate imperioque rem gererent: qui postquam animadverterunt neminem ibi esse praesidio, protinus armis abiectis in regia castra fugere contendunt. Quo post- 5
quam pervenerunt, ea quoque ab Iulianis teneri vident. Desperata salute in quodam colle consistunt atque armis demissis salutationem more militari faciunt. Quibus miseris ea res parvo praesidio fuit. Namque 6
milites veterani ira et dolore incensi non modo, ut parcerent hosti, non poterant adduci, sed etiam ex suo exercitu inlustres urbanos, quos auctores ... appellabant, complures aut vulnerarunt aut interfecerunt; in quo 7
numero fuit Tullius Rufus quaestorius, qui pilo traiectus consulto a milite interiit; item Pompeius Rufus brachium gladio percussus, nisi celeriter ad Caesarem adcucurrisset, interfectus esset. Quo facto complures 8
equites Romani senatoresque perterriti ex proelio se receperunt, ne a militibus, qui ex tanta victoria licentiam sibi adsumpsissent immoderate peccandi impunitatis *spe* propter maximas res gestas, ipsi quoque interficerentur. Itaque ibi omnes Scipionis milites 9
cum fidem Caesaris implorarent, inspectante ipso Caesare et a militibus deprecante, eis uti parcerent, ad unum sunt interfecti.

LXXXVI. Caesar trinis castris potitus occisisque 1

hostium x milibus fugatisque compluribus se recepi militibus amissis, paucis sauciis in castra ac sta ex itinere ante oppidum Thapsum constitit eleph tosque LXIV ornatos armatosque cum turribus o mentisque capit, captos ante oppidum instructos c stituit, id hoc consilio, si posset Vergilius, qui cum eo obsidebantur, rei male gestae suorum ind
2 a pertinacia deduci. Deinde ipse Vergilium appell invitavitque ad deditionem suamque lenitatem et mentiam commemoravit. Quem postquam animadve
3 responsum sibi non dare, ab oppido discessit. Post die divina re facta contione advocata in conspe oppidanorum milites conlaudat totumque exercit veteranum donavit, praemia fortissimo cuique ac b merenti pro suggestu tribuit, ac statim inde digres Rebilo proconsule cum III ad Thapsum legionibus Cn. Domitio cum duabus Thysdrae, ubi Consid praeerat, ad obsidendum relictis, M. Messala Utic ante praemisso cum equitatu ipse eodem iter fac contendit.

1 LXXXVII. Equites interim Scipionis, qui proelio fugerant, cum Uticam versus iter facer
2 perveniunt ad oppidum Paradae. Ubi cum ab inc non reciperentur, ideo quod fama de victoria Caes praecucurrisset, vi oppido potiti in medio foro lig coacervatis omnibusque rebus eo congestis ignem s iciunt atque eius oppidi incolas cuiusque generis a tisque vivos constrictosque in flammam coiciunt at ita acerbissimo adficiunt supplicio; deinde proti
3 Uticam perveniunt. Superiore tempore M. Cato, q in Uticensibus propter beneficium legis Iuliae par suis partibus praesidii esse existimaverat, plebem ermem oppido eiecerat et ante portam bellicam cas fossaque parvula dumtaxat muniverat ibique custo

circumdatis habitare coëgerat; senatum autem oppidi
custodia tenebat. Eorum castra illi equites adorti ex- 4
pugnare coeperunt, ideo quod eos Caesaris partibus
favisse sciebant, ut eis interfectis eorum pernicie do-
lorem suum ulciscerentur. Uticenses animo addito ex 5
Caesaris victoria lapidibus fustibusque equites reppule-
runt. Itaque posteaquam castra non potuerant potiri, 6
Uticam se in oppidum coniecerunt atque ibi multos
Uticenses interfecerunt domosque eorum expugnaverunt
ac diripuerunt. Quibus cum Cato persuadere nulla 7
ratione quiret, ut secum oppidum defenderent et caede
rapinisque desisterent, et, quid sibi vellent, sciret, se-
dandae eorum importunitatis gratia singulis C divisit.
Idem Sylla Faustus fecit ac de sua pecunia largitus 8
est unaque cum his ab Utica proficiscitur atque in
regnum ire contendit.

LXXXVIII. Complures interim ex fuga Uticam per- 1
veniunt. Quos omnes Cato convocatos una cum CCC,
qui pecuniam Scipioni ad bellum faciendum contule-
rant, hortatur, ut servitia manumitterent oppidumque
defenderent. Quorum cum partem adsentire, partem 2
animum mentemque perterritam atque in fugam desti-
natam habere intellexisset, amplius de ea re agere
destitit navesque his attribuit, ut, in quas quisque
partes vellet, proficisceretur. Ipse omnibus rebus dili- 3
gentissime constitutis, liberis suis L. Caesari, qui tum
ei pro quaestore fuerat, commendatis, et sine suspicione,
vultu atque sermone, quo superiore tempore usus
fuerat, cum dormitum isset, ferrum intro clam in
cubiculum tulit atque ita se traiecit. Qui cum anima 4
nondum exspirata concidisset, *et* impetu facto in cubi-
culum ex suspicione medicus familiaresque continere
vulnus atque obligare coepissent, ipse suis manibus
vulnus crudelissime divellit atque animo praesenti se

5 interemit. Quem Uticenses quamquam oderant partium
gratia, tamen propter eius singularem integritatem, et
quod dissimillimus reliquorum ducum fuerat quodque
Uticam mirificis operibus munierat turribusque auxerat,
6 sepultura adficiunt. Quo interfecto L. Caesar ut ali-
quid sibi ex ea re auxilii pararet convocato populo
contione habita cohortatur omnes, ut portae aperi-
rentur: se in C. Caesaris clementia magnam spem
7 habere. Itaque portis patefactis Utica egressus Cae-
sari imperatori obviam proficiscitur. Messala, ut erat
imperatum, Uticam pervenit omnibusque portis custo-
dias ponit.

1 LXXXVIIII. Caesar interim ab Thapso progressus
Uzitam pervenit, ubi Scipio magnum frumenti nume-
rum, armorum, telorum ceterarumque rerum cum parvo
2 praesidio habuerat. Id adveniens potitur, deinde Ha-
drumetum pervenit. Quo cum sine mora introisset,
armis, frumento pecuniaque considerata Q. Ligario,
C. Considio filio, qui tum ibi fuerant, vitam concessit.
3 Deinde eodem die Hadrumeto egressus Livineio Regulo
4 cum legione ibi relicto Uticam ire contendit. Cui in
itinere fit obvius L. Caesar et subito se ad genua
proiecit vitamque sibi neque amplius quicquam de-
5 precatur. Cui Caesar facile et pro natura sua et pro
instituto concessit, idem Caecinae, C. Ateio, P. Atrio,
L. Cellae patri et filio, M. Eppio, M. Aquinio, Catonis
filio Damasippique liberis ex sua consuetudine tribuit
circiterque luminibus accensis Uticam pervenit atque
extra oppidum ea nocte mansit.

1 LXXXX. Postero die mane in oppidum introiit
contioneque advocata Uticenses incolas cohortatus gra-
tias pro eorum erga se studio agit, cives autem Ro-
manos negotiatores et eos, qui inter CCC pecunias
contulerant Varo et Scipioni, multis verbis accusatos

et de eorum sceleribus longiore habita oratione ad extremum, ut sine metu prodirent, edicit: se eis dumtaxat vitam concessurum; bona quidem eorum se venditurum, ita tamen, qui eorum ipse sua bona redemisset, se bonorum venditionem inducturum et pecuniam multae nomine relaturum, ut incolumitatem retinere posset. Quibus metu exsanguibus de vitaque ex suo 2
promerito desperantibus subito oblata salute libentes cupidique condicionem acceperunt petieruntque a Caesare, ut universis CCC uno nomine pecuniam imperaret. Itaque bis miliens sestertio his imposito, ut per trien- 3
nium sex pensionibus populo Romano solverent, nullo eorum recusante ac se eo demum die natos praedicantes laeti gratias agunt Caesari.

LXXXXI. Rex interim Iuba, ut ex proelio fugerat, 1
una cum Petreio interdiu in villis latitando tandem nocturnis itineribus confectis in regnum pervenit atque ad oppidum Zamam, ubi ipse domicilium, coniuges liberosque habebat, quo ex cuncto regno omnem pecuniam carissimasque res comportaverat quodque inito bello operibus maximis muniverat, accedit. Quem antea 2
oppidani rumore exoptato de Caesaris victoria audito ob has causas oppido prohibuerunt, quod bello contra populum Romanum suscepto in oppido Zamae lignis congestis maximam in medio foro pyram construxerat, ut si forte bello foret superatus, omnibus rebus eo coacervatis, dein civibus cunctis interfectis eodemque proiectis igne subiecto tum demum se ipse insuper interficeret atque una cum liberis, coniugibus, civibus cunctaque gaza regia cremaretur. Postquam Iuba ante 3
portas diu multumque primo minis pro imperio egisset cum Zamensibus, dein cum se parum proficere intellexisset, precibus orasset, uti se ad suos deos penates admitterent, ubi eos perstare in sententia animadvertit

nec minis nec precibus suis moveri, quo magis se reciperent, tertio petit ab eis, ut sibi coniuges liberosque
4 redderent, ut secum eos asportaret. Postquam sibi nihil omnino oppidanos responsi reddere animadvertit, nulla re ab his impetrata ab Zama discedit atque ad villam suam cum M. Petreio paucisque equitibus se confert.

1 LXXXXII. Zamenses interim legatos de his rebus ad Caesarem Uticam mittunt petuntque ab eo, uti, antequam rex manum colligeret seseque oppugnaret, sibi auxilium mitteret: se tamen paratos esse, sibi quoad vita suppeteret, oppidum seque ei reservare.
2 Legatos conlaudatos Caesar domum iubet antecedere ac suum adventum praenuntiare. Ipse postero die Utica egressus cum equitatu in regnum ire contendit.
3 Interim in itinere ex regiis copiis duces complures ad
4 Caesarem veniunt orantque, ut sibi ignoscat. Quibus supplicibus venia data Zamam pervenit. Rumore interim perlato de eius lenitate clementiaque propemodum omnes regni equites Zamam perveniunt ad Caesarem ab eoque sunt metu periculoque liberati.

1 LXXXXIII. Dum haec utrobique geruntur, Considius, qui Thysdrae cum familia sua, gladiatoria manu Gaetulisque praeerat, cognita caede suorum Domitiique et legionum adventu perterritus desperata salute oppidum deserit seque clam cum paucis barbaris pecunia onustus subducit atque in regnum fugere contendit.
2 Quem Gaetuli, sui comites, in itinere praedae cupidi concidunt seque, in quascumque potuere partes, con-
3 ferunt. C. interim Vergilius, postquam terra marique clausus se nihil proficere intellexit suosque interfectos aut fugatos, M. Catonem Uticae sibi ipsum manus attulisse, regem vagum ab suisque desertum ab omnibus aspernari, Saburram eiusque copias ab Sittio

esse deletas, Uticae Caesarem sine mora receptum, de tanto exercitu reliquias esse nullas, ipse sibi suisque liberis a Caninio proconsule, qui eum obsidebat, fide accepta seque et sua omnia et oppidum proconsuli tradit.

LXXXXIIII. Rex interim ab omnibus civitatibus 1
exclusus desperata salute cum iam coenatus esset cum Petreio, ut cum virtute interfecti esse viderentur, ferro inter se depugnant, atque firmior imbecilliorem Iubam Petreius facile ferro consumpsit. Deinde ipse sibi 2
cum conaretur gladio traicere pectus nec posset, precibus a servo suo impetravit, ut se interficeret, idque obtinuit.

LXXXXV. P. Sittius interim pulso exercitu Sa- 1
burrae, praefecti Iubae, ipsoque interfecto cum iter cum paucis [per Mauretaniam] ad Caesarem faceret, forte incidit in Faustum Afraniumque, qui eam manum habebant, qua Uticam diripuerant, iterque in Hispaniam intendebant et erant numero circiter mille. Ita- 2
que celeriter nocturno tempore insidiis dispositis eos prima luce adortus praeter paucos equites, qui ex primo agmine fugerant, reliquos aut interfecit aut in deditionem accepit, Afranium et Faustum cum coniuge et liberis vivos capit. Paucis post diebus dissensione 3
in exercitu orta Faustus et Afranius interficiuntur; Pompeiae cum Fausti liberis Caesar incolumitatem suaque omnia concessit.

LXXXXVI. Scipio interim cum Damasippo et 1
Torquato et Plaetorio Rustiano navibus longis diu multumque iactati cum Hispaniam peterent, ad Hipponem regium deferuntur, ubi classis P. Sittii id temporis erat. A qua pauciora ab amplioribus circumventa 2
navigia deprimuntur, ibique Scipio cum illis, quos paulo ante nominavi, interiit.

1 LXXXXVII. Caesar interim Zamae auctione regia
facta bonisque eorum venditis, qui cives Romani
contra populum Romanum arma tulerant, praemiisque
Zamensibus, qui de rege excludendo consilium ceperant,
tributis vectigalibusque regiis inrogatis ex regnoque
provincia facta atque ibi C. Sallustio pro consule cum
imperio relicto ipse Zama egressus Uticam se recepit.
2 Ibi bonis venditis eorum, qui sub Iuba Petreioque
ordines duxerant, Thapsitanis HS XX, conventui eorum
HS XXX, itemque Hadrumetinis HS XXX, conventui
eorum HS L multae nomine imponit; civitates bonaque
3 eorum ab omni iniuria rapinisque defendit. Leptitanos,
quorum superioribus annis bona Iuba diripuerat, et ad
senatum questi per legatos atque arbitris a senatu
datis sua receperant, XXX centenis milibus pondo olei
in annos singulos multat, ideo quod initio per dissen-
sionem principum societatem cum Iuba inierant eumque
4 armis, militibus, pecunia iuverant. Thysdritanos propter
humilitatem civitatis certo numero frumenti multat.

1 LXXXXVIII. His rebus gestis Idibus Iun. Uticae
classem conscendit et post diem tertium Caralis in
2 Sardiniam pervenit. Ibi Sulcitanos, quod Nasidium
eiusque classem receperant copiisque iuverant, HS C
multat et pro decumis octavas pendere iubet bonaque
paucorum vendit et ante diem IV Kal. Quintil. naves
conscendit et a Caralibus secundum terram provectus
duodetricensimo die, ideo quod tempestatibus in por-
tibus cohibebatur, ad urbem Romam venit.

C. IULII CAESARIS

COMMENTARII

CUM

A. HIRTII ALIORUMQUE SUPPLEMENTIS

EX RECENSIONE

BERNARDI KÜBLERI.

VOL. III PARS ALTERA

COMMENTARIUS DE BELLO HISPANIENSI.

C. IULII CAESARIS ET A. HIRTII FRAGMENTA.

LIPSIAE
IN AEDIBUS B. G. TEUBNERI.
MDCCCXCVII.

LIPSIAE: TYPIS B. G. TEUBNERI.

PATRI

OPTIMO CARISSIMO

LXX ANNOS FELICITER PERACTOS

GRATULATUR

PIO GRATOQUE ANIMO

EDITOR

DIE XXIX AUG. A. D. MDCCCLXXXXVII

PRAEFATIO.

Invitus paene nec sine anxia dubitatione supremum hunc fasciculum editionis Caesarianae in publicum emitto; vix enim inveneris, quid difficilius sit quam recensere verba commentarii qui fertur de bello Hispaniensi, libri sescentis locis corrupti atque ab eo scripti, qui latine magis balbutiebat quam loquebatur. Qui quid dicere voluerit, quamquam interdum divinare possumus, tamen saepissime dubitamus, utrum ita dixerit, ut in libris manu scriptis legitur, an dictiones barbarae secundum praecepta artis grammaticae corrigendae sint, cum praesertim videamus librarium, qui archetypum β scripsit, in bello Hispaniensi munere suo neglegentissime functum esse, consiliique certi expertes haeremus. Quae cum ita sint, plerumque rectius mihi visum est ea, quae in codicibus tradita sunt, quantumvis corrupta, praebere lectoribus monenti eos cruce adposita, ut in notis criticis videant, quae homines docti ad menda tollenda commenti sint, quam textum edere coniecturis philologorum non minus interpolatum vexatumve quam purgatum ac perpolitum neque absimilem vestis ubique lacerae ac pannis alienis colorum maxime variorum adsutis male sartae. Quodsi in alteram utram partem peccavi, magis vereor, ne parum abstinuerim cupiditate corruptelis medendi, qua ad difficultates superandas illici solemus, quam ne crucibus nimis multis adpictis lacunisve indicatis deterruerim lectores, quominus adeant hunc libellum. Cuius indoles non est ea, ut ad pueros elementis linguae latinae initiandos in scholis tractetur,

sed aut hominibus historiae Romanae studiosis, qui eo carere non possunt, aut eis, qui sermoni vulgari cognoscendo operam dant, usui sit. Horum autem omnium non interest textum in manibus habere, qui facile legi possit, sed scire, quid fuerit in archetypo β.

Codicibus usus sum iisdem atque in edendis commentariis qui sunt de Bello Civili, Alexandrino, Africo. Atque codicem Thuaneum (T) ipse contuli. Collationes codicum Ursiniani (U), Vindobonensis (V), Riccardiani (F) cap. 28—36, 1; 40, 7—42 ab ipso accuratissime confectas Meuselius, vir eximiae liberalitatis, qualis in hominibus vere doctis esse solet, utendas mihi permisit. Codicis Laurentiani 68, 8 (W) collatione ea usus sum, quam H. Rostagnus in Studiorum Italicorum Philologiae Classicae volumine II p. 135—138 publici iuris fecit. Codicis Ashburnhamiani (S) tres collationes mihi praesto fuerunt, una, quam Grevenus in usum Mommseni instituit, altera a Woelfflinio, tertia a Miodonskio facta. Quae ubi inter se discrepabant, Woelfflinius denuo codicem Florentiae inspexit meque summa cum humanitate de genuina lectione certiorem fecit. Inspexi quoque collationem codicis Vindobonensis a Polaschekio in Ephemeridibus gymnasiorum Austriacorum a. 1892 p. 384 sq. editam. Quae praeterea de codicum lectionibus adnotavi, ea ex editionibus Oudendorpii, Nipperdei, Duebneri excerpsi.

Hominum doctorum, qui nostra aetate huic commentario emendando operam dederunt — priores enim etsi non neglexi, tamen enumerare nunc supersedeo — facile principem locum tenet Theodorus Mommsen. Qui cum in Herme Berolinensi a. 1893 p. 607 sq. magnam copiam adnotationum et emendationum in lucem protulisset, nunc denuo plagulas huius meae editionis, qua semper est in me benignitate ac benevolentia, legens permultas observationes margini adscripsit. Quas fere omnes si non in textum recepi, at tamen in praefatione critica commemoravi. Nam quamquam saepius me monuit vir ingeniosissimus et per litteras et coram mecum de ratione huius editionis disputans, ut cautissime ex suis adnotationibus

eligerem eas, quibus uterer, ceteras abicerem, quippe quarum plerasque desperatio fecisset, non se dubitare, quin si octo diebus post iterum hunc commentarium legeret, de plurimis locis aliter iudicaturus esset, tamen a me impetrare non potui, ut notas Mommsenianas in scriniis meis delitescere sinerem eisque homines doctos fraudarem. Post Mommsenum qui commemoretur nemo est dignior Curtio Fleischero, professore Gymnasii Sanctae Afrae Misnensis. Qui quoniam abhinc fere viginti annos primum de bello Hispaniensi emendando docte disseruit, inde nunquam desiit huic libello restituendo curam impertire nec minus quam quinquies post primam suam commentationem de eo egit. Huius opuscula in apparatu critico ita significavi:

Fleischer[1] = Observationes criticae de bello Hispaniensi, Progr. Misn. 1876.
Fleischer[2] = Zu Caesar und seinen Fortsetzern, Annal. Fleckeis. Vol. CXVII (1878) p. 273 sq.
Fleischer[3] = Kritisches und Exegetisches zum Bellum Gallicum und Bellum Hispaniense, Progr. Misn. 1879.
Fleischer[4] = Zu Caesar und seinen Fortsetzern, Annal. Fleckeis. Vol. CXIX (1879) p. 849 sq.
Fleischer[5] = Quaestionum de bello Hispaniensi pars altera, Progr. Misn. 1885.
Fleischer[6] = Kritische und exegetische Bemerkungen zum Bellum Hispaniense, Progr. Misn. 1895.

Bis de nostro commentario egregie disseruit Robertus Novak, professor Pragensis, primum in Listy filologické 1888 p. 8 sq. (nobis Novakius[1]), deinde in České museum filologické T. III (1897) p. 33 sq. (nobis Novakius[2]). Multas speciosas observationes de sermone auctoris belli Hispaniensis emendationesque Eduardus Woelfflinius in Archivio Lexicographiae lat. suo, nonnullas quoque in dissertatione Nicolai Vulić, quae inscribitur Historische Untersuchungen zum Bellum Hispaniense (München 1896), publici iuris fecit. Omnibus his viris doctis, qui aut precibus meis morem gerentes collationes suas mihi credide-

runt aut opuscula, quae scripserant, sua sponte dono mihi miserunt, gratias ago quam maximas. Quae praeterea in usum nostrum convertimus, ea suo loco commemoravimus.

Fragmentorum ordinem hic illic mutavi, pauca addidi, quaedam abieci, velut Fragmentum Plinianum Nat. Hist. XIX, 144 (cf. Teuffelii Histor. Litter. Roman. § 195, 3), diligenter perscrutatus, quaecunque de his rebus a viris doctis scripta in lucem prodierunt, inprimis Schlittii dissertationem de Caesaris libris grammaticis et Dyroffii opusculum de Anticatone (Mus. Rhen. Vol. L, 1895, p. 481 sq.). Adieci tabulam Fastorum Iulianorum et leges Iulias, quas colligenti mihi denuo reliquias operum Caesarianorum praetermittendas non esse putavi.

Gratias denique ago amicis Friderico Schlee et Rudolfo Helm, qui in corrigendis plagulis me adiuverunt, item Gulielmo Nachstaedt, qui rogatu meo indicem nominum composuit.

ADNOTATIO CRITICA.

BELLUM HISPANIENSE.

1, 1. Pharnace ϱSTW; Pharnace rege V. — adulescente ϱSW; adulescentes T, adulescentules V. — Pompeio πϱW; Pompeium S. ad adulescentulum Cn. Pompeium *Dinter probante Fleischero*[4] *p. 860.* — civitatis *om.* V. — 2. bene magna πϱW; pene magna S. — *post* provinciam *excidisse* citeriorem *suspicatur Mommsenus.* — 3. cludebant ϱST; claudebant VW. — 4. vi ceperat πϱW; vice parat S. — aliquis S; aliis πϱW. — ex ea ϱSTW; *om.* V. — de Cn. Pompeio *del. Nipperdeius, defend. Mommsenus*; de C. Caesare *Oudendorpius,* de populo Romano *Woelfflinius.* — alia qua ϱ; alia quae W, aliqua πS. — de medio πϱW; medio S. — sublato S; sublata πϱW. — eius S; eo πϱW. — pecuniam V. — pacis (paucis ST) commoda hoste hortato β; paucis commoda obtenta; eo *Mommsenus,* paucis commoda ab hoste orta; eo *Fleischer*[6] *p. 5*; pacis commoda hoste furato *Madvigius,* ita paucis commoda hoste [host] ⟨spoli⟩ato ⟨cum tribueret⟩ *Novakius*[2] *p. 34.* — 5. indicabant et *add. Novakius*[2] *p. 33.* — **2**, 1 C. *om.* W. — dictator tertio designatus dictator quarto multis iterante diebus coniectis πSW; dictator quarto multis iterante diebus coniectis tertio designatus dictator ϱ. *Cf. Mommsenus in Corp. Inscr. Latin. I*[2] *p. 41.* — cum celeri festinatione D[2]δ; *cf.* 38, 6. *Firmic. Mat. mathes. I, 6, 13. IV, 1, 7.* festina celeritate *id. IV, 1, 6. de error. profan. relig. 21, 6.* cum ceteris (ceteri' T) festinationem β. *Locum ita restituendum esse censet Mommsen. l. s. s.*: multis iter ante diebus confecit quam crederes, festinans ad bellum conficiendum. — ad *add. Aldus.* — in Hispaniam cum venisset πϱW; in hispania convenisset S. — Cordubensium *Mommsenus*; Cordubenses β. — oppidum Cordubam *om.* W. — necopinantibus ϱSTW; nec oppidanis V. — facerent *om.* V; *deinde Mommsenus supplet*: ipse suum eius adventus metum significasset. — 2. Maxumum SW. — utque ϱS; ut quem πW. — equitatus S; equitatum πϱW. — fuisset πS;

fecisset UW. isset T — esset πS: misissent ρW. — 3. habuit ρUVW: esse habuit T[1] — 3. 1 post erat *add. Fleischer*[2] p. 5 ibi — temporis in V — Pompeius πρW: Pompeio S. — Ulliam: Uliam S [illegible] — oppugnabat ρSTW: expugnabat V — tere S: opere *Fleischer*[2] p. 6 — 2. uti πρW: ut S. — 3 de populi Romani [illegible] T — sex ρS: sex x W. sex ii T. sex ii [illegible] V — cohortes ρS: cohortis πW. — 4. Vibium *Fleischerus*: uiuium FUVW. inuium T. uiuum S. uiuie U[1]. — Paciaecum: paci aequum ρ. paciaecum S. patiecum W. patiecum T — 5 idem πρW: id S — altusque vis D[2]δ: litusque vis S. quem vis πρ. quae vis WD[1]. visumque cuiusque vis *Mommsenus*. militisque visum vis *Fleischer*[2] *p. 9. An* halitusque et tempestatis ita [illegible] — proximum β. — adgnoscere U: agnoscere π. — possent *Nipperdeius*: posset β. — 6 equites [illegible] equis β [illegible] *Wölfflin. Archiv. VII*, 310. X 256. — 7. cum quaereretur qui essent Dδ: *om.* β. — partim ρSVW: partem T. — responso SW: responsum ρT. responsu V — 8. et *om.* S — dispositi *Nipperdeius*: equites clamore facto dispositis β — ibi qui W. — castra δ: castris β. — 9. accidisset δ: accidisse β — existimant πρS: existimabant W. — prope magna β: probe magna *Euszner*. perperam magna *Fleischer*[2] p. 12. — fuissent F: fuisset πSUW. — 4. 1. ex quo itinere S: exque itinere πρW. — fortis ρT[1]: fortes ST[2]. forte V — 2. se dederunt ρW: sederunt πS. — a Cordubensibus πρS: Cordubensibus W. — bene magna πρW: pene magna S. — sic uti πρW: sicut S — infinito V. — se in oppidum U. — recipere T. — 3. venissent W — 4. Cn. Pompeius ρW: facit ut πS. — ad *om.* U[1]V. — 5. 1 transire ρW: ire πS. — posset ρSTW: potuisset V. — corbes plenos πρW: plenos corbes S — demisit V: dimisit ρSTW. — 2 insuper ponit trabes; ita ponte facto copias ad castra tripertito transduxit. Tendebat sic *Kraner* adversum oppidum e regione pontis, ut supra scripsimus *Fleischer*[2] p. 5: ita insuper ponte facto copias ad castra tripertito transduxit tenebat adversum oppidum e regione pontis trabes ut supra scripsimus β. — tripertito V: bipertito ρST. bipartito W: *cum sequentibus coniungit Mommsenus.* — cum suis S: suis πρW. — 3 pari idem ρW: pari dem T. pari denique S. pari V. pari item *Fleischer*[2] *p* 14. *cf. ad* 8, 4. — condicione πρW: conditione S. — Pompeius facit hic D[2]δ: Pompeius hic facit S. Pompeius hic πρW. — 4 ducs duces V. — inita *cod.* Voss.: inigna β — coagulabantur: coagulabant β: conglobantur *Mommsenus. sed cf. C. I. L.* XIV 2605 amicos semper coagulavit et quaglator *i. e.* coagulator *C. I. L.* X *3910*. XIV 25. — ad ante fluminis *add. Nipperdeius*[2] *p. 34 sed cf. Landgraf Archiv. Lexicogr.* X. 396. — adpropinquantes: ac propinquantes πρW. ut propinquantes S. et propinquantes D[2]δ. — 6 alterius β: ut ait Ennius *Wölfflinius. Arch. VIII 597. cf*

de nominibus propriis in libello nostro corruptis Fleischer[1] *p. 15, N.* — exaggerabant πϱW; aggerabant S. — 7. consumptis *add. Fleischer*[5] *p. 5.* — decernere FπSU^aW; decertare U^b. — cum id *Mommsenus*; id cum *β*. — 6, 1. quos *del.* V^2. — quoniam S, q̃m πϱW. — ab Ulia *Ciacconius*; a avia S, a via T, a via W, *ceteri aut* a via *aut* avia. — ut in πϱW; in S. — item *scripsi*; ita *β*, contra *Mommsenus*, interea *A. Eberhard*; *cfr. Fleischer*[6] *p. 14.* — firmissimo eius praesidio V. — eius ⟨provinciae⟩ praesidium *Fleischer*[5] *p. 6, sed* eius *ad Caesarem pertinet.* — Ateguam ϱTW; ad teguam V, ad tegunā S. — 2. nactus est relinquens montes *add. Mommsenus.* — multos-
servos
que lanystas S, multosque lonrstos W, multosque lanistos F, multosque lonystos U (*in marg.* lan), multosque lonistros V, multos lanistos T, multasque ballistas *Scaliger*, mulosque onustos *Nipperdeius.* — ea nocte ⟨secutus, viae dif⟩ficultate et angustiis ⟨tardata hostis⟩ carra complura frumento onusta retraxit *Novakius*[1]. Id cum Pompeius ex perfugis rescisset, sequi; difficultatem et angustias locorum cum explorasset, milites antemissos retraxit *Fleischer*[5] *p. 7.* — 3. munitionibus πϱW; munitiones S. — Ateguam *Aldus*; antequam πϱW, antiquas S. — oppugnare et brachia S; oppugnaret brachia πϱW (*in* T *post* oppugna *rasura est quattuor vel quinque litterarum, supra quam manus prima scripsit* r&). — cui de Pompeio cum ϱSV, cui cum de Pompeio T, cui cum de Pompeio cum, *priore* cum *deleto*, W, quo die Pompeio *Fleischer*[5] *p. 7 (idem*[6] *p. 15).* — nuntius ϱSVW; nuntiatum T. — proficisci *Mommsenus Vahleno auctore*; proficiscitur *β*. — ubi equitatus L; sub equitatus ST, sub equitatu ϱVW. — pedestris πϱW; pedestres S. — copiae $D^2\delta$; copias *β*. — in statione et in excubitu; in stationes in excubitus *β*, in stationes *del. Mommsenus improbante Fleischero*[6] *p. 16.* — Pompei incidit πϱW; ~~caesaris~~ incidit PopeiS. — 7, 1. ategua V. — ucubim F; ucubi πUW, ucumbi S. — 2. in (*om. cod. Norvicensis*) munitionibus ceterisque *β*; interim munitionibus confectis *Fleischer*[5] *p. 7.* — oppugnandum *Kraner*; oppidum *β*. — perfectis *add. Nipperdeius.* — agere FπSW; aggere U. — 3. impedita *Mommsenus*; edita *β*. — quae *β*; qua *Fleischer*[6] *p. 17.* — passus *β*. — e regione *Mommsenus*; ex ea regione *β*. — Pompeius posita U. — 4. XIII ϱSTW; triginta V. — sed *om.* S. — firmamenti πϱW; firmamenta S. — vernaculae *β*; vernacula et II *Mommsenus.* — coloniis (colonis V) quae πϱW; colonis qui S. — 5. reliqui S; reliquae πϱW. — auxiliares *β*; auxiliariisve *Mommsenus.* — et numero *om.* V. — 8, 1. hoc ϱTW; huc SV. — duceret bellum S. — edita ϱSTW; dedita V. — 2. *post* fecunditatem *Mommsenus putat haec fere excidisse*: ⟨exercitum qui eum optinet non facile reddit⟩ inopem; *Nipperdeius haec proposuit*: propter terrae fecunditatem et non

minus copiosam aquationem longam (impeditam *Koch*) difficilemque habet oppugnationem, *Novakius*[1]: propter terrae fecunditatem ⟨minime⟩ inops difficilem[que] habet oppugnationem [et] non minus copiosa aquatione. — 3. ab ϱSVW; ad T. — *post* Africa *gravius distinxit Mommsenus.* — speculas W; specula πϱS. — late longeque ϱSVW; longe lateque T. — 4. item ϱW; idem ST, id ē V. — 5. ut civitates πϱW; et civitates S. — capiantur πϱW; capiuntur S. — id quod πS; quod ϱW. — 6. cum *del. Fleischer*[5] *p. 8.* — Ateguam πϱW; antequam S. — ucubim πϱW; ucumbim S. — quae oppida πϱ; quae loppida W, quae ab oppido S. — habuit; ut habuit ϱSTW, habuisset V. — circiter *om.* V. — postumiana πϱW; postumana S. — 9, 1. iugo πϱW; iurgo S. — difficultate *Em. Hoffmann*; difficultatem β. — salso ϱW; falso V, salsone ST. — ad SVW; ab ϱT. — mittendum se demitteret *Fleischer*[5] *p. 9*; committendum se mitteret β, mittendum se committeret *Nipperdeius.* — illa *Fleischer*[6] *p. 18*; ita β. — 2. telorum *Novakius*; telorumque β. — 3. peracto Dδ; pacto β. — Caesaris U[1]W[1]; Caesari FπSW[2]. — ut laborantibus succurreret nostris (nostri β) *huc transposuit Nipperdeius; in β legitur post* coepit § 1. — in quibus *om.* U[1]. — centuriones *add. Oudendorpius.* — fugierunt V. — sunt relata πϱW; relata S. — 10, 1. Arguetius β. Vargunteius *cod. Busl.*, Arquitius *Nipperd.*, A. Vettius *Lipsius.* — 2. praeteritum *Davisius*; praeteritus (praeterritus ST, perterritus V) β. — 3. vernaculis πϱW; vernariis S. — legionariis ϱSVW; legioñ T. — 11, 1. prosecuti sunt πϱS; prosecuti W. — 2. Eodem; eo πϱS eoque W. — dieq. Marcius U, die Martius W. — fuisset πϱW; fuit S. — in β; ex *Fleischer*[6] *p. 19.* — tormentorum absumeretur *add. Novakius*[1]; *E. Hoffmann aptius*: telorum *cf.* 13, 6. 15, 6. 16, 2. — quibus ϱSVW; *om.* T. omnigenus ignis *Mommsenus.* — 3. transfugit ϱSVW; confugit T. — 12, 2. Fabio *Glandorpius*; bauio V, babio STW, babibio ϱ. — quod a *scripsi (Philol. LIV, 1896, 155)*; et β. *Fortasse plura exciderunt, velut* esse ex iis legionibus quae a, *cf.* 7, 5. — transfugerant β. *del. Nipperdeius*; transfugae erant *Mommsenus.* — 3. missi erant ad Pompeium V. — 5. noctis tempore ϱVW; nostri tempore S, tempore noctis T. — nostris ϱSTW; nobis V. — 6. *Verba uncis inclusa delevit Mommsenus; totam paragraphum condemnat Novakius, Fleischer*[5] *p. 9 transponit post* 11, 2. — Hi *Davisius*; l *sive* ·l· β, *quod significare videtur* vel *aut* aliter. — tamen repulsi β; tandem repulsi *Fleischer*[5] *p. 9.* — 13, 1. ex ϱSTW; a V. — ducere *post* Salsum *legitur in codd. Norvic. et Petav.; om.* β. — 3. interfectus est W; interfectus πϱS. — capiundum ϱS; capiendum πW. — positurum β; posituros *Mommsenus, at cf. Fleischer*[6] *p. 19.* — 4. parte πϱW; partis S. — 6. Illi cum ϱW(D); qui cum S(δ), ibi cum π. — fere magna β; bene magna *C. F. W. Müller,* permagna *Mommsenus.* — 7. balista *et*

balistam πϱS (*de* W *Rostagnus nihil adnotavit*). — turre V. — **14**, 1. Eius praeteriti temporis Pompeius πϱW; eius praeteriti tempompeius S; *cf. Woelfflin Arch. IX*, *46.* opus continuans praeteriti temporis Pompeius *Mommsenus.* — 2. nostrorum equitum *del. Mommsenus.* — simul S; simulque πϱW. — 3. hoc *om.* V. — utrorum T. — longius quod; longius quodvae S, longiusque πϱW. — aequo *Lipsius*; aliquo *β*. — 4. recepti *β*; excepti *Glandorpius.* — ex simili *β*; eximia *Fleischer*[1] *p. 12, Mommsenus; sed cf. Fleischer*[6] *p. 21.* — adversati W. — **15**, 1. dimisso equo *del. Nipperdeius, defendit Mommsenus, quem refutare studet Fleischer*[6] *p. 21.* — id quod ⟨contra⟩ in hoc accidit proelio *E. Hoffmann.* — 2. armatura πϱW; armaturae S. — electi *δ*. — 3. eques pedestre ϱSW; eques pedestres π. — pedes equestre *del. Nipperd.* — fecerunt T. = 5. sauciati V. — insequenti πϱW; sequenti S. — 6. iniecissent πϱW; iniecisset S. — adgressi ϱS; aggressi πW. — memoriam πϱW; memorię S. — **16**, 1. ad *del. vett. edd.* — 2. temporis *Nipperdeius*; muri *β*, noctis *Fleischer*[4] *p. 864, Stoffel t. II p. 316.* — copiaeque ϱVW; copiaequae T, copiaequa S. — virgulta crates *Nipperdeius*; culcatas ϱ, cul catas W, calcatas S, culta tes (a *supra* e) T, cultatas V. — conatum; conatu *β*. — tota FπSW; toto U. — stabat *Köhler, de auctorum belli Africani et belli Hispaniensis latinitate, Erlang. 1877*; ibat *β*. — 3. factum licet S; factum et πϱW. — 4. Iunium *β*; unum *Mommsenus.* — qui in πϱW; quin S. — meruisse πϱW; invenisse S. — deterritos S; deterritus FTW, perterritus V, deteritus U. — **17**, 1. Ti. *inser. Mommsenus.* — dii immortales πϱS; immortales dii W. — 2. reciderunt πϱS; redierunt W. — ut cives Romani; ut CR· ϱST, in CR· V, ut consules R· W. — prospera πϱW; *om.* S. — simus *add. Fleischer*[6] *p. 23.* — demur *Fleischer*[6] *ibidem*; dedimur *β*. — prosperam πϱW; *om.* S. — acie primam fortunam *β*; aciem primam fortunam *Fleischer*[1] *p. 14; postea in programmate a. 1895 maluit* primam *delere et* fortunam *transponere post* obtinuimus. — victoriam *delevi*; vix tuarum *Fleischer*[4] *p. 864.* — qui *del. Fleischer*[6] *p. 23.* — expectantes *β*; exceptantes *Dinter.* — relicti *Nipperdeius*; victi *β*. — petimus ut qualem πS, petimusque et qualem ϱ, petimusque et qualem ait W. — me gentibus W. — petimus. Responsum est: Qualem alienis *Fleischer*[4] *p. 864.* — 4. praestitisti V. — **18**, 1. cum FπSW; eum UW, *Woelfflinius.* — C. Antonius ϱST, Gantonius W, Caesar Antonius V, Cato Lusitanus *Fleischer*[1] *p. 15*; cum ad portam venissent Cato et Ti. Tullius et cum introeuntem Catonem hic secutus non esset *Mommsenus.* — revertitur V. — 2. fieri cum V. — simul; semul W, semel πϱS. — eduxit et S; eduxisset UVW, eduxisse et F, eduxit T. — refugierunt V. — 3. nuntiavit *Aldus; non timuit* πϱW, innotuit S. — ante suo

ex *add. Kreyfsig; sed cf.* 15, 2. 20, 4. — licere T; liceret ϱSVW. — quemquam; quamquam STUW, quaquam V, quamque F. — 4. servus ϱW; servos πS. — cuius ϱSTW; quorum V. — filios STW; filium ϱV. — oppido ϱSVW; oppidum T. — dominam *Woelfflinius*; dominum *β*, *cf.* 20, 3. — a Caesaris praesidiis *β*; Caesaris praesidia *Woelfflinius Arch. VII, 278. cf.* 3, 2. 35, 3. — misit *β*; missum *Mommsenus*. — 5. revertisset πϱW; revertissent S. — qui *del. Fleischer*[4] *p. 865*. — solebat *Nipperdeius*; solebant *β*. — *Post* solebat *lacunam statuit Nipperdeius*. — 6. transfugerunt *Fleischer*[4] *p. 864*; transfuge *vel* transfugae *β*, *cf.* 18, 3. 20, 2. *Fleischeri emendationem improbat Novakius*[2] *p. 35*. — descenderet *et* ostenderet *Fleischer*[6] *p. 24*; descenderent *et* ostenderent *β*. — 7. abiecit πϱW; obiecit S. — qui *β*; si qui *A. Eberhard, cf.* 22, 7. — ei se ϱSV; ei TW. — 8. ita fune crure de ligno *β*; noctu turrem ligneam *Fleischer*[4] *p. 865*, ita nocturno tempore dato igne *Fleischer*[6] *p. 25*. — ab ϱSVW; ad T. — **19**, 2. pugnarunt πϱW; pugnaverunt S. — et FS; *om.* πUW. — incenderunt ϱST²W; incenderent π. — oppidani ϱTW; oppidā S, *om.* V. — 3. materfamilias ϱSW; materiam illam π. — se *om.* V. — et ad nos ϱS; ad nos et W, ad nos π. — transiliit ϱ; transsiliit S, transilit π, transivit W. — 4. praeterito *scripsi*; praeterea ϱSTW, *om.* V. — Munatius ϱTW; Manutius V, mutius S. — tribues πϱW; tribuis S. — ab ϱST; a VW. — futurum *β*; fautorem *Fleischer*[4] *p. 866*. — me in te esse ϱT; me inter esse S, me esse in te VW. — 5. si sibi ϱTW; sibi si V, sibi sibi S. — **20**, 1. versus et L; versus set W, versus sed πϱS. — disponit V. — item *add. Fleischer*[6] *p. 15*. — et propius *β*; propius et *Schlee*. — 2. nuntiasse T. — imperavisse ϱVW; impetravisse T, imperavisset S. — 3. dominam πϱS; dominum W. — 4. transfugerant V. — congressi sunt πϱW; c̄gress̄ S. — occiderunt πϱW; occiderant S. — 5. *Totam hanc paragraphum om. S.* — crucem FTW; cruce UV. — militi Dδ; militibus πϱW. — **21**, 1. Postero die equites cum levi armatura *om.* S. — 2. XI ϱS, undecim W; xl π. — interfecerunt πϱW; iter fecerunt S. — abduxerunt V; adduxerunt ϱSTW. — e quibus FT; de equitibus S, ex equitibus W, equitibus UV. — 3. homines πϱW; om̄s S. — rursus in *Fleischer*[5] *p. 12*; versum πϱW, in S. — effugerunt ϱSW; exfugerunt V, fugerunt T. — et *om.* V. — **22**, 1. Ategua *Aldus*; articula *β*. — Ursavonenses *Glandorpius*; bursavonenses *β* (bursanonenses V). — sunt profecti V. — Ursavonensibus *Glandorpius*; bursavonensibus T, bursavolensibus ϱSVW. — ab iis fieri S; ab is fieri T, ab his fieri ϱVW. — causa ab iis S; causa ab is T, causa ab his ϱVW. — reciperentur πϱW; recipe S. — 2. cum *add. vett. edd.* — non sunt *om.* W. — praeterquam πϱW; praeter quos S. — 3. citroque ϱSW; citro π. — recepissent V. — ex Ursaone *Madvigius*; ex ad-

versione β, ex aversione *Aldus*. — reliqui ex eis V^2; reliqui eis β (*in T* eis *inter versus adscriptum*). reliqui qui ex eis *editt. vett.* — et Caesari S; Caesari πρW. — *lacunam statuit Nipperdeius, quam Mommsenus ita fere supplet:* Oppidani id aegre tulerunt. — et speculatores β; ita speculatores *Fleischer*^{5} *p. 13.* — Ateguam *del. Fleischer*^{5} *p. 13.* — miserunt β; missi sunt *Fleischer*^{4} *p. 866.* — 5. *Verbis* petiit at *desinit vetus scriptura codicis* W; *reliqua recentissima manu suppleta sunt.* — 6. cum inde πρ; cum de S. — esset et U^2. — fecisset et S; fecisset πρ. — principibusque qui S; principibus qui ρ, principibusque III T, principibus III (bus) qui V. — recipit ρT; recepit SV. — 7. venire *Lipsius*; vendere β. — neque . . . licere *Nipperdeius*; ne cui . . liceret β. — discinctum FS; distinctum πU. — complures β; quam plurimos *Fleischer*^{6} *p. 25.* — profugere β; profugisse D^{2}δ, *quod rectum esse censet Fleischer*^{6} *p. 25.* — in *om.* S. — et si; ut si β. — transfugeret *Fleischer*^{6} *p. 26*; transfugerent S, transfugerunt πρ. — eumque ρV; eumquae T, eum qui S. — asses VII *Mommsenus*; XVII πS, sedecim ρ. — **23**, 2. dum β; cum *Nipperdeius. Cf. Woelfflin. Arch. X, 369.* — superiore ρ; superiori π. — decurrerunt V. — nec desinentibus *Vossius*; nec detinentibus πρS^2, nec timentibus S^1, et detinentibus *Novak.*^{2}. — nostris; nostros β. — 3. tum *Glandorpius*; dum β. — ut ait Ennius; ut adtennius ρST, attencius V. — nostri δ; nostris β. — cessere ρST; resistentibus cederent V. — cum *om.* V. — cedere FSU^2; credere TU^1, *om.* V. — restituerunt πρ; restituerant (*corr. ex* restitueret?) S. — 4. eius compar impar *Nipperdeius*; eis compar πS, is compar ρ. — circumveniri FπS; circumvenire U. — regressus *Lipsius*; ingressus β, in regressu *Fleischer*^{5} *p. 13 cf.* 25, 8. *An* inde regressus? — 5. incidentis *Fleischer*^{5} *p. 13*; concidentis ρSVW, concidentius T. — ad viri *Fleischer*^{6} *p. 20*; aquari β. — insignia πρ; insigni S. — inferiore *Heinsius*; interiori β. — 7. virtutis V. — capti fuissent V. — et munitione (munitio S) praesidii β; et munitione et praesidiis *Fleischer*^{5} *p. 14.* — coangustabantur πρ; coangustabatur S. — 8. ex utroque FπS; ex his utroque U. — in quibus V^2. — Arquitius ρST^2; arquinus T^1, arquicius V. — centuriones πρ; *om.* S. — **24**, 1. ad Soricariam *Glandorpius*; ab Soricaria (Sorecaria V) β. — convenere ρV; convenire T, *om.* S. — 2. passuum V: ρST; passus V devenit: V. — devocabat ut ad dimicandum S; devocabat eum ad dimicandum ut V, devocabat ad dimicandum ρT. — descenderet ρV; descenderent ST. — *lacunam indicavit Nipperdeius*; ex grumo excelsum tumulum petebat ipse Caesar *Mommsenus.* — capiebant ρST^{b}V; capiebat T^a *codd. recc.* — usque eo πρ; ipso eo S. — 3. Quo de πρ; quidem S. — 4. Quae res ρ; quorum πS. — 5. mons saluti, non virtus fuit subsidio scripsi, cf. 31,7.

40, 6; mons non virtus saluti fuit. Quo (quod T) subsidio β. mons subsidio, non virtus saluti fuit *Fleischer*[5] *p. 14.* — ut ϱS; *om.* π. — 6. levi πϱ; legi S. — CCCXXIIII πϱ; CCCXXIII S. — sunt ablata S, *cf.* 31, 11; sunt allata ϱV, allata sunt T. — *Verba inde a* Ita pridie *usque ad finem capitis om.* S. — internicio *Mommsenus*; intericio π, interitio ϱ. — **25**, 1. nulli *Morus*; nullo β. — 2. distenti *addidi, cf.* 23, 2. 27, 1. — cum locum efflagitarent β; eum locum efflagitarunt *Fleischer*[5] *p. 14.* — ut consueti (consuete T[1]) insequi πϱ; ex consuetudine insequenti S. *Verba ita ut dedi distinxit Mommsenus,* ut consuetudinis inscius (insuetus *Fleischer*[5] *p. 14 et Fl.*[6] *p. 26*) existimare posses *Madvigius.* — posses paratissimos S; posse speratissimos πϱ (sparatissimos U). — in aequiore *Davisius*; inęquore S, iniquiori ϱT, in iniquiore V. — 4. progressus est D[2]δ; progressus (congressus V) β. — 5. laudis insignia scutorumque praefulgens opus caelatum *huc transponenda proposuit Chr. Schneider*; *in β leguntur* § 7 *post* se contulisset *hoc ordine*: scutorumque laudis insignia praefulgens opus. — acies ϱS; acie T[1], acię V. — principes; principesque β. — 6. partium F[1]V; ex partium F[2]ST(U?) — voluntatis *Mommsenus*; voluntas β. — 7. virtute SV; virtutem ϱT. — quorum *delevi.* — perfecta *scripsi*; profecto β. — esset *add. Fleischer*[5] *p. 15*; *idem huc transposuit* dirempta (*sic* S; direpta πϱ); *in β legitur post* profecto (*nobis* perfecta). — congressum *Nipperdeius*; concessum β; concursum *A. Eberhard, cf.* § 2. — prope *add. Fleischer*[2] *p. 275.* — 8. dederunt; dederant β. — **26**, 1. turbae V. — denarium tria milia *Mommsenus*; mil̄ XIII β. — et levi ϱS; levi F, levę V. — armaturae πϱ; armare S. — denarium duo milia *Momms.*; mil. Ɔ—C C̄I β. — 2. Astenses V; hastenses ϱST. — equites β; equos *Chr. Schneider*, equis *Glandorp., cf. ad* 3, 6. — coniurasse omnis ϱT; coniurasse omnes S, ut omnes V. — *verba* qui in *usque ad* iudicio omnes *om.* S. — ut *om.* V. — e quibus πϱ; equitibus S, *fortasse recte*, equis *Fleisch.*[6] *p. 26.* — 3. mittebatur Saonem TU; mittebat Saonem FS, misit Saonem V. — habemus *vulgo*; *om.* β. — qui β; *om. codd. recc.* — fert *cod. Norvic.*; fere est ϱSV, ferre est T. — confecissem ϱS; conficissem T, confectum V. — 4. tironem FST; tironum U, tyronum V. — deducere ϱSV; ducere T. — freti ϱSV; fixi T, irretiti *Mommsenus.* — 5. conservabant V. — primo *om.* V. — 6. *Post* cohortes *numerus et praepositio* in *exciderunt.* — profectu *Mommsenus*; profecto β. — descendent ϱT; descendunt SV. — **27**, 1. cum πϱ; *om.* S. — equites essent V. — 2. ad Soricariam *Clarkius*; ad Soriciam ϱV, ad siticiā T, adfore S. — castellis *Fleischer*[1] *p. 18*; castella β (*in* T *corr., ut videtur, ex* castellū). — 3. Spalim ϱST; Sparim V. *Quod vulgo legitur* Hispalim, *falsum esse demonstravit Mommsenus; quid in litteris traditis delitescat, non invenio.* — 4. Ucubim; Accubim ϱST,

Aucubim V. — incendere ut S; incendere et V, incenderent et ρ, ut incenderent et T. *Cf. Woelfflin. Arch. VI, 434.* — 5. Ventiponem *Nipperd.*; Ventiponte *β.* — iter fecit V; interfecit ρST. — 6. interceptus ρST; interemptus V. — fustibus S; fusti ρT, fuste V. — Mundensem S[2]; mudensem S[1], undensem πρ. — **28**, 1. sequenti π; sequentique ρS, insequenti *Kraner. Cf. ad* 15, 5. — praenuntiatum V. — ab ρ; a πS. — 2. Ursaonensium *Glandorpius*; Versaonensium ST, Versonensium V, Versoenensium ρ. — qui sui *add. Nipperdeius.* — fautores πρ; fauto S. — tironem πS; tironum ρ. — 3. Ita *β*; id *Mommsenus.* — tuto se *Lipsius*; totos πρ, totum S. — defendebatur Dδ; defendebantur *β.* — habuit ρSV; *om.* T. — 4. superius ρSV; superioribus T. — tumulis πρ; tumulus S. — contineri interim *β*; *puto haec fere auctorem scripsisse:* tumulis continentibus ad rem militarem impedita sunt, si *etc. cf.* 7, 3. — nulla planitia dividit *scripsi*; nulla planitia edividit S, nullā planitię dividit ρT, nullam planitiē dividi V. — id ρ; ·d· ST, *om.* V. — **29**, 1. utraque ρS; utrumque π. — intercidebat V. — oppido et excelsi *Nipperdeius*; oppidi excelsi et *β.* — 2. derigens *scripsi*; dirigens *β.* — eorum *β*; aquatorum *Mommsenus.* — erat V; erant ρST. — dextram; dextera T[1], dextrum ρST[2]V. — 3. Itaque *Nipperd.*; id quod *β.* — Caesar cum ρSV; cum Caesar T. — derectam ρS; directam T, directum V. — 4. accedebat T; accidebat ρSV. — aequitate ornaretur *Fleisch.*[5] *p. 17, Fl.*[6] *p. 27*; equitatum ornaret *β*, illam planitiei aequitatem ornaret diei solisque serenitate *Madv.* — serenitate *Nipperd.*; serenitatem *β.* — dies solis *Mommsenus*; diei solisque *β.* — et *vulgo*; ut *β.* — optandum ρST; oppandum V. — ad proelium πρ; proelium S. — 5. nonnulli etiam timore (timeri V) *β*; cum illi etiam timerent *Fleischer*[6] *p. 28.* — res *om.* S. — deducerentur ρST; ducerentur V. — casus tribuisset π; castribuisset ρS. — 6. oppido T. — in quo sibi *β*; immo se ibi *Mommsenus*, aciemque sibi *Fleischer*[5] *p. 17*, *idem* adversariis *mutans in* adversarii. — praesidium ab *addidi, cf.* 31, 7. — 7. aequitas πρ, equites S. — condicione contenderent πρ; contenderent condicione S. — ex sua V. — discedebant πρ; discebant S. — ut aut πρ, ut S. — ab oppido F; oppido πSU. — discederent *β*, *in* S *corr. ex* descenderent. — 8. pede presso πρ; pedem S. — patrocinari πρ; a patrocinali S. — desinunt T; deserunt ρV, deservant S. — **30**, 1. equitatu *om.* S; equitati F, equitatus V. — tegebatur πρ; tegebantur S. — milibus S; militibus πρ. — cohortibus et; cohortibus *β.* — octo milibus V; VIII milia F, $\overline{\text{VIII}}$ U, V$\overset{0}{\text{III}}$I milibus S, VIII mil T. — 2. adpropinquassent ρS; appropinquassent π. — transeundum πρ; transeundē S. — 3. temere ρ; timere π, timore S. — suorum *scripsi*; secus *β.* — definire ρT; diffinire SV. *An* declinare? *cf. Cic. p. Planc.* 41, 97 urbem unam mihi amicissimam

declinavi. *Ascon. p. 33, 20 ed. Kiessl. Schol. Bob. p. 264, 16. 270, 9. Or. Cf. Philol. 1896 p. 156.* — 4. se impediri ρS; impediri π. — 5. copias ρST; opus V. — 6. potestate S. — faciebant F; efficiebant TU, efficerent V, *qui* ut *inserit ante* iniquo. — 7. cornum US; cornuum V, cornu FT. — legio D²δ; *om.* β. — auxilia et equitatus; et *om.* β. — **31**, 1. se *om.* β. — fiebat ab utrisque ρST; ab utrisque fiebat V. — missu πS; missus ρ. — diffiderent; differrent F, different TU, differunt S, deferunt V. — 2. conterretur ρT; conteriretur S, conterreretur U. — conlatu ρS; c̄latu T, collatu V. — pari erant *Aldus*; pari erat ρST, paruerat V. — 3. missu; missus β. — fixa ρST; fixus V. — cumulatur πρ; cumulantur S. — 4. demonstravimus πρ; demonstrati sumus S. — cornum ρSV; cornu T. — adficiebat *Mommsenus*; adficiebant β. — ne ab ρS; nec ab π. — legio ρ; legi πS. — coepta ρ; coepte S, cepte V, ceptę T. — a dextro *Glandorpius*; ad dextrum β. — 5. equitatu V. — sinistro cornu *Nipperdeius*; sinistrum cornu FT, et sinistrum cornu V, sinistrum cornum US. — coepit ita uti πρ; cepita uti S, coepit at illi (*scil.* decumani) *Nipperdeius*, coepit ita usi *Fleischer*[5] *p. 18 delentes cum Oudendorpio* possent, coepit, illi uti *Mommsenus*. — locus V; locum ρT, locu S. — 6. Ita cum πρ; in ca cū S. — gemitu V; gemitus ρST. — crepitus ρT; cripitus S, crepitu V. — timore β; timor *Vascosanus*. — 7. teruntur ρST; feruntur V. — 8. ipsis FST; ipsi UV. — fugatique πSU; fatigatique F. — 9. Attius ρT; Acius SV. — 10 hominum πρ; omnium S. — ∞ partim πρ; copartim S. — ad D ρ; a de S, praeter V, *om.* T. — 11. aquilae ρST; maculas V. — fasces πρ; faces S. — praeterea hos habuit ex fuga hac β; praeterea pars evasit ex fuga hac *Mommsenus*. — **32**, 1. mundam sibi ρV; mundam is ibi ST. — 2. scuta et pila pro cespite, pro vallo cadavera conlocacabantur *Fleischer*[5] *p. 18*; pro cespite cadavera conlocabantur scuta (scutumque ρV) et pila pro vallo β, scuta et pila pro vallo, pro cespite cadavera conlocabantur *Nipperdeius*. — insuper occisorum in gladiorum mucronibus capita *scripsi*; insuper occisi et gladia (gladio TU¹, gladios V) ut mucro (mocro S, mucronem V) et capita β. *Fleischer*[5] *p. 19 locum ita restituit:* insuper accidit, ut in veruta et gladios et mucrones capita hominum ordinata ad oppidum conversa, virtutis quae insignia proposita viderent et vallo circumcluderentur adversarii, hostium timorem ⟨augerent⟩, *quod displicet*. — universa ρSV; universas T. — 3. tragulis ρT; ciragulis S, traguis V. — quod *inserui*. — 4. ex hoc ρS; et hoc π. — Valerius V; Falerius ρST. — 5. quos πρ; eos S. — 6. parandum Carteiam *scripsi, cf.* 39, 1; parte Carteiam altera U, parte altera FπS. — a Corduba πF; ab Corduba S, ad Corduba U. — 7. Caucilius *Scaliger*; Caucili β. — eius verbis πS; verbis eius ρ. — eum S; cum πρ. — habere πS; haberetur ρ. —

mitterent ϱ; mitteret πS. — qua in ϱS; quam T, qua V. — possit πϱ; posset S. — 8. lecticariis *Fleischer*[6] *p. 29*; litteris β. — Carteiam; Certeiam ϱST, Certeigam V. — partum S. — delatus Dδ; dilatus β. — quae vellent ϱSV; qui vellent T. — conquirerent V. — **33**, 1. Munda *add. Rhellicanus, cf.* 34, 6. — eo ϱST; eorum V. — refugerant T[1], refugerunt T[2]ϱV, refugerentur S. — occupaverunt F. — 2. ventum *codd. recc.*; circumventum (circumven|ventum F) β, conventum *Fleischer*[5] *p. 20.* — convitiare ϱST; convitiari V. — quo ϱS; quos π. — 3. familiae et libertinorum *del. Fleisch.*[1] *p. 21, Momms.* — caput F; capud U, apud πS. — ex proelio Cordubam ϱST; Cordubam ex proelio V. — libertos ϱSV; liberos T. — adferri πϱ; adfert S. — in praesentia β; insuper maerenti *Fleisch.*[5] *p. 20.* — 4. de tempore β; eodem tempore *Fleisch.*[5] *p. 20.* — cenat resinam *Mommsenus*; cenare sitam β. — libertum ϱSV; liberum T. — eius ϱS; *om.* π. — pyram ϱ; pylam T, piram S. — **34**, 1. contra ad πS; contra ϱ. — fere β; rixae *vel simile verbum restituendum esse censet Mommsenus*, ⟨caedem⟩ fieri *Fleischer*[6] *p. 13.* — 2. duae *Madvigius*; quae (ex perfugis quae legio V) β. — a Sexto Pompeio; a pompeio sexto πϱ, ad pompei////o S. — manumissi ϱST; missi V. — dissentire *scripsi cf.* 37, 1 *et ad Bell. Alex.* 4, 1; descendere β. cives caedere *Mommsenus, idem postea*: excedere; hostes caedere *Fleischer*[6] *p. 13*, discedere *Duebner*. — 3. ne *Fleisch.*[5] *p. 21*; non β, nostri *Petav.* — depugnarent turres *Nipperd.*; repugnarent turres F, repugnarentur res πSU; repugnaretur turres *Mommsenus.* — partem V. — occuparent T[1]; occuparunt ϱST[2]V. — 4. demum *Fleischer*[5] *p. 21*; denuo β. — homines Dδ; nomine πϱ, nomini S. — cendere S. — 5. a nostris πϱ; nostri S. — murum qui ϱST; murum illi qui V. — potitur L; potitus β. — 6. quos πϱ; quos cum S. — multis interfectis; multi interfecti β. — **35**, 1. Hispalim; hispali β. — contendisset ϱST; descendisset V. — esset ventum S; esse tuendum TU, sese tuendum FV. — cum praesidio legatum β. — 2. magna manus *Ciacconius*; magnum β. — partium quae ϱ; partiumque πS. — receptum πϱ; *om.* S. — is tota πϱ; istata S. — 3. erat FπSU[2]; fuerat U[1]. — praesidio V. — Lusitaniam β. *Cf. Woelfflin. Archiv VII, 582.* — hominem barbarum *Glandorpius*; nomine barbarum ϱS[1]V, nomine barbaro S[2]T. — 4. reversus *cod. Voss., alii, Momms.*; rursus β. *Cf. ad* 21, 3 *et ad Bell. Civ.* 3, 18, 3. — haberet. rursus Hispalim oppidum ϱST; cum haberet in Ippeli oppidum V. — praesidium πϱ; *om.* S. — portas πϱ; porta S. — **36**, 1. Carteienses; carcelenses π, cartelenses U, castelenses S. *Hinc quae sequuntur usque ad c.* 40, 4 petere coeperunt, *in codice* F *recenti manu suppleta sunt, cuius lectiones raro notamus*; *post* haberent *desinit manus antiqua codicis* U; *recentium manuum lectiones significamus litteris* f *et* u. — potestate f; potestatem β. — haberent SUV; habent T. —

lucri facere π; lucrificare S. — Hispali pugnare πS; Hispalim oppugnare u. — nullo tempore pugnare V. — nullo π; illo Su. — 2. contenderet πS; contendit u. — timuit ne V; ait ST, et u. — moenia incenderent et V; incenderunt et moenia ST. — quod consulto ST; consulto quod V. — erumpendo L; inrumpendo (irrumpendo Vu) β. — naves V. — 4. recuperato hastam πu; recuperata͏̊stam S. — iter u; iterū S, interim π. — legati *om.* V. — Mundenses qui *Fleischer*[6] *p. 30*; Mundensosq; πS. — in legionem SVu; *quid in* T *scriptum fuerit, cognosci iam non potest.* in legiones *Fleisch.*[1] *p. 22, cf. b. c.* 3, 4, 2. — ut *om.* u. — fuissent π; *om.* S. — 5. tessera T; thessera S, thessara V. — omnes π; homines S. — 37, 1. Carteienses dum; Cartecienses duces π, castecienses duces S, mundenses duces u. — opugnet S. — propter πS; quae propter u. — qui Pompeianarum; quae Pompeianarum β. — 2. portas *Vascosanus*; partes β. partes concurrunt *Mommsenus.* — Pompeius π; *om.* S. — XX πS; XXV u. — Gadibus D; cadis πS[2], Gadis u. — classi Vu; classis ST. — ad quem *del. Vielhaber.* — sequi β; insequi *A. Eberhard cf. ad* 28, 1. — Carteia pedites *scripsi probante Mommseno, qui tamen praefert* Carteiani; partim (partem S) pedibus (pedis V) β. — et equitatus ad π; ad equitatus ad S. — 3. Item quarto die navigatione confestim consequentes (sequentes V) β; *ordinem verborum restituit Nipperdeius.* — imperati a cratela profectis in ea qua β. — accurrit π; occurrit Su. — naves π; navis S, navesque u. — 38, 1. quae πS; qui u. — missae; missi β. — 2. saucius Su; sautius T, sautiatus V. — intorsisset πS; intus scidisset u. — 3. a turrem STu; ad turrem V. *An* ad terram? — cum L; quem ST, quam V, in qua u. — esset ablatus πS; erat allatus u. — Lusitanis *Mommsenus*; Lusitanus β. — circumcluditur β; circumdatur u. — 4. difficilis V; difficultas STu. — suo praesidio STu; suum praesidium V. *Verba* propter suo praesidio fuisset conspectus celeriter *ex paragrapho antecedenti per errorem iterata fortasse genuina expulerunt.* — ad munitum T. — ut *add. Madvigius.* — quamvis πS; quem vix u. — magnam multitudinem *scripsi*; magna multitudine β. magna multitudine adducta *Madvigius.* — pauci *add. Madvigius.* — possent u; possunt πS. — nostri depellunturque *Fleischer*[5] *p. 21*; nos depellunt qui β, nostri depelluntur u. *Fleischeri emendationem improbat Novakius*[2] *p. 37, qui ita locum restituit:* nam idcirco munitum locum natura ceperat sibi Pompeius, ⟨ut⟩ quamvis magna multitudine subeunte deducti homines ex superiore loco defendere possent, qui telis in adventu nos⟨tros⟩ depellunt. — 5. ab accessu πu; accessu S. accessum *Mommsenus.* — facto; factu β. — animum advertebatur ST; animum advertebat V, advertebatur u. — 6. instituunt *Nipperdeius*; instituit β. —

pari β; pares (*scil.* iugo) *Mommsenus.* — autem β; item *Fleischer*[6] *p. 31.* — ex celeri πS; et celeri u. — circummunitiones; circummittones π, circummitiones S. — derigunt S; dirigunt πu. — **39**, 1. saucius; saucio β. — tardabatur πu; tradebatur S. — saluti Vu; salutis ST. — 2. exclusus *Fleischer*[1] *p. 23*, *cf.* 24, 2; exclusa β, et clusa *Momms.* — auxiliis STu; praesidiis V. — exesumque *codd. Scal. Petav.*; ex se sumque β, atque exesum u. — in LDδ; ut β, ut in u. — speluncam STu; specula V. — se Pompeius V. — a *om.* V. — 3. Gadibus fuisset V; Gadibus fuisse ST, gradiebatur ad u. — in conspectum Tu; in conspectu SV. — **40**, 1. castello πu; *om.* S. — ad reficiendum subduxit STu; subduxit ad reficiendum V. — et quodvis (quotvis V) essent brachium π; brachium ex utrisque partibus S, *om.* u. — 2. ad Didium; adidium S, ad dium π. — 3. aberat π; haberat S. — eliciebatur *Glandorpius*; eiciebatur β. — et prope β; et sic prope u. — signa π; signo Su. — 4. ferrent *edd. E. Hoffmann.* — repellerent *E. Hoffmann*; repeterent β. — hi sic V; hii sic T, his hic S. — conspici possent reliqui in *add. Nipperdeius.* — contendunt β; contenderent u. — 5. cum ex castello STu; ex castello cum V. — incenduntur π; incendunt S, succenduntur u. — ex castello *cod. Norvic., Stephanus*; in castello β, castello u. — a tergo πu; adergo S. — 6. pugnans *add. Kraner.* — nonnulli π; nonnulq· S, nonnullique u. — ea pugna β; ex pugna *Kraner.* — scaphas quae ad litus π; schaphasque et litus S. — complures SVu; nonnulli complures T. — fuerunt πS; fuerant u. — ancorisque u. — fuit subsidio ST; subsidio fuit Vu *et* F, *quo in codice ea, quae inde a verbis* quae res *sequuntur, iterum manu antiqua scripta sunt.* — 7. a Gadibus u. — ad *om.* u. — **41**, 1. quem ad Mundam; quemadmodum S, quem ad munam T, quem ad mundum V, quem una F, quem ipse u. — adsiduis FS; assiduis T. — diurnis nocturnisque *Dinter*; lurnis T, iurnis FS, et diurnis V, hostes u. — circumsedit *Fleischer*[6] *p. 22*; circum se π, circum sese FSu. — inter *om.* u. — decernere β; discordare *Nipperdeius*, ⟨constituunt⟩ decernere *Mommsenus.* — facta caede bene (pene u, *sicut semper*) magna faciunt Fπu; facta ade bene faciunt magna S. *Haec fere videtur auctor scripsisse:* interclusi inter se decernere ⟨armis constituunt⟩; facta caede bene magna ⟨ei qui victores restiterunt deditionem⟩ faciunt. — 2. vivos T; viros FSVu. — 3. Ursaonem FT; usaonem V, ursonem S, ac deinde ursaonem u. — munitus ad *Fleischer*[1] *p. 27*; aditus ad FπS, ad aditus u. — impediret *Fleischer*[1] *p. 27*; appeteret FSTu, appareret V, abverteret *Scaliger*, absterreret *vel* aspelleret *Nipperdeius.* — 4. accedebat *cod. Petav.*; accederet β, accideret u. — ut β; quod u. — aqua u; aquam β. — unam F; nam πS. *Cf. Sall. Bell. Iug. 89, 6.* — in ipso oppido non erat; nam circum circa

rivus nusquam reperiebatur u. — 5. accedebat SV; **accedebant** F, accidebat T. — soliti S; soluti πF, solite u. — **aggerem** β; agger *Fleischer*[4] *p. 867.* — ac vineas facere *Kraner, Dinter*; agi β. — reperiebatur FST, reperiebantur Vu, reperirentur *Fleischer*[4] *p. 867.* — **hac** FπS; ac u. hoc Pompeius ut oppidi oppugnationem impeditiorem efficeret *Fleischer*[6] *p. 14*, nam Pompeius ad oppidum ⟨castra habens ut⟩ ab oppugnatione se tutiorem efficeret *Mommsenus.* — materiam Su. — 6. diducebantur FST, deducebantur uV; *an* adducebantur? — ut a Munda FSTu; ait amanda V. — quod FπS; quam u. — 42, 1. Ursaonem FT; Ursonem SV. — ad Hispalim Su; ab Hispali Fπ. — a Gadibus u. — commemorat u; *om.* β. — peculiarem sibi FSVu; sibi peculiarem sibi T. — constituisse et; constituisset et FπS, constituisse ut u. — 2. insequente β. — praetura FVu; p̄turia T, petunt S. — petisse u; petisset β. — abolenda *add. Mommsenus.* — eius pecuniae S; eius pecunia Fπ, eius pecuniis u. — se liberasse u. — legationibus πS; legibus u, legionibus F. — ad se F. — inductis β; introductis *A. Eberhard.* — pro *add. Mommsenus.* — defendisset F. — 3. provincia S. — et immemores; etiam memores πFS; esse memores u. — ingratos FSu; integratos T[2]V; *deinde addit* u: eos et. — 4. iure πSu; in re F. — civiumque SVu; et civiumque FT. — magistratibus sacrosanctis manus semel *P. Manutius*; magna trans aero (ero S, ore F) sanctis Romanus β, mag̃ transitio sanctis romanis u. — attulistis u; attulissetis FT, adtulisset his S, retulisset V *in hoc verbo desinens.* — Cassium *P. Manutius*; captum β. — 5. pace F. — desitae β; desint u. — sint *add. Fleisch.*[2] *p. 278.* — maleficia Fπ; et maleficia Su. — ita β; itaque u. — in otio F[2]u; initio F[1]πS. — ullo β; illo u. — 6. privatus Fπu; privatis S. — imperiumque u; imperium β. — inpulsū S. — depopulavit β; depopulatus u. — 7. extabatis ST; excitabatis F, existimabatis u, restabatis *Mommsenus.* — decem β; dementes *Fleischer*[5] *p. 23.* — legiones β; lectas quidem legiones u. — obsistere β; resistere u. — quarum β; earum u.

C. IULII CAESARIS

QUI FERTUR

COMMENTARIUS

DE BELLO HISPANIENSI.

BELLUM HISPANIENSE.

I. Pharnace superato, Africa recepta, qui ex his 1
proeliis cum adulescente Cn. Pompeio profugissent,
cum . . . . . et ulterioris Hispaniae potitus esset, dum
Caesar muneribus dandis in Italia detinetur, ...
quo facilius praesidia contra compararet, Pompeius in
fidem uniuscuiusque civitatis confugere coepit. Ita 2
partim precibus partim vi bene magna comparata manu
provinciam vastare. Quibus in rebus nonnullae civi- 3
tates sua sponte auxilia mittebant, item nonnullae
portas contra cludebant. Ex quibus si qua oppida vi 4
ceperat, cum aliquis ex ea civitate optime de Cn. Pom-
peio meritus civis esset, propter pecuniae magnitudi-
nem alia qua ei inferebatur causa, ut eo de medio sub-
lato ex eius pecunia latronum largitio fieret. Ita pacis
commoda hoste † hortato maiores augebantur copiae.
Hoc crebris nuntiis in Italiam missis civitates contra- 5
riae Pompeio *indicabant et* auxilia sibi depostulabant.

II. C. Caesar dictator tertio, designatus dictator 1
quarto multis iterante † diebus coniectis cum celeri
festinatione ad bellum conficiendum in Hispaniam cum
venisset, legatique Cordubensium, qui a Cn. Pompeio
discessissent, Caesari obviam venissent, a quibus nun-
tiabatur nocturno tempore oppidum Cordubam capi
posse, quod necopinantibus adversariis eius provinciae

potitus esset, simulque quod tabellariis, qui a Cn. Pom-
peio dispositi omnibus locis essent, qui certiorem
Cn. Pompeium de Caesaris adventu facerent .... multa
2 praeterea verisimilia proponebant. Quibus rebus ad-
ductus, quos legatos ante exercitui praefecerat, Q. Pe-
dium et Q. Fabium Maxumum de suo adventu facit
certiores, utque sibi equitatus, qui ex provincia fuisset,
3 praesidio esset. Ad quos celerius, quam ipsi opinati
sunt, adpropinquavit neque, ut ipse voluit, equitatum
sibi praesidio habuit.

1 III. Erat idem temporis Sex. Pompeius frater,
qui cum praesidio Cordubam tenebat, quod eius pro-
vinciae caput esse existimabatur; ipse autem Cn. Pom-
peius adulescens Uliam oppidum oppugnabat et fere
2 iam aliquot mensibus ibi detinebatur. Quo ex oppido
cognito Caesaris adventu legati clam praesidia Cn. Pom-
pei Caesarem cum adissent, petere coeperunt, uti sibi
3 primo quoque tempore subsidium mitteret. Caesar —
eam civitatem omni tempore optime de populo Romano
meritam esse ... — celeriter sex cohortes secunda
4 vigilia iubet proficisci, pari equites numero. Quibus
praefecit hominem eius provinciae notum et non parum
5 scientem, L. Vibium Paciaecum. Qui cum ad Cn. Pom-
pei praesidia venisset, incidit idem temporis, ut tem-
pestate adversa vehementique vento adflictaretur; adi-
tusque vis tempestatis ita obscurabat, ut vix proximum
6 adgnoscere possent. Cuius incommodum summam utili-
tatem ipsis praebebat. Ita cum ad eum locum venerunt,
iubet binos equites conscendere, et recta per adver-
7 sariorum praesidia ad oppidum contendunt. Mediisque
eorum praesidiis cum essent, cum quaereretur, qui
essent, unus ex nostris respondit, ut sileat verbum
facere: nam id temporis conari ad murum accedere,
ut oppidum capiant; et partim tempestate inpediti

vigiles non poterant diligentiam praestare, partim illo
responso deterrebantur. Cum ad portam adpropin- 8
quassent, signo dato ab oppidanis sunt recepti, et pe-
dites [equites clamore facto] dispositi partim ibi
remanserunt, equites clamore facto eruptionem in ad-
versariorum castra fecerunt. Sic in illo facto, cum 9
inscientibus accidisset, existimant [prope] magna pars
hominnm, qui in his castris fuissent, se prope cap-
tos esse.

IIII. Hoc misso ad Uliam praesidio Caesar, ut 1
Pompeium ab ea oppugnatione deduceret, ad Cordu-
bam contendit, ex quo itinere loricatos viros fortis
cum equitatu ante praemisit. Qui simul in conspectum 2
oppidi se dederunt, cum equis recipiuntur, hoc a Cor-
dubensibus nequaquam poterat animadverti. Adpro-
pinquantibus ex oppido bene magna multitudo ad equi-
tatum concidendum cum exissent, loricati, ut supra
scripsimus, ex equis descenderunt et magnum proelium
fecerunt, sic uti ex infinita hominum multitudine pauci
in oppidum se reciperent. Hoc timore adductus Sex. 3
Pompeius litteras fratri misit, ut celeriter sibi sub-
sidio veniret, ne prius Caesar Cordubam caperet, quam
ipse illo venisset. Itaque Cn. Pompeius Ulia prope 4
capta litteris fratris excitus cum copiis ad Cordubam
iter facere coepit.

V. Caesar, cum ad flumen Baetim venisset neque 1
propter altitudinem fluminis transire posset, lapidibus
corbes plenos demisit: insuper ponit trabes; ita ponte
facto copias ad castra tripertito traduxit. Tendebat ad- 2
versus oppidum e regione pontis, ut supra scripsimus,
tripertito. Hoc cum Pompeius cum suis copiis venis-
set, ex adverso pari ratione castra ponit. Caesar, ut 3
eum ab oppido commeatuque excluderet, brachium ad
pontem ducere coepit. Pari idem condicione Pom-

4 peius facit. Hic inter duces duos fit contentio, uter
prius pontem occuparet; ex qua contentione cotidiana
minuta proelia fiebant, ut modo hi, nonnumquam illi
5 superiores discederent. Quae res cum ad maiorem
contentionem venisset, ab utrisque comminus pugna
inita, dum cupidius locum student tenere, propter
pontem coagulabantur, fluminis ripas adpropinquan-
6 tes coangustati praecipitabantur. Hic alterius † non
solum morti mortem exaggerabant, sed tumulos tumu-
7 lis exaequabant. Ita diebus compluribus *consumptis*
cupiebat Caesar, si qua condicione posset, adversarios
in aequum locum deducere et primo quoque tempore
de bello decernere, cum id animadverteret adver-
sarios minime velle.

1 VI. Quos quoniam ab Ulia retraxerat, ut in
aequum deduceret, copiis flumine traductis noctu iubet
ignes fieri magnos: item firmissimum eius praesidium
2 Ateguam proficiscitur. Id cum Pompeius ex perfugis
rescisset, qua die facultatem *nactus est*, *relinquens*
montes et angustias, carra complura multosque lanistas
3 retraxit et ad Cordubam se recepit. Caesar munitio-
nibus Ateguam oppugnare et brachia circumducere
coepit. Cui de Pompeio cum nuntius esset adlatus, eo
die proficisci, cuius in adventum praesidii causa Cae-
sar complura castella occupasset, partim ubi equitatus,
partim ubi pedestris copiae in statione et in excubitu
castris praesidio esse possent, hic in adventu Pompei
incidit, ut matutino tempore nebula esset crassissima.
4 Ita illa obscuratione cum aliquot cohortibus et equi-
tum turmis circumcludunt Caesaris equites et conci-
dunt, sic ut vix in ea caede pauci effugerent.

1 VII. Insequenti nocte castra sua incendit Pom-
peius et trans flumen Salsum per convalles castra
inter duo oppida Ateguam et Ucubim in monte con-

stituit. Caesar [in] munitionibus ceterisque, quae ad 2
opp*ugnan*dum opus fuerunt, *perfectis* aggerem vineasque
agere instituit. Haec loca sunt montuosa et natura 3
impedita ad rem militarem; quae planitie dividuntur,
Salso flumine, proxime tamen Ateguam ut flumen
sit; circiter passus duo milia e regione oppidi in
montibus castra habuit posita Pompeius in conspectu
utrorumque oppidorum, neque suis ausus est subsidio
venire. Aquilas et signa habuit XIII legionum; sed 4
ex quibus aliquid firmamenti se existimabat habere,
duae fuerunt vernaculae, quae a Trebonio transfuge-
rant; una facta ex coloniis, quae fuerunt in his regio-
nibus; quarta fuit Afraniana ex Africa, quam secum
adduxerat; reliqui ex fugitivis auxiliares consiste- 5
bant: nam de levi armatura et equitatu longe et vir-
tute et numero nostri erant superiores.

VIII. Accedebat hoc, ut longius bellum duceret 1
Pompeius, quod loca sunt edita et ad castrorum muni-
tiones non parum idonea. Nam fere totius ulterioris 2
Hispaniae regio propter terrae fecunditatem . . . . in-
opem difficilemque habet oppugnationem et non minus
copiosam aquationem. Hic etiam propter barbarorum 3
crebras excursiones omnia loca, quae sunt ab oppidis
remota, turribus et munitionibus retinentur, sicut in
Africa: rudere, non tegulis teguntur; simulque in his
habent speculas et propter altitudinem late longeque
prospiciunt. Item oppidorum magna pars eius provin- 4
ciae montibus fere munita et natura excellentibus locis
est constituta, ut simul aditus ascensusque habeat
difficiles. Ita ab oppugnationibus natura loci disti- 5
nentur, ut civitates Hispaniae non facile ab hoste
capiantur; id quod in hoc contigit bello. Nam cum 6
inter Ateguam et Ucubim, quae oppida supra sunt
scripta, Pompeius habuit castra constituta in conspectu

duorum oppidorum, ab suis castris circiter milia passuum IIII grumus est excellens natura, qui appellatur Castra Postumiana: ibi praesidii causa castellum Caesar habuit constitutum.

1 VIIII. Quod Pompeius, quod eodem iugo tegebatur loci natura et remotum erat a castris Caesaris, animadvertebat loci difficultate et, quia flumine Salso intercludebatur, non esse commissurum Caesarem, ut in tanta loci difficultate ad subsidium mittendum se demitteret, illa fretus opinione tertia vigilia profectus
2 castellum oppugnare coepit. Cum adpropinquassent, clamore repentino telorum multitudine iactus facere coeperunt, uti magnam partem hominum vulneribus
3 adficerent. Quo peracto cum ex castello repugnare coepissent maioribusque castris Caesaris nuntius esset adlatus, cum III legionibus est profectus, ut laborantibus succurreret nostris; et cum ad eos adpropinquasset, fuga perterriti multi sunt interfecti, complures capti, in quibus duo *centuriones;* multi praeterea armis exuti fugerunt, quorum scuta sunt relata LXXX.

1 X. Insequenti luce Arguetius ex Italia cum equitatu venit. Is signa Saguntinorum rettulit quinque,
2 quae ab oppidanis cepit. Suo loco praeteritum est, quod equites ex Italia cum Asprenate ad Caesarem venissent. Ea nocte Pompeius castra sua incendit et
3 ad Cordubam versus iter facere coepit. Rex nomine Indo, qui cum equitatu suas copias adduxerat, dum cupidius agmen adversariorum insequitur, a vernaculis legionariis exceptus est et interfectus.

1 XI. Postero die equites nostri longius ad Cordubam versus prosecuti sunt eos, qui commeatus ad castra Pompei ex oppido portabant. Ex his capti L
2 cum iumentis ad nostra adducti sunt castra. Eodem die Q. Marcius, tribunus militum qui fuisset Pompei,

ad nos transfugit; et noctis tertia vigilia in oppido acerrime pugnatum est, ignemque multum miserunt sicut omne genus *telorum absumeretur*, quibus ignis per iactus solitus est mitti. Hoc praeterito tempore C. Fundanius, eques 3
Romanus, ex castris adversariorum ad nos transfugit.

XII. Postero die ex legione vernacula milites sunt 1
capti ab equitibus nostris duo, qui dixerunt se servos esse. Cum venirent, cogniti sunt a militibus, qui antea 2
cum Fabio et Pedio fuerant, quod a Trebonio transfugerant. Eis ad ignoscendum nulla facultas est data, et a militibus nostris interfecti sunt. Idem temporis 3
capti tabellarii, qui a Corduba ad Pompeium missi erant perperamque ad nostra castra pervenerant, praecisis manibus missi sunt facti. Pari consuetudine 4
vigilia secunda ex oppido ignem multum telorumque multitudinem iactando bene magnum tempus consumpserunt compluresque vulneribus adfecerunt. Praeterito 5
noctis tempore eruptionem ad legionem VI fecerunt, cum in opere nostri distenti essent, acriterque pugnare coeperunt; quorum vis repressa a nostris, etsi oppidani superiore loco defendebantur. [Hi cum eruptio- 6
nem facere coepissent, tamen virtute militum nostrorum, qui etsi inferiore loco premebantur, tamen] repulsi adversarii bene multis vulneribus adfecti in oppidum se contulerunt.

XIII. Postero die Pompeius ex castris suis bra- 1
chium *ducere* coepit ad flumen Salsum; et cum nostri equites pauci in statione fuissent a pluribus reperti, de statione sunt deiecti et occisi tres. Eo die A. Val- 2
gius, senatoris filius, cuius frater in castris Pompei fuisset, omnibus suis rebus relictis equum conscendit et fugit. Speculator de legione II Pompeiana captus 3
a militibus et interfectus est; idemque temporis glans missa est inscripta: quo die ad oppidum capiundum

4 accederent, se scutum esse positurum. Qua spe non
nulli, dum sine periculo murum ascendere et oppidi
potiri posse se sperant, postero die ad murum opus
facere coeperunt, et bene magna prioris muri parte
5 deiecta ...... Quo facto ab oppidanis, ac si suarum
partium essent, conservati .... missos facere lori-
catos, qui praesidii causa praepositi oppido a Pom-
peio essent, orabant. Quibus respondit Caesar se con-
6 diciones dare, non accipere consuevisse. Illi cum
in oppidum revertissent, relato responso clamore sub-
lato omni genere telorum emisso pugnare pro muro
toto coeperunt; propter quod fere magna pars homi-
num, qui in castris nostris essent, non dubitarunt,
7 quin eruptionem eo die essent facturi. Ita corona
circumdata pugnatum est aliquamdiu vehementissime,
simulque ballista missa a nostris turrem deiecit, qua
adversariorum, qui in ea turre fuerant, quinque deiecti
sunt et puer, qui ballistam solitus erat observare.

1 XIIII. Eius praeteriti temporis Pompeius trans
flumen Salsum castellum constituit neque a nostris
prohibitus falsaque illa opinione gloriatus est, quod
2 prope in nostris partibus locum tenuisset. Item in-
sequenti die eadem consuetudine dum longius prose-
quitur, quo loco equites nostri stationem habuerant,
aliquot turmae cum levi armatura impetu facto loco
sunt deiecti et propter paucitatem nostrorum equitum
simul cum levi armatura inter turmas adversariorum
3 protriti. Hoc in conspectu utrorumque castrorum
gerebatur, et maiore Pompeiani exultabant gloria, lon-
4 gius quod nostris cedentibus prosequi coepissent. Qui
cum aequo loco a nostris recepti essent, ut consues-
sent, ex simili virtute clamore facto aversati sunt
proelium facere.

1 XV. Fere apud exercitus haec est equestris proelii

consuetudo: cum eques ad dimicandum dimisso equo
cum pedite congreditur, nequaquam par habetur; id
quod in hoc accidit proelio. Cum pedites levi arma- 2
tura lecti ad pugnam equitibus nostris necopinantibus
venissent, idque in proelio animadversum esset, com-
plures ex equis descenderunt. Ita exiguo tempore 3
eques pedestre [pedes equestre] proelium facere coepit,
usque eo, ut caedem proxime a vallo fecerint. In quo 4
proelio adversariorum ceciderunt cxxiii, compluresque
armis exuti, multi vulneribus adfecti in castra sunt
redacti. Nostri ceciderunt iii; saucii xii pedites et 5
equites v. Eius diei insequenti tempore pristina con-
suetudine pro muro pugnari coeptum est. Cum bene 6
magnam multitudinem telorum ignemque nostris de-
fendentibus iniecissent, nefandum crudelissimumque
facinus sunt adgressi in conspectuque nostro hospites,
qui in oppido erant, iugulare et de muro praecipites
mittere coeperunt, sicuti apud barbaros; quod post
hominum memoriam numquam est factum.

XVI. Huius diei extremo tempore a Pompeianis 1
clam [ad] nostros tabellarius est missus, ut ea nocte
turres aggeremque incenderent et tertia vigilia eruptio-
nem facerent. Ita igne telorumque multitudine iacta 2
cum bene magnam partem *temporis* consumpsissent,
portam, quae e regione et in conspectu Pompei castro-
rum fuerat, aperuerunt, copiaeque totae eruptionem
fecerunt secumque extulerunt *vir*gulta, *cra*tes ad fossas
complendas et harpagones ad casas, quae stramen-
ticiae ab nostris hibernorum causa aedificatae erant,
diruendas et incendendas, praeterea argentum, vesti-
menta, ut, dum nostri in praeda detinentur, illi caede
facta ad praesidia Pompei se reciperent: nam quod
existimabat eos posse conatum efficere, nocte tota
ultra stabat flumen Salsum in acie. Quod factum licet 3

necopinantibus nostris esset gestum, tamen virtute
freti repulsos multisque vulneribus adfectos oppido
represserunt, praedam armaque eorum sunt potiti vivos-
que aliquos ceperunt, qui postero die sunt interfecti.
4 Eodemque tempore transfuga nuntiavit ex oppido
Iunium, qui in cuniculo fuisset, iugulatione oppidano-
rum facta clamasse facinus se nefandum et scelus
fecisse: nam eos nihil meruisse, quare tali poena ad-
ficerentur, qui eos ad aras et focos suos recepissent,
eosque hospitium scelere contaminasse; multa praeterea
dixisse: qua oratione deterritos amplius iugulationem
non fecisse.

1 XVII. Ita postero die *Ti.* Tullius legatus cum Catone
Lusitano venit et apud Caesarem verba fecit: 'Utinam
quidem dii immortales fecissent, ut tuus potius miles
quam Cn. Pompei factus essem et hanc virtutis con-
stantiam in tua victoria, non in illius calamitate prae-
2 starem. Cuius funestae laudes quoniam ad hanc for-
tunam reciderunt, ut cives Romani indigentes praesidii
simus et propter patriae luctuosam perniciem demur
hostium numero, qui neque in illius [prospera] acie
primam fortunam neque in adversa secundam obtinui-
mus, [victoriam qui] legionum tot impetus susten-
tantes, nocturnis diurnisque operibus gladiorum ictus
telorumque missus expectantes, relicti et deserti a
Pompeio, tua virtute superati salutem a tua clementia
3 deposcimus petimusque ut ......' 'Qualem *alienis*
gentibus me praestiti, similem in civium deditione
praestabo.'

1 XVIII. Remissis legatis, cum ad portam venis-
sent .... Ti. Tullius, et cum introëuntem † An-
tonius insecutus non esset, revertit ad portam et
2 hominem adprehendit. Quod Tiberius cum fieri ani-
madvertit, simul pugionem eduxit et manum eius

incidit. Ita refugerunt ad Caesarem. Eodemque tem- 3
pore signifer de legione prima transfugit et nun-
tiavit, quo die equestre proelium factum esset, suo
signo perisse homines XXXV, neque licere castris Cn.
Pompei nuntiare neque dicere perisse quemquam.
Servus, cuius dominus in Caesaris castris fuisset — 4
uxorem et filios in oppido reliquerat —, dominam
iugulavit et ita clam a Caesaris praesidiis in Pompei
castra discessit . . . et indicium glande scriptum misit,
per quod certior fieret Caesar, quae in oppido ad de-
fendendum compararentur. Ita litteris acceptis, cum in 5
oppidum revertisset, qui mittere glandem inscriptam
solebat . . . Insequenti tempore duo Lusitani fratres 6
transfugerunt nuntiaruntque Pompeium contionem habu-
isse: quoniam oppido subsidio non posset venire, noctu
ex adversariorum conspectu se deducerent ad mare
versum; unum respondisse, ut potius ad dimicandum
descenderet, quam signum fugae ostenderet; eum,
qui ita locutus esset, iugulatum. Eodem tempore 7
tabellarii eius deprehensi, qui ad oppidum veniebant:
quorum litteras Caesar oppidanis abiecit et, qui vitam
sibi peteret, iussit turrem ligneam oppidanorum incen-
dere; id si fecisset, ei se promisit omnia concessurum.
Quod difficile erat factu, ut eam turrem sine periculo
quis incenderet. Ita fune crure de ligno † cum propius 8
accessisset, ab oppidanis est occisus. Eadem nocte 9
transfuga nuntiavit Pompeium et Labienum de iugu-
latione oppidanorum indignatos esse.

XVIIII. Vigilia secunda propter multitudinem telo- 1
rum turris lignea, quae nostra fuisset, ab imo vitium
fecit usque ad tabulatum secundum et tertium. Eodem 2
tempore pro muro pugnarunt acerrime et turrim no-
stram ut superiorem incenderunt, idcirco quod ven-
tum oppidani secundum habuerunt. Insequenti luce 3

materfamilias de muro se deiecit et ad nos transiliit
dixitque se cum familia constitutum habuisse, ut una
transfugerent ad Caesarem; illam oppressam et iugula-
4 tam. Hoc praeterito tempore tabellae de muro sunt
deiectae, in quibus scriptum est inventum: 'L. Mun-
tius Caesari. Si mihi vitam tribues, quoniam ab
Cn. Pompeio sum desertus, qualem me illi praestiti,
tali virtute et constantia futurum me in te esse prae-
5 stabo.' Eodem tempore oppidani legati, qui ante
exierant, Caesarem adierunt: si sibi vitam concederet,
6 sese insequenti luce oppidum esse dedituros. Quibus
respondit se Caesarem esse fidemque praestaturum.
Ita ante diem XI Kal. Mart. oppido potitus imperator
est appellatus.

1 XX. Quod Pompeius ex perfugis cum deditionem
oppidi factam esse scisset, castra movit Ucubim versus
et circum ea loca castella disposuit et munitionibus
se continere coepit. *Item* Caesar movit et propius
2 castra castris contulit. Eodem tempore mane loricatus
unus ex legione vernacula ad nos transfugit et nuntia-
vit Pompeium oppidanos Ucubenses convocasse eisque
ita imperavisse, ut diligentia adhibita perquirerent, qui
essent suarum partium itemque adversariorum victoriae
3 fautores. Hoc praeterito tempore in oppido, quod fuit
captum, servus est prensus in cuniculo, quem supra
demonstravimus dominam iugulasse: is vivus est com-
4 bustus. Idemque temporis centuriones loricati VIII ad
Caesarem transfugerunt ex legione vernacula, et equi-
tes nostri cum adversariorum equitibus congressi sunt,
5 et saucii aliquot occiderunt levi armatura. Ea nocte
speculatores prensi servi III et unus ex legione vernacula.
Servi sunt in crucem sublati, militi cervices abscisae.

1 XXI. Postero die equites cum levi armatura ex
2 adversariorum castris ad nos transfugerunt. Et eo

tempore circiter XI equites ad aquatores nostros ex-
cucurrerunt, nonnullos interfecerunt, item alios vivos
abduxerunt; e quibus capti sunt equites VIII. Inse- 3
quenti die Pompeius securi percussit homines LXXIIII,
qui dicebantur esse fautores Caesaris victoriae, reli-
quos rursus in oppidum iussit deduci; ex quibus effu-
gerunt CXX et ad Caesarem venerunt.

XXII. Hoc praeterito tempore, qui in oppido 1
Ategua Ursaonenses capti sunt, legati profecti sunt
cum nostris, uti rem gestam Ursaonensibus referrent,
quid sperarent de Cn. Pompeio, cum viderent hospites
iugulari; praeterea multa scelera ab iis fieri, qui prae-
sidii causa ab iis reciperentur. Qui *cum* ad oppidum 2
venissent, nostri, qui fuissent equites Romani et sena-
tores, non sunt ausi introire in oppidum, praeterquam
qui eius civitatis fuissent. Quorum responsis ultro 3
citroque acceptis et redditis cum ad nostros se reci-
perent, qui extra oppidum fuissent, illi praesidio inse-
cuti ex Ursaone legatos iugularunt. Duo reliqui ex
eis fugerunt et Caesari rem gestam detulerunt . . . . . .
et speculatores ad oppidum Ateguam miserunt. Qui 4
cum certum comperissent, legatorum responsa ita esse
gesta, quemadmodum illi rettulissent, ab oppidanis con-
cursu facto eum, qui legatos iugulasset, lapidare et ei
manus intentare coeperunt: illius opera se perisse. Ita 5
vix periculo liberatus petiit ab oppidanis, ut ei liceret
legatum ad Caesarem proficisci: illi se satisfacturum.
Potestate data cum inde esset profectus, praesidio com- 6
parato, cum bene magnam manum fecisset et nocturno
tempore per fallaciam in oppidum esset receptus, iugu-
lationem magnam facit principibusque, qui sibi con-
trarii fuissent, interfectis oppidum in suam potestatem
recipit. Hoc praeterito tempore servi transfugae nun- 7
tiaverunt oppidanorum bona venire neque extra vallum

licere exire nisi discinctum, idcirco quod, ex quo die
oppidum Ategua esset captum, metu conterritos com-
plures profugere in Baeturiam; neque sibi ullam spem
victoriae propositam habere, et si qui ex nostris
transfugeret, in levem armaturam conici eumque non
amplius asses VII accipere.

1 XXIII. Insequenti tempore Caesar castris castra
contulit et brachium ad flumen Salsum ducere coepit.
2 Hic dum in opere nostri distenti essent, complures
ex superiore loco adversariorum decucurrerunt nec
desinentibus nostris multis telis iniectis complures
3 vulneribus adfecere. Hic tum, ut ait Ennius, 'nostri
cessere parumper'. Itaque praeter consuetudinem
cum a nostris animadversum esset cedere, centuriones ex
legione V flumen transgressi duo restituerunt aciem,
acriterque eximia virtute plures cum agerent, ex supe-
riore loco multitudine telorum alter eorum concidit.
4 Ita cum eius compar *impar* proelium facere coepisset,
cum undique se circumveniri animum advertisset, re-
5 gressus pedem offendit. Huius incidentis temporis
ad viri fortis insignia cum complures adversariorum
concursum facerent, equites nostri transgressi inferiore
6 loco adversarios ad vallum agere coeperunt. Ita cupi-
dius dum intra praesidia illorum student caedem facere,
7 a turmis et levi armatura sunt interclusi. Quorum
nisi summa virtus fuisset, vivi capti essent: nam et
munitione praesidii ita coangustabantur, ut eques
8 spatio intercluso vix se defendere posset. Ex utroque
genere pugnae complures sunt vulneribus adfecti, in
quis etiam Clodius Arquitius; inter quos ita comminus
est pugnatum, ut ex nostris praeter duos centuriones
sit nemo desideratus gloria se efferentes.

1 XXIIII. Postero die ad Soricariam utrorumque
onvenere copiae. Nostri brachia ducere coeperunt.

Pompeius cum animadverteret, castello se excludi
Aspavia, quod est ab Ucubi milia passuum v, haec
res necessario devocabat, ut ad dimicandum descen-
deret; neque tamen aequo loco sui potestatem faciebat,
sed ex grumo ... excelsum tumulum capiebant, usque
eo, ut necessario cogeretur iniquum locum subire. Quo 3
de facto cum utrorumque copiae tumulum excellentem
petissent, prohibiti a nostris sunt deiecti planitie.
Quae res secundum nostris efficiebat proelium. Undi- 4
que cedentibus adversariis non parum magna in caede
versabantur. Quibus mons saluti, non virtus fuit 5
subsidio, ut, nisi advesperasset, a paucioribus nostris
omni auxilio privati essent. Nam ceciderunt ex levi 6
armatura CCCXXIIII, ex legionariis CXXXVIII, praeter-
quam quorum arma et spolia sunt ablata. Ita pridie
duorum centurionum internicio hac adversariorum
poena est litata.

XXV. Insequenti die pari consuetudine cum ad 1
eundem locum eius praesidium venisset, pristino illo
suo utebantur instituto: nam praeter equites nulli loco
aequo se committere audebant. Cum nostri in opere 2
distenti essent, equitum copiae concursus facere coepe-
runt, simulque vociferantibus legionariis, cum locum
efflagitarent, ut consueti insequi — existimare posses
paratissimos esse ad dimicandum — nostri ex humili
convalle bene longe sunt egressi et planitie in aequiore
loco constiterunt. Illi tamen procul dubio ad con- 3
grediendum in aequum locum non sunt ausi descendere
praeter unum Antistium Turpionem; qui fidens viri-
bus ex adversariis sibi parem esse neminem agitare
coepit. Hic, ut fertur Achillis Memnonisque con- 4
gressus, Q. Pompeius Niger, eques Romanus Italicen-
sis, ex acie nostra ad congrediendum progressus est.
Quoniam ferocitas Antistii, laudis insignia scutorumque 5

praefulgens opus caelatum omnium mentes converterat
ab opere ad spectandum, acies sunt dispositae: nam
inter bellatores principes dubia erat posita victoria, ut
prope videretur finem bellandi duorum dirimere pugna.
6 Ita avidi cupidique suarum quisque partium virorum
7 fautorumque voluntatis habebatur. Quorum virtute
alacri, cum ad dimicandum in planitiem se contu-
lissent, [quorum] pugna esset prope perfecta, nisi
propter equitum congressum, ut supra demonstravimus,
esset dirempta; levem armaturam praesidii causa non
8 longe ab opere *prope* castra constituit. Ut, nostri
equites in receptu dum ad castra redeunt, adversarii
cupidius sunt insecuti, universi clamore facto impetum
9 dederunt. Ita metu perterriti, cum in fuga essent,
multis amissis in castra se recipiunt.

1 XXVI. Caesar ob virtutem turmae Cassianae donavit
denarium tria milia et praefecto torques aureos $\bar{v}$ et
2 levi armaturae denarium duo milia. Hoc die A. Baebius
et C. Flavius et A. Trebellius, equites Romani Astenses,
argento prope tecti equites ad Caesarem transfugerunt;
qui nuntiaverunt equites Romanos coniurasse omnis,
qui in castris Pompei essent, ut transitionem facerent;
servi indicio omnes in custodiam esse coniectos, e quibus
3 occasione capta se transfugisse. Item hoc die litterae
sunt deprensae, quas mittebat Ursaonem Cn. Pompeius:
'S. V. G. E. V. Etsi, prout nostra felicitas, ex sen-
tentia adversarios adhuc propulsos *habemus*, [qui] si
aequo loco sui potestatem facerent, celerius, quam
4 vestra opinio fert, bellum confecissem; sed exercitum
tironem non audent in campum deducere nostrisque
adhuc freti praesidiis bellum ducunt. Nam singulas
civitates circumsederunt, ut inde sibi commeatus capi-
5 ant. Quare et civitates nostrarum partium conservabo
bellum primo quoque tempore conficiam. Cohortes

. . . animo habeo ad vos mittere. Profectu nostro
commeatu privati necessario ad dimicandum descen-
dent.'

XXVII. Insequenti tempore cum nostri in opere 1
distenti essent, equites in oliveto, dum lignantur, inter-
fecti sunt aliquot. Servi transfugerunt, qui nuntia- 2
verunt, a. d. III Non. Mart. proelium ad Soricariam
quod factum est, ex eo tempore metum esse magnum,
et Attium Varum circum castellis praeesse. Eo die 3
Pompeius castra movit et contra † Spalim in oliveto
constituit. Caesar priusquam eodem est profectus, luna
hora circiter sexta visa est. Ita castris motis Ucubim 4
Pompeius praesidium, quod reliquit, iussit incendere,
ut deusto oppido in castra maiora se reciperent. In- 5
sequenti tempore Ventiponem oppidum cum oppugnare
coepisset, deditione facta iter fecit in Carrucam, contra
Pompeium castra posuit. Pompeius oppidum, quod 6
contra sua praesidia portas clausisset, incendit; miles-
que, qui fratrem suum in castris iugulasset, inter-
ceptus est a nostris et fustibus percussus. Hinc itinere
facto in campum Mundensem cum esset ventum, castra
contra Pompeium constituit.

XXVIII. Sequenti die cum iter facere Caesar cum 1
copiis vellet, renuntiatum est ab speculatoribus Pom-
peium de tertia vigilia in acie stetisse. Hoc nuntio 2
adlato vexillum proposuit. Idcirco enim copias edu-
xerat, quod Ursaonensium civitati, *qui sui* fuissent
fautores, antea litteras miserat Caesarem nolle in
convallem descendere, quod maiorem partem exercitus
tironem haberet. Hae litterae vehementer confirma- 3
bant mentes oppidanorum. Ita hac opinione fretus
tuto se facere posse existimabat: etenim et natura
loci defendebatur et ipsius oppidi munitione, ubi castra
habuit constituta. Namque ut superius demonstravi- 4

9*

mus, loca excellentia tumulis contineri iuterim † nulla planitia dividit; id quod eo incidit tempore.

1 XXVIIII. Planities inter utraque castra intercedebat circiter milia passuum v, ut auxilia Pompei duabus defenderentur rebus, oppido et excelsi loci natura.
2 Hinc derigens proxima planities aequabatur. Cuius decursum antecedebat rivus, qui ad eorum accessum summam efficiebat loci iniquitatem: nam palustri et
3 voraginoso solo currens erat ad dextram. Itaque Caesar cum aciem derectam vidisset, non habuit dubium, quin media planitie in aequum ad dimicandum adversarii procederent. Hoc erat in omnium conspectu.
4 Hoc accedebat, ut locus illa planitie aequitate ornaretur et dies solis serenitate, ut mirificum et optandum tempus prope ab diis immortalibus illud
5 tributum esset ad proelium committendum. Nostri laetari, nonnulli etiam timere, quod in eum locum res fortunaeque omnium deducerentur, ut, quidquid post
6 horam casus tribuisset, in dubio poneretur. Itaque nostri ad dimicandum procedunt, id quod adversarios existimabamus esse facturos; qui tamen a munitione oppidi longius non audebant procedere, in quo sibi prope murum *praesidium ab* adversariis constituebant. Itaque
7 nostri procedunt. Interdum aequitas loci adversarios efflagitabat, ut tali condicione contenderent ad victoriam; neque tamen illi a sua consuetudine discedebant, ut
8 aut ab excelso loco aut ab oppido discederent. Nostri pede presso propius rivum cum adpropinquassent, adversarii patrocinari loco iniquo non desinunt.

1 XXX. Erat acies XIII aquilis constituta, quae lateribus equitatu tegebatur cum levi armatura milibus sex, praeterea auxiliares accedebant prope alterum tantum; nostra praesidia LXXX cohortibus et VIII mili-
2 bus equitum. Ita cum in extrema planitie iniquum

in locum nostri adpropinquassent, paratus hostis erat
superior, ut transeundum superius iter vehementer
esset periculosum. Quod cum a Caesare esset ani- 3
madversum, ne quid temere culpa suorum admitte-
retur, eum locum definire coepit. Quod cum hominum 4
auribus esset obiectum, moleste et acerbe accipiebant,
se impediri, quo minus proelium conficere possent.
Haec mora adversarios alacriores efficiebat: Caesaris 5
copias timore impediri ad committendum proelium.
Ita se efferentes iniquo loco sui potestatem faciebant, 6
ut magno tamen periculo accessus eorum haberetur.
Hic decumani suum locum, cornum dextrum, tenebant, 7
sinistrum III et V legio itemque et cetera auxilia *et*
equitatus. Proelium clamore facto committitur.

XXXI. Hic etsi virtute nostri antecedebant, ad- 1
versarii loco superiore *se* defendebant acerrime, et
vehemens fiebat ab utrisque clamor telorumque missu
concursus, sic ut prope nostri diffiderent victoriae.
Congressus enim et clamor, quibus rebus maxime 2
hostis conterretur, in conlatu pari erant condicione.
Ita ex utroque genere cum parem virtutem ad bellan- 3
dum contulissent, pilorum missu fixa cumulatur et
concidit adversariorum multitudo. Dextrum ut demon- 4
stravimus decumanos cornum tenuisse; qui etsi erant
pauci, tamen propter virtutem magno adversarios
timore eorum opera adficiebat, quod a suo loco hostes
vehementer premere coeperunt, ut ad subsidium, ne
ab latere nostri occuparent, legio adversariorum tra-
duci coepta sit a dextro. Quae simul est mota, equi- 5
tatus Caesaris sinistro cornu premere coepit, ita uti
eximia virtute proelium facere possent, ut locus in
aciem ad subsidium veniundi non daretur. Ita cum 6
clamor esset intermixtus gemitu gladiorumque crepitus
auribus oblatus, inperitorum mentes timore praepediebat.

7 Hic, ut ait Ennius, pes pede premitur, armis terun-
tur arma, adversariosque vehementissime pugnantes
nostri agere coeperunt; quibus oppidum fuit subsidio.
8 Ita ipsis Liberalibus fusi fugatique non superfuissent,
nisi in eum locum confugissent, ex quo erant egressi.
9 In quo proelio ceciderunt milia hominum circiter XXX
et si quid amplius, praeterea Labienus, Attius Varus,
quibus occisis utrisque funus est factum, itemque
equites Romani partim ex urbe partim ex provincia
10 ad milia III. Nostri desiderati ad hominum mille
11 partim equitum partim peditum; saucii ad D. Adver-
sariorum aquilae sunt ablatae XIII et signa et fasces
. . . . . .; praeterea . . . . Hos habuit . . . .

1 XXXII. . . . . ex fuga hac qui oppidum Mun-
dam sibi constituissent praesidium, nostrique coge-
2 bantur necessario eos circumvallare. Ex hostium armis
scuta et pila pro cespite, pro vallo cadavera conloca-
bantur; insuper occisorum in gladiorum mucronibus
capita hominum ordinata ad oppidum conversa: uni-
versa hostium timorem . . . . virtutisque insignia
proposita viderent et vallo circumcluderentur adver-
3 sarii. Ita Galli tragulis iaculisque oppidum, *quod* ex
hostium cadaveribus sunt circumplexi, oppugnare coe-
4 perunt. Ex hoc proelio Valerius adulescens Cordubam
cum paucis equitibus fugit, Sex. Pompeio, qui Cordubae
5 fuisset, rem gestam refert. Cognito hoc negotio, quos
equites secum habuit, quod pecuniae secum habuit,
eis distribuit et oppidanis dixit se de pace ad Cae-
sarem proficisci et secunda vigilia ab oppido discessit.
6 Cn. Pompeius cum equitibus paucis nonnullisque pedi-
tibus ad navale praesidium parandum Carteiam con-
tendit, quod oppidum abest a Corduba milia passuum
7 CLXX. Quo cum ad octavum miliarium venisset,
P. Caucilius, qui castris antea Pompei praepositus

esset, eius verbis nuntium mittit, eum minus belle habere: ut mitterent lecticam, qua in oppidum deferri possit. Lecticariis missis Pompeius Carteiam defertur. 8
Qui illarum partium fautores essent, conveniunt in domum, quo erat delatus — qui arbitrati sunt clanculum venisse —, ut ab eo, quae vellent, de bello requirerent. Cum frequentia convenisset, de lectica Pompeius eorum in fidem confugit.

XXXIII. Caesar ex proelio *Munda* munitione cir- 1
cumdata Cordubam venit. Qui ex caede eo refugerant, pontem occuparunt. Cum eo ventum esset, convitiare 2
coeperunt, nos ex proelio paucos superesse; quo fugeremus? Ita pugnare coeperunt de ponte. Caesar flumen traiecit et castra posuit. Scapula, totius sedi- 3
tionis [, familiae et libertinorum] caput, ex proelio Cordubam cum venisset, familiam et libertos convocavit, pyram sibi extruxit, cenam adferri quam optimam imperavit, item optimis insternendum vestimentis: pecuniam et argentum in praesentia familiae donavit. Ipse de tempore cenat, *re*sinam et nardum identidem 4
sibi infundit. Ita novissimo tempore servum iussit et libertum, qui fuisset eius concubinus, alterum se iugulare, alterum pyram incendere.

XXXIIII. Oppidani autem, simul Caesar castra 1
contra ad oppidum posuit, discordare coeperunt, usque eo, ut clamor in castra nostra perveniret † fere inter Caesarianos et inter Pompeianos. Erant hic legiones 2
duae ex perfugis conscriptae, partim oppidanorum servi, qui erant a S. Pompeio manumissi; qui in Caesaris adventum dissentire coeperunt. Legio XIII oppi- 3
dum defendere coepit, ne, cum iam depugnarent, turres ex parte et murum occuparent. Demum legatos ad 4
Caesarem mittunt, ut sibi legiones subsidio intromitteret. Hoc cum animadverterent homines fugitivi, oppidum

7 Hic, ut ait Ennius, pes pede premitur, armis terun-
tur arma, adversariosque vehementissime pugnantes
nostri agere coeperunt; quibus oppidum fuit subsidio.
8 Ita ipsis Liberalibus fusi fugatique non superfuissent,
nisi in eum locum confugissent, ex quo erant egressi.
9 In quo proelio ceciderunt milia hominum circiter XXX
et si quid amplius, praeterea Labienus, Attius Varus,
quibus occisis utrisque funus est factum, itemque
equites Romani partim ex urbe partim ex provincia
10 ad milia III. Nostri desiderati ad hominum mille
11 partim equitum partim peditum; saucii ad D. Adver-
sariorum aquilae sunt ablatae XIII et signa et fasces
. . . . . .; praeterea . . . . Hos habuit . . . .

1 XXXII. . . . . ex fuga hac qui oppidum Mun-
dam sibi constituissent praesidium, nostrique coge-
2 bantur necessario eos circumvallare. Ex hostium armis
scuta et pila pro cespite, pro vallo cadavera conloca-
bantur; insuper occisorum in gladiorum mucronibus
capita hominum ordinata ad oppidum conversa: uni-
versa hostium timorem . . . . virtutisque insignia
proposita viderent et vallo circumcluderentur adver-
3 sarii. Ita Galli tragulis iaculisque oppidum, *quod* ex
hostium cadaveribus sunt circumplexi, oppugnare coe-
4 perunt. Ex hoc proelio Valerius adulescens Cordubam
cum paucis equitibus fugit, Sex. Pompeio, qui Cordubae
5 fuisset, rem gestam refert. Cognito hoc negotio, quos
equites secum habuit, quod pecuniae secum habuit,
eis distribuit et oppidanis dixit se de pace ad Cae-
sarem proficisci et secunda vigilia ab oppido discessit.
6 Cn. Pompeius cum equitibus paucis nonnullisque pedi-
tibus ad navale praesidium parandum Carteiam con-
tendit, quod oppidum abest a Corduba milia passuum
7 CLXX. Quo cum ad octavum miliarium venisset,
P. Caucilius, qui castris antea Pompei praepositus

esset, eius verbis nuntium mittit, eum minus belle habere: ut mitterent lecticam, qua in oppidum deferri possit. Lecticariis missis Pompeius Carteiam defertur. 8
Qui illarum partium fautores essent, conveniunt in domum, quo erat delatus — qui arbitrati sunt clanculum venisse —, ut ab eo, quae vellent, de bello requirerent. Cum frequentia convenisset, de lectica Pompeius eorum in fidem confugit.

XXXIII. Caesar ex proelio *Munda* munitione cir- 1
cumdata Cordubam venit. Qui ex caede eo refugerant, pontem occuparunt. Cum eo ventum esset, convitiare 2
coeperunt, nos ex proelio paucos superesse; quo fugeremus? Ita pugnare coeperunt de ponte. Caesar flumen traiecit et castra posuit. Scapula, totius sedi- 3
tionis [, familiae et libertinorum] caput, ex proelio Cordubam cum venisset, familiam et libertos convocavit, pyram sibi extruxit, cenam adferri quam optimam imperavit, item optimis insternendum vestimentis: pecuniam et argentum in praesentia familiae donavit. Ipse de tempore cenat, *re*sinam et nardum identidem 4
sibi infundit. Ita novissimo tempore servum iussit et libertum, qui fuisset eius concubinus, alterum se iugulare, alterum pyram incendere.

XXXIIII. Oppidani autem, simul Caesar castra 1
contra ad oppidum posuit, discordare coeperunt, usque eo, ut clamor in castra nostra perveniret † fere inter Caesarianos et inter Pompeianos. Erant hic legiones 2
duae ex perfugis conscriptae, partim oppidanorum servi, qui erant a S. Pompeio manumissi; qui in Caesaris adventum dissentire coeperunt. Legio XIII oppi- 3
dum defendere coepit, ne, cum iam depugnarent, turres ex parte et murum occuparent. Demum legatos ad 4
Caesarem mittunt, ut sibi legiones subsidio intromitteret. Hoc cum animadverterent homines fugitivi, oppidum

7 Hic, ut ait Ennius, pes pede premitur, armis terun-
tur arma, adversariosque vehementissime pugnantes
nostri agere coeperunt; quibus oppidum fuit subsidio.
8 Ita ipsis Liberalibus fusi fugatique non superfuissent,
nisi in eum locum confugissent, ex quo erant egressi.
9 In quo proelio ceciderunt milia hominum circiter xxx
et si quid amplius, praeterea Labienus, Attius Varus,
quibus occisis utrisque funus est factum, itemque
equites Romani partim ex urbe partim ex provincia
10 ad milia III. Nostri desiderati ad hominum mille
11 partim equitum partim peditum; saucii ad D. Adver-
sariorum aquilae sunt ablatae XIII et signa et fasces
......; praeterea .... Hos habuit ....
1 XXXII. .... ex fuga hac qui oppidum Mun-
dam sibi constituissent praesidium, nostrique coge-
2 bantur necessario eos circumvallare. Ex hostium armis
scuta et pila pro cespite, pro vallo cadavera conloca-
bantur; insuper occisorum in gladiorum mucronibus
capita hominum ordinata ad oppidum conversa: uni-
versa hostium timorem .... virtutisque insignia
proposita viderent et vallo circumcluderentur adver-
3 sarii. Ita Galli tragulis iaculisque oppidum, *quod* ex
hostium cadaveribus sunt circumplexi, oppugnare coe-
4 perunt. Ex hoc proelio Valerius adulescens Cordubam
cum paucis equitibus fugit, Sex. Pompeio, qui Cordubae
5 fuisset, rem gestam refert. Cognito hoc negotio, quos
equites secum habuit, quod pecuniae secum habuit,
eis distribuit et oppidanis dixit se de pace ad Cae-
sarem proficisci et secunda vigilia ab oppido discessit.
6 Cn. Pompeius cum equitibus paucis nonnullisque pedi-
tibus ad navale praesidium parandum Carteiam con-
tendit, quod oppidum abest a Corduba milia passuum
7 CLXX. Quo cum ad octavum miliarium venisset,
P. Caucilius, qui castris antea Pompei praepositus

esset, eius verbis nuntium mittit, eum minus belle habere: ut mitterent lecticam, qua in oppidum deferri possit. Lecticariis missis Pompeius Carteiam defertur. 8
Qui illarum partium fautores essent, conveniunt in domum, quo erat delatus — qui arbitrati sunt clanculum venisse —, ut ab eo, quae vellent, de bello requirerent. Cum frequentia convenisset, de lectica Pompeius eorum in fidem confugit.

XXXIII. Caesar ex proelio *Munda* munitione cir- 1
cumdata Cordubam venit. Qui ex caede eo refugerant, pontem occuparunt. Cum eo ventum esset, convitiare 2
coeperunt, nos ex proelio paucos superesse; quo fugeremus? Ita pugnare coeperunt de ponte. Caesar flumen traiecit et castra posuit. Scapula, totius sedi- 3
tionis [, familiae et libertinorum] caput, ex proelio Cordubam cum venisset, familiam et libertos convocavit, pyram sibi extruxit, cenam adferri quam optimam imperavit, item optimis insternendum vestimentis: pecuniam et argentum in praesentia familiae donavit. Ipse de tempore cenat, *re*sinam et nardum identidem 4
sibi infundit. Ita novissimo tempore servum iussit et libertum, qui fuisset eius concubinus, alterum se iugulare, alterum pyram incendere.

XXXIIII. Oppidani autem, simul Caesar castra 1
contra ad oppidum posuit, discordare coeperunt, usque eo, ut clamor in castra nostra perveniret † fere inter Caesarianos et inter Pompeianos. Erant hic legiones 2
duae ex perfugis conscriptae, partim oppidanorum servi, qui erant a S. Pompeio manumissi; qui in Caesaris adventum dissentire coeperunt. Legio XIII oppi- 3
dum defendere coepit, ne, cum iam depugnarent, turres ex parte et murum occuparent. Demum legatos ad 4
Caesarem mittunt, ut sibi legiones subsidio intromitteret. Hoc cum animadverterent homines fugitivi, oppidum

7 Hic, ut ait Ennius, pes pede premitur, armis terun-
tur arma, adversariosque vehementissime pugnantes
nostri agere coeperunt; quibus oppidum fuit subsidio.
8 Ita ipsis Liberalibus fusi fugatique non superfuissent,
nisi in eum locum confugissent, ex quo erant egressi.
9 In quo proelio ceciderunt milia hominum circiter XXX
et si quid amplius, praeterea Labienus, Attius Varus,
quibus occisis utrisque funus est factum, itemque
equites Romani partim ex urbe partim ex provincia
10 ad milia III. Nostri desiderati ad hominum mille
11 partim equitum partim peditum; saucii ad D. Adver-
sariorum aquilae sunt ablatae XIII et signa et fasces
......; praeterea .... Hos habuit ....

1 XXXII. .... ex fuga hac qui oppidum Mun-
dam sibi constituissent praesidium, nostrique coge-
2 bantur necessario eos circumvallare. Ex hostium armis
scuta et pila pro cespite, pro vallo cadavera conloca-
bantur; insuper occisorum in gladiorum mucronibus
capita hominum ordinata ad oppidum conversa: uni-
versa hostium timorem ...... virtutisque insignia
proposita viderent et vallo circumcluderentur adver-
3 sarii. Ita Galli tragulis iaculisque oppidum, *quod* ex
hostium cadaveribus sunt circumplexi, oppugnare coe-
4 perunt. Ex hoc proelio Valerius adulescens Cordubam
cum paucis equitibus fugit, Sex. Pompeio, qui Cordubae
5 fuisset, rem gestam refert. Cognito hoc negotio, quos
equites secum habuit, quod pecuniae secum habuit,
eis distribuit et oppidanis dixit se de pace ad Cae-
sarem proficisci et secunda vigilia ab oppido discessit.
6 Cn. Pompeius cum equitibus paucis nonnullisque pedi-
tibus ad navale praesidium parandum Carteiam con-
tendit, quod oppidum abest a Corduba milia passuum
7 CLXX. Quo cum ad octavum miliarium venisset,
P. Caucilius, qui castris antea Pompei praepositus

esset, eius verbis nuntium mittit, eum minus belle
habere: ut mitterent lecticam, qua in oppidum deferri
possit. Lecticariis missis Pompeius Carteiam defertur. 8
Qui illarum partium fautores essent, conveniunt in
domum, quo erat delatus — qui arbitrati sunt clan-
culum venisse —, ut ab eo, quae vellent, de bello
requirerent. Cum frequentia convenisset, de lectica
Pompeius eorum in fidem confugit.

XXXIII. Caesar ex proelio *Munda* munitione cir- 1
cumdata Cordubam venit. Qui ex caede eo refugerant,
pontem occuparunt. Cum eo ventum esset, convitiare 2
coeperunt, nos ex proelio paucos superesse; quo fuge-
remus? Ita pugnare coeperunt de ponte. Caesar
flumen traiecit et castra posuit. Scapula, totius sedi- 3
tionis [, familiae et libertinorum] caput, ex proelio
Cordubam cum venisset, familiam et libertos convo-
cavit, pyram sibi extruxit, cenam adferri quam opti-
mam imperavit, item optimis insternendum vestimentis:
pecuniam et argentum in praesentia familiae donavit.
Ipse de tempore cenat, *re*sinam et nardum identidem 4
sibi infundit. Ita novissimo tempore servum iussit et
libertum, qui fuisset eius concubinus, alterum se iugu-
lare, alterum pyram incendere.

XXXIIII. Oppidani autem, simul Caesar castra 1
contra ad oppidum posuit, discordare coeperunt, usque
eo, ut clamor in castra nostra perveniret † fere inter
Caesarianos et inter Pompeianos. Erant hic legiones 2
duae ex perfugis conscriptae, partim oppidanorum servi,
qui erant a S. Pompeio manumissi; qui in Caesa-
ris adventum dissentire coeperunt. Legio XIII oppi- 3
dum defendere coepit, ne, cum iam depugnarent, turres
ex parte et murum occuparent. Demum legatos ad 4
Caesarem mittunt, ut sibi legiones subsidio intromitteret.
Hoc cum animadverterent homines fugitivi, oppidum

7 Hic, ut ait Ennius, pes pede premitur, armis terun-
tur arma, adversariosque vehementissime pugnantes
nostri agere coeperunt; quibus oppidum fuit subsidio.
8 Ita ipsis Liberalibus fusi fugatique non superfuissent,
nisi in eum locum confugissent, ex quo erant egressi.
9 In quo proelio ceciderunt milia hominum circiter xxx
et si quid amplius, praeterea Labienus, Attius Varus,
quibus occisis utrisque funus est factum, itemque
equites Romani partim ex urbe partim ex provincia
10 ad milia III. Nostri desiderati ad hominum mille
11 partim equitum partim peditum; saucii ad D. Adver-
sariorum aquilae sunt ablatae XIII et signa et fasces
......; praeterea .... Hos habuit ....

1 XXXII. .... ex fuga hac qui oppidum Mun-
dam sibi constituissent praesidium, nostrique coge-
2 bantur necessario eos circumvallare. Ex hostium armis
scuta et pila pro cespite, pro vallo cadavera conloca-
bantur; insuper occisorum in gladiorum mucronibus
capita hominum ordinata ad oppidum conversa: uni-
versa hostium timorem .... virtutisque insignia
proposita viderent et vallo circumcluderentur adver-
3 sarii. Ita Galli tragulis iaculisque oppidum, *quod* ex
hostium cadaveribus sunt circumplexi, oppugnare coe-
4 perunt. Ex hoc proelio Valerius adulescens Cordubam
cum paucis equitibus fugit, Sex. Pompeio, qui Cordubae
5 fuisset, rem gestam refert. Cognito hoc negotio, quos
equites secum habuit, quod pecuniae secum habuit,
eïs distribuit et oppidanis dixit se de pace ad Cae-
sarem proficisci et secunda vigilia ab oppido discessit.
6 Cn. Pompeius cum equitibus paucis nonnullisque pedi-
tibus ad navale praesidium parandum Carteiam con-
tendit, quod oppidum abest a Corduba milia passuum
7 CLXX. Quo cum ad octavum miliarium venisset,
P. Caucilius, qui castris antea Pompei praepositus

esset, eius verbis nuntium mittit, eum minus belle
habere: ut mitterent lecticam, qua in oppidum deferri
possit. Lecticariis missis Pompeius Carteiam defertur. 8
Qui illarum partium fautores essent, conveniunt in
domum, quo erat delatus — qui arbitrati sunt clan-
culum venisse —, ut ab eo, quae vellent, de bello
requirerent. Cum frequentia convenisset, de lectica
Pompeius eorum in fidem confugit.

XXXIII. Caesar ex proelio *Munda* munitione cir- 1
cumdata Cordubam venit. Qui ex caede eo refugerant,
pontem occuparunt. Cum eo ventum esset, convitiare 2
coeperunt, nos ex proelio paucos superesse; quo fuge-
remus? Ita pugnare coeperunt de ponte. Caesar
flumen traiecit et castra posuit. Scapula, totius sedi- 3
tionis [, familiae et libertinorum] caput, ex proelio
Cordubam cum venisset, familiam et libertos convo-
cavit, pyram sibi extruxit, cenam adferri quam opti-
mam imperavit, item optimis insternendum vestimentis:
pecuniam et argentum in praesentia familiae donavit.
Ipse de tempore cenat, *re*sinam et nardum identidem 4
sibi infundit. Ita novissimo tempore servum iussit et
libertum, qui fuisset eius concubinus, alterum se iugu-
lare, alterum pyram incendere.

XXXIIII. Oppidani autem, simul Caesar castra 1
contra ad oppidum posuit, discordare coeperunt, usque
eo, ut clamor in castra nostra perveniret † fere inter
Caesarianos et inter Pompeianos. Erant hic legiones 2
duae ex perfugis conscriptae, partim oppidanorum servi,
qui erant a S. Pompeio manumissi; qui in Caesa-
ris adventum dissentire coeperunt. Legio XIII oppi- 3
dum defendere coepit, ne, cum iam depugnarent, turres
ex parte et murum occuparent. Demum legatos ad 4
Caesarem mittunt, ut sibi legiones subsidio intromitteret.
Hoc cum animadverterent homines fugitivi, oppidum

7 Hic, ut ait Ennius, pes pede premitur, armis terun-
tur arma, adversariosque vehementissime pugnantes
nostri agere coeperunt; quibus oppidum fuit subsidio.
8 Ita ipsis Liberalibus fusi fugatique non superfuissent,
nisi in eum locum confugissent, ex quo erant egressi.
9 In quo proelio ceciderunt milia hominum circiter XXX
et si quid amplius, praeterea Labienus, Attius Varus,
quibus occisis utrisque funus est factum, itemque
equites Romani partim ex urbe partim ex provincia
10 ad milia III. Nostri desiderati ad hominum mille
11 partim equitum partim peditum; saucii ad D. Adver-
sariorum aquilae sunt ablatae XIII et signa et fasces
......; praeterea .... Hos habuit ....

1 XXXII. .... ex fuga hac qui oppidum Mun-
dam sibi constituissent praesidium, nostrique coge-
2 bantur necessario eos circumvallare. Ex hostium armis
scuta et pila pro cespite, pro vallo cadavera conloca-
bantur; insuper occisorum in gladiorum mucronibus
capita hominum ordinata ad oppidum conversa: uni-
versa hostium timorem .... virtutisque insignia
proposita viderent et vallo circumcluderentur adver-
3 sarii. Ita Galli tragulis iaculisque oppidum, *quod* ex
hostium cadaveribus sunt circumplexi, oppugnare coe-
4 perunt. Ex hoc proelio Valerius adulescens Cordubam
cum paucis equitibus fugit, Sex. Pompeio, qui Cordubae
5 fuisset, rem gestam refert. Cognito hoc negotio, quos
equites secum habuit, quod pecuniae secum habuit,
eis distribuit et oppidanis dixit se de pace ad Cae-
sarem proficisci et secunda vigilia ab oppido discessit.
6 Cn. Pompeius cum equitibus paucis nonnullisque pedi-
tibus ad navale praesidium parandum Carteiam con-
tendit, quod oppidum abest a Corduba milia passuum
7 CLXX. Quo cum ad octavum miliarium venisset,
P. Caucilius, qui castris antea Pompei praepositus

esset, eius verbis nuntium mittit, eum minus belle
habere: ut mitterent lecticam, qua in oppidum deferri
possit. Lecticariis missis Pompeius Carteiam defertur. 8
Qui illarum partium fautores essent, conveniunt in
domum, quo erat delatus — qui arbitrati sunt clan-
culum venisse —, ut ab eo, quae vellent, de bello
requirerent. Cum frequentia convenisset, de lectica
Pompeius eorum in fidem confugit.

XXXIII. Caesar ex proelio *Munda* munitione cir- 1
cumdata Cordubam venit. Qui ex caede eo refugerant,
pontem occuparunt. Cum eo ventum esset, convitiare 2
coeperunt, nos ex proelio paucos superesse; quo fuge-
remus? Ita pugnare coeperunt de ponte. Caesar
flumen traiecit et castra posuit. Scapula, totius sedi- 3
tionis [, familiae et libertinorum] caput, ex proelio
Cordubam cum venisset, familiam et libertos convo-
cavit, pyram sibi extruxit, cenam adferri quam opti-
mam imperavit, item optimis insternendum vestimentis:
pecuniam et argentum in praesentia familiae donavit.
Ipse de tempore cenat, *re*sinam et nardum identidem 4
sibi infundit. Ita novissimo tempore servum iussit et
libertum, qui fuisset eius concubinus, alterum se iugu-
lare, alterum pyram incendere.

XXXIIII. Oppidani autem, simul Caesar castra 1
contra ad oppidum posuit, discordare coeperunt, usque
eo, ut clamor in castra nostra perveniret † fere inter
Caesarianos et inter Pompeianos. Erant hic legiones 2
duae ex perfugis conscriptae, partim oppidanorum servi,
qui erant a S. Pompeio manumissi; qui in Caesa-
ris adventum dissentire coeperunt. Legio XIII oppi- 3
dum defendere coepit, ne, cum iam depugnarent, turres
ex parte et murum occuparent. Demum legatos ad 4
Caesarem mittunt, ut sibi legiones subsidio intromitteret.
Hoc cum animadverterent homines fugitivi, oppidum

7 Hic, ut ait Ennius, pes pede premitur, armis terun-
tur arma, adversariosque vehementissime pugnantes
nostri agere coeperunt; quibus oppidum fuit subsidio.
8 Ita ipsis Liberalibus fusi fugatique non superfuissent,
nisi in eum locum confugissent, ex quo erant egressi.
9 In quo proelio ceciderunt milia hominum circiter XXX
et si quid amplius, praeterea Labienus, Attius Varus,
quibus occisis utrisque funus est factum, itemque
equites Romani partim ex urbe partim ex provincia
10 ad milia III. Nostri desiderati ad hominum mille
11 partim equitum partim peditum; saucii ad D. Adver-
sariorum aquilae sunt ablatae XIII et signa et fasces
......; praeterea .... Hos habuit ....

1 XXXII. .... ex fuga hac qui oppidum Mun-
dam sibi constituissent praesidium, nostrique coge-
2 bantur necessario eos circumvallare. Ex hostium armis
scuta et pila pro cespite, pro vallo cadavera conloca-
bantur; insuper occisorum in gladiorum mucronibus
capita hominum ordinata ad oppidum conversa: uni-
versa hostium timorem .... virtutisque insignia
proposita viderent et vallo circumcluderentur adver-
3 sarii. Ita Galli tragulis iaculisque oppidum, *quod* ex
hostium cadaveribus sunt circumplexi, oppugnare coe-
4 perunt. Ex hoc proelio Valerius adulescens Cordubam
cum paucis equitibus fugit, Sex. Pompeio, qui Cordubae
5 fuisset, rem gestam refert. Cognito hoc negotio, quos
equites secum habuit, quod pecuniae secum habuit,
eïs distribuit et oppidanis dixit se de pace ad Cae-
sarem proficisci et secunda vigilia ab oppido discessit.
6 Cn. Pompeius cum equitibus paucis nonnullisque pedi-
tibus ad navale praesidium parandum Carteiam con-
tendit, quod oppidum abest a Corduba milia passuum
7 CLXX. Quo cum ad octavum miliarium venisset,
P. Caucilius, qui castris antea Pompei praepositus

esset, eius verbis nuntium mittit, eum minus belle
habere: ut mitterent lecticam, qua in oppidum deferri
possit. Lecticariis missis Pompeius Carteiam defertur. 8
Qui illarum partium fautores essent, conveniunt in
domum, quo erat delatus — qui arbitrati sunt clan-
culum venisse —, ut ab eo, quae vellent, de bello
requirerent. Cum frequentia convenisset, de lectica
Pompeius eorum in fidem confugit.

XXXIII. Caesar ex proelio *Munda* munitione cir- 1
cumdata Cordubam venit. Qui ex caede eo refugerant,
pontem occuparunt. Cum eo ventum esset, convitiare 2
coeperunt, nos ex proelio paucos superesse; quo fuge-
remus? Ita pugnare coeperunt de ponte. Caesar
flumen traiecit et castra posuit. Scapula, totius sedi- 3
tionis [, familiae et libertinorum] caput, ex proelio
Cordubam cum venisset, familiam et libertos convo-
cavit, pyram sibi extruxit, cenam adferri quam opti-
mam imperavit, item optimis insternendum vestimentis:
pecuniam et argentum in praesentia familiae donavit.
Ipse de tempore cenat, *re*sinam et nardum identidem 4
sibi infundit. Ita novissimo tempore servum iussit et
libertum, qui fuisset eius concubinus, alterum se iugu-
lare, alterum pyram incendere.

XXXIIII. Oppidani autem, simul Caesar castra 1
contra ad oppidum posuit, discordare coeperunt, usque
eo, ut clamor in castra nostra perveniret † fere inter
Caesarianos et inter Pompeianos. Erant hic legiones 2
duae ex perfugis conscriptae, partim oppidanorum servi,
qui erant a S. Pompeio manumissi; qui in Caesa-
ris adventum dissentire coeperunt. Legio XIII oppi- 3
dum defendere coepit, ne, cum iam depugnarent, turres
ex parte et murum occuparent. Demum legatos ad 4
Caesarem mittunt, ut sibi legiones subsidio intromitteret.
Hoc cum animadverterent homines fugitivi, oppidum

7 Hic, ut ait Ennius, pes pede premitur, armis terun-
tur arma, adversariosque vehementissime pugnantes
nostri agere coeperunt; quibus oppidum fuit subsidio.
8 Ita ipsis Liberalibus fusi fugatique non superfuissent,
nisi in eum locum confugissent, ex quo erant egressi.
9 In quo proelio ceciderunt milia hominum circiter XXX
et si quid amplius, praeterea Labienus, Attius Varus,
quibus occisis utrisque funus est factum, itemque
equites Romani partim ex urbe partim ex provincia
10 ad milia III. Nostri desiderati ad hominum mille
11 partim equitum partim peditum; saucii ad D. Adver-
sariorum aquilae sunt ablatae XIII et signa et fasces
. . . . . .; praeterea . . . . Hos habuit . . . .

1 XXXII. . . . . ex fuga hac qui oppidum Mun-
dam sibi constituissent praesidium, nostrique coge-
2 bantur necessario eos circumvallare. Ex hostium armis
scuta et pila pro cespite, pro vallo cadavera conloca-
bantur; insuper occisorum in gladiorum mucronibus
capita hominum ordinata ad oppidum conversa: uni-
versa hostium timorem . . . . . . virtutisque insignia
proposita viderent et vallo circumcluderentur adver-
3 sarii. Ita Galli tragulis iaculisque oppidum, *quod* ex
hostium cadaveribus sunt circumplexi, oppugnare coe-
4 perunt. Ex hoc proelio Valerius adulescens Cordubam
cum paucis equitibus fugit, Sex. Pompeio, qui Cordubae
5 fuisset, rem gestam refert. Cognito hoc negotio, quos
equites secum habuit, quod pecuniae secum habuit,
eis distribuit et oppidanis dixit se de pace ad Cae-
sarem proficisci et secunda vigilia ab oppido discessit.
6 Cn. Pompeius cum equitibus paucis nonnullisque pedi-
tibus ad navale praesidium parandum Carteiam con-
tendit, quod oppidum abest a Corduba milia passuum
7 CLXX. Quo cum ad octavum miliarium venisset,
P. Caucilius, qui castris antea Pompei praepositus

esset, eius verbis nuntium mittit, eum minus belle
habere: ut mitterent lecticam, qua in oppidum deferri
possit. Lecticariis missis Pompeius Carteiam defertur. 8
Qui illarum partium fautores essent, conveniunt in
domum, quo erat delatus — qui arbitrati sunt clan-
culum venisse —, ut ab eo, quae vellent, de bello
requirerent. Cum frequentia convenisset, de lectica
Pompeius eorum in fidem confugit.

XXXIII. Caesar ex proelio *Munda* munitione cir- 1
cumdata Cordubam venit. Qui ex caede eo refugerant,
pontem occuparunt. Cum eo ventum esset, convitiare 2
coeperunt, nos ex proelio paucos superesse; quo fuge-
remus? Ita pugnare coeperunt de ponte. Caesar
flumen traiecit et castra posuit. Scapula, totius sedi- 3
tionis [, familiae et libertinorum] caput, ex proelio
Cordubam cum venisset, familiam et libertos convo-
cavit, pyram sibi extruxit, cenam adferri quam opti-
mam imperavit, item optimis insternendum vestimentis:
pecuniam et argentum in praesentia familiae donavit.
Ipse de tempore cenat, *re*sinam et nardum identidem 4
sibi infundit. Ita novissimo tempore servum iussit et
libertum, qui fuisset eius concubinus, alterum se iugu-
lare, alterum pyram incendere.

XXXIIII. Oppidani autem, simul Caesar castra 1
contra ad oppidum posuit, discordare coeperunt, usque
eo, ut clamor in castra nostra perveniret † fere inter
Caesarianos et inter Pompeianos. Erant hic legiones 2
duae ex perfugis conscriptae, partim oppidanorum servi,
qui erant a S. Pompeio manumissi; qui in Caesa-
ris adventum dissentire coeperunt. Legio XIII oppi- 3
dum defendere coepit, ne, cum iam depugnarent, turres
ex parte et murum occuparent. Demum legatos ad 4
Caesarem mittunt, ut sibi legiones subsidio intromitteret.
Hoc cum animadverterent homines fugitivi, oppidum

7 Hic, ut ait Ennius, pes pede premitur, armis terun-
tur arma, adversariosque vehementissime pugnantes
nostri agere coeperunt; quibus oppidum fuit subsidio.
8 Ita ipsis Liberalibus fusi fugatique non superfuissent,
nisi in eum locum confugissent, ex quo erant egressi.
9 In quo proelio ceciderunt milia hominum circiter xxx
et si quid amplius, praeterea Labienus, Attius Varus,
quibus occisis utrisque funus est factum, itemque
equites Romani partim ex urbe partim ex provincia
10 ad milia III. Nostri desiderati ad hominum mille
11 partim equitum partim peditum; saucii ad D. Adver-
sariorum aquilae sunt ablatae XIII et signa et fasces
. . . . . .; praeterea . . . . Hos habuit . . . .

1 XXXII. . . . . ex fuga hac qui oppidum Mun-
dam sibi constituissent praesidium, nostrique coge-
2 bantur necessario eos circumvallare. Ex hostium armis
scuta et pila pro cespite, pro vallo cadavera conloca-
bantur; insuper occisorum in gladiorum mucronibus
capita hominum ordinata ad oppidum conversa: uni-
versa hostium timorem . . . . virtutisque insignia
proposita viderent et vallo circumcluderentur adver-
3 sarii. Ita Galli tragulis iaculisque oppidum, *quod* ex
hostium cadaveribus sunt circumplexi, oppugnare coe-
4 perunt. Ex hoc proelio Valerius adulescens Cordubam
cum paucis equitibus fugit, Sex. Pompeio, qui Cordubae
5 fuisset, rem gestam refert. Cognito hoc negotio, quos
equites secum habuit, quod pecuniae secum habuit,
eïs distribuit et oppidanis dixit se de pace ad Cae-
sarem proficisci et secunda vigilia ab oppido discessit.
6 Cn. Pompeius cum equitibus paucis nonnullisque pedi-
tibus ad navale praesidium parandum Carteiam con-
tendit, quod oppidum abest a Corduba milia passuum
7 CLXX. Quo cum ad octavum miliarium venisset,
P. Caucilius, qui castris antea Pompei praepositus

esset, eius verbis nuntium mittit, eum minus belle
habere: ut mitterent lecticam, qua in oppidum deferri
possit. Lecticariis missis Pompeius Carteiam defertur. 8
Qui illarum partium fautores essent, conveniunt in
domum, quo erat delatus — qui arbitrati sunt clan-
culum venisse —, ut ab eo, quae vellent, de bello
requirerent. Cum frequentia convenisset, de lectica
Pompeius eorum in fidem confugit.

XXXIII. Caesar ex proelio *Munda* munitione cir- 1
cumdata Cordubam venit. Qui ex caede eo refugerant,
pontem occuparunt. Cum eo ventum esset, convitiare 2
coeperunt, nos ex proelio paucos superesse; quo fuge-
remus? Ita pugnare coeperunt de ponte. Caesar
flumen traiecit et castra posuit. Scapula, totius sedi- 3
tionis [, familiae et libertinorum] caput, ex proelio
Cordubam cum venisset, familiam et libertos convo-
cavit, pyram sibi extruxit, cenam adferri quam opti-
mam imperavit, item optimis insternendum vestimentis:
pecuniam et argentum in praesentia familiae donavit.
Ipse de tempore cenat, *re*sinam et nardum identidem 4
sibi infundit. Ita novissimo tempore servum iussit et
libertum, qui fuisset eius concubinus, alterum se iugu-
lare, alterum pyram incendere.

XXXIIII. Oppidani autem, simul Caesar castra 1
contra ad oppidum posuit, discordare coeperunt, usque
eo, ut clamor in castra nostra perveniret † fere inter
Caesarianos et inter Pompeianos. Erant hic legiones 2
duae ex perfugis conscriptae, partim oppidanorum servi,
qui erant a S. Pompeio manumissi; qui in Caesa-
ris adventum dissentire coeperunt. Legio XIII oppi- 3
dum defendere coepit, ne, cum iam depugnarent, turres
ex parte et murum occuparent. Demum legatos ad 4
Caesarem mittunt, ut sibi legiones subsidio intromitteret.
Hoc cum animadverterent homines fugitivi, oppidum

non sunt, ut supra diximus. Plinius Secundus animal, non animale ait dici debere. C. Caesar, quasi indiscretum hoc sit, ait l littera nominativo singulari neutra finita nomina eandem [de]finitionem capere quam capiunt e littera terminata, huic animali et ab hoc animali, huic puteali et ab hoc puteali.

Charis. I p. 133, 18 K. Iubare. Plinius ait inter cetera etiam istud C. Caesarem dedisse praeceptum, quod neutra nomina ar nominativo clausa per i dativum ablativumque singulares ostendant; iubar tamen ab hac regula dissidere. nam ut huic iubari dicimus, ab hoc iubare dicendum est, ut huic farri et ab hoc farre.

Charis. I p. 90, 7 K. Panis genetivum pluralem Caesar de analogia II panium dixit, sed Verrius panum sine i. — Charis. I p. 141, 20 K. Panium Caesar de analogia libro II dici debere ait. sed Verrius contra. nam i detracta panum ait dici debere.

Charis. I p. 141, 24 K. Partum. Caesar in analogicis harum partum.

Gell. IV, 16, 9. In libris analogicis omnia istius modi (sc. genetivos et dativos singul. nominum quartae declinationis) sine i littera dicenda censet. Cf. Beck, C. Plinii Secundi libror. dubii sermonis reliquiae p. 17 (Lips. 1894).

Marius Victor. Ars Gramm. I, 4. p. 9, 2 ed Keil (Gramm. Lat. VI). Consultum senati ipse (Licinius Calvus) scripsit, at C. Caesar (sic emend. Schlittius, codd.: et ad C. Caesarem) senatus consultum.

Gell. IX, 14, 25. C. Caesar in libro de analogia secundo huius die et huius specie dicendum putat.

Isidor. Orig. XI, 2, 33. Mortuus ex qua parte orationis declinetur, incertum est. Nam sicut ait Caesar, ab eo, quod est morior, in participio praeteriti temporis in tus exire debuit, per unum scilicet u, non per duo. Nam ubi geminata est littera u, nomen est, non participium, ut fatuus, arduus. — Cf. August. Regul. p. 520, 22 ed. Keil (Gramm. Lat. V), unde Isidorus sua transscripsit, ubi tamen legitur: ut Cicero dixit. — Prob. Instit. Art. p. 126, 16 K. G. L. IV; Prisc. X, 9. p. 502, 3 H.

Gell. VI, 9, 15. M. Tullius et C. Caesar mordeo memordi, pungo pepugi, spondeo spepondi dixerunt.

Priscian. XVIII, 8, 75. p. 239, 7 ed. Hertz. Caesar non incongrue protulit ens a verbo sum es, quomodo a verbo possum potes: potens.

Charis. p. 110, 23 K. Is homo idem compositum facit † nisi quia Caesar libro II singulariter idem, pluraliter isdem dicendum confirmat. sed consuetudo hoc non servat. Se et sese pronomina ita distinguit, ut se dicamus, cum aliquem quid in alium fecisse ostendimus, ut puta ille dicit se hoc illi fecisse;

cum autem in se ipsum, tunc dicamus sese, velut dixit sese hoc sibi fecisse. Cf. Ritschl Opusc. IV, 313.

Quintil. I, 7, 21 optimus maximus, ut mediam i litteram, quae veteribus u fuerat, acciperent, Gai primum Caesaris inscriptione traditur factum. — Vel. Long. p. 67, 3 K. (Gramm. Lat. VII). Varie scriptitatum est mancupium aucupium manubiae, siquidem C. Caesar per i scripsit, ut apparet ex titulis ipsius. — Cassiod. de Orthograph. p. 150, 10 ed Keil (Gramm. Lat. VII). Lacrumae an lacrimae, maxumus an maximus, et siqua similia sunt, quo modo scribi debeant, quaesitum est. Terentius Varro tradidit Caesarem per i eius modi verba solitum esse enuntiare et scribere: inde propter auctoritatem tanti viri consuetudinem factam. — Isidor. Orig. I, 26, 15. — Mar. Victor. p. 9, 3 K. (Gramm. Lat. VI) idem (i. e. Caesar, siquidem recte Schlittius emendavit fragm. ap. Mar. Victor. supra p. 144) optimus maximus scripsit, non ut nos per u litteram.

Charis. I p. 143, 32 K. Siremps tantum per nominativum et ablativum declinatur, siremps, ut tabes et pluris, ab hac sirempse plure tabe; Caesar ergo, siremps lex esto quasi sacram violaverit *dixisse pronuntiandus est, nisi forte quidam adverbialiter legere maluerint, similiter lex esto. Cf. Ritschl Opusc. IV, 61 sq. Huschke ibid. p. 80. Hertz. Philol. XI, 680.*

III. ANTICATO a. u. c. DCCIX.

Gell. IV, 16, 8. C. Caesar, gravis auctor linguae Latinae in Anticatone, unius, *inquit,* arrogantiae, superbiae dominatuque mandatus. *Cf. Baehrens, Arch. Lexicogr. II, 477.*

Priscian. VI, 36 p. 227, 2 H. Caesar in Anticatone priore: uno enim excepto, quem alius modi atque omnis natura finxit, suos quisque habet caros. — *Item VI, 82 p. 266, 19. VII, 20 p. 303, 23. XIII, 12. Vol. II p. 8, 13.*

Plin. Epist. III, 12, 2. Erunt officia antelucana, in quae incidere inpune ne Catoni quidem licuit, quem tamen C. Caesar ita reprehendit ut laudet. Describit enim eos quibus obvius fuerat cum caput ebrii retexissent, erubuisse: deinde adicit putares non ab illis Catonem, sed illos a Catone deprehensos. *Potuitne plus auctoritatis tribui Catoni quam si ebrius quoque tam venerabilis erat?*

Plut. Caes. 3. Ἐν τῇ πρὸς Κικέρωνα περὶ Κάτωνος ἀντιγραφῇ παραιτεῖται μὴ στρατιωτικοῦ λόγον ἀνδρὸς ἀντεξετάζειν πρὸς δεινότητα ῥήτορος εὐφυοῦς καὶ σχολὴν ἐπὶ τοῦτο πολλὴν ἄγοντος.

Plut. Cic. 39. Ἐκ δὲ τούτου διετέλει τιμῶν καὶ φιλοφρονούμενος, ὥστε καὶ γράψαντι λόγον ἐγκώμιον Κάτωνος ἀντιγράφων τόν τε λόγον αὐτοῦ καὶ τὸν βίον ὡς μάλιστα τῷ Περικλέους ἐοικότα καὶ Θηραμένους ἐπαινεῖν. Ὁ μὲν οὖν Κικέρωνος λόγος Κάτων, ὁ δὲ Καίσαρος Ἀντικάτων ἐπιγέγραπται.

Plin. Nat. Hist. VII, 117. *Salve primus omnium parens patriae appellate (sc. Cicero), primus in toga triumphum linguaeque lauream merite, et facundiae Latiarumque litterarum parens atque, ut dictator Caesar hostis quondam tuus de te scripsit,* omnium triumphatorum laurea maior, quanto plus est ingenii Romani terminos in tantum promovisse quam imperii.

Senec. de tranquill. animi. 17, 9. *Catoni ebrietas obiecta est. facilius efficiet, quisquis obiecerit, hoc crimen honestum, quam turpem Catonem.*

Plut. Cat. 11. Τῆς κληρονομίας (Καπίωνος ἀδελφοῦ) εἰς αὐτόν τε καὶ θυγάτριον τοῦ Καπίωνος ἡκούσης, οὐθὲν ὧν ἀνάλωσε περὶ τὸν τάφον ἀπήτησεν ἐν τῇ νεμήσει. Καὶ ταῦτα πράξαντος αὐτοῦ καὶ πράττοντος ἦν ὁ γράψας, ὅτι κοσκίνῳ τὴν τέφραν τοῦ νεκροῦ μετέβαλε καὶ διήθησε, χρυσίον ζητῶν κατακεκαυμένον. Οὕτως οὐ τῷ ξίφει μόνον, ἀλλὰ καὶ τῷ γραφείῳ τὸ ἀνυπεύθυνον καὶ τὸ ἀνυπόδικον ἐπίστευσεν.

Plut. Cat. 36. Οὔσης δὲ πολλῆς καὶ βασιλικῆς ἐν ἐκπώμασι καὶ τραπέζαις καὶ λίθοις καὶ πορφύραις κατασκευῆς, ἣν ἔδει πραθεῖσαν ἐξαργυρισθῆναι, πάντα βουλόμενος ἐξακριβοῦν καὶ πάντα κατατείνειν εἰς ἄκραν τιμὴν καὶ πᾶσιν αὐτὸς παρεῖναι καὶ προσάγειν τὸν ἔσχατον ἐκλογισμὸν οὐδὲ τοῖς ἐθάσι τῆς ἀγορᾶς ἐπίστευεν, ἀλλὰ ὑπονοῶν ὁμοῦ πάντας, ὑπηρέτας, κήρυκας, ὠνητάς, φίλους, τέλος αὐτὸς ἰδίᾳ τοῖς ὠνουμένοις διαλεγόμενος καὶ προσβιβάζων ἕκαστον, οὕτω τὰ πλεῖστα τῶν ἀγορασμάτων ἐπώλει. Διὸ τοῖς τε ἄλλοις φίλοις ὡς ἀπιστῶν προσέκρουσε, καὶ τὸν συνηθέστατον ἁπάντων Μουνάτιον εἰς ὀργὴν ὀλίγου δεῖν ἀνήκεστον γενομένην ἐνέβαλεν, ὥστε καὶ Καίσαρι γράφοντι λόγον κατὰ τοῦ Κάτωνος πικροτάτην τοῦτο τὸ μέρος τῆς κατηγορίας διατριβὴν παρασχεῖν.

Plut. Cat. 52. Τῆς δὲ οἰκίας καὶ τῶν θυγατέρων κηδεμόνος δεομένων ἀνέλαβε πάλιν τὴν Μαρκίαν χηρεύουσαν ἐπὶ χρήμασι πολλοῖς· ὁ γὰρ Ὁρτήσιος θνήσκων ἐκείνην ἀπέλιπε κληρονόμον. Εἰς ὃ δὴ μάλιστα λοιδορούμενος ὁ Καῖσαρ τῷ Κάτωνι φιλοπλουτίαν προφέρει καὶ μισθαρνίαν ἐπὶ τῷ γάμῳ. Τί γὰρ ἔδει παραχωρεῖν δεόμενον γυναικὸς ἢ τί μὴ δεόμενον αὖθις ἀναλαμβάνειν, εἰ μὴ δέλεαρ ἐξ ἀρχῆς ὑφείθη τὸ γύναιον Ὁρτησίῳ καὶ νέαν ἔχρησεν, ἵνα πλουσίαν ἀπολάβῃ;

Plut. Cat. 54. Ἐκπεμφθεὶς δὲ εἰς Ἀσίαν, ὡς τοῖς ἐκεῖ συνάγουσι πλοῖα καὶ στρατιὰν ὠφέλιμος γένοιτο, Σερβιλίαν ἐπηγάγετο τὴν ἀδελφὴν καὶ τὸ Λευκούλλου παιδίον ἐξ ἐκείνης γεγονός. Ἠκολούθησε γὰρ αὐτῷ χηρεύουσα, καὶ πολὺ τῶν εἰς τὸ ἀκόλαστον αὐτῆς διαβολῶν ἀφεῖλεν ὑποδῦσα τὴν ὑπὸ Κάτωνι φρουρὰν καὶ πλάνην καὶ δίαιταν ἑκουσίως. Ἀλλ' ὅ γε Καῖσαρ οὐδὲ τῶν ἐπ' ἐκείνῃ βλασφημιῶν τοῦ Κάτωνος ἐφείσατο.

Suet. Caes. 56. Reliquit et de Analogia duos libros et Anticatones totidem . . . Quorum librorum primos in transitu Alpium . . . sequentes sub tempus Mundensis proelii fecit.

Plut. Caes. 54. Ὁ μὲν οὖν μετὰ ταῦτα γραφεὶς ὑπ' αὐτοῦ πρὸς Κάτωνα τεθνεῶτα λόγος οὐ δοκεῖ πρᾴως ἔχοντος οὐδὲ εὐδιαλλάκτως σημεῖον εἶναι. Πῶς γὰρ ἂν ἐφείσατο ζῶντος, εἰς ἀναίσθητον ἐκχέας ὀργὴν τοσαύτην; τῇ δὲ πρὸς Κικέρωνα καὶ Βροῦτον αὐτοῦ καὶ μυρίους ἄλλους τῶν πεπολεμηκότων ἐπιεικείᾳ τεκμαίρονται καὶ τὸν λόγον ἐκεῖνον οὐκ ἐξ ἀπεχθείας, ἀλλὰ φιλοτιμίᾳ πολιτικῇ συντετάχθαι διὰ τοιαύτην αἰτίαν. Ἔγραψε Κικέρων ἐγκώμιον Κάτωνος ὄνομα τῷ λόγῳ θέμενος Κάτωνα· καὶ πολλοῖς ὁ λόγος ἦν διὰ σπουδῆς, ὡς εἰκός, ὑπὸ τοῦ δεινοτάτου τῶν ῥητόρων εἰς τὴν καλλίστην πεποιημένος ὑπόθεσιν. Τοῦτο ἠνία Καίσαρα κατηγορίαν αὐτοῦ νομίζοντα τὸν τοῦ τεθνηκότος δι' αὐτὸν ἔπαινον. Ἔγραψεν οὖν πολλάς τινας κατὰ τοῦ Κάτωνος αἰτίας συναγαγών· τὸ δὲ βιβλίον Ἀντικάτων ἐπιγέγραπται. Καὶ σπουδαστὰς ἔχει τῶν λόγων ἑκάτερος διὰ Καίσαρα καὶ Κάτωνα πολλούς.

Cic. ad Attic. XIII, 50, 1. Admonitus quibusdam tuis litteris, ut ad Caesarem uberiores litteras mittere instituerem, quum mihi Balbus nuper in Lanuvino dixisset se et Oppium scripsisse ad Caesarem me legisse libros contra Catonem et vehementer probasse, conscripsi de iis ipsis libris epistolam Caesari.

Cic. ad Attic. XIII, 51, 1. Ad Caesarem quam misi epistolam, eius exemplum fugit me tum tibi mittere, nec id fuit, quod suspicaris, ut me puderet tui, ne ridicule † micillus, nec mehercule scripsi aliter, ac si πρὸς ἴσον ὅμοιόν*que scriberem: bene enim existimo de illis libris, ut tibi coram; itaque scripsi et* ἀκολακεύτως *et tamen sic, ut nihil eum existimem lecturum libentius.*

Cic. Topic. 25, 94. Cum aliquid de utilitate, honestate, aequitate disseritur deque iis rebus, quae his sunt contrariae, incurrunt status aut iuris aut nominis, quod idem contingit in laudationibus. Nam aut negari potest id factum esse, quod laudetur, aut non eo nomine adficiendum, quo laudator adfecerit, aut omnino non esse laudabile, quod non recte, non iure

factum sit. Quibus omnibus generibus usus est nimis impudenter Caesar contra Catonem meum.

Quintil. Inst. Or. III, 7, 28. Itaque, ut non consensi hoc laudativum genus circa solam versari honesti quaestionem, sic qualitate maxime contineri puto, quamquam tres status omnes cadere in hoc opus possint, iisque usum C. Caesarem in vituperando Catone notaverit Cicero.

Tacit. Ann. IV, 34. Marci Ciceronis libro, quo Catonem caelo aequavit, quid aliud dictator Caesar quam rescripta oratione, velut apud iudices, respondit?

Iuven. Sat. VI, 338

omnes
noverunt Mauri atque Indi, quae psaltria penem
maiorem, quam sunt duo Caesaris Anticatones,
illuc, testiculi sibi conscius unde fugit mus,
intulerit.

Schol. ad h. l. Caesar bello civili cognita Catonis morte, cuius virtutem dialogo illo cui inscripsit Cato Cicero etiam laudavit, libros duos famosissimos, vitam Catonis, edidit quos Anticatones inscripsit.

App. Bell. Civ. II, 99. Κικέρωνος ποιήσαντος ἐγκώμιον ἐς αὐτὸν καὶ ἐπιγράψαντος Κάτων, ἀντέγραψε κατηγορίαν ὁ Καῖσαρ, καὶ ἐπέγραψεν Ἀντικάτων.

Dio Cass. XLIII, 13, 4. Καὶ δὴ καὶ τὸν Κάτωνα ἔσωσεν ἂν· οὕτω γὰρ αὐτὸν ἐτεθαυμάκει, ὥστε τοῦ Κικέρωνος ἐγκώμιον μετὰ ταῦτα αὐτοῦ γράψαντος ἀγανακτῆσαι μὲν μηδὲν καίπερ καὶ ἐκείνου οἱ προσπολεμήσαντος, βιβλίον δέ τι γράψαι, ὃ καὶ Ἀντικάτωνα ἐκάλεσε.

Mart. Cap. V, 468 p. 152 Gr. Adversum quam intentionem laudatori certamen est vel vituperatori, licet in superiori astructione quidam conflictus evidens approbetur, ut cum alius quempiam laudat et alter accusat, ut Catonem Tullius laudans et duobus voluminibus Caesar accusans.

Hieronym. Comment. in Osee Lib. II, Praef. (Tom. VI p. 54 ed. Vallars.). Magis optarem illud mihi contingere, quod Titus Livius scribit de Catone, cuius gloriae neque profuit quisquam laudando, nec vituperando nocuit, quum utrumque summis praediti fecerint ingeniis. Significat autem M. Ciceronem et C. Caesarem, quorum alter laudes, alter vituperationes supradicti scripsit viri.

IV. APOPHTHEGMATA sive DICTA COLLECTANEA.

Suet. Caes. 56. Feruntur et a puero et ab adulescentulo quaedam scripta, ut Laudes Herculis, tragoedia Oedipus, item Dicta collectanea; quos omnis libellos vetuit Augustus publicari.

Cic. ad Fam. IX, 16, 4. Sed tamen ipse Caesar habet peracre iudicium, et, ut Servius, frater tuus, quem litteratissimum fuisse iudico, facile diceret: 'hic versus Plauti non est, hic est', quod tritas aures haberet notandis generibus poetarum et consuetudine legendi, sic audio Caesarem, cum volumina iam confecerit ἀποφθεγμάτων, si quod adferatur ad eum pro meo, quod meum non sit, reicere solere; quod eo nunc magis facit, quia vivunt mecum fere cotidie illius familiares; incidunt autem in sermone vario multa, quae fortasse illis, cum dixi, nec inlitterata nec insulsa esse videantur; haec ad illum cum reliquis actis perferuntur — ita enim ipse mandavit —: sic fit, ut, si quid praeterea de me audiat, non audiendum putet.

V. CARMINA.

Suet. Caes. 56. Reliquit et de Analogia duos libros et Anticatones totidem ac praeterea poema, quod inscribitur Iter. Quorum librorum primos in transitu Alpium cum ex citeriore Gallia conventibus peractis ad exercitum rediret, sequentes sub tempus Mundensis proelii fecit, novissimum, dum ab urbe in Hispaniam ulteriorem quarto et vicensimo die pervenit.

Ibid. Feruntur et a puero et ab adulescentulo quaedam scripta, ut Laudes Herculis, tragoedia Oedipus . . . quos omnis libellos vetuit Augustus publicari.

Tac. de Orat. 21. Nisi qui et carmina eorundem (Caesaris et Bruti) miratur. Fecerunt enim et carmina et in bibliothecas rettulerunt, non melius, quam Cicero, sed felicius, quia illos fecisse pauciores sciunt.

Plut. Caes. 2. Καὶ ποιήματα γράφων καὶ λόγους τινὰς ἀκροαταῖς ἐκείνοις (sc. piratis Asiaticis) ἐχρῆτο.

Plin. Epist. V, 3, 2. Facio nonnumquam versiculos severos parum, facio: etiam comoedias audio et specto mimos et lyricos lego et Sotadicos intellego; aliquando praeterea rideo, iocor, ludo, utque omnia innoxiae remissionis genera breviter amplectas, homo sum. Nec vero moleste fero hanc esse de moribus meir existimationem, ut qui nesciunt talia doctissimos gravissimos

sanctissimos homines scriptitasse me scribere mirentur. Ab illis autem quibus notum est quos quantosque auctores sequar facile impetrari posse confido, ut errare me, sed cum illis sinant, quorum non seria modo verum etiam lusus exprimere laudabile est. An ego verear — neminem viventium, ne quam in speciem adulationis incidam, nominabo — sed ego verear, ne me non satis deceat quod decuit M. Tullium, C. Calvum, Asinium Polionem, M. Messallam, Q. Hortensium, M. Brutum, L. Sullam, Q. Catulum, Q. Scaevolam, Servium Sulpicium, Varronem, Torquatum, immo Torquatos, C. Memmium, Lentulum, Gaetulicum, Annaeum Senecam, Lucanum, et proxime Verginium Rufum, et si non sufficiunt exempla privata, divum Iulium, divum Augustum, divum Nervam, Tiberium Caesarem?

Suet. vit. Terent. (Sueton. Reliqu. ed. Reiffersch. p. 34.) Item C. Caesar

Tu quoque, tu in summis, o dimidiate Menander,
Poneris, et merito, puri sermonis amator.
Lenibus atque utinam scriptis adiuncta foret vis,
Comica ut aequato virtus polleret honore
Cum Graecis, neve hac despectus parte iaceres.
Unum hoc maceror aureolo tibi desse, Terenti.

Isidor. Orig. IV, 12, 7. Telinum, cuius Iulius Caesar meminit dicens:

Corpusque suavi telino ungimus.

Caper de orthogr. p. 101, 21 (Keil Gramm. Lat. VII).

'hic lutus' atque 'macellum' ἑνικῶς exire memento,
Memmius 'ista macella' licet, Caesar 'luta' dicat.

Cf. Baehrens, Archiv. Lexicogr. II, 476.

Non. p. 198 M. Cinis feminino apud Caesarem et Catullum et Calvum lectum est, quorum vacillat auctoritas.

VI. DE ASTRIS.

Plin. Nat. Hist. I. Ind. auctorum libri XVIII. L. Tarutio, qui Graece de astris scripsit, Caesare dictatore, qui item.

Plin. Nat. Hist. XVIII, 214. Nos sequimur observationem Caesaris maxime, haec erit Italiae ratio.

Macrob. Sat. I, 16, 39. Iulius Caesar ut siderum motus, de quibus non indoctos libros reliquit, ab Aegyptiis disciplinis hausit, ita hoc quoque ex eadem institutione mutuatus est, ut ad solis cursum finiendi anni tempus extenderet.

Schol. in Lucan. X, 185. Probat ab effectu, quod vere intentus fuerit, quia suus (i. e. Caesaris) liber, quem composuit de computatione, non inferior libro Eudoxi sit.

Comment. Bern. in Lucan. X, 187. Est autem liber fastorum Divi Iulii Caesaris, qui ordinationem continet anni secundum auctoritatem conpositus Chaldaeorum, quem in senatu recitavit.

Ioann. Laurent. Lyd. de Ostent. p. 381, 9 Bekk. 155, 3 Wachsm. Καὶ ταῦτα μὲν ὁ Κλώδιος ἐκ τῶν παρὰ Θούσκοις ἱερῶν πρὸς λέξιν· καὶ οὐκ αὐτὸς μόνος, ἀλλὰ μὴν καὶ Εὔδοξός τε ὁ πολύς, Δημόκριτος πρῶτος αὐτῶν, Βάρρων τε ὁ Ῥωμαῖος, Ἵππαρχος, Μητρόδωρος, καὶ μετ' αὐτοὺς ὁ Καῖσαρ, περὶ τῆς ἐφημέρου τῶν φαινομένων ἐπιτολῆς τε καὶ δυσμῶν.

Claud. Ptolem. Apparition. p. 259 Wachsm. Καὶ τούτων ἀνέγραψα τὰς ἐπισημασίας, καὶ κατέταξα κατά τε Αἰγυπτίους καὶ Δοσίθεον, Φίλιππον, Κάλλιππον, Εὐκτήμονα, Μέτωνα, Κόνωνα, Μητρόδωρον, Εὔδοξον, Καίσαρα, Δημόκριτον, Ἵππαρχον· τούτων δὲ Αἰγύπτιοι ἐτήρησαν παρ' ἡμῖν, Δοσίθεος δὲ ἐν Κῷ ... Καῖσαρ (*ex coni. Wachsm.*) ἐν Σικελίᾳ καὶ Ἰταλίᾳ ... Διὸ δεῖ μάλιστα ἐφαρμόζειν τὰς μὲν τῶν Αἰγυπτίων ἐπισημασίας ταῖς περὶ τοῦτον τὸν παράλληλον χώραις, τοῦτ' ἔστι καθ' ὃν ἡ μεγίστη τῶν ἡμερῶν ὡρῶν ἐστιν ιδ' ἰσημερίνων· τὰς δὲ Δοσιθέου καὶ Φιλίππου, καθ' ὃν ἔστιν ἡ μεγίστη τῶν ἡμερῶν ὡρῶν ιδ' ϛ''· τὰς δὲ Δημοκρίτου καὶ Καίσαρος καὶ Ἱππάρχου, καθ' ὃν ἡ μεγίστη τῶν ἡμερῶν ὡρῶν ἐστιν ἰσημερίνων ιε'.

(Cum eis, quae ex Plinio excerpsimus, comparanda sunt scholia in Germanicum p. 203 sq. ed. Breysig.)

Plin. Nat. Hist. XVIII, 234. A bruma in favonium Caesari nobilia sidera significant, III kal. Ian. matutino canis occidens ... pridie nonas Ian. Caesari delphinus matutino exoritur et postero die fidicula. — Ptolem. Apparit. Choeac 29 (= VIII kal. Ian.) Καίσαρι καὶ Μητροδώρῳ ἐπισημαίνει· ἀκρασία ἀέρος.

Plin. Nat. Hist. XVIII, 235. Item ad VI idus Ian. eiusdem delphini vespertino occasu continui dies hiemant Italiae, et cum sol in aquarium sentiatur transire, quod fere XVI (XVII schol. German.) kal. Febr. evenit. VIII kal. stella regia appellata Tuberoni in pectore leonis occidit matutino, et pridie nonas Feb. fidicula vespera. — Ptolem. Apparit. Tybi 15 (= IV Id. Ian.): Αἰγυπτίοις καὶ Καίσαρι νότος πολὺς, καὶ ἐπισημαίνει· κατὰ θάλασσαν βροντὴ καὶ ψακάς. *Tybi 22 (= XVI kal. Febr.):* Καίσαρι ἄνεμοι σφοδροί. *Tybi 24 (= XIV kal. Febr.):* Καίσαρι καὶ Εὐκτήμονι χειμών. *Laur. Lyd. de mens. IV, 14 p. 65 ed. Schow.* πρὸ δεκαμιᾶς Καλενδῶν Φεβρουαρίων τὸν ἥλιον ἐν ὑδροχόῳ γενέσθαι ὁ Καῖσαρ λέγει.

Plin. Nat. Hist. XVIII, 237. A favonio in aequinoctium vernum Caesari significat XIV kal. Mart. triduum (quatriduum schol. German.) varie, et VIII kal. hirundinis visu et postero

die arcturi exortu vespertino, item III non. Mart. — Caesar cancri exortu id fieri observavit, maior pars auctorum vindemitoris emersu — VIII idus aquilonii piscis exortu et postero die Orionis. In Attica milvum apparere servatur. Caesar et iduus Mart. ferales sibi notavit scorpionis occasu, XV kal. vero April. Italiae milvum ostendi, XII kal. equum occidere matutino. — Ptolem. Apparit. Mechir 12 (= VIII Id. Febr.): Καίσαρι ὑετία. Mechir 15 (= V Id. Febr.): Καίσαρι καὶ Μητροδώρῳ ἔαρος ἀρχή· ζέφυρος ἄρχεται πνεῖν. Phamenoth 1 (= V kal. Mart.): Καίσαρι καὶ Δοσιθέῳ χειμών· ἐπισημαίνει. Phamenoth 9 (= III Non. Mart.): Καίσαρι χελιδονίαι πνέουσιν ἐπὶ ἡμέρας δέκα. Phamenoth 10 (= prid. Non. Mart.): Καίσαρι χελιδονίαι. Phamenoth 24 (= XIII kal. Apr.): Καίσαρι Ἰκτῖνος φαίνεται, βορέας πνεῖ. Phamenoth 27 (= X kal. Apr.): Καίσαρι βορέας πνεῖ.

Plin. Nat. Hist. XVIII, 246—248. Aequinoctium vernum a. d. VIII kal. April. peragi videtur. ab eo ad vergiliarum exortum matutinum Caesari significant kal. April. III non. April. in Attica vergiliae vesperi occultantur, eaedem postridie in Boeotia, Caesari autem et Chaldaeis nonis . . . Caesari VI idus significatur imber librae occasu. XIV kal. Mai. Aegypto suculae occidunt vesperi, sidus vehemens et terra marique turbidum, XVI Atticae, XV Caesari; continuo quatriduo significat . . . Caesari et VIII kal. notatur dies . . . VI non. Mai. Caesari suculae matutino exoriuntur et VIII id. capella pluvialis . . . sic fere in VI id. Mai. qui est vergiliarum exortus, decurrunt sidera. — Ptolem. Apparit. Pharmuthi 18 (= Id. Apr.): Δοσιθέῳ καὶ Καίσαρι ὑετία. Pharm. 22 (= XV kal. Mai.): Καίσαρι καὶ Εὐδόξῳ ὑετία. Pharm. 27 (= X kal. Mai.): Αἰγυπτίοις καὶ Καίσαρι χειμαίνει. Pachon 4 (= III kal. Mai.): Καίσαρι χειμών.

Plin. Nat. Hist. XVIII, 255. 256. A vergiliarum exortu significant Caesari postridie arcturi occasus matutinus, III id. Mai. fidiculae exortus, XII kal. Iun. capella vesperi occidens et in Attica canis. XI kal. Caesari Orionis gladius occidere, incipit, IV (III codd.) non. Iun. Caesari et Assyriae aquila vesperi oritur, VII id. arcturus matutino occidit Italiae, IV delphinus vesperi exoritur. XVII kal. Iul. gladius Orionis exoritur . . . XI kal. eiusdem Orionis gladius Caesari occidere incipit. VIII kal. vero Iul. longissimus dies totius anni et nox brevissima solstitium conficiunt. — Ptolem. Apparit. Pachon 17 (= IV Id. Mai.): Καίσαρι ὑετία. Pachon 20 (= Id. Mai.): Καίσαρι ἐπισημαίνει, ὑετία. Pachon 21 (= XVII kal. Iun.): Καίσαρι ἐπισημαίνει. Pachon 26 (= XII kal. Iun.): Καίσαρι χειμάζει. Payni 5 (= III kal. Iun.): Καίσαρι νότος πνεῖ. Payni 10 (= prid. Non. Iun.): Καίσαρι βρονταὶ καὶ ὑετός. Payni 11 (= Non. Iun.): Καίσαρι βροντή, ὑετός.

Plin. Nat. Hist. XVIII, 268—271. Ab solstitio ad fidiculae occasum VI kal. Iul. Caesari Orion exoritur... XVI (XV Schol. Germ.) kal. Aug. Assyriae procyon exoritur, dein postridie (post triduum Schol. Germ.) fere ubique confessum inter omnes sidus ingens, quod canis ortum vocamus, sole partem primam leonis ingresso. Hoc fit post solstitium XXIII die. . . . XIII (XVII schol. Germ. et libri Plinii plerique) kal. Aegypto aquila occidit matutino etesiarumque prodromi flatus incipiunt, quod Caesar X kal. sentire Italiam existimavit. † aquila Atticae matutino occidit, III kal. regia in pectore leonis stella matutino Caesari emergit. VIII id. Aug. arcturus medius occidit, III id. fidicula occasu suo autumnum indicat, ut is adnotavit. Ptolem. Appar. Epiphi 9 (= V Non. Iul.): Αἰγυπτίοις καὶ Καίσαρι νότος καὶ καῦμα. Epiphi 20 (= Pr. Id. Iul.): Καίσαρι ἄνεμος πολὺς πνεῖ. Epiphi 27 (= XII Kal. Aug.): Καίσαρι πρόδρομοι πνέουσιν. Mesori 1 (= VIII Kal. Aug.): Εὐδόξῳ καὶ Καίσαρι νότος. Mesori 7 (= prid. Kal. Aug.): Καίσαρι νότος πνεῖ. Mesori 10 (= III Non. Aug.): Καίσαρι ἐπισημαίνει.

Plin. XVIII 309—311. Significant prid. id. Aug. Atticae equus oriens vespera, Aegypto et Caesari delphinus occidens. XI kal. Sept. Caesari et Assyriae stella, quae vindemitor appellatur, exoriri mane incipit vindemiae maturitatem promittens . . . V id. Sept. Caesari capella oritur vesperi, arcturus vero medius prid. id. vehementissimo significatu (imbres vehementissimos significat Schol. Germ.) terra marique per dies quinque. ratio eius haec traditur: si delphino occidente imbres fuerint, non futuros per arcturum. signum orientis eius sideris servetur hirundinum abitus, namque deprehensae intereunt. XVI kal. Oct. Aegypto spica quam tenet virgo exoritur matutino etesiaeque desinunt. hoc idem Caesari XIV kal., XIII Assyriae significant, et XI kal. Caesari commissura piscium occidens ipsumque aequinocti (equi Schol. Germ.) sidus VIII kal. Oct. — Ptolem. Apparit. Mesori 20 (= Id. Aug.): Καίσαρι ἐπισημαίνει. Mesori 21 (= XIX Kal. Sept.): Καίσαρι ἐπισημαίνει, πνιγετός. Mesori 23 (= XVII Kal. Sept.): Καίσαρι περίστασις. Mesori 29 (= XI Kal. Sept.): Αἰγυπτίοις καὶ Καίσαρι ἐπισημαίνει. δυσαερία. Epagomenon 2 (= VIII Kal. Sept.): Εὐδόξῳ καὶ Καίσαρι ἐπισημαίνει. Thoth 3 (= prid. Kal. Sept.): Καίσαρι ἄνεμος, ὑετός, βρονταί. Thoth 8 (= Non. Sept.): Καίσαρι ἄνεμοι μεταπίπτοντες, ὑετία καὶ ἐτησίαι παύονται. Thoth 14 (= III Id. Sept.): Καίσαρι βορέαι παύονται πνέοντες. Thoth 20 (= XV Kal. Oct.): Καίσαρι μετοπώρου ἀρχὴ καὶ χελιδὼν ἀφανίζεται. Io. Laur. Lyd. de mens. IV, c. 23 p. 123 ed. Schow.: τῇ πρὸ δεκαδύο Καλενδῶν Ὀκτωβρίων Καῖσαρ τὰς χελιδόνας ἐκδημεῖν λέγει.

Plin. Nat. Hist. XVIII, 312—313. VI non. Oct. Atticae corona exoritur mane, Asiae et Caesari V heniochus occidit matutino. III Caesari corona exoriri incipit, et postridie (prid.

non. Schol. Germ.) occidunt haedi vespere. VIII id. Oct. Caesari fulgens in corona stella exoritur, et III (VI Pontedera) id. vergiliae vesperi, idibus corona tota. XVII (XVI Schol. Germ.) kal. Nov. suculae vesperi exoriuntur. prid. kal. Caesari arcturus occidit et suculae exoriuntur cum sole. IV non. arcturus occidit vesperi. V id. Nov. gladius Orionis occidere incipit. dein III id. vergiliae occidunt. — Ptolem. Apparit. Phaophi 6 (= V Non. Oct.): Αἰγυπτίοις καὶ Καίσαρι χειμών, ὑετός, βρονταί, ἀστραπαί. Phaophi 16 (= III Id. Oct.): Καίσαρι ἄνεμος ἄτακτος, ὑετός, βρονταί. Phaophi 26 (= X Kal. Nov.): Καίσαρι βορέας πνεῖ. Athyr 4 (= prid. Kal. Nov.): Καίσαρι καὶ Μητροδώρῳ ἄνεμοι· χειμάζει. Athyr 6 (= IV Non. Nov.): Καίσαρι καὶ Ἱππάρχῳ νότος ἢ βορρᾶς ψυχρός. Athyr 19 (= XVII Kal. Dec.): Καίσαρι χειμάζει. Athyr 20 (= XVI Kal. Dec.): Καίσαρι χειμάζει. Athyr. 21 (= XV Kal. Dec.): Καίσαρι χειμών. Athyr. 25 (= XI Kal. Dec.): Καίσαρι ἀκρασία ἀέρος. Choeac 5 (= Kal. Dec.): Καίσαρι καὶ Εὐκτήμονι καὶ Εὐδόξῳ καὶ Καλλίππῳ χειμών. Choeac 7 (= III Non. Dec.): Καίσαρι καὶ Κόνωνι χειμών. Choeac 8 (= prid. Non. Dec.): Καίσαρι καὶ Εὐκτήμονι καὶ Εὐδόξῳ χειμών. Choeac 12 (= VI Id. Dec.): Καίσαρι νοτία. Choeac 13 (= V Id. Dec.): Καίσαρι νοτία. Choeac 20 (= XVII Kal. Ian.): Καίσαρι χειμάζει. Choeac 28 (= IX Kal. Ian.): Αἰγυπτίοις καὶ Καίσαρι χειμών.

Plin. Nat. Hist. XVIII, 220—222. Cardines temporum quadripertita anni distinctione constant per incrementa lucis. augetur haec a bruma, et aequatur noctibus verno aequinoctio diebus XC horis tribus. dein superat noctem ad solstitium diebus XCIV horis XII . . . usque ad aequinoctium autumni, et tum aequata die procedit ex eo ad brumam diebus LXXXVIII horis tribus . . . omnesque eae differentiae fiunt in octavis partibus signorum, bruma capricorni a. d. VIII kal. Ian. fere, aequinoctium vernum arietis, solstitium cancri, alterumque aequinoctium librae, qui et ipsi dies raro non aliquos tempestatum significatus habent. rursus hi cardines singulis etiamnum articulis temporum dividuntur, per media omnes dierum spatia, quoniam inter solstitium et aequinoctium autumni fidiculae occasus autumnum inchoat die XLVI, at ab aequinoctio eo ad brumam vergiliarum matutinus occasus hiemem die XLIII, inter brumam et aequinoctium die XLV flatus favoni vernum tempus, ab aequinoctio verno initium aestatis die XLVIII vergiliarum exortus matutinus. Cf. II, 122—125. Varr. de r. r. 1, 28. Colum. 9, 14. Sueton. ap. Isidor. de nat. rer. VII, 5. VIII. (Reiffersch. Suet. reliqu. p. 173—177.)

Macrob. Saturn. I, 14, 6—13. Iulius Caesar decem dies observationi veteri super adiecit, ut annum trecenti sexaginta quinque dies, quibus sol lustrat zodiacum, efficerent, et ne quadrans deesset, statuit, ut quarto quoque anno sacerdotes, qui curabant mensibus ac diebus, unum intercalarent diem, eo scilicet mense ac loco, quo etiam apud veteres mensis intercalabatur, id est ante quinque ultimos Februarii mensis dies idque bissextum censuit nominandum. dies autem decem, quos ab eo additos diximus, hac ordinatione distribuit. in Ianuarium et Sextilem et Decembrem binos dies inseruit, in Aprilem autem Iunium Septembrem Novembrem singulos, sed neque mensi Februario addidit diem, ne deum inferum religio immutaretur, et Martio Maio Quintili Octobri servavit pristinum statum, quod satis pleno erant numero, id est dierum singulorum trecenorumque. ideo et septimanas habent Nonas, sicut Numa constituit, quia nihil in his Iulius mutavit: sed Ianuarius Sextilis December, quibus Caesar binos dies addidit, licet tricenos singulos habere post Caesarem coeperint, quintanas tamen habent Nonas, et ab Idibus illis sequentes Kalendae in undevicesimum revertuntur, quia Caesar, quos addidit dies, neque ante Nonas neque ante Idus inserere voluit, ne Nonarum aut Iduum religionem, quae stato erat die, novella comperendinatione corrumperet. sed nec post Idus mox voluit inserere, ne feriarum quarumque violaretur indictio, sed peractis cuiusque mensis feriis locum diebus advenis fecit. et Ianuario quidem dies, quos dicimus, quartum et tertium Kalendas Februarias dedit, Aprili sextum Kalendas Maias, Iunio tertium Kalendas Iulias, Augusto quartum et tertium Kalendas Septembres, Septembri tertium Kalendas Octobres, Novembri tertium Kalendas Decembres, Decembri vero quartum et tertium Kalendas Ianuarias. ita factum est, ut cum omnes hi menses, quibus dies addidit, ante hanc ordinationem habuissent mensis sequentis Kalendas ad septimum decimum revertentes, postea ex augmento additorum dierum hi, qui duos acceperunt, ad nonum decimum, qui vero unum, ad octavum decimum haberent reditum Kalendarum. feriarum tamen cuiusque mensis ordo servatus est. nam sicut fere tertius ab Idibus dies festus aut feriatus fuit et tunc a. d. sextum decimum dicebatur, etiam post augmentum dierum eadem religio servata est, ut tertio ab Idibus die celebraretur, licet ab incremento non iam a. d. sextum decimum Kalendas sed a. d. septimum decimum, si unus, a. d. octavum decimum, si duo sunt additi, diceretur. nam ideo novos dies circa finem cuiusque mensis inseruit, ubi finem omnium, quae in mense erant, repperit feriarum, adiectosque omnes a se dies fastos notavit, ut maiorem daret actionibus libertatem, et non solum nullum nefastum sed nec comitialem quemquam de adiectis diebus instituit, ne

ambitionem magistratuum augeret adiectio. sic annum civilem Caesar habitis ad lunam dimensionibus constitutum edicto palam posito publicavit.

Comm. Bern. in Lucan. X, 187. Eudoxus post VIII annum solem in cursum suum dixit reverti, Caesar post quinquennium, quo peracto bissextum esse praecepit. — Schol. Guelferb. ad eundem versum: Eudoxus enim ad cursum suum post VIII annos solem reverti dicit et esse annum magnum, Gaius vero Caesar post quinquennium, quo peracto bis sextum esse praecepit.

Ovid. Fast. III, 155—166:

Sed tamen errabant etiamnunc tempora, donec
Caesaris in multis haec quoque cura fuit.
non haec ille deus tantaeque propaginis auctor
credidit officiis esse minora suis,
promissumque sibi voluit praenoscere caelum
nec deus ignotas hospes inire domos.
ille moras solis, quibus in sua signa rediret,
traditur exactis disposuisse notis.
is decies senos tercentum et quinque diebus
iunxit et e pleno tempora quarta die.
hic anni modus est. in lustrum accedere debet,
quae consummatur partibus, una dies.

Suet. Caes. 40. Plin. Nat. Hist. XVIII, 211. Macrob. Sat. I, 14, 1. 2. Solin. 1, 45. 46. Censorin. de die nat. 20, 8—11. 21, 7. 22, 16. Plut. Caes. 59. Appian. Bell. civ. II, 154. Dio Cass. XLIII, 26. Lyd. de mensib. 3, 4.

Tabula Fastorum Iulianorum.

1.	A	K. Ian.	F	
2.	B	4	F	
3.	C	3	C	
4.	D	PR.	C	Delphinus matutino exoritur.
5.	E	NON.	F	Fidicula matutino exoritur.
6.	F	8	F	hiemat.
7.	G	7	C	hiemat.
8.	H	6	C	Delphini vespertinus occasus.
• 9.	A	AGON.	(NP?)	
10.	B	4	EN	*νότος πολὺς καὶ ἐπισημαίνει. κατὰ θάλασσαν βροντὴ καὶ ψακάς. (Tybi 15).*
11.	C	CAR.	NP	
12.	D	PR.	C	
13.	E	EID.	NP	
14.	F	19	EN	
15.	G	CAR.	NP	
16.	H	17	C	
17.	A	16	C	Sol in Aquarium transit. hiemat Italiae. *ἄνεμοι σφοδροί (Tybi 22).*
18.	B	15	C	
19.	C	14	C	*χειμών (Tybi 24).*
20.	D	13	C	
21.	E	12	C	
22.	F	11	C	*ἥλιος ἐν ὑδροχόῳ γίγνεται (Lyd.)*
23.	G	10	C	
24.	H	9	C	
25.	A	8	C	Stella regia in pectore Leonis occidit matutino.
26.	B	7	C	
27.	C	6	C	
28.	D	5	C	
29.	E	4	F	
30.	F	3	F	
31.	G	PR.	C	

1.	H	K. FEBR.	N	
2.	A	4	N	
3.	B	3	N	
4.	C	PR.	N	Fidicula vespera occidit.
5.	D	NON.	NP	
6.	E	8	N	*ὑετία (Mechir 12).*
7.	F	7	N	(Primum vernum tempus *Varro r. r. 1, 28*).
8.	G	6	N	Favonius flare incipit. Veris initium *(Plin. II, 122. XVIII, 239).*
9.	H	5	N	*ἔαρος ἀρχή· ζέφυρος ἄρχεται πνεῖν. (Mechir 15).*
10.	A	4	N	
11.	B	3	N	
12.	C	PR.	N	
13.	D	EID.	NP	
14.	E	16	N	
15.	F	LVPER	NP	
16.	G	14	EN	varie.
17.	H	QUIR	NP	
18.	A	12	C	
19.	B	11	C	
20.	C	10	C	
21.	D	FERAL.	FP	
22.	E	8	C	hirundinis visus; varie.
23.	F	TER.	NP	Arcturi exortus vespertinus; varie.
24.	G	REGIF.	N	
25.	H	5	C	*χειμών· ἐπισημαίνει (Phamenoth 1).*
26.	A	4	EN	
27.	B	EQ.	NP	
28.	C	PR.	C	

1.	D	K. MAR.	NP	
2.	E	6	F	
3.	F	5	C	
4.	G	4	C	
5.	H	3	C	Cancri exortus; varie. *χελιδονίαι πνέουσιν ἐπὶ ἡμέρας δέκα. (Phamenoth 9)*.
6.	A	PR.	(NP?)	*χελιδονίαι (Phamenoth 10)*. Hoc die Caesar pontif. maxim. factus est *(Fast. Maffei.)*.
7.	B	NON.	F	
8.	C	8	F	Aquilonii Piscis exortus.
9.	D	7	C	Orionis exortus.
10.	E	6	C	
11.	F	5	C	
12.	G	4	C	
13.	H	3	EN	
14.	A	EQ.	NP	
15.	B	EID.	NP	Scorpionis occasus.
16.	C	17	F	
17.	D	LIB.	NP	
18.	E	15	C	milvus Italiae ostenditur.
19.	F	QUIN.	NP	
20.	G	13	C	*ἰκτῖνος φαίνεται. βορέας πνεῖ. (Phamenoth 24)*.
21.	H	12	C	Equus occidit matutino.
22.	A	11	N	
23.	B	TUBIL.	NP	*βορέας πνεῖ (Phamenoth 27)*.
24.	C	Q. REX C.	F	
25.	D	8	C	Aequinoctium vernum
26.	E	7	C	...
27.	F	6	F	Hoc die Caesar Alexand⟨riam⟩ recepit *(Fast. Maffei.)*.
28.	G	5	C	
29.	H	4	C	
30.	A	3	C	
31.	B	PR.	C	

1.	C	K. APR.	F	Significat.
2.	D	4	F	
3.	E	3	C	
4.	F	PR.	C	
5.	G	NON.	(N)	Vergiliae vesperi occultantur.
6.	H	8	NP?	
7.	A	7	N	
8.	B	6	N	Librae occasu significatur imber.
9.	C	5	N	
10.	D	4	N	
11.	E	3	N	
12.	F	PR.	N	
13.	G	EID.	NP	*ὑετία (Pharmuthi 18).*
14.	H	18	N	
15.	A	FORD.	NP	
16.	B	16	N	
17.	C	15	N	Suculae occidunt vesperi. Significat *ὑετία. (Pharm. 22).*
18.	D	14	N	Significat.
19.	E	CER.	NP	Significat.
20.	F	12	N	Significat.
21.	G	PAR.	NP	
22.	H	10	N	*χειμαίνει (Pharm. 27).*
23.	A	VIN.	FP	
24.	B	8	C	Notatur.
25.	C	ROB.	NP	
26.	**D**	**6**	**F**	***hunc diem divus Caesar addidi** (Fast. Praenest.).*
27.	E	5	C	
28.	F	4	C	
29.	G	3	C	*χειμών (Pachon 4).*
30.	H	PR.	C	

1.	A	K. MAI	F	
2.	B	6	F	Suculae matutino exoriuntur.
3.	C	5	C	
4.	D	4	C	
5.	E	3	C	
6.	F	PR.	C	
7.	G	NON.	F	Vergili⟨ae⟩ exori⟨untur⟩ *(Fast. Venus.).*
8.	H	8	F	Capella pluvialis exoritur.
9.	A	LEM.	N	(Primum aestivum tempus, *Varro r. r. 1, 28*)
10.	B	6	C	Vergiliarum exortus matutinus. Initium aestatis.
11.	C	LEM.	N	Arcturi occasus matutinus. Significat.
12.	D	4	C	*ὑετία (Pachon 17).*
13.	E	LEM.	N	Fidiculae exortus. Significat.
14.	F	PR.	C	
15.	G	EID.	NP	*ἐπισημαίνει, ὑετία (Pachon 20).*
16.	H	17	F	*ἐπισημαίνει (Pachon 21).*
17.	A	16	C	
18.	B	15	C	Sol in Gemin⟨is⟩ *(Fast. Venus.).*
19.	C	14	C	
20.	D	13	C	
21.	E	AGON.	NP	Capella vesperi occidens significat. *χειμάζει (Pachon 26).*
22.	F	11	N	Orionis Gladius occidere incipit.
23.	G	TUB.	NP	
24.	H	Q. REX C.	F	
25.	A	8	C	
26.	B	7	C	
27.	C	6	C	
28.	D	5	C	
29.	E	4	C	
30.	F	3	C	*νότος πνεῖ (Payni 5).*
31.	G	PR.	C	

1.	H	K. IUN.	N	
2.	A	4	F	Aquila vesperi oritur.
3.	B	3	C	
4.	C	PR.	C	*βρονταὶ καὶ ὑετός (Payni 10).*
5.	D	NON.	(N)	*βροντή, ὑετός (Payni 11).*
6.	E	8	N	
7.	F	7	N	Arcturus matutino occidit.
8.	G	6	N	
9.	H	VEST.	N	
10.	A	4	N	Delphinus vesperi exoritur.
11.	B	MATR.	N	
12.	C	PR.	N	
13.	D	EID.	NP	
14.	E	18	F	
15.	F	Q. ST. D.	F	Gladius Orionis exoritur.
16.	G	16	C	
17.	H	15	C	
18.	A	14	C	
19.	B	13	C	Sol in Cancro *(Fast. Venus.).*
20.	C	12	C	
21.	D	11	C	Gladius Orionis occidere incipit.
22.	E	10	C	
23.	F	9	C	
24.	G	8	C	Solstitium.
25.	H	7	C	
26.	A	6	C	Orion exoritur. Solstitium confec⟨tum⟩ *(Fast. Venus.).*
27.	B	5	C	
28.	C	4	C	
29.	D	3	F	
30.	E	PR.	C	

1.	F	K. IUL.	N	
2.	G	6	N	
3.	H	5	N	*νότος καὶ καῦμα (Epiphi 9).*
4.	A	4	(NP)	
5.	B	POPLIF	NP	
6.	C	PR.	N	
7.	D	NON.	N	
8.	E	8	N	
9.	F	7	N	
10.	G	6	C	
11.	H	5	C	
12.	A	4	C	
13.	B	3	C	
14.	C	PR.	C	*ἄνεμος πολὺς πνεῖ (Epiphi 20).*
15.	D	EID.	NP	
16.	E	17	F	
17.	F	16	C	
18.	G	15	C	Canis ortus sole partem primam Leonis ingresso.
19.	H	LUCAR.	NP	
20.	A	13	C	
21.	B	LUCAR.	(NP)	*πρόδρομοι πνέουσιν (Epiphi 27).*
22.	C	11	C	
23.	D	NEPT.	(NP)	Aquila occidit matutino. Etesiarum prodromi flatus incipiunt.
24.	E	9	N	
25.	F	FURR.	NP	*νότος (Mesori 1).*
26.	G	7	C	
27.	H	6	C	
28.	A	5	C	
29.	B	4	C	
30.	C	3	C	Regia in pectore Leonis stella matutino emergit.
31.	D	PR.	C	*νότος πνεῖ (Mesori 7).*

1.	E	K. SEXT.	F	
2.	F	4	NP	
3.	G	3	C	*ἐπισημαίνει (Mesori 10).*
4.	H	PR.	C	
5.	A	NON.	F	
6.	B	8	F	Arcturus medius occidit.
7.	C	7	C	
8.	D	6	C	
9.	E	5	F?	
10.	F	4	C	
11.	G	3	C	Fidicula occasu suo autumnum indicat. (Primum autumnale tempus *Varro r. r. 1, 28).*
12.	H	PR.	C	Delphinus occidens significat.
13.	A	EID.	NP	*ἐπισημαίνει (Mesori 20).*
14.	B	19	F	*ἐπισημαίνει. πνιγετός (Mesori 21).*
15.	C	18	C	
16.	D	17	C	*περίστασις (Mesori 23).*
17.	E	PORT.	NP	
18.	F	15	C	
19.	G	VIN.	FP	
20.	H	13	C	
21.	A	CONS.	NP	
22.	B	11	EN	Vindemitor mane exoriri incipit. *ἐπισημαίνει. δυσαερία (Mesori 29).*
23.	C	VOLC.	NP	
24.	D	9	C	
25.	E	OPIC.	NP	*ἐπισημαίνει (Epagomen. 2).*
26.	F	7	C	
27.	G	VOLT.	NP	
28.	H	5	C?	
29.	A	4	F	
30.	B	3	F	
31.	C	PR.	C	*ἄνεμος, ὑετός, βρονταί (Thoth 3).*

1.	D	K. SEPT.	F	
2.	E	4	F?	
3.	F	3	F?	
4.	G	PR.	C	
5.	H	NON.	F	*ἄνεμοι μεταπίπτοντες, ὑετία καὶ ἐτησίαι παύονται (Thoth 8).*
6.	A	8	F	
7.	B	7	C	
8.	C	6	C	
9.	D	5	C	Capella oritur vesperi.
10.	E	4	C	
11.	F	3	C	*βορέαι παύονται πνέοντες (Thoth 14).*
12.	G	PR.	N	Arcturus medius oritur vehementissimo significatu terra marique per dies quinque. Hirundinum abitus.
13.	H	EID.	NP	
14.	A	18	F	
15.	B	17	N	
16.	C	16	C	
17.	D	15	C	*μετοπώρου ἀρχή· χελιδὼν ἀφανίζεται (Thoth 20).*
18.	E	14	C	Spica quam tenet Virgo exoritur matutino. etesiae desinunt.
19.	F	13	C	
20.	G	12	C	*χελιδόνες ἐκδημοῦσι (Lydus.)*
21.	H	11	C	Commissura Piscium occidit.
22.	A	10	C	
23.	B	9	F?	
24.	C	8	C	Aequinoctii sidus.
25.	D	7	C	
26.	E	6	C	
27.	F	5	C	
28.	G	4	C	
29.	H	3	F	
30.	A	PR.	C	

1.	B	K. OCT.	N	
2.	C	6	F	
3.	D	5	C	Heniochus occidit matutino. *χ. μών, ὑετός, βρονταί, ἀστραπ (Phaophi 6).*
4.	E	4	C	
5.	F	3	C	Corona exoriri incipit.
6.	G	PR.	C	Haedi occidunt vespere.
7.	H	NON.	F	
8.	A	8	F	Fulgens in Corona stella exorit
9.	B	7	C	
10.	C	6	C	
11.	D	MEDITR.	(NP)	
12.	E	4	C?	
13.	F	FONT.	NP	Vergiliae vesperi oriuntur. *ἄνεμ ἄτακτος, ὑετός, βρονταί (Ph ophi 16).*
14.	G	PR.	EN	
15.	H	EID.	NP	Corona tota exoritur.
16.	A	17	F	Suculae vesperi exoriuntur.
17.	B	16	C	
18.	C	15	C	
19.	D	ARM.	NP	
20.	E	13	C	
21.	F	12	C	
22.	G	11	C	
23.	H	10	C	*βορέας πνεῖ (Phaophi 26).*
24.	A	9	C	
25.	B	8	C	
26.	C	7	C	
27.	D	6	C	
28.	E	5	C	
29.	F	4	C	
30.	G	3	C	
31.	H	PR.	C	Arcturus occidit. Suculae exoritur cum sole. *ἄνεμοι. χειμά (Athyr 4).*

1.	A	K. NOV.	F	
2.	B	4	F	Arcturus occidit vesperi. *νότος ἢ βορρᾶς ψυχρός (Athyr 6).*
3.	C	3	C	
4.	D	PR.	C	
5.	E	NON.	F	
6.	F	8	F	
7.	G	7	C	
8.	H	6	C	
9.	A	5	C	Gladius Orionis occidere incipit. Initium hiemis.
10.	B	4	C	(Primum hibernum tempus *Varro r. r. I, 28*).
11.	C	3	C	Vergiliae occidunt.
12.	D	PR.	C	
13.	E	EID.	NP	
14.	F	18	F	
15.	G	17	C	*χειμάζει (Athyr 19).*
16.	H	16	C	*χειμάζει (Athyr 20).*
17.	A	15	C	*χειμών (Athyr 21).*
18.	B	14	C	
19.	C	13	C	
20.	D	12	C	
21.	E	11	C	*ἀκρασία ἀέρος (Athyr 25).*
22.	F	10	C	
23.	G	9	C	
24.	H	8	C	
25.	A	7	C	
26.	B	6	C	
27.	C	5	C	
28.	D	4	C	
29.	E	3	F	
30.	F	PR.	C	

1.	G	K. DEC.	N	*χειμών (Choeac 5).*
2.	H	4	N	
3.	A	3	N	*χειμών (Choeac 7).*
4.	B	PR.	C	*χειμών (Choeac 8).*
5.	C	NON.	F	
6.	D	8	F	
7.	E	7	C	
8.	F	6	C	*νοτία (Choeac 12).*
9.	G	5	C	*νοτία (Choeac 13).*
10.	H	4	C	
11.	A	ACON.	NP	
12.	B	PR.	EN	
13.	C	EID.	NP	
14.	D	19	F	
15.	E	CONS.	NP	
16.	F	17	C	*χειμάζει (Choeac 20).*
17.	G	SAT.	NP	
18.	H	15	C	
19.	A	OPAL.	NP	
20.	B	13	C	
21.	C	DIV.	NP	
22.	D	11	C	
23.	E	LAR.	NP	
24.	F	. 9	C	*χειμών.*
25.	G	8	C	Bruma. *ἐπισημαίνει. ἀκρασία δέ (Choeac 29).*
26.	H	7	C	
27.	A	6	C	
28.	B	5	C	
29.	C	4	F	
30.	D	3	F	Canis matutino occidens significa
31.	E	PR.	C	

VII. LEGES SENATUSCONSULTA DECRETA.

LEX AGRARIA a. u c. DCLXXXXV (59).

Gromatic. Latin. ed. Lachm. I, p. 263. Lex Mamilia Roscia Peducaea Alliena Fabia.

K. L. III. Quae colonia hac lege deducta quodve municipium praefectura forum conciliabulum constitutum erit, qui ager intra fines eorum erit, qui termini in eo agro statuti erunt, quo in loco terminus non stabit, in eo loco is cuius is ager erit terminum restituendum curato, uti quod recte factum esse volet, idque magistratus qui in ea colonia municipio praefectura foro conciliabulo iure dicundo praeerit facito uti fiat.

K. L. IV. Qui limites decimanique hac lege deducti erunt, quaecumque fossae limitales in eo agro erunt qui ager hac lege cui datus adsignatus erit, ne quis eos limites decimanosve obsaepito, neve quid in eis molitum neve quid ibi opsaeptum habeto, neve eos arato, neve eas fossas opturato neve opsaepito, quo minus suo itinere aqua ire fluere possit. si quis adversus ea quid fecerit, is in res singulas quotienscumque fecerit, HS. $\overline{IV}$. colonis municipibusve eis in quorum agro id factum erit dare damnas esto, eiusque pecuniae qui volet petitio hac lege esto.

K. L. V. Qui hac lege coloniam deduxerit, municipium praefecturam forum conciliabulum constituerit, in eo agro, qui ager intra fines eius coloniae municipii fori conciliabuli praefecturae erit, limites decimanique ut fiant terminique statuantur curato. quosque fines ita statuerit, ii fines eorum sunto; dum ne extra agrum colonicum territoriumve fines ducat. quique termini hac lege statuti erunt, ne quis eorum quem eicito neve loco moveto sciens dolo malo. siquis adversus ea fecerit, is in terminos singulos, quos eiecerit locove moverit sciens dolo malo, HS. V m(ilia) n(ummum) in publicum eorum, quorum intra fines is ager erit, dare damnas esto. deque ea re curatoris, qui hac lege erit, iuris dictio reciperatorumque datio addictio esto. cum curator hac lege non erit, tum quicumque magistratus in ea colonia municipio praefectura foro conciliabulo iure dicundo praeerit, eius magistratus de ea re iurisdictio iudicisque datio addictio esto. inque eam rem is qui hac lege iudicium dederit testibus publice dumtaxat in res singulas X denuntiandi potestatem facito ita, ut ei e re publica fideque sua videbitur. et si is unde ea pecunia petita erit condemnatus erit, eam pecuniam ab eo deve bonis eius primo quoque die exigito, eiusque pecuniae quod receptum erit partem dimidiam ei cuius unius opera maxime is condemnatus erit *dato*, partem dimidiam in publicum redigito.

quo ex loco terminus aberit, si quis in eum locum terminum restituere volet, sine fraude sua liceto facere, neve quid cui is ob eam rem hac lege dare damnas esto.

Cf. Callistrat. Dig. 47, 21, 3, pr. Lege agraria, quam Gaius Caesar tulit, adversus eos, qui terminos statutos extra suum gradum finesve moverint dolo malo, pecuniaria poena constituta est: nam in terminos singulos, quos eiecerint locove moverint, quinquaginta aureos in publico dari iubet: et eius actionem petitionem ei qui volet esse iubet. Lex Col. Genet. c. 104 infra p. 194.

Liv. Epit. CIII. Leges agrariae a Caesare consule cum magna contentione, invito senatu et altero consule M. Bibulo latae sunt.

Vell. II, 44, 4. In hoc consulatu Caesar legem tulit, ut ager Campanus plebei divideretur, suasore legis Pompeio: ita circiter viginti milia civium eo deducta et ius urbis restitutum post annos circiter centum quinquaginta duos quam bello Punico ab Romanis Capua in formam praefecturae redacta erat. 45, 2.

Suet. Caes. 20. Campum Stellatem, maioribus consecratum, agrumque Campanum, ad subsidia rei publicae vectigalem relictum, divisit extra sortem ad viginti milibus civium, quibus terni pluresve liberi essent.

App. Bell. Civ. II, 10. Νόμους ὑπὲρ τῶν πενήτων ἐς τὸ βουλευτήριον ἐσέφερε, καὶ γῆν αὐτοῖς διένεμε, καὶ τὴν ἀριστεύουσαν αὐτῆς μάλιστα περὶ Καπύην, ⟨ἣ⟩ ἐς τὰ κοινὰ διεμισθοῦτο, τοῖς οὖσι πατράσι παίδων τριῶν, ἔμμισθον ἑαυτῷ τῆσδε τῆς χάριτος πλῆθος τοσόνδε ποιούμενος· δισμύριοι γὰρ ἀθρόως ἐφάνησαν οἱ τὰ τρία τρέφοντες μόνοι.

App. Bell. Civ. III, 2. Ἔτι δὲ ὄντες ἀστικοὶ στρατηγοὶ (Βροῦτος καὶ Κάσσιος) ὑπ' ἀνάγκης καὶ διατάγμασιν οἷα στρατηγοὶ τοὺς κληρούχους ἐθεράπευον, ὅσοις τε ἄλλοις ἐπενόουν καὶ τὰ κληρουχήματα συγχωροῦντες αὐτοῖς πιπράσκειν, τοῦ νόμου κωλύοντος ἐντὸς εἴκοσιν ἐτῶν ἀποδίδοσθαι.

Dio Cass. XXXVIII, 1, 4—6. Τὴν δὲ χώραν τήν τε κοινὴν ἅπασαν πλὴν τῆς Καμπανίδος ἔνεμε — ταύτην γὰρ ἐν τῷ δημοσίῳ ἐξαίρετον διὰ τὴν ἀρετὴν συνεβούλευσεν εἶναι — καὶ τὴν λοιπὴν οὔτε παρὰ ἄκοντός τινος οὔτ' αὖ ὅσου ἂν οἱ γεωνόμοι βουληθῶσιν, ἀλλὰ πρῶτον μὲν παρ' ἑκόντων, ἔπειτα δὲ τοσούτου ὅσου ἐν ταῖς ἀπογραφαῖς ἐτετίμητο, ἀγορασθῆναι ἐκέλευσε. χρήματά τε γὰρ πολλὰ ἀπό τε τῆς λείας ἣν ὁ Πομπήιος εἰλήφει καὶ ἀπὸ τῶν φόρων τῶν τε τελῶν τῶν προσκαταστάντων περιεῖναί σφισιν ἔλεγε, καὶ χρῆναι αὐτά, ἅτε καὶ τοῖς τῶν πολιτῶν κινδύνοις πεπορισμένα, ἐς αὐτοὺς ἐκείνους ἀναλωθῆναι. καὶ μέντοι καὶ τοὺς γεωνόμους οὔτ' ὀλίγους, ὥστε καὶ δυναστείᾳ τινὶ ἐοικέναι, οὔτ' ἐξ ὑπευθύνων, ὥστε τινὰ δυσχερᾶναι, καθίστη, ἀλλὰ πρῶτον μὲν τοῦ συχνοὺς τῆς τιμῆς μετασχεῖν, εἴκοσιν, ἔπειτα δὲ τοὺς ἐπιτηδειοτάτους, πλὴν ἑαυτοῦ.

Dio Cass. XXXVIII, 7, 3. ὅ τε οὖν νόμος οὕτως ἐκυρώθη καὶ προσέτι καὶ ἡ τῶν Καμπανῶν γῆ τοῖς τρία τε πλείω τε ἔτι τέκνα ἔχουσιν ἐδόθη. καὶ διὰ τοῦτο καὶ ἄποικος τῶν Ῥωμαίων ἡ Καπύη τότε πρῶτον ἐνομίσθη.

Lib. colon. I (Grom. Lat. ed. Lachm. I p. 231). Capua, muro ducta colonia Iulia Felix iussu imperatoris Caesaris a viginti viris est deducta. iter populo debetur ped. C. ager eius lege Sullana fuerat adsignatus: postea Caesar in iugeribus militi pro merito dividi iussit. Cf. p. 239, 4. 169, 2. 210, 13. 213, 7. 220, 9. 231, 8. 233, 14. 259, 18. 24. 260, 1. 14. 18. 272, 1.

Cic. ad Attic. II, 16, 1. 2. 18, 2. Varr. r. r. I, 2, 10. Plin. Nat. Hist. VII, 176.

Schol. Bob. ad Cic. p. Planc. p. 263 Or. Existimamus eum legem Iuliam significare, quam Caesar consul agrariam tulerat de ⟨XX⟩ viris creandis.

Caes. b. c. I, 14, 4. Dilectum colonorum, qui lege Iulia Capuam deducti erant, habere instituunt.

Suet. Caes. 81. Cum in colonia Capua deducti lege Iulia coloni ad extruendas villas vetustissima sepulchra disicerent etc.

Cic. Phil. II, 102. Deduxisti coloniam Casilinum, quo Caesar ante deduxerat.

LEX DE PUBLICANIS a. u. c. DCLXXXXV (59).

Suet. Caes. 20. Publicanos remissionem petentis tertia mercedum parte relevavit, ac, ne in locatione novorum vectigalium inmoderatius licerentur, propalam monuit.

App. Bell. Civ. II, 13. Οἱ δ' ἱππεῖς λεγόμενοι, τὴν μὲν ἀξίωσιν τοῦ δήμου καὶ τῆς βουλῆς ὄντες ἐν μέσῳ, δυνατώτατοι δὲ ἐς ἅπαντα περιουσίας τε οὕνεκα καὶ μισθώσεως τελῶν καὶ φόρων, οὓς ὑπὸ τῶν ἐθνῶν τελουμένους ἐξεμισθοῦντο καὶ πλήθους βεβαιοτάτων ἐς ταῦτα θεραπόντων, ἐκ πολλοῦ τὴν βουλὴν ᾔτουν ἄφεσίν τινα μέρους τῶν φόρων αὐτοῖς γενέσθαι. καὶ ἀποδιέτριβεν ἡ βουλή. ὁ δὲ Καῖσαρ ἐς οὐδὲν τότε τῆς βουλῆς δεόμενος, ἀλλὰ μόνῳ τῷ δήμῳ χρώμενος, τὰ τρίτα τῶν μισθώσεων αὐτοῖς παρῆκεν.

Dio Cass. XXXVIII, 7, 4. Τὸ μὲν οὖν πλῆθος ἐκ τούτων ὁ Καῖσαρ ἀνηρτήσατο, τοὺς δ' ἱππέας τὸ τριτημόριόν σφισι τῶν τελῶν ἃ ἐμεμίσθωντο ἀφείς· πᾶσαί τε γὰρ αἱ τελωνίαι δι' αὐτῶν ἐγίγνοντο, καὶ πολλάκις τῆς βουλῆς δεηθέντες, ὅπως ἐκδικίας τινὸς τύχωσιν, οὐχ εὗροντο.

Cic. p. Planc. 35. Nam quod primus (Plancius) scivit legem de publicanis tum, cum vir amplissimus consul id illi ordini per populum dedit, quod per senatum, si licuisset, dedisset, si in eo crimen est, quia suffragium tulit, quis non tulit publicanus? Schol. Bob. ad h. l. p. 259. 261. Val. Max. II, 10, 7. Cic. ad Att. II, 16, 2. (Drum. III, 210. Momms. R. St. II, 456.)

LEX IULIA REPETUNDARUM a. u. c. DCLXXXXV (59).

Dig. Tit. 48, 11. De lege Iulia Repetundarum.

1. *MARCIANUS libro quarto decimo institutionum. Lex Iulia
repetundarum pertinet ad eas pecunias, quas quis in magistratu potestate curatione legatione vel quo alio officio munere
ministeriove publico cepit, vel cum ex cohorte cuius eorum
1 est. Excipit lex, a quibus licet accipere: a sobrinis propioreve
gradu cognatis suis ⟨uxorisve⟩, uxore.*

2. *SCAEVOLA libro quarto regularum. Datur ex hac lege et in heredes actio intra annum dumtaxat a morte eius qui arguebatur (Cf. Mod. Dig. 48, 2, 20).*

3. *MACER libro primo publicorum. Lege Iulia repetundarum tenetur,* qui, cum aliquam potestatem haberet, pecuniam ob iudicandum vel non iudicandum decernendumve acceperit:

4. *VENULEIUS SATURNINUS libro tertio publicorum iudiciorum.* vel quo magis aut minus quid ex officio suo faceret.

5. *MACER libro primo publicorum. In comites quoque iudicum ex hac lege iudicium datur.*

6. *VENULEIUS SATURNINUS libro tertio publicorum iudiciorum. Eadem lege tenentur* qui ob denuntiandum vel non
1 denuntiandum testimonium pecuniam acceperint. *Hac lege
damnatus testimonium publice dicere aut iudex esse postu-
2 lareve prohibetur. Lege Iulia repetundarum cavetur,* ne quis
ob militem legendum mittendumve aes accipiat, neve quis
ob sententiam in senatu consiliove publico dicendam pecuniam accipiat, vel ob accusandum vel non accusandum:
utque urbani magistratus *ab omni sorde se abstineant* neve
plus doni muneris in anno accipiant, quam quod sit HS $\bar{C}$
(aureorum centum Dig.).

7. *MACER libro primo iudiciorum publicorum. Lex Iulia de repetundis praecipit,* ne quis ob iudicem arbitrumve dandum mutandum iubendumve ut iudicet: neve ob non dandum non mutandum non iubendum ut iudicet: neve ob hominem in vincula publica coiciendum vinciendum vincirive iubendum exve vinculis dimittendum: neve quis ob hominem condemnandum absolvendumve: neve ob litem aestimandam iudiciumve capitis pecuniaeve faciendum vel non faciendum
1 aliquid acceperit. *Apparet autem, quod lex ab exceptis qui-
dem in infinitum capere permittit, ab his autem, qui hoc
capite enumerantur, a nullo neque ullam quantitatem capere
2 permittit. Illud quoque cavetur,* ne in acceptum feratur
opus publicum faciendum, frumentum publice dandum praebendum adpraehendendum, sarta tecta tuenda, antequam
perfecta probata praestita lege erunt.

8. *PAULUS libro quinquagensimo quarto ad edictum. Quod*

contra legem repetundarum proconsuli vel praetori donatum
1 *est, non poterit usu capi. Eadem lex venditiones locationes eius rei causa pluris minorisve factas irritas facit impeditque usucapionem, priusquam in potestatem eius, a quo profecta res sit, heredisve eius veniat.*

9. *PAPINIANUS libro quinto decimo responsorum. Qui munus publice mandatum accepta pecunia rumperunt, crimine repetundarum postulantur.*

Cic. p. Rab. Post. 8. Est enim haec causa „quo ea pecunia pervenerit" *quasi quaedam appendicula causae iudicatae atque damnatae. Sunt lites aestimatae A. Gabinio, nec praedes dati nec ex bonis populo universa pecunia exacta est. Iubet lex Iulia persequi ab iis, ad quos ea pecunia, quam is ceperit, qui damnatus sit, pervenerit. Si est hoc novum in lege Iulia, sicuti multa sunt severius scripta, quam in antiquis legibus et sanctius, inducatur sane etiam consuetudo huius generis iudiciorum nova; sin hoc totidem verbis translatum caput est, quot fuit non modo in Cornelia, sed etiam ante in lege Servilia, per deos immortales quid agimus. Cf. ad Fam. VIII, 8, 2.*

Cic. ad Fam. II, 17, 2. De rationibus referendis non erat incommodum te nullas referre, quam tibi scribis a Bibulo fieri potestatem; sed id vix mihi videris per legem Iuliam facere posse.

Cic. ad Fam. V, 20, 2. Quod fecissem ad urbem, si consuetudo pristina maneret, id, quoniam lege Iulia relinquere rationes in provincia necesse erat easdemque totidem verbis referre ad aerarium, feci in provincia.

Cic. ad Attic. VI, 7, 2. Ego Laodiceae quaestorem Mescinium exspectare iussi, ut confectas rationes lege Iulia apud duas civitates possem relinquere.

Cic. in Pison. 50. Mitto exire de provincia, educere exercitum, bellum sua sponte gerere, in regnum iniussu populi Romani aut senatus accedere, quae cum plurimae leges veteres, tum lex Cornelia maiestatis, Iulia de pecuniis repetundis planissime vetat.

Cic. in Pison. 37. Obtinuisti provinciam consularem finibus iis, quos lex cupiditatis tuae, non quos lex generi tui pepigerat. Nam lege Caesaris iustissima atque optima populi liberi plane et vere erant liberi etc.

Cic. in Pison. 90. Mitto aurum coronarium, quod te diutissime torsit, cum modo velles modo nolles. Lex enim generi tui et decerni et te accipere vetabat nisi decreto triumpho . . . Mitto diplomata tota in provincia passim data, mitto numerum navium summamque praedae, mitto rationem exacti imperatique frumenti, mitto ereptam libertatem populis ac singulis, qui erant affecti praemiis nominatim, quorum nihil est, quod non sit lege Iulia ne fieri liceat sanctum diligenter.

Scaev. Dig. 50, 5, 3. Senatores autem hanc vacationem habere non possunt, quod nec habere illis navem ex lege Iulia repetundarum licet.

Ulp. Dig. 1, 16, 10, 1. Legatum suum ne ante se de provincia dimittat, et lege Iulia repetundarum et rescripto divi Hadriani . . . admonetur.

Cic. ad Att. XV, 11, 4. Habent liberae legationes definitum tempus lege Iulia nec facile addi potest.

Cic. ad Attic. V, 10, 2. Adhuc sumptus nec in me aut publice aut privatim nec in quemquam comitum; nihil accipitur lege Iulia, nihil ab hospite.

Cic. ad Attic. V, 16, 3. Scito non modo nos foenum aut quod de lege Iulia dari solet non accipere, sed ne ligna quidem etc.

Cic. ad Attic. V, 21, 5. Cave putes quidquam homines magis umquam esse miratos quam nullum teruncium me obtinente provinciam sumptus factum esse nec in rempublicam nec in quemquam meorum, praeterquam in L. Tullium legatum. Is, ceteroqui abstinens, sed Iulia lege in transitu, semel tamen in diem, non, ut alii solebant, omnibus vicis, — praeter eum semel nemo — accepit; ita facit, ut mihi excipiendus sit, cum teruncium nego sumptus factum: praeter eum accepit nemo.

Cic. p. Flacc. 13. Lege hac recenti ac nova certus est inquisitori comitum numerus positus.

Val. Max. VIII, 1, 10. Cum accusator diceret, lege sibi centum atque XX hominibus denuntiare testimonium licere.

Cael. ap. Cic. ad Fam. VIII, 8, 3. Legis unum et centesimum caput legit, in quo ita erat: Quod eorum iudicum maior pars iudicarit, id ius ratumque esto.

Paul. Sent. V, 28 = Dig. 48, 19, 38, 10. [Ad legem Iuliam repetundarum]. Iudices pedanei si pecunia corrupti dicantur, plerumque a praeside aut curia submoventur aut in exilium mittuntur aut ad tempus relegantur.

Marcian. Dig. 1, 9, 2. Cassius Longinus non putat ei permittendum, qui propter turpitudinem senatu motus nec restitutus est, iudicare vel testimonium dicere, quia lex Iulia repetundarum hoc fieri vetat.

Cic. p. Rab. Post. 12. Datur tibi tabella iudici. Qua lege? Iulia de pecuniis repetundis.

Cic. in Vat. 29. Quae cum ita sint, quaero ex te, sisne ex pauperrimo dives factus illo ipso anno, quo lex lata est de pecuniis repetundis acerrima, ut omnes intellegere possent, a te non modo nostra acta, quos tyrannos vocas, sed etiam amicissimi tui legem esse contemptam.

Schol. Bob. ad h. l. p. 321 Or. Eo, inquit, anno ditatus est, quo lex de pecuniis repetundis lata est ab ipso scilicet Caesare.

Cic. p. Sest. 135. Etiamne eius, quem sua lege et suo beneficio ornatum, munitum armatum solet gloriari, C. Caesaris, legem de pecuniis repetundis non putat esse legem? Et aiunt alios esse, qui acta Caesaris rescindant, cum haec optuma lex et ab illo socero eius et ab hoc adsecula neglegatur!

Cic. de prov. consul. 7. Emisti grandi pecunia, ut tibi de pecuniis creditis ius in liberos populos contra senatus consulta et contra legem generi tui dicere liceret.

LEX DE ACTIS POMPEI CONFIRMANDIS a. u. c. DCLXXXXV (59).

Dio Cass. XXXVIII, 7, 5. Τὰ πραχθέντα ὑπὸ τοῦ Πομπηίου πάντα μήτε τοῦ Λουκούλλου μήτ' ἄλλου τινὸς ἀντιστάντος ἐβεβαίωσεν.

App. Bell. Civ. II, 13. Νόμους δ' ἐσέφερεν ἐκθεραπεύων τὸ πλῆθος ἑτέρους καὶ τὰ Πομπηίῳ πεπραγμένα ἅπαντα ἐκύρου.

Vell. II, 44, 2.

LEX DE SOCIETATE CUM PTOLEMAEO AULETE REGE FACIENDA a. u. c. DCLXXXXV (59).

Caes. B. C. III, 107. Superiore consulatu cum patre Ptolomaeo et lege et senatusconsulto societas erat facta.

Cic. p. Rab. Post. 6; ad Att. II, 16, 2.

Suet. Caes. 54. Societates ac regna pretio dedit, ut qui uni Ptolemaeo prope sex milia talentorum suo Pompeique nomine abstulerit.

Dio Cass. XXXIX, 12, 1.

LEX DE CIVITATE GALLIS TRANSPADANIS DANDA. a. u. c. DCCV (49).

Dio Cass. XLI, 36, 3. Τοῖς Γαλάταις τοῖς ἐντὸς τῶν Ἄλπεων ὑπὲρ τὸν Ἠριδανὸν οἰκοῦσι τὴν πολιτείαν ἅτε καὶ ἄρξας αὐτῶν ἀπέδωκε.

LEX DE CIVITATE GADITANIS DANDA a. u. c. DCCV (49).

Dio Cass. XLI, 24, 1. Γαδειρεῦσι πολιτείαν ἅπασιν ἔδωκεν, ἣν καὶ ὁ δῆμός σφισιν ὕστερον ἐπεκύρωσε.

Liv. Epit. CX. Gaditanis civitatem dedit.

LEX DE PECUNIIS MUTUIS a. u. c. DCCV (49).

Caes. B. C. III, 1.

Suet. Caes. 42. De pecuniis mutuis, disiecta novarum tabularum exspectatione, quae crebro movebatur, decrevit tandem, ut debitores creditoribus satis facerent per aestimationem possessionum, quanti quasque ante civile bellum comparassent, deducto summae aeris alieni, si quid usurae nomine numeratum aut perscriptum fuisset; qua condicione quarta pars fere crediti deperibat.

Plut. Caes. 37. Σεισαχθείᾳ τινὶ τόκων ἐκούφιζε τοὺς χρεωφειλέτας.

Appian. Bell. Civ. II, 48. Αἰτοῦσι δ' αὐτοῖς καὶ χρεῶν ἀποκοπὰς διά τε πολέμους καὶ στάσεις καὶ τὴν ἐκ τῶνδε τοῖς πιπρασκομένοις ἐποῦσαν εὐωνίαν τὰς μὲν ἀποκοπὰς οὐκ ἔδωκε, τιμητὰς δὲ τῶν ὠνίων ἀπέφηνεν ὧν ἔδει τοὺς χρήστας τοῖς δανείσασιν ἀντὶ τῶν χρημάτων διδόναι.

Dio Cass. XLI, 37, 3. Τά τε ἐνέχυρα πρὸς τὴν ἀξίαν ἐναποτιμηθῆναι ἐκέλευσε καὶ δικαστὰς αὐτῆς τοῖς ἀμφισβητοῦσί τι ἀποκληροῦσθαι προσέταξεν. *Cf. XLII, 22. 51. Cic. de off. II, 84.*

LEX FAENEBRIS a. u. c. DCCVII (47).

Tac. Ann. VI, 16. Interea magna vis accusatorum in eos irrupit, qui pecunias faenore auctitabant adversum legem dictatoris Caesaris, qua de modo credendi possidendique intra Italiam cavetur.

Dio Cass. XLI, 38. Ἐπειδή τε συχνοὶ πολλὰ χρήματα ἔχειν καὶ πάντα αὐτὰ ἀποκρύπτειν ἐλέγοντο, ἀπηγόρευσε μηδένα πλεῖον πεντακισχιλίων καὶ μυρίων δραχμῶν ἐν ἀργυρίῳ ἢ καὶ χρυσίῳ κεκτῆσθαι, οὐχ ὡς καὶ αὐτὸς τὸν νόμον τοῦτον τιθείς, ἀλλ' ὡς καὶ πρότερόν ποτε ἐσενεχθέντα ἀνανεούμενος. *Cf. LVIII, 21.*

LEX DE MERCEDIBUS HABITATIONUM ANNUIS a. u. c. DCCVII (47).

Suet. Caes. 38. Annuam habitationem Romae usque ad bina milia nummum, in Italia non ultra quingenos sestertios remisit.

Dio Cass. XLII, 51. Τὸ ἐνοίκιον, ὅσον ἐς πεντακοσίους δραχμὰς ἦν, ἐνιαυτοῦ ἑνὸς ἀφείς.

LEX DE DECEM PRAETORIBUS CREANDIS a. u. c. DCCVII (47).

Dio Cass. XLII, 51. στρατηγοὺς δέκα ἐς τὸ ἐπιὸν ἔτος ἀπέδειξε.

LEX DE SACERDOTIIS a. u. c. DCCVII (47).

Cic. ad Brut. I, 5, 3. Ciceronem nostrum in vestrum collegium cooptari volo. Existimo omnino absentium rationem sacerdotum comitiis posse haberi; nam etiam factum est antea: Gaius enim Marius, cum in Cappadocia esset, lege Domitia factus est augur, nec, quo minus id postea liceret, ulla lex sanxit; est etiam in lege Iulia, quae lex est de sacerdotiis proxima, his verbis: qui petet cuiusve ratio habebitur; *aperte indicat posse rationem haberi etiam non praesentis.*

Dio Cass. XLII, 51, 3. Ἵνα γὰρ πλείονας αὐτῶν ἀμείψηται, στρατηγούς τε δέκα ἐς τὸ ἐπιὸν ἔτος ἀπέδειξε καὶ ἱερέας ὑπὲρ τὸ νενομισμένον· τοῖς τε γὰρ ποντίφιξι καὶ τοῖς οἰωνισταῖς, ὧν καὶ αὐτὸς ἦν, τοῖς τε πεντεκαίδεκα καλουμένοις ἕνα ἑκάστοις προσένειμε καίπερ αὐτὸς βουληθεὶς πάσας τὰς ἱερωσύνας λαβεῖν, ὥσπερ ἐψήφιστο.

Nic. Dam. vit. Aug. 4.

LEX DE PROVINCIIS a. u. c. DCCVIII (46).

Dio Cass. XLIII, 25, 3. Ὅτι τε αὐτὸς πολλοῖς τῶν Γαλατῶν ἐφεξῆς ἔτεσιν ἄρξας ἔς τε τὴν ἐπιθυμίαν ἀπ' αὐτοῦ τῆς δυναστείας μᾶλλον προήχθη καὶ ἐς τὴν παρασκευὴν τῆς ἰσχύος ἐπηυξήθη, κατέκλεισε νόμῳ τοὺς μὲν ἐστρατηγηκότας ἐπ' ἐνιαυτόν, τοὺς δὲ ὑπατευκότας ἐπὶ δύο ἔτη κατὰ τὸ ἑξῆς ἄρχειν καὶ μηδενὶ τὸ παράπαν ἐπὶ πλεῖον ἡγεμονίαν τινὰ ἔχειν ἐξεῖναι.

Cic. Phil. I, 19. Quae lex melior, utilior optima etiam re publica saepius flagitata, quam ne praetoriae provinciae plus quam annum neve plus quam biennium consulares optinerentur? cf. III, 38. V, 7.

Cic. Phil. VIII, 28. 'Ipse autem ut quinquennium', inquit, 'optineam'. At istud vetat lex Caesaris, et tu acta Caesaris defendis.

LEX (MILITARIS?) a. u. c. DCCVIII (46).

Suet. Caes. 42. Sanxit, ne quis civis maior annis viginti minorve quadraginta, qui sacramento non teneretur, plus triennio continuo Italia abesset, neu qui senatoris filius nisi contubernalis aut comes magistratus peregre proficisceretur.

LEX PECUARIA a. u. c. DCCVIII (46).

Suet. Caes. 42. Sanxit . . . ne ii, qui pecuariam facerent, minus tertia parte puberum ingenuorum inter pastores haberent.

LEX IUDICIARIA a. u. c. DCCVIII (46).

Dio Cass. XLIII, 25. Τά τε γὰρ δικαστήρια τοῖς τε βουλευταῖς καὶ τοῖς ἱππεῦσι μόνοις ἐπέτρεψεν, ὅπως τὸ καθαρώτατον ὅτι μάλιστα ἀεὶ δικάζοι· πρότερον γὰρ καὶ ἐκ τοῦ ὁμίλου τινὲς συνδιεγίγνωσκον αὐτοῖς.

Suet. Caes. 41. Iudicia ad duo genera iudicum redegit, equestris ordinis ac senatorii, tribunos aerarios, quod erat tertium, sustulit.

Cic. Phil. I, 19. Quid? lege quae promulgata est de tertia decuria, nonne omnes iudiciariae leges Caesaris dissolvuntur?

Ascon. in Cic. Scaur. p. 18 ed. Kiessl. Defenderunt Scaurum sex patroni, cum ad id tempus raro quisquam pluribus quam quattuor uteretur: at post bella civilia ante legem Iuliam ad duodenos patronos est perventum.

LEX SUMPTUARIA a. u. c. DCCVIII (46).

Suet. Caes. 43. Lecticarum usum, item conchyliatae vestis et margaritarum, nisi certis personis perque certos dies, ademit. Legem praecipue sumptuariam exercuit, dispositis circa macellum custodibus; qui obsonia contra vetitum retinerent deportarentque ad se, submissis nonnumquam lictoribus atque militibus, qui si qua custodes fefellissent, iam apposita e triclinio auferrent.

Dio Cass. XLIII, 25, 2. Καὶ τὰ ἀναλώματα τῶν τι ἐχόντων ἐπὶ πλεῖστον ὑπ' ἀσωτίας ἐξηγμένα οὐκ ἐν νόμῳ μόνον ἐμετρίασεν, ἀλλὰ καὶ τῷ ἔργῳ ἰσχυρῶς ἐν φυλακῇ ἐποιήσατο.

Cic. ad Attic. XIII, 7, 1. Sestius apud me fuit et Theopompus pridie: venisse a Caesare narrabat litteras; hoc scribere, sibi certum esse Romae manere, causamque eam ascribere, quae erat in epistola nostra, ne se absente leges suae neglegerentur, sicut esset neglecta sumptuaria. cf. XII, 13, 2. 35. 36, 1. XIII, 6, 1. ad fam. VII, 26, 2. IX, 15, 5. 26, 4. (Lange, Antiquit. Roman. III, 450.)

LEX DE COLLEGIIS a. u. c. DCCVIII (46).

Suet. Caes. 42. Cuncta collegia, praeter antiquitus constituta, distraxit.

Ascon. ad Cicer. Cornel. p. 67 ed. Kiessl. Frequenter tum etiam coetus factiosorum hominum sine publica auctoritate malo publico fiebant: propter quod postea collegia et S. C. et pluribus legibus sunt sublata praeter pauca atque certa quae utilitas civitatis desiderasset, qualia sunt fabrorum lictorumque.

Ioseph. Antiqu. Iud. XIV, 10, 8 (215 Niese). Γάιος Καῖσαρ, ὁ ἡμέτερος στρατηγὸς [καὶ] ὕπατος, ἐν τῷ διατάγματι κωλύων θιάσους συνάγεσθαι κατὰ πόλιν, μόνους τούτους οὐκ ἐκώλυσεν, οὔτε χρήματα συνεισφέρειν οὔτε σύνδειπνα ποιεῖν.

LEX DE PORTORIIS a. u. c. DCCVIII (46.)

Suet. Caes. 43. Peregrinarum mercium portoria instituit.

LEGES DE VI ET DE MAIESTATE a. u. c. DCCVIII (46).

Cic. Phil. I, 23. Quid, quod obrogatur legibus Caesaris, quae iubent ei, qui de vi itemque ei, qui maiestatis damnatus sit, aqua et igni interdici?

Suet. Caes. 42. Poenas facinorum auxit et cum locupletes eo facilius scelere se obligarent, quod integris patrimoniis exulabant, parricidas, ut Cicero scribit, bonis omnibus, reliquos dimidia parte multavit.

Dio Cass. XLIV, 49, 3. Ἀλλὰ σὺ μέν, ὅπως μηδ' ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν τις φονεύηται, πολλὰ ἐνομοθέτησας.

Cf. Dig. 48, 4. 6. 7. Paul. Sent. V, 26. 29. Macer Dig. 48, 1, 1. Iustin. Instit. IV, 18, 3. Theophil. ad h. l. p. 491 ed. Ferrini.

LEX MUNICIPALIS a. u. c. DCCIX (45).

Corp. Inscr. Lat. I p. 119 n. 206.

Quem h(ac) l(ege) ad co(n)s(ulem) profiterei oportebit sei is, quom eum profiterei oportebit, Romae non erit, tum quei eius | negotia curabit, is e*a*dem omnia, quae eum, quoius negotia curabit, sei Romae esset, h(ac) l(ege) profiterei | oporte*r*et, item isdemque diebus ad co(n)s(ulem) profitemino. ~ |

Quem h(ac) l(ege) ad co(n)s(ulem) profiterei oportebit, sei is pup(illus) seive ea pu(pilla) erit, tum quei eius pup(illi) pu(pillae)ve tutor erit, item eadem|que omnia in iisdem diebus ad co(n)s(ulem) profitemino, ita utei e*t* quae quibusque di*e*bus eum eamve, sei pup(illus) pu(pilla)ve non es*s*et, h(ac) l(ege) profiterei oporteret. ~ |

Sei co(n)s(ul), a*d* que*m* h(ac) l(ege) professiones fierei oportebit, Romae non erit, tum is, quem profiterei oportebit, quod eum profiterei | oportebit, ad pr(aetorem) urb(anum) aut, sei is Romae non erit, ad eum pr(aetorem), quei inter peregrinos ius deicet, profitemino, ita ute*i* | eum ad co(n)s(ulem), sei tum Romae esset, h(ac) l(ege) profiterei oporteret. ~ |

Sei ex eis co(n)s(ulibus) et pr(aetoribus), ad quos h(ac) l(ege) professiones fierei oportebit, nemo eorum Romae erit, tum is, quem profiterei oportebit, | quod eum profiterei oportebit, ad tr(ibunum) pl(ebei) profitemino, ita utei eum ad co(n)s(ulem) pr(aetorem) ur(banum) eumque quei inter peregri|nos ius deicet, sei tum Romae esset, h(ac) l(ege) profiterei oporteret. ~ |

Quod quemque[m] h(ac) l(ege) profiterei oportebit, is, apud quem ea professio fiet, eius que*i* profitebitur nomen, et ea quae professus erit, et quo die professus sit, in tabulas publicas referunda curato, eademque omnia quae uteique in tabu-

las | rettulerit, *i*ta in tabulam in album referunda *curato*, idque aput *f*orum, et quom frumentum populo dabitur, ibei ubei frumentum populo dabitur cottidie maiorem partem diei propositum habeto, u(nde) d(e) p(lano) r(ecte) l(egi) p(ossit). ∾ |

Queiquomque frumentum populo dabit damdumve curabit, nei qu*oi* eorum, quorum nomina h(ac) l(ege) ad co(n)s(ulem) pr(aetorem) tr(ibunum) pl(ebei) in ta|bula in albo proposita *non* erunt, frumentum dato neve dare iubeto neve sinito. Quei adversus ea eorum quoi frumentum | dederit, is in tr(itici) m(odios) I HS Iɔɔɔ populo dare damnas esto, eiusque pecuniae quei volet petitio esto. ∾ |

Quae viae in urbem Rom(am) propiusve u(rbem) R(omam) p(assus) M ubei continente habitabitur, sunt erunt, quoius ante aedificium earum quae | vi*a* er*it*, is eam viam arbitratu eius aed(ilis), quoi ea pars urbis h(ac) l(ege) obvenerit, tueatur; isque aed(ilis) curato, ubi quorum | ante aedificium erit quamque viam h(ac) l(ege) quemque tueri oportebit, ei omnes eam viam arbitratu eius tueantur, neve eo | loco a*qua* consistat, quo minus commode populus ea via utatur. ∾

Aed(iles) cur(ules) aed(iles) pl(ebei), quei nunc sunt, queiquomque post h(anc) l(egem) r(ogatam) factei createi erunt eumve mag(istratum) inierint, iei in diebus V proxumeis | quibus eo mag(istratu) designatei erunt eumve mag(istratum) inierint, inter se paranto aut sortiunto, qua in partei urbis quisque | eorum vias publicas | in urbem Roma*m*, propiusve u(rbem) Ro(mam) p(assus) M, reficiundas sternendas curet, eiusque rei procurationem | habeat. Quae pars quoique aed(ili) ita h(ac) l(ege) obvenerit, eius aed(ilis) in eis loceis quae in ea partei erunt viarum reficien darum tuemdarum procuratio esto, utei h(ac) l(ege) oportebit. ∾ |

Quae via *int*er aedem sacram et aedificium locumve publicum et inter aedificium privatum est erit, eius | viae partem dimidiam is aed(ilis), quoi ea pars urbis obvenerit, in qua parte ea aedis sacra erit seive aedificium | publicum seive locus publicus, tuemdam locato. ∾ |

Quemquomque ante suum aedificium viam publicam h(ac) l(ege) tueri oportebit, quei eorum eam viam arbitratu eius aed(ilis), | quoius oportuerit, non tuebitur, eam viam aed(ilis), quoius arbitratu eam tuerei oportuerit, tuemdam locato; | isque aed(ilis) diebus ne minus X antequam locet aput forum ante tribunale suom propositum habeto, quam | viam tuendam et quo die locaturus sit, e*t* quorum ante aedificium ea via sit; eisque, quorum ante aedificium | ea via erit, procuratoribusve eorum domum denuntietur facito, se eam viam locaturum, et quo die locaturus | sit; eamque locationem palam in foro per q(uaestorem) urb(anum) eumve quei aerario praerit facito. Quamta pecunia eam | viam locaverit, tamtae pecuniae eum

eosque, quorum ante aedificium ea via erit pro portion*e*, quamtum | quoiusque ante aedificium viae in longitudine et in latitudine erit, q(uaestor) urb(anus) queive aerario praerit in tabulas | publicas pecuniae factae referundum curato Ei qu*e*i eam viam tuemdam redemerit, tamtae pecuniae eum eos|ve adtribuito sine d(olo) m(alo). Sei is quei adtributus erit eam pecuniam diebus XXX proxum*e*is, quibus ipse aut pro|curator eius sciet adtributionem factam esse ei, *q*uoi adtributus erit, non solverit neque satis fecerit, is | quamtae pecuniae adtributus erit, tamtam pecuniam et eius dimidium ei, quoi adtributus erit, da*r*e debeto, | inque eam rem is, quo quomque de ea re aditum erit, iudicem iudiciumve ita dato, utei de pecunia credita | *iudicem* iudicium*v*e dari oport*e*r*e*t. ~ |

Quam viam h(ac) l(ege) tuemdam locari oportebit, aed(ilis), quem eam viam tuendam locare oportebit, is eam viam per | q(uaestorem) urb(anum) queive aerario praerit tuemdam locato, utei eam viam arbitratu eius, quei eam viam locandam | curaverit, tueatur. Quamtam pecuniam ita quaeque via locata erit, t(antam) p(ecuniam) q(uaestor) urb(anus) queive aerario praerit | redemptorei, quoi e lege locationis dari oportebit, heredeive eius damdam adtribuendam curato. ~ |

Quo minus aed(iles) et IIIIvir(ei) vieis in urbem purgandeis, IIvir(ei) vieis extra propiusve urbem Rom(am) passus *M* | purgandeis, queiquomque erunt, vias publicas purgandas curent eiusque rei potestatem habeant, | ita utei legibus pl(ebei)ve sc(itis) s(enatus)*ve* c(onsultis) oportet oportebit, e*ius* h(ac) l(ege) n(ihil) r(ogatur). ~ |

Quoius ante aedificium semita in loco erit, is eam semitam, eo aedificio perpetuo lapidibus perpetueis | integreis continentem, constratam recte habeto arbitratu eius aed(ilis), quoius in ea parte h(ac) l(ege) viarum | procurat*io* erit. ~ |

Quae viae in u(rbem) R(omam) sunt erunt intra ea loca, ubi continenti hab*i*tab*i*tur, ne quis in ieis vieis post k. Ianuar. | primas plostrum interdiu post solem ortum, neve ante horam X diei ducito agito, nisi quod aedium | sacrarum deorum inmortalium caussa aedificandarum operisve publice faciumdei causa adv*e*hei | portari oportebit, aut quod ex urbe exve ieis loceis earum rerum, quae publice domolienda*e* loca*tae* erunt, publi|ce exportarei oportebit, et quarum rerum caussa plostra h(ac) l(ege) certeis hominibus certeis de causeis agere | ducere licebit. ~ |

Quibus diebus virgines Vestales re*gem* sacrorum flamines plostreis in urbe sacrorum publicorum p(opuli) R(omani) caussa | vehi oportebit, quaeque plostra triumphi caussa, quo die quisque triumpha*b*it, ducei oportebit, quaeque | plostra ludorum *caussa*, quei Romae aut *propius* urbei Romae *passus M* publice feient, inve pompam ludeis circiensibus ducei agei opus |

erit: quo[ve] minus earum rerum caussa eisque diebus plostra interdiu in urbe ducantur agantur, e(ius) h(ac) l(ege) n(ihil) r(ogatur). ∼ |

Quae plostra noctu in urbem inducta erunt, quo minus ea plostra inania aut stercoris exportandei caussa | post solem ortem h(oris) X diei bubus iumenteisve iuncta in u(rbe) R(oma) et ab u(rbe) R(oma) p(assus) M esse liceat, e(ius) h(ac) l(ege) n(ihil) r(ogatur). ∼ |

Quae loca publica porticusve *p*ublicae in u(rbe) R(oma) p(ropius)ve u(rbei Romae) p(assus) M sunt erunt, quorum locorum quoiusque porticus | aedilium *e*orumve mag(istratuom), quei vieis loceisque publiceis u(rbis) R(omae) p(ropius)ve u(rbei) R(omae) p(assus) M purgandeis praerunt, legibus | procuratio est erit, nei quis in ieis loceis inve ieis porticibus quid inaedificatum inmolitomve habeto, | neve ea loca porticumve quam possideto, neve eorum quod saeptum clausumve habeto quo minus eis loceis porticibusque populus utatur pateantve, nisi quibus uteique leg(ibus) pl(ebei)ve s(citis) s(enatus)ve c(onsultis) concessum permissumve e(st). ∼ |

Quibus loceis ex lege locationis, quam censor aliusve quis mag(istratus) publiceis vectigalibus ultrove tributeis | fruendeis tuendeisve dix*i*t dixerit, eis, quei ea fruenda tuendave conducta habebunt, ut utei fruei liceat | *a*ut utei ea ab eis custodiantur, cautum est, ei quo minus ieis loceis utantur fruantur ita, utei quo*i*que eorum | *ex lege loca*tionis ieis *sine d(olo) m(alo)* utei fruei licebit, ex h(ac) l(ege) n(ihil) r(ogatur). ∼ |

Quos lud*os* quisque Romae p(ropius)ve u(rbei) R(omae) p(assus) M faciet, quo minus ei eorum ludorum caussa scaenam pulpitum ceteraque, quae ad eos ludos opus erunt, in loco publico ponere statuere eisque diebus, quibus eos faciet, loco publico utei | liceat, e(ius) h(ac) l(ege) n(ihil) r(ogatur). ∼ |

Quei scribae librarei magistratibus apparebunt, ei quo minus loceis publiceis, ubei is, *quoi* quisque eorum apparebunt | iuserit, apparendi caussa utantur, e(ius) h(ac) l(ege) n(ihil) r(ogatur). ∼ |

Quae loca serveis publiceis ab cens(oribus) habitandei utendei caussa adtributa sunt, ei quo minus eis loceis utantur, e(ius) h(ac) l(ege) n(ihil) r(ogatur). ∼ |

Queiquomque in municipieis coloneis praefectureis foreis conciliabuleis c(ivium) R(omanorum) IIvir(ei) IIIIvir(ei) erunt aliove | quo nomine mag(istratum) potestatemve su*f*ragio eorum, quei quoiusque municipi*i* coloniae praefecturae | for*i* conciliabuli erunt, habebunt: nei quis eorum que*m* in eo municipio coloni*a* praefectur*a* *f*oro conciliabu|lo *in* senatum decuriones conscriptosve legito neve sublegito neve co*o*ptato neve recitandos curato | nisi in demortuei damnateive locum eiusve

quei confessus erit se senatorem decurionem conscreiptumve | ibei h(ac) l(ege) esse non licere. ~ |

Quei minor annos XXX natus est erit, nei quis eorum post k. Ianuar. secundas in municipio colonia praefe|ctura IIvir(atum) IIIIvir(atum) neve quem alium mag(istratum) petito neve capito neve gerito, nisei quei eorum stipendia | equo in legione III aut pedestria in legione VI fecerit, quae stipendia in castreis inve provincia maiore*m* | partem sui quoiusque anni fecerit, aut bina semestria, quae ei pro singuleis ann*u*eis procedere oporteat *cum eo quod ei legibus pl(ebei)ve sc(iteis) procedere oportebit*, | aut ei v*a*catio rei militaris legibus pl(ebei)ve sc(itis) exve foidere erit, quocirca eum inveitum merere non | oporteat. Neve quis, que*i* praeconium dissignationem libitinamve faciet, dum eorum quid faciet, in muni|cipio colonia praefectura IIvir(atum) IIIIvir(atum) aliumve quem mag(istratum) petito neve capito neve gerito neve habeto, | neve ibei senator neve decurio neve conscriptus esto neve sententiam dicito. Quei eorum ex eis, quei s(upra) s(criptei sunt), | adversus ea fecerit, is HS Iↄↄ p(opulo) d(are) d(amnas) e(sto), eiusque pecuniae quei volet petitio esto. ~ |

Queiquomque in municipio coloni*a* praefectura post k. Qui*nc*(tiles) prim(as) comitia IIvir(eis) II*II*vir(eis) aleive quoi mag(istratui) | rogando subrogandove habebit, is ne quem, quei minor anneis *XXX* natus est erit, IIvir(um) III*I*vir(um), quei*ve* ibei | alium mag(istratum) habeat, renuntiato neve renuntiarei iubeto, nisi quei stipendia equo in legione III, aut stipendia pedestria in legione VI fecerit, quae stipendia in castreis inve provincia maiorem partem sui | quoiusque anni fecerit, aut bina semestria, qua*e* ei pro singuleis annueis procedere oporteat cum eo | quod ei legibus pl(ebeive) sc(iteis) procedere oportebit, aut ei v*a*catio rei militaris legibus pl(ebei)ve sc(iteis) exve foedere | erit, quo circa eum invitum merere non oporteat. Neve eum, quei praeconium dissignationem libitina*m*ve faciet, dum eorum quid | faciet, IIvir(um) IIIIvir(um), queive ibei mag(istratus) sit, renuntiato, neve in senatum neve in decurionum conscriptorum*ve* numer*um* legito sublegito coptato neve sententiam rogato neve dicere neve | ferre iubeto sc(iens) d(olo) m(alo). Quei adversus ea fecerit, is HS Iↄↄ p(opulo) d(are) d(amnas) esto, eiusque pecuniae quei volet petitio esto. ~ |

Quae municipia coloni*a*e praefectur*a*e fora conciliabula c(ivium) R(omanorum) sunt erunt, nei quis in eorum quo municipio | colonia praefectura *foro* conciliabulo *in* senatu decurionibus conscreipteisque esto, neve quo*i* ibi in eo ordine | sente*n*tiam deicere ferre liceto, quei furtei quod i*p*se fecit fecerit condemnatus pactusve est erit; | queive iudicio fiduci*ae*, pro socio, tutelae, mandatei, iniuriarum deve d(olo) m(alo) con-

demnatus est erit; queive lege | Plaetoria ob eamve rem, quod adversus eam legem fec*i*t fecerit, condemnatus est erit; queive depugnandei | caussa auctoratus est erit fuit fuerit; queive in iure *bonam copiam abiuravit* abiuraverit, bonamve copiam iuravit iuraverit; quei*ve* sponsoribus creditoribusve sueis renuntiavit renuntiaverit se soldum solvere non posse, aut cum eis | pactus est erit se soldum solvere non posse; prove quo datum depensum est erit; quoiusve bona ex edicto | eius, qu(ei) i(ure) d(eicundo) praefuit praefuerit, — praeterquam sei quoius, quom pupillus esset reive publicae caussa abesset | neque d(olo) m(alo) fecit fecerit quo magis r(ei) p(ublicae) c(aussa) a(besset), *bona possessa proscriptave sunt erunt* — possessa proscriptave sunt erunt; queive iudicio publico Romae | condemnatus est erit, quo circa eum in Italia esse non liceat, neque in integrum resti*tu*tus est erit; queive in eo | municipio colonia praefectura foro conciliabulo, quoius erit, iudicio publico condemnatus est erit; quemve | k(alumniae) praevaricationis caussa accussasse fecisseve quod iudicatum est erit; quoive aput exercitum ingnominiae | caussa ordo ademptus est erit; quemve imperator ingnominiae caussa ab exe*r*citu decedere ius*i*t iuserit; queive ob caput c(ivis) R(omani) referundum pecuniam praemium aliudve quid cepit ceperit; queive corpor*e* quaestum | fecit fecerit; queive lanistaturam artemve ludic*r*am fecit fecerit; queive lenocinium faciet. Quei | adversus ea in municipio colonia praefectura[ve] foro conciliabulo *in senatu* decurionibus conscripteisve *f*uerit | sentemtiamve dixerit, is HS Iↄↄↄ p(opulo) d(are) d(amnas) esto, eiusque pecuniae quei volet petitio esto. |

Quoi h(ac) l(ege) in municipio colonia praefectura foro conciliabulo senatorem decurionem conscriptum esse, | inque eo ordine sentemtiam dicere ferre non licebit, nei quis, quei in eo municipio colonia praefectura | foro conciliabulo senatum decuriones conscriptos habebit, eum in senatum decuriones conscriptos | ire iubeto sc(iens) d(olo) m(alo); neve eum ibei sentemtiam rogato neive dicere neive ferre iubeto sc(iens) d(olo) m(alo); neve quis que*i* | in eo municipio colonia praefectura foro conciliabulo sufragio eorum maxumam potestatem habebit, | eorum quem ibei in senatum decuriones conscriptos ire, neve in eo numero esse n*e*ve sentemtiam ibei dicere | ferreve sinito sc(iens) d(olo) m(alo); neve quis eius rationem comitieis conciliove *habeto,* creatum*ve* renuntiato; neve quis, quei ibei mag(istratum) potestatemve habebit, eum cum senatu decurionibus conscript*eis* *lu*dos spectare neive in convivio | publico esse sin*i*to sc(iens) d(olo) m(alo). ~ |

Quibus h(ac) l(ege) in municipio colonia praefectura foro conciliabulo in senatu[m] decurionibus conscripteis esse | non licebit, n*e*i quis eorum in municipio colonia praefectura foro conciliabulo IIvir(atum) IIIIvir(atum) aliamve | quam potesta-

tem, ex quo honore in eum ordinem perveniat, petito neve capito; neve quis eorum ludeis, | cumve gladiatores ibei pugnabunt, in loco senatorio decurionum conscriptorum sed*e*to neve spectato; neve convivium publicum is inito; neive quis, *s*ei adversus ea creatum renuntiatum erit, ibei IIvir IIIIvir | esto, neve ibei m(agistratum) potestatemve habeto. Qu*ei* adversus ea fecerit, is HS IↃↃↃ p(opulo) d(are) d(amnas) esto, eiusque pecuniae quei | volet petitio esto. ∾ |

Quae municipia coloniae praefecturae c(ivium) R(omanorum) in Italia sunt erunt, quei in eis municipieis coloneis | praefectureis maximum mag(istratum) maxim*a*mve potestatem ibei habebit tum, cum censor aliusve | quis mag(istratus) Romae populi censum aget, is diebus LX proxumeis, quibus sciet Romae censum populi | agi, omnium municipium colonorum suorum queique eius praefecturae erunt, q(uei) c(ives) R(omanei) erunt, censum | ag*i*to, eorumque nomina praenomina patres aut patronos tribus cognomina et quot annos | quisque eorum habet, et rationem pecuniae ex formula census, quae Romae ab eo, qui tum censum | populi acturus erit, proposita erit, a*b* ieis iurateis accipito; eaque omnia in tabulas publicas sui | municipi referunda curato; eosque libros per legatos, quos maior pars decurionum conscriptorum | ad eam rem legarei mittei censuerint tum, cum ea[s] res consuleretur, ad eos, quei Romae c*e*nsum agent, | mittito; curatoque, utei, quom amplius dies LX reliquei erunt ante quam diem ei, queiquomque Romae | censum age*nt*, finem populi c*en*sendi faciant, eos adea*nt* librosque eius | municipi coloniae praefecturae | edant; isque censor, seive quis alius mag(istratus) censum populi aget, diebus V proxumeis, quibus legatei eius | municipi coloniae praefecturae adierint, eos libros census, quei ab ieis legateis dabuntur, accipito | s(ine) d(olo) m(alo), exque ieis libreis, quae ibei scripta erunt in tabulas publicas referunda curato, easque tabulas | eodem loco, ubei ceterae tabulae publicae erunt, in quibus census populi perscriptus erit, condenda*s* curato. ∾ |

Qui pluribus in municipieis coloneis praefectureis domicilium habebit et is Romae census erit, quo magis | in municipio colonia praefectura h(ac) l(ege) censeatur, e(ius) h(ac) l(ege) n(ihil) r(ogatur). ∾ |

Quei lege pl(ebei)ve sc(ito) permissus est *f*uit, utei leges in municipio fundano municipibusve eius municipi daret, | sei qui*d* is post h(anc) l(egem) r(ogatam) in eo anno proxumo, quo h(anc) l(egem) populus iuserit, ad eas leges *addiderit commutaverit conrexerit,* municip[i]eis fundanos | item teneto, utei oporteret, sei ea*e* res ab eo tum, quom primum leges eis municipibus lege pl(ebei)ve sc(ito) dedit, | ad eas leges additae commutatae conrectae essent; neve quis intercedito neve quid

facito, quo minus | ea rata sint, quove minus municipeis fundanos teneant eisque optemperetur. |

Cic. ad Fam. VI, 18, 1. Simulatque accepi a Seleuco tuo litteras, statim quaesivi e Balbo per codicillos, quid esset in lege. Rescripsit eos, qui facerent praeconium, vetari esse in decurionibus, qui fecissent, non vetari. Cf. l. 104, p. 183.

Corp. Inscr. Lat. V, 2864. M. Iunius Sabinus IIIIvir aediliciae potestat(is) e lege Iulia municipali.

Paul. ad municipal. lib. singul. Fragm. Vat. 237. 243. Ulp. Dig. 50, 9, 3. Cod. Iust. 7, 9, 1.

LEX DE MAGISTRATIBUS a. u. c. DCCIX (45).

Dio Cass. XLIII, 47, 2. Ἀριθμὸν δὲ οἱ μὲν ἄλλοι, ὅσοιπερ καὶ πρότερον, στρατηγοὶ δὲ τεσσαρεσκαίδεκα ταμίαι τε τεσσαράκοντα ἀπεδείχθησαν.

LEX DE MAGISTRATIBUS a. u. c. DCCX (44).

Dio Cass. XLIII, 49, 1. Στρατηγοὶ ἑκκαίδεκα ἦρξαν, καὶ τοῦτο καὶ ἐπὶ πολλὰ ἔτη. — *51, 3.* ᾑρεῖτο τῷ μὲν λόγῳ τοὺς ἡμίσεις ὁ Καῖσαρ ἐν νόμῳ τινὶ τοῦτο ποιησάμενος, ἔργῳ δὲ πάντας. καὶ ἐς μὲν τὸ πρῶτον ἔτος ταμίαι τεσσαράκοντα προεχειρίσθησαν, ὥσπερ καὶ πρότερον, καὶ ἀγορανόμοι τότε πρῶτον δύο μὲν καὶ ἐξ εὐπατριδῶν, τέσσαρες δὲ ἐκ τοῦ πλήθους ὧν οἱ δύο τὴν ἀπὸ Δήμητρος ἐπίκλησιν φέρουσιν, ὅπερ που καὶ ἐς τόδε ἐξ ἐκείνου καταδειχθὲν ἐμμεμένηκε. στρατηγοὶ δὲ ἀπεδείχθησαν μὲν ἑκκαίδεκα.

Suet. Caes. 41. Praetorum aedilium quaestorum, minorum etiam magistratuum numerum ampliavit.

Pomp. Dig. 1, 2, 2, 32. Deinde Gaius Iulius Caesar duos praetores et duos aediles qui frumento praeessent et ⟨dicerentur⟩ a Cerere cereales constituit.

Lab. ap. Gell. XVI, 7, 12.

Duas uxores? hercle hoc plus negoti est, inquit cocio;
Sex aediles viderat.

LEX COLONIAE GENETIVAE IULIAE sive URSONENSIS a. DCCX (44).

Corp. Inscr. Lat. II Suppl. 5439, p. 852 sqq.

Desunt tabulae circa quattuor et primae quae hodie est columnae duae.

I *LXI.* . . . . *Cui quis ita man*um inicere iussus erit, iudi-
8 cati iure ma|nus iniectio esto itque ei s(ine) f(raude) s(ua) facere liceto. Vin|dex arbitratu IIviri quive i(ure) d(icundo) p(raerit) locuples | esto. Ni vindicem dabit iudicatumve faci|et,

secum ducito. Iure civili vinctum habeto. | Si quis in eo vim tab. I faciet, ast eius vincitur, du|pli damnas esto colonisq(ue) eius colon(iae) HS ccIɔɔ ccIɔɔ d(are) d(amnas) esto, eiusque pecuniae *q*ui vo|let petitio, IIvir(o) qui*v*e i(uri) d(icundo) p(raerit) exactio iudicati|oque esto. |

LXII. IIviri quicumque erunt, ii*s* IIviri*s* in eos singulos | lictores binos, accensos sing(ulos), scribas bi|nos, viatores binos, librarium, praeconem, | haruspicem, tibicinem habere ius potestas|que esto. Quique in ea colonia aedil(es) erunt, | iis aedil(ibus) in eos aedil(es) sing(ulos) scribas sing(ulos), publi|cos cum cincto limo IIII, praeconem, haruspi|cem, tibicinem habere ius potestas|q(ue) esto. Ex eo | numero, qui eius coloniae coloni erunt, habe|to. Iisque IIvir(is) aedilibusque, dum eum mag(istratum) habe|bunt, togas praetextas, funalia cere*a* ha|bere ius potestasq(ue) esto. Quos quisque eo|rum ita scribas lictores accensos viatorem | tibicinem haruspicem praeconem habebit, iis | omnibus eo anno, quo anno quisque eorum| apparebit, militiae vacatio esto, neve quis e|um eo anno, quo mag(istratibus) apparebit, invitum | militem facito neve fieri iubeto neve eum | cogito neve ius iurandum adigito neve a|digi iubeto neve sacramento rogato neve | rogari iubeto, nisi tumultus Italici Gallici|ve causa. Eisque merces in eos singul(os), qui IIvi|ris apparebunt, tanta esto:

in scribas sing(ulos) | HS cIɔ CC, in accensos sing(ulos) HS DCC,
in lictores | sing(ulos) HS DC, in viatores sing(ulos) HS CCCC,
in libra|rios sing(ulos) HS CCC, in haruspices sing(ulos) HS D,
prae|coni HS CCC,

qui aedil(ibus) appareb(unt):

in scribas | sing(ulos) HS DCCC, in haruspices sing(ulos) HS C,
in ti|bicines sing(ulos) HS CCC, in praecones sing(ulos) HS CCC.

Iis s(ine) f(raude) s(ua) kapere liceto. | col. 4

LXIII. IIviri, qui primi ad pr. k. Ianuar. mag(istratum) habebunt, appari|tores totidem habento, *quot* sing(ulis) apparitores ex h(ac) l(ege) ha|bere licet[o]. Iisque apparitorib(us) merces tanta esto, | quantam esse oporteret, si partem IIII anni a*ppar*|uissent, ut pro portione, quam diu apparuiss*e*nt, mer|cedem pro eo kaperent, itque iis s(ine) f(raude) s(ua) c(apere) l(iceto). |

LXIIII. IIvir(i) quicumque post colon(iam) deductam erunt, ii in die|bus X proxumis, quibus eum mag(istratum) gerere coeperint, at | decuriones referunto, cum non minus duae partes | aderint, quos et quot dies festos esse et quae sacra | fieri publice placeat et quos ea sacra facere place|at. Quot ex eis rebus decurionum maior pars, qui | tum aderunt, decreverint statuerint, it ius ratum|que esto, eaque sacra eique dies festi in ea colon(ia) | sunto. |

tab. I LXV. Quae pecunia poenae nomine ob vectigalia, quae | colon(iae) G(enetivae) Iul(iae) erunt, in publicum redacta erit, eam | pecuniam ne quis erogare neve cui dare neve attri|buere potestatem habeto, nisi at ea sacra, quae in | colon(ia) aliove quo loco colonorum nomine fia*nt*, | neve quis aliter eam pecuniam s(ine) f(raude) s(ua) kapito, n*e*ve quis de ea pecunia ad decuriones referundi neve quis | de ea pecunia sententiam dicendi ius potestat(em)que habeto. Eamque pecuniam ad ea sacra, quae | in ea colon(ia) aliove quo loco colonor*um* nomine | fient, IIviri s(ine) f(raude) s(ua) dato attributo itque ei facere | ius potestasq(ue) esto. Eique cui ea *p*ecunia dabi|tur s(ine) f(raude) s(ua) kapere liceto. |

LXVI· Quos pontifices quosque augures C. Caesar, quive | iussu eius colon(iam) deduxerit, fecerit ex colon(ia) Ge|net(iva), ei pontifices eique augures c(oloniae) G(enetivae) I(uliae) sunto, eiq(ue) | pon*tifi*ces auguresque in pontificum augu|rum conlegio in ea colon(ia) sunto, ita uti qui | optima lege optumo iure in quaque colon(ia) | pontif(ices) augures sunt erunt. Iisque pontificibus | auguribusque, qui in quoque eorum collegio | erunt, col. 5 liberisque eorum militiae munerisq|ue publici vacatio sacro sanctius esto, uti pon|tifici Romano est erit, *ae*r*a*que militaria ei omni|a merita sunto. De auspiciis quaeque ad eas res per|tinebunt augurum iurisdictio iudicatio esto. Eis|que pontificib(us) auguribusque ludis, quot publice ma|gistratus facient, et cum ei pontific(es) augures sa|cra publica c(oloniae) G(enetivae) I(uliae) facient, togas praetextas haben|di ius potestasq(ue) esto eisque pontificib(us) augurib(us)|q(ue) ludos gladiatoresq(ue) inter decuriones specta|re ius potestasq(ue) esto.

LXVII. Quicumque pontif(ices) quique augures c(oloniae) G(enetivae) I(uliae) post h(anc) l(egem) da|tam in conlegium pontific(um) augurumq(ue) in demort|ui damnative loco h(ac) l(ege) lectus cooptatusve erit, | is pontif(ex) augurq(ue) in c(olonia) Iul(ia) in conlegium pontifex | augurq(ue) esto, ita uti qui optuma lege in quaque | colon(ia) pontif(ices) auguresq(ue) sunt erunt. Neve quis | quem in conlegium pontificum kapito suble|gito cooptato nisi tunc cum minus tribus pon|tificib(us) ex iis, qui c(oloniae) G(enetivae) sunt, erunt. Neve quis quem | in conlegium augurum sublegito cooptato nisi tum cum minus tribus auguribus ex eis, qui | colon(iae) G(enetivae) I(uliae) sunt, erunt. |

LXVIII. IIviri praef(ectus)ve comitia pontific(um) augurumq(ue), quos h(ac) l(ege) | *f*acere oportebit, ita habeto prod*ic*ito, ita uti | IIvir(um) creare facere sufficere h(ac) l(ege) o(portebit). |

LXIX. IIviri qui post colon(iam) deductam primi erunt, ii in su|o mag(istratu) et quicumq(ue) IIvir(i) in colon(ia) Iu-

l(ia) erunt, ii in | diebus LX proxumis, quibus eum mag(istra- tab. I tum) gerere coe|perint, ad decuriones referunto, cum non minus | XX aderunt, uti redemptori redemptoribusque, | qui ea redempta habebunt, quae ad sacra resq(ue) | divinas opus erunt, pecunia ex lege locationis | adtribuatur solvaturq(ue). Neve quisquam rem ali|am at decuriones referunto neve quot decuri|onum decret(um) faciunto, antequam eis redemp|toribus pecunia ex lege locationis attribuatur | solvaturve d(ecurionum) d(ecreto), dum ne minus XX atsint, cum | e(a) r(es) consulatur. Quot ita decreverint, ei duumvir*i* | *r*edemptori redem- tab. II ptoribus attribuendum | *s*olvendumque cur*an*to, dum ne ex ea col. 1 pecunia | solvant adtribuant, quam pecuniam ex h(ac) l(ege) | *ad e*a sacra, quae in colon(ia) aliove quo loco pu|blice fiant, dari adtribui oportebit. |

LXX. *II*viri quicu*m*que erunt ei praeter eos, qui primi | post h(anc) l(egem) *fa*cti erunt, ei in suo mag(istratu) munus lu|dosve scaenicos Iovi Iunoni Minervae deis | deabusq(ue) quadriduom m(aiore) p(arte) diei, quot eius fie|ri *pote*rit, arbitratu decurionum faciun|to inque eis ludis eoque munere unusquis|que eorum de sua pecunia ne minus HS ∞ ∞ | consumito et ex pecunia publica in sing(ulos) | $\overline{\text{II}}$vir(os) d(um) t(axat) HS ∞ ∞ sumere consumere liceto, it|que eis s(ine) f(raude) s(ua) facere liceto, dum ne quis ex ea | pecun(ia) sumat neve adtributionem faciat, | quam pecuniam h(ac) l(ege) ad ea sacra quae in co|lon(ia) aliove quo loco public[a]e fient, dari | adtribui oportebit.

LXXI. Aediles quicumq(ue) erunt in suo mag(istratu) munus lu|dos scaenicos Iovi Iunoni Minervae tri|duom maiore parte diei, quot eius fieri pote|rit, et unum diem in circo aut in foro Veneri | faciunto, inque eis ludis eoque munere unus|quisque eorum de sua pecunia ne minus HS ∞ ∞ | consumito deve publico in sing(ulos) aedil(es) HS ∞ | sumere liceto, eamq(ue) pecuniam $\overline{\text{II}}$vir*i* praef(ectusve) | dandam adtribuendam curanto itque iis | s(ine) f(raude) s(ua) c(apere) liceto. |

LXXII. Quotcumque pecuniae stipis nomine in aedis | sacras datum inlatum erit, quot eius pecuni|ae eis sacri[i]s superfuerit, quae sacra, uti h(ac) l(ege) d(ata) | oportebit, ei deo deaeve, cuius ea aedes erit, fac|ta *fuerint*, it ne quis facito neve curato neve interce|dito, quo minus in ea aede consumatur, ad | quam aedem ea pecunia stipis nomine da|ta conlata erit, neve quis eam pecuniam alio | consumito neve quis facito, quo magis in | alia re consumatur. col. 2

LXXIII. Ne quis intra fines oppidi colon(iae)ve, qua aratro | circumductum erit, hominem mortuom | inferto neve ibi humato neve urito neve homi|nis mortui monimentum aedificato. Si quis | adversus ea fecerit, is c(olonis) c(oloniae) G(e-

tab. II netivae) Iul(iae) HS ↀ d(are) d(amnas) esto, | eiusque pecuniae *q*ui volet petitio persecu|tio exactioq(ue) esto. Itque quot inaedificatum | erit IIvir aedil(is)ve dimoliendum curanto. Si | adversus ea mortuus inlatus positusve erit, | expianto ubi oportebit.

LXXIV. Ne quis ustrinam novam, ubi homo mortuus | combustus non erit, prop[r]ius oppidum pas|sus D facito. Qui adversus ea fecerit, HS ↀ c(olonis) | c(oloniae) G(enetivae) Iul(iae) d(are) d(amnas) esto, eiusque pecuniae *q*ui volet peti|tio persecutioq(ue) ex h(ac) l(ege) esto. |

LXXV. Ne quis in oppido colon(ia) Iul(ia) aedificium detegito | neve demolito neve disturbato, nisi si praedes | IIvir(um) arbitratu dederit se re*d*aedificaturum, aut | nisi decuriones decreverint, dum ne minus L ad|sint cum e(a) r(es) consulatur. Si quis adversus ea fece*rit*, | q(uanti) e(a) r(es) e(rit), t(antam) p(ecuniam) c(olonis) c(oloniae) G(enetivae) Iul(iae) d(are) d(amnas) e(sto), eiusque pecuniae qui volet pe|titio persecutioq(ue) ex h(ac) l(ege) esto. |

LXXVI. Figlinas teglarias maioris tegularum CCC tegu|lariumq(ue) in oppido colon(ia) Iul(ia) ne quis habeto. Qui | habuerit, it[a] aedificium isque locus publicus | colon(iae) Iul(iae) esto, eiusq(ue) aedificii . . . . quicumque in c(olonia) | G(enetiva) Iul(ia) i(uri) d(icundo) p(raerit), s(ine) d(olo) m(alo) eam pecuniam in publicum redigito. |

LXXVII. Si quis vias fossas cloacas IIvir aedil(is)ve publice | facere inmittere commutare aedificare mu|nire intra eos fines, qui colon(iae) Iul(iae) erunt, volet, | quot eius sine iniuria privatorum fiet, it *e*is face|re liceto. |

LXXIIX. Quae viae publicae itinerave publica sunt [fu]erunt | intra eos fines, qui colon(iae) dati erunt, quicumq(ue) | limites quaeque viae quaeque itinera per eos a|gros sunt erunt fueruntve, eae viae eique limites | eaque itinera publica sunto.

col. 3 LXXIX. Qui fluvi rivi fontes lacus aquae stagna paludes | sunt in agro, qui colon(is) h*u*iusc(e) colon(iae) divisus | erit, ad eos rivos fontes lacus aquas[que] sta|gna paludes itus actus aquae haustus iis item esto, qui eum agrum habebunt possidebunt, uti | iis fuit, qui eum agrum habuerunt possederunt. | Itemque iis, qui eum agrum habent possident ha|bebunt possidebunt, itineris aquarum lex ius|que esto. |

LXXX. Quot cuique negotii publice in colon(ia) de decuri(onum) sen|tentia datum erit, is cui negotium datum erit e|ius rei rationem decurionib(us) reddito referto|que in dieb(us) CL proxumis, *quibus* it negotium confecerit | quibusve it negotium gerere desierit, quot eius | fieri poterit s(ine) d(olo) m(alo). |

LXXXI. Quicumque IIvir(i) aed(iles)ve colon(iae) Iul(iae) erunt, ii scribis | suis, qui pecuniam publicam colonorumque |

rationes scripturus erit, antequam tabulas | publicas scribet tab. II tractetve, in contione palam | luci nundinis in forum ius iurandum adigi|to per Iovem deosque Penates 'sese pecuniam 'pu|blicam eius colon(iae) concustoditurum rationes'que veras 'habiturum esse, u(ti) q(uod) r(ecte) f(actum) e(sse) v(olet) s(ine) 'd(olo) m(alo), ne|que se fraudem per litteras facturum esse 'sc(ientem) d(olo) m(alo).' Uti quisque scriba ita iuraverit, in tabulas | publicas referatur facito. Qui ita non iurave|rit, is tabulas publicas ne scribito neve aes | apparitorium mercedemque ob e(am) rem kapito. | Qui ius iurandum non adegerit, ei HS Iↄↄ mul ta[e] esto eiusq(ue) pecuniae *q*ui volet petitio per| secutioq(ue) ex h(ac) l(ege) esto.

LXXXII. Qui agri quaeque silvae quaeq(ue) aedificia c(olonis) c(oloniae) G(enetivae) I(uliae), | quibus publice utantur, data adtributa e|runt, ne quis eos agros neve eas silvas ven|dito neve locato longius quam in quinquen|nium, neve ad decuriones referto neve decu|rionum consultum facito, quo ei agri eaeve | silvae veneant aliterve locentur. Neve si ve|nierint, itcirco minus c(oloniae) G(enetivae) Iul(iae) sunto. Quique iis | rebus fruc*t*us erit, quot se emisse dicat, is in iuga sing(ula) inque annos sing(ulos) HS C c(olonis) c(oloniae) G(enetivae) I(uliae) d(are) d(amnas) | *esto, eiusque pecuniae qui volet petitio persecutioque ex hac lege esto.*

(Desunt tabulae hodie secundae columnae duae).

XCI. Si quis ex hac lege decurio augur pontifex coloniae tab. III *Genetivae Iuliae factus creatusve* erit, tum quicumque decurio col. 1 augur pontifex huiusce | col(oniae) domicilium in ea col(onia) oppido propiusve it oppidum p(assus) ∞ | non habebit annis V proxumis, unde pignus eius quot satis | sit capi possit, is in ea col(onia) augur pontif(ex) decurio ne es|to, qui*q*ue IIviri in ea col(onia) erunt, eius nomen de decurio|nibus sacerdotibusque de tabulis publicis eximendum | curanto, u(ti) q(uod) r(ecte) f(actum) e(sse) v(olet), idq(ue) eos IIvir(os) s(ine) f(raude) s(ua) f(acere) l(iceto).

XCII. IIviri quicumque in ea colon(ia) mag(istratum) habebunt, ei de legatio|nibus publice mittendis ad decuriones referunto, cum | m(aior) p(ars) decurion(um) eius colon(iae) aderit, quotque de his rebus | maior pars eorum qui tum aderunt constituerit, it ius ratumque esto. Quamque legationem ex h(ac) l(ege) exve | d(ecurionum) d(ecreto), quot ex h(ac) l(ege) factum erit, obire oportuerit | neque obierit qui lectus erit, is pro se vicarium ex eo | ordine, uti hac lege de(curionum)ve *decreto* d(ari) o(portebit), dato. Ni ita dederit, in | res sing(ulas), quotiens ita non fecerit, HS ccIↄↄ colon(is) hu|ius*ce* coloniae d(are) d(amnas) e(sto), eiusque pecuniae *q*ui volet petitio | persecutioque esto. |

tab. III XCIII. Quicumque IIvir post colon(iam) deductam factus creatusve | erit quive praef(ectus) [qui] ab IIvir(o) e lege huius coloniae relic|tus erit, is de loco publico neve pro loco publico neve | ab redemptor*e* mancipe praed(e)ve donum munus mercedem | aliutve quid kapito neve accipito neve facito, quo | quid ex ea re at se suorumve quem perveniat. Qui at|versus ea fecerit, is HS ccIↃↃ ccIↃↃ c(olonis) c(oloniae) G(enetivae) Iul(iae) d(are) d(amnas) e(sto), eius|que pecuniae *qui* vo*l*et petitio persecutioque esto. |

XCIV. Ne quis in hac colon(ia) ius dicito neve cuius in ea colon(ia) iurisdictio esto nisi IIvir(i) aut quem IIvir[i] praef(ectum) | reliquerit aut aedil(is), uti h(ac) l(ege) o(portebit). Neve quis pro eo | imper(io) potestat(e)ve facito, quo quis in ea colonia | ius dicat, nisi quem ex h(ac) l(ege) dicere oporte*bit*. |

XCV. Qui reciperatores dati erunt, si eo die quo iussi erunt | non iudicabunt, IIvir prae*f*(ectus)ve ubi e(a) r(es) a(gitur) eos rec(iperatores) | eumque cuius res a(gitur) adesse iu-
col. 2 beto diemque cer|tum dicito, quo die atsint, usque ateo, dum e(a) r(es) | iudicata erit, facitoque uti e(a) r(es) in diebus XX | proxumis, quibus d(e) e(a) r(e) rec(iperatores) dati iussive e|runt iudicare, iudic(etur), u(ti) q(uod) r(ecte) f(actum) e(sse) v(olet). Testibusque | in eam rem publice dum taxat h(ominibus) XX, qui colon(i) | incolaeve erunt, quibus [h]is qui rem quaere|*t* volet, denuntietur facito. Quibusq(ue) ita tes|timonium *d*enuntiatum erit quique in tes|timonio dicendo nominati erunt, curato, | uti at it iudicium atsint. Testimoniumq(ue), | si quis quit earum rer(um), quae res tum age*n*|tur, sciet aut audierit, iuratus dicat faci|to, uti q(uod) r(ecte) f(actum) e(sse) v(olet), dum ne omnino amplius | h(omines) XX in iudicia singula testimonium dice|re cogantur. Neve quem invitum testimo|nium dicere cogito, *qui* ei, *cuia* r(es) tum age|tur, gener socer, vitricus privignus, patron(us) | lib(ertus) consobrinus *sit* propiusve eum ea cogna|tione atfinitate[m]ve contingat. Si IIvir | praef(ectus)ve, qui e*x* re colon(iae) petet, non ade|rit *cum de ea re iudicium fieri oportebit, eo absente de eo cui is negotium facesset reciperatores sortiuntor reiciuntor res iudicator: si non aderit* ob eam rem, quot ei morbus sonticus, | vadimonium, iudicium, sacrificium, funus | familiare feriaeve de*n*icales erunt, quo | minus adesse possit sive is propter magistra|tus potestatemve p(opuli) R(omani) minus atesse poterit: | quo magis eo absente de eo cui [i]is negotium | facesset recip(eratores) sortiantur reiciantur res iu|dicetur, ex h(ac) l(ege) n(ihil) r(ogatur). Si privatus petet et is, cum | de ea re iudicium fieri oportebit, non aderit | neque arbitratu IIvir(i) praef(ecti)ve ubi e(a) r(es) a(getur) excu|sabitur e*i* harum quam causam esse,

quo minus | atesse possit, morbum sonticum, vadimonium, | iu- tab. III dicium, sacrificium, funus familiare, feria*s* | de*n*icales eumve propter mag(istratus) potestatemve | p(opuli) R(omani) atesse non poss*e*: post ei earum re*rum*, quarum | h(ac) l(ege) quaestio erit, actio ne esto. Deq(ue) e(a) r(e) siremps | lex resque esto, col. 3 qu*as*i si neque iudices re*i*ecti neq(ue) recip(eratores) | in eam rem dati essent.

XCVI. Si quis decurio eius colon(iae) ab IIvir(o) praef(ecto)ve postulabit, | u*t*i ad decuriones referatur de pecunia publica de|que multis poenisque deque locis agris aedifici*i*s | publicis quo facto qu*a*eri iudicarive oporteat: tum | IIvir[i] qui[q]ue iuri dicundo praerit d(e) e(a) r(e) primo | quoque die decuriones consulito decurionum|que consultum facito fiat, cum non minus m(aior) p(ars) | decurionum atsit, cum ea re*s* consuletur. Uti m(aior) p(ars) | decurionum, qui tum aderint, censuer(int), ita ius | ratumque esto. |

XCVII. Ne quis IIvir neve quis pro potestate in ea colon(ia) | facito neve ad decur(iones) referto neve d(ecurionum) d(ecretum) facito | fiat, quo quis colon(is) colon(iae) patron(us) sit atoptetur|ve praeter eum, *cui* c(olonis) a(grorum) d(andorum) a(tsignandorum) i(us) ex lege Iulia est, eumque qui eam colon(iam) deduxerit, liberos posteros*q*ue | eorum, nisi de m(aioris) p(artis) decurion(um) *qui tum ad*erunt per tabellam | sententia[m], cum non minus L aderunt, cum e(a) r(es) | consuletur. Qui atversus ea *f*ecerit, HS IↃↃ colon(is) | eius colon(iae) d(are) d(amnas) esto, eiusque pecuniae colon(orum) eius | colon(iae) *q*ui volet petitio esto. |

XCVIII. Quamcumque munitionem decuriones huius|ce coloniae decreverint, si m(aior) p(ars) decurionum | atfuerit, cum e(a) r(es) consuletur, eam munitionem | fieri liceto, dum ne amplius in annos sing(ulos) in|que homines singulos puberes operas quinas et | in iumenta plaustraria iuga sing(ula) operas ter|nas decernant. Eique munitioni aed(iles) qui tum | erunt ex d(ecurionum) d(ecreto) praesunto. Uti decurion(es) censu|erint, ita muniendum curanto, dum ne in|vito eius opera exigatur, qui minor annor(um) XIV | aut maior annor(um) LX natus erit. Qui in ea colon(ia) | intrave eius colon(iae) finis domicilium praedi|umve habebit neque eius colon(iae) colon(us) erit, is eidem munitioni uti colon(us) pare[n]to. |

XCIX. Quae aquae publicae in oppido colon(ia) Gen(etiva) | adducentur, IIvir, qui tum erunt, ad decuriones | cum col. 4 duae partes aderunt, referto, per quos agros | aquam ducere liceat. Qua pars maior decurion(um), qui tum aderunt, duci decreverint, dum ne | per it aedificium, quot non eius rei causa factum | sit, aqua ducatur, per eos agros aquam ducere | i(us) p(otestas)que esto, neve quis facito, quo minus ita | aqua ducatur. |

tab. III C. Si quis colon(us) aquam in privatum caducam du|cere volet isque at IIvir(um) adierit postulabit|*q*ue, uti ad decurion(es) referat, tum is IIvir, a quo | ita postulatum erit, ad decuriones, cum non mi|nus XXXX aderunt, referto. Si decuriones m(aior) p(ars), qui | tum atfuerint, aquam caducam in privatum duci | censuerint, ita ea aqua utatur, quot sine priva|ti[m] iniuria fiat, i(us) potest(as)que e(sto). |

CI. Quicumque comitia ma*g*istrat*ib*us creandis subrogan|dis habebit, is ne qu*em* eis comiti*is* pro tribu acci|pito neve renuntiato neve renuntiari iubeto, | qui *in* e*a*rum qua[e] causa erit, *e* qua[e] *e*um h(ac) l(ege) in colon(ia) | decurionem nominari creari inve decurionibus | esse non oporteat non liceat. |

CII. IIvir qui h(ac) l(ege) quaeret iud(icium) exercebit, quod iudicium | uti uno die fiat h(ac) l(ege) praesti*tut*um non est, ne quis | eorum ante h(oram) *I* neve post horam XI diei quaerito | neve iudicium exerceto. Isque IIvir in singul(os) | accusatores, qui eorum delator erit, ei h(oras) IV, qui | subscriptor erit, h(oras) II accusandi potest(atem) facito. Si | quis accusator de suo tempore alteri concesserit, | quot eius cuique concessum erit, eo amplius cui | concessum erit dicendi potest(atem) facito. Qui de suo | tempore alteri concesserit, quot eius cuique conces|serit, eo minus ei dicendi potest(atem) facito. Quot horas | omnino omnib(us) accusatorib(us) in sing(ulas) actiones di|cendi potest(atem) fieri oporteb(it), totidem horas et alte|rum tantum reo quive pro eo dicet in sing(ulas) col. actiones | dicendi potest(atem) facito.

CIII. Quicumque in col(onia) Genet(iva) IIvir praef(ectus)ve i(uri) d(icundo) praerit, *eum* colon(os) | incolasque contributos*que* quocumque tempore colon(iae) fin(ium) | *tu*endorum causa armatos educere decurion(es) cen(suerint), | quot m(aior) p(ars) qui tum aderunt decreverint, id e(i) s(ine) f(raude) s(ua) f(acere) l(iceto). *Ei*|que IIvir(o) aut *q*uem IIvir armatis praefecerit idem ius eademque anim[a]adversio esto, uti tr(ibuno) mi*l*(itum) p(opuli) R(omani) in | exercitu p(opuli) R(omani) est, itque e(i) s(ine) f(raude) s(ua) f(acere) l(iceto) i(us) p(otestas)que e(sto), dum it, quot | m(aior) p(ars) decurionum decreverit, qui tum aderunt, fiat. |

CIV. Qui limites decumaniqu*e* intra fines c(oloniae) G(enetivae) deducti fac*ti*|que erunt, quaecumq(ue) fossae limitales in eo agro erunt, qui iussu C. Caesaris dict(atoris) imp(eratoris) et lege Antonia senat(us)que | c(onsultis) pl(ebi)que sc(itis) ager datus atsignatus erit, ne quis limites | decumanosque opsaeptos neve quit immolitum neve | quit ibi opsaeptum habeto, neve eos arato, neve eis fossas | opturato neve opsaepito, quo minus suo itinere aqua | ire fluere possit. Si quis atversus ea quit fecerit, is in | res sing(ulas), quotienscumq(ue) fecerit,

HS ∞ c(olonis) c(oloniae) G(enetivae) I(uliae) d(are) d(amnas) tab. III esto | eiusq(ue) pecun(iae) *qui* volet petitio p(ersecutio)q(ue) esto |

CV. Si quis quem decurion(um) indignum loci aut ordinis de|curionatus esse dicet, praeterquam quot libertinus | erit, et ab IIvir(o) postulabitur, uti de ea re iudici|um reddatur, IIvir, quo de ea re in ius aditum erit, | ius dicito iudiciaque reddito. Isque decurio | qui iudicio condemnatus erit, postea decurio n*e* esto neve in decurionibus sententiam dici|to neve IIvir(atum) neve aedilitatem petito neve | quis IIvir comitiis suffragio eius rationem | habeto neve IIvir(um) neve aedilem renunti|ato neve renuntiari sinito. |

CVI. Quicumque c(olonus) c(oloniae) G(enetivae) erit, quae iussu C. Caesaris dict(atoris) ded(ucta) est, ne que*m* in ea col(onia) coetum conventum coniu*rationem* . . . .

(Deest tabula continens c. CVI finis, CVII — CXXII tota, CXXIII princ.)

CXXIII. IIvir ad quem de ea re in ius aditum erit, ubi iudicibus, apud quos ea res agetur, maiori parti eorum planum factum non erit eum de quo iudicium datum est decurionis loco indignum esse, eum qui accusabitur ab his iudicibus eo iudicio tab. IV absolvi | iubeto. Qui ita absolutus erit, quod iudicium *pr*ae- col. 1 vari|ca*tio*n(is) causa *fac*tum non sit, is eo iudicio h(ac) l(ege) absolutus esto. |

CXXIV. Si quis decurio c(oloniae) G(enetivae) decurionem c(oloniae) G(enetivae) h(ac) l(ege) de indignitate ac|cusabit eum*que* quem accusabit eo iudicio h(ac) l(ege) condemna|rit, is qui quem eo iudicio ex h(ac) l(ege) condemnarit, si volet | in eius locum qui condemnatus erit sententiam dice|re, ex h(ac) l(ege) liceto itque eum s(ine) f(raude) s(ua) iure lege recteq(ue) fa|cere liceto, eiusque is locus in decurionibus sen|tentiae dicendae rogandae h(ac) l(ege) esto. |

CXXV. Quicumque locus ludis decurionibus datus *at*signatus | relictusve erit, ex quo loco decuriones ludos spectare | o(portebit), ne quis in *e*o loco, nisi qui tum decurio c(oloniae) G(enetivae) erit, qui|ve tum magist*r*atus imperium potestatemve colono*r*(*um*) | suffragio geret iussuque C. Caesaris dict(atoris) co(n)s(ulis) prove | co(n)s(ule) habebit, quive pro quo imperio potestateve tum | in col(onia) Gen(etiva) erit, quibusque loco*s* iu decurionum loco | ex d(ecreto) d(ecurionum) col(oniae) Ge-n(etivae) d(ari) o(portebit), quod decurione*s* de*c*r(everint), cum non minus | dimidia pars decurionum adfuerit cum e(a) r(es) consulta erit, | ne quis praeter eos, qui s(upra) s(cripti) s(unt), qui locus decurionibus da|tus atsignatus relictusve erit, in eo loco sedeto neve | quis alium in ea loca sessum ducito neve sessum *d*uci iubeto s(ciens) d(olo) m(alo). Si quis adversus[ve] ea sederit sc(iens) d(olo) m(alo) *sive* | quis atversus ea sessum

tab. IV duxerit ducive iusserit sc(iens) d(olo) m(alo), | is in res singulas), quotienscumque quit d(e) e(a) r(e) atv*er*sus ea | fecerit, HS Iↄↄ c(olonis) c(oloniae) G(enetivae) I(uliae) d(are) d(amnas) esto | eiusque pecuni*ae* *q*ui eorum | volet rec(iperatorio) iudicio aput IIvir(um) praef(ectum)ve actio petitio persecutio ex *hac lege* [i(us) potest(as)que] e(sto). |

CXXVI. IIvir, aed(ilis), praef(ectus) quicumque c(oloniae) G(enetivae) I(uliae) ludos scaenicos faciet, si|ve quis alius c(oloniae) G(enetivae) I(uliae) ludos scaenicos faciet, colonos Genetivos|vos incolasque hospites*que* atventoresque ita sessum du|cito, ita locum dato distribuito atsignato, uti d(e) e(a) r(e) de | eo loco dando atsignando decuriones, cum non min(us) | L decuriones, cum e(a) r(es) c(onsuletur), in decurionibus adfuerint, | decreverint statuerint s(ine) d(olo) m(alo). Quod ita ab decurionib(us) | de loco dando atsignando statu*tum* decretum erit, | it h(ac) l(ege) i(us) *r*(*atum*)q(ue) esto. Neve is qui ludos faciet aliter aliove | modo sessum ducito neve duci iubeto neve locum dato | ne*ve* dari iubeto neve locum attribuito neve attribui | iubeto neve locum atsignato neve atsignari iubeto ne|ve quit facito, quo[d] aliter aliove modo, adque uti | locus datus atsignatus attributusve erit, sedeant, ne|ve facito, quo quis alieno loco sedeat, sc(iens) d(olo) m(alo). Qui atver|sus ea fecerit, is in res singulas | quotiens*cum*que quit | atversus ea fecerit, HS Iↄↄ c(olonis) c(oloniae) G(enetivae) I(uliae) d(are) d(amnas) e(sto), eius*que* pecuniae, *q*ui volet, rec(iperatorio) iudicio a*p*ut IIvir(um) praef(ectum)ve actio pe|titio persecutioque h(ac) l(ege) [ius potestasque] esto. |

CXXVII. Quicumque ludi scaenici c(oloniae) G(enetivae) col. 2 I(uliae) fient, ne quis in or|chestra[m] ludorum spectandor(um) causa praeter mag(istratum) | prove mag(istratu) p(opuli) R(omani), quive i(uri) d(icundo) p(raerit) *et* si quis senator p(opuli) R(omani) est erit | fuerit, et si quis senatoris f(ilius) p(opuli) R(omani) est erit fuerit, et si | quis praef(ectus) fabrum eius mag(istratus) prove magistrat*u* | qui provinc(iarum) Hispaniar(um) ulteriorem [Baeticae pra|erit] optinebit, erit, et quos ex h(ac) l(ege) decurion(um) loco | [decurionem] sedere oportet, oportebit, praeter eos | qui s(upra) s(cripti) s(unt) ne quis in orchestra[m] ludorum spectan|dorum causasedeto, neve [quisque mag(istratus) prove mag(istratu) | p(opuli) R(omani) q(ui) i(uri) d(icundo) p(raerit)] ducito, neve quem quis sessum ducito, | neve in eo loco sedere sinito, uti q(uod) r(ecte) f(actum) e(sse) *volet* s(ine) d(olo) m(alo).

CXXVIII. II(vir) [aed(ilis)] pra*ef*(ectus) c(oloniae) G(enetivae) I(uliae) quicumque erit, is suo quoque anno mag(istratu) | imperioq(ue) facito curato, quod eius fieri poterit, | u(ti) *q*(*uod*) r(ecte) f(actum) e(sse) v(olet) s(ine) d(olo) m(alo), mag(istri) ad fana templa delubra, que*m* | ad modum decuriones cen-

suerin*t*, suo qu*o*que anno fiant, e*i*qu*e* d(ecurionum) d(ecreto) tab. IV suo quoque anno | ludos circenses, sacrificia pulvinariaque | facienda curent, que*m* *a*d modum quitquit de iis | rebus, mag(istris) creandis, *lu*dis circensibus facien|dis, sacrificiis procu*r*andis, pulvinaribus fa|ciendis decuriones statuerint decreverint | ea omnia ita fiant. Deque iis omnibus rebus | quae s(upra) s(criptae) s(unt) quotcumque decuriones statuerint | decreverint, it ius ratumque esto, eiq(ue omnes | at quos ea res pertinebit, quot quemque eorum | ex h(ac) l(ege) facere oportebit, faciunto s(ine) d(olo) m(alo). Si quis | atversus ea *f*ecerit quotiens*cum*que quit atversus ea fecerit, HS ccIↃↃ c(olonis) c(oloniae) G(enetivae) I(uliae) d(are) d(amnas) e(sto), eiusque pecun(iae) | *q*ui eorum volet rec(iperatorio) iudic(io) aput IIvir(um) | praef(ectum)*ve* actio petitio persecutioq(ue) e(x) h(ac) l(ege) | [ius pot(estas)] esto. |

CXXIX. IIvir(i) aediles praef(ectus) c(oloniae) G(enetivae) I(uliae) quicumqu*e* erunt decurionesq(ue) c(oloniae) G(enetivae) I(uliae) qui|cumq*u*e erunt, ei omnes d(ecurionum) d(ecretis) diligenter parento optemperanto s(ine) d(olo) m(alo) fa|ciuntoque uti quot *que*mq(ue) eor(um) decurionum d(ecreto) agere facere o(portebit) ea om|nia agant *f*aciant, u(ti) q(uot) r(ecte) f(actum) e(sse) v(olet) s(ine) d(olo) m(alo). Si quis ita non fecerit sive quit atver|su*s* ea fecerit sc(iens) d(olo) m(alo), is in res sing(ulas) HS ccIↃↃ *colonis* c(oloniae) G(enetivae) I(uliae) d(are) d(amnas) e(sto), eiusque pecuniae *q*ui | eor(um) volet rec(iperatorio) iudic(io) aput IIvir(um) praef(ectum)ve actio petitio persecutioque ex h(ac) l(ege) | [ius potestasque] e(sto). |

CXXX. Ne quis IIvir [aed(ilis)] praef(ectus) c(oloniae) G(enetivae) I(uliae) quicunque erit ad decurion(es) c(oloniae) G(enetivae) referto neve decurion(es) | consulito neve d(ecretum) d(ecurionum) facito neve d(e) e(a) r(e) in tabulas p(ublicas) referto neve referri iubeto | neve quis decur(io) d(e) e(a) r(e), q(ua) d(e) r(e) a(getur), in decurionib(us) sententiam dicito neve d(ecretum) d(ecurionum) scri|bito, neve in tabulas pu*b*licas referto, neve referundum curato, quo quis | senator senatorisve f(ilius) p(opuli) R(omani) c(oloniae) G(enetivae) patronus atoptetur sumatur fiat nisi de tri|um partium d(ecurionum) d(ecreto) senten*tia* per tabellam fac[i]to et nisi de eo homine, de quo | tum referetur consuletu*r*, *decretum* d(ecurionum) fiat, qui, cum e(a) r(es) a(getur), in Italia[m] sine imper*io* privatus | erit. Si quis adversus ea ad *de*curion(es) rettulerit d(ecurionum)ve d(ecretum) fecerit faciendumv*e* curaverit inve tabulas *publicas* rettulerit referrive iusserit sive quis in decurionib(us) | sententiam di*x*erit decurionumve *decretum* *scrips*erit in*ve* tabulas publicas rettulerit referendumve | curaverit, in res singulas, quo*tienscu*mque quit atversus ea fecerit, *is* HS cccIↃↃↃ c(olonis) c(oloniae) G(enetivae) I(uliae) | d(are) d(amnas) e(sto), eius-

tab. IV que pecuniae *qui eorum vole*t rec(iperatorio) iudic(io) aput IIvir(um) interregem praef(ectum) actio | petitio persecutioqu*e ex h(ac) l(ege)* [*i(us) pot*est(as)que] e(sto) | .

CXXXI. Neve quis IIvir [aed(ilis)] praef(ectus) *c(oloniae) G(enetivae) I(uliae) quicu*mque erit ad decuriones c(oloniae) col. 3 G(enetivae) referto neve d(ecuriones) con|sulito neve d(ecretum) d(ecurionum) facito neve d(e) e(a) r(e) in tabulas publicas referto neve referri iubeto | neve quis decurio d(e) e(a) r(e) in decurionib(us) sententiam dicito neve d(ecretum) d(ecurionum) scribito ne|ve in tabulas publicas referto neve referundum curato, quo quis s*e*nator | senatori*s*ve f(ilius) p(opuli) R(omani) c(oloniae) G(enetivae) I(uliae) hospes atoptetur, hospitium tessera[s]ve hospitalis cum | quo fi*at*, *n*isi de maio*r*is p(artis) decurionum sententia *decreto* per tabellam *f*ac[i]to et nisi | de eo *h*omine, de quo tum referetur consuletur, d(ecretum) d(ecurionum) *f*iet, qui, cum e(a) r(es) a(getur), in Italia[m] | sine imperio privatus erit. Si quis adversus ea ad decuriones rettulerit d(ecretum)ve | d(ecurionum) fecerit faciendumve curaverit inve tabulas publicas rettulerit re|ferrive iusserit sive quis in decurionibus sententiam dixerit d(ecretum)ve d(ecurionum) | scripserit in*ve* tabul(as) public(as) rettulerit referendumve curaverit, | *i*s in res sing(ulas), quotienscumque quit atversus ea fecerit, HS ccIↃↃ c(olonis) c(oloniae) | G(enetivae) Iuliae d(are) d(amnas) e(sto), eiusque pecuniae *q*ui eorum volet recu(peratorio) iudic(io) | aput IIvir(um) pr*a*ef(ectum)ve actio petitio persecutioque h(ac) l(ege) [ius potest(as)que] esto. |

CXXXII. Ne quis in c(olonia) G(enetiva) post h(anc) l(egem) datam petitor kandidatus | quicumque in c(olonia) G(enetiva) I(ulia) mag(istratum) petet, *m*agistratus[ve] peten|di causa in eo anno, quo quisque anno petitor | kandidatus mag(istratum) petet petiturusve erit, mag(istratus) pe|tendi convivia facito neve at cenam quem[ve] | vocato neve convivium habeto neve facito sc(iens) d(olo) m(alo), | quo qui*s* suae petitionis causa convi*v*ium habeat | ad cenamve quem[ve] vocet, praeter dum quod ip se kandidatus petitor in eo anno, *quo* mag(istratum) petat, vocar*it* dumtaxat *in* dies sing(ulos) h(ominum) VIIII convi*v*ium | habeto, si volet, s(ine) d(olo) m(alo). Neve quis petitor kandidatus | donum munus aliudve quit det largiatur peti|tionis causa sc(iens) d(olo) m(alo). Neve quis alterius petitionis | causa convivia facito neve quem ad cenam voca|to neve convivium habeto, neve quis alterius peti|tionis causa cui quit d*on*um munus aliutve qu*id* | dato donato largito sc(iens) d(olo) m(alo). Si quis atversus ea | fecerit, HS IↃↃ c(olonis) c(oloniae) G(enetivae) I(uliae) d(are) d(amnas) e(sto), eiusque pecuniae *q*ui eor(um) | volet rec(uperatorio) iudic(io) aput IIvir(um) praef(ectum)*ve* actio petitio per|sec(utio)que ex h(ac) l(ege) [i(us) potest(as)que] esto. |

CXXXIII. Qui col(oni) Gen(etivi) Iul(ienses) h(ac) l(ege) sunt erunt, eorum omnium uxo|res, quae in c(olonia) G(enetiva) I(ulia) h(ac) l(ege) sunt, eae mulieres legibus c(oloniae) G(enetivae) I(uliae) vi|rique parento iuraque ex h(ac) l(ege), quaecumque in | hac lege scripta sunt, omnium rerum ex h(ac) l(ege) haben|to s(ine) d(olo) m(alo). | tab. IV

CXXXIV. Ne quis IIvir [aedil(is)] praefectus c(oloniae) G(enetivae), quicumque erit, post | h(anc) l(egem) ad decuriones c(oloniae) G(enetivae) referto neve decuriones consu|lito neve d(ecretum) d(ecurionum) facito neve d(e) e(a) r(e) in tabulas publicas re|ferto neve referri iubeto neve quis decurio cum e(a) r(es) a(getur), in decurionibus sententiam dicito neve d(ecretum) d(ecurionum) | scribito neve in tabulas publicas referto neve *re*|ferendum curato, quo cui pecunia publica *aliudve* | quid honoris habendi causa munerisve *dandi pol*|licendi *prove* statua danda ponenda detur do|*netur* . . . .

LEX LOCATIONIS COTORIARUM CRETAE.

Alf. Var. Dig. 39, 4, 15. Caesar cum insulae Cretae cotorias locaret, legem ita dixerat: ne quis praeter redemptorem post idus Martias cotem ex insula Creta fodito neve eximito neve avellito.

Suet. Caes. 44. Ius civile ad certum modum redigere atque ex immensa diffusaque legum copia optima quaeque et necessaria in paucissimos conferre libros ⟨destinavit⟩.

Isid. Orig. V, 1, 5. Leges autem redigere in libris primus consul Pompeius instituere voluit, sed non perseveravit, obtrectatorum metu. Deinde coepit Caesar id facere, sed ante interfectus est.

DECRETA ET SENATUSCONSULTA DE IUDAEIS.
a. u. c. DCCVII (47).

Ioseph. Antiqu. Ind. XIV,10,1 (185 Niese). Καῖσαρ δ' ἐλθὼν εἰς Ῥώμην ἕτοιμος ἦν πλεῖν ἐπ' Ἀφρικῆς πολεμήσων Σκιπίωνι καὶ Κάτωνι, πέμψας δ' Ὑρκανὸς πρὸς αὐτὸν παρεκάλει βεβαιώσασθαι τὴν πρὸς αὐτὸν φιλίαν καὶ συμμαχίαν . . . . . παραθήσομαι δὲ τὰ γενόμενα ὑπό τε τῆς συγκλήτου δόγματα καὶ Ἰουλίου Καίσαρος πρός τε Ὑρκανὸν καὶ τὸ ἔθνος ἡμῶν. Cf. 8, 5 (143) infra p. 216.

Ioseph. Antiqu. Iudaic. XIV, 10, 2 (190—210 Niese).

Γάιος Ἰούλιος Καῖσαρ αὐτοκράτωρ καὶ ἀρχιερεὺς δικτάτωρ 190
τὸ δεύτερον Σιδωνίων ἄρχουσιν βουλῇ δήμῳ χαίρειν. εἰ ἔρρωσθε,
εὖ ἂν ἔχοι, κἀγὼ δὲ ἔρρωμαι σὺν τῷ στρατοπέδῳ. τῆς γενο- 191
μένης ἀναγραφῆς ἐν τῇ δέλτῳ πρὸς Ὑρκανὸν υἱὸν Ἀλεξάνδρου

ἀρχιερέα καὶ ἐθνάρχην Ἰουδαίων πέπομφα ὑμῖν τὸ ἀντίγραφον,
ἵν' ἐν τοῖς δημοσίοις ὑμῶν ἀνακέηται γράμμασιν. βούλομαι δὲ
καὶ ἑλληνιστὶ καὶ ῥωμαϊστὶ ἐν δέλτῳ χαλκῇ τοῦτο ἀνατεθῆναι.
192 ἔστιν δὴ τοῦτο· Ἰούλιος Καῖσαρ αὐτοκράτωρ καὶ ἀρχιερεὺς *δικτά-
τωρ* τὸ δεύτερον μετὰ συμβουλίου γνώμης ἐπέκρινα. ἐπεὶ Ὑρκα-
νὸς Ἀλεξάνδρου Ἰουδαῖος καὶ νῦν καὶ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν χρόνοις
ἔν τε εἰρήνῃ καὶ πολέμῳ πίστιν τε καὶ σπουδὴν περὶ τὰ ἡμέτερα
πράγματα ἐπεδείξατο, ὡς αὐτῷ πολλοὶ μεμαρτυρήκασιν αὐτο-
193 κράτορες, καὶ ἐν τῷ ἔγγιστα ἐν Ἀλεξανδρείᾳ πολέμῳ μετὰ χιλίων
πεντακοσίων στρατιωτῶν ἧκεν σύμμαχος καὶ πρὸς Μιθριδάτην
ἀποσταλεὶς ὑπ' ἐμοῦ πάντας ἀνδρείᾳ τοὺς ἐν τάξει ὑπερέβαλεν,
194 διὰ ταύτας τὰς αἰτίας Ὑρκανὸν Ἀλεξάνδρου καὶ τὰ τέκνα αὐτοῦ
ἐθνάρχας Ἰουδαίων εἶναι ἀρχιερωσύνην τε Ἰουδαίων διὰ παντὸς
ἔχειν κατὰ τὰ πάτρια ἔθη, εἶναί τε αὐτὸν καὶ τοὺς παῖδας αὐτοῦ
συμμάχους ἡμῖν ἔτι τε καὶ ἐν τοῖς κατ' ἄνδρα φίλοις ἀριθμεῖσθαι,
ὅσα τε κατὰ τοὺς ἰδίους αὐτῶν νόμους ἐστὶν ἀρχιερατικὰ φιλάν-
θρωπα, ταῦτα κελεύω κατέχειν αὐτὸν καὶ τὰ τέκνα αὐτοῦ· ἄν τε
μεταξὺ γένηταί τις ζήτησις περὶ τῆς Ἰουδαίων ἀγωγῆς, ἀρέσκει
μοι κρίσιν γίνεσθαι [παρ' αὐτοῖς]. παραχειμασίαν δὲ ἢ χρήματα
πράσσεσθαι οὐ δοκιμάζω.
196 *3.* Γαΐου Καίσαρος αὐτοκράτορος ὑπάτου δεδομένα συγκεχω-
ρημένα προσκεκριμένα ἐστὶν οὕτως ἔχοντα. ὅπως τὰ τέκνα αὐτοῦ
τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἄρχῃ, καὶ τοὺς δεδομένους τόπους καρπί-
ζωνται, καὶ ὁ ἀρχιερεὺς αὐτὸς καὶ ἐθνάρχης τῶν Ἰουδαίων προϊ-
197 στῆται τῶν ἀδικουμένων. πέμψαι δὲ πρὸς Ὑρκανὸν τὸν Ἀλεξάν-
δρου υἱὸν ἀρχιερέα τῶν Ἰουδαίων καὶ πρεσβευτὰς τοὺς περὶ
φιλίας καὶ συμμαχίας διαλεξομένους· ἀνατεθῆναι δὲ καὶ χαλκῆν
δέλτον ταῦτα περιέχουσαν ἔν τε τῷ Καπετωλίῳ καὶ Σιδῶνι καὶ
Τύρῳ καὶ ἐν Ἀσκάλωνι [καὶ] ἐν τοῖς ναοῖς ἐγκεχαραγμένην
198 γράμμασιν Ῥωμαικοῖς καὶ Ἑλληνικοῖς. ὅπως τε τὸ δόγμα τοῦτο
πᾶσι τοῖς κατὰ τὴν πόλιν ταμίαις καὶ τοῖς τούτων ἡγουμένοις †
εἴς τε τοὺς φίλους ἀνενέγκωσιν καὶ ξένια τοῖς πρεσβευταῖς παρα-
σχεῖν καὶ τὰ διατάγματα διαπέμψαι πανταχοῦ.
199 *4.* Γάιος Καῖσαρ αὐτοκράτωρ δικτάτωρ ὕπατος τιμῆς καὶ
ἀρετῆς καὶ φιλανθρωπίας ἕνεκεν συνεχώρησεν ἐπὶ συμφέροντι
καὶ τῇ συγκλήτῳ καὶ τῷ δήμῳ τῶν Ῥωμαίων Ὑρκανὸν Ἀλεξάν-
δρου υἱὸν καὶ τέκνα αὐτοῦ ἀρχιερεῖς τε καὶ ἱερεῖς Ἱεροσολύμων
καὶ τοῦ ἔθνους εἶναι ἐπὶ τοῖς δικαίοις, οἷς καὶ οἱ πρόγονοι αὐτῶν
τὴν ἀρχιερωσύνην διακατέσχον.

a. u. c. DCCX (44).

200 *5.* Γάιος Καῖσαρ ὕπατος τὸ πέμπτον ἔκρινεν τούτους ἔχειν
καὶ τειχίσαι τὴν Ἱεροσολυμιτῶν πόλιν, καὶ κατέχειν αὐτὴν Ὑρκα-
νὸν Ἀλεξάνδρου ἀρχιερέα Ἰουδαίων καὶ ἐθνάρχην ὡς ἂν αὐτὸς
201 προαιρῆται. ὅπως τε Ἰουδαίοις ἐν τῷ δευτέρῳ τῆς μισθώσεως
[ἔτει] τῆς προσόδου κόρον ὑπεξέλωνται καὶ μήτε ἐργολαβῶσί
τινες μήτε φόρους τοὺς αὐτοὺς τελῶσιν.

6. Γάιος Καῖσαρ αὐτοκράτωρ *δικτάτωρ* τὸ δεύτερον (*τέταρ-* 202
τον?) ἔστησεν κατ' ἐνιαυτὸν ὅπως τελῶσιν ὑπὲρ τῆς Ἱεροσολυμι-
τῶν πόλεως Ἰόππης ὑπεξαιρουμένης χωρὶς τοῦ ἑβδόμου ἔτους,
ὃν σαββατικὸν ἐνιαυτὸν προσαγορεύουσιν, ἐπεὶ ἐν αὐτῷ μήτε τὸν
ἀπὸ τῶν δένδρων καρπὸν λαμβάνουσιν μήτε σπείρουσιν. καὶ ἵνα 203
ἐν Σιδῶνι τῷ δευτέρῳ ἔτει τὸν φόρον ἀποδιδῶσιν τὸ τέταρτον
τῶν σπειρομένων, πρὸς τούτοις ἔτι καὶ Ὑρκανῷ καὶ τοῖς τέκνοις
αὐτοῦ τὰς δεκάτας τελῶσιν, ἃς ἐτέλουν καὶ τοῖς προγόνοις αὐτῶν.
καὶ ὅπως μηδεὶς μήτε ἄρχων μήτε ἀντάρχων μήτε στρατηγὸς 204
ἢ πρεσβευτὴς ἐν τοῖς ὅροις τῶν Ἰουδαίων ἀνιστὰς συμμαχίαν καὶ
στρατιώτας ἐξῇ τούτῳ χρήματα εἰσπράττεσθαι ἢ εἰς παραχειμα-
σίαν ἢ ἄλλῳ τινὶ ὀνόματι, ἀλλ' εἶναι πανταχόθεν ἀνεπηρεάστους.
ὅσα τε μετὰ ταῦτα ἔσχον ἢ ἐπρίαντο καὶ διακατέσχον καὶ ἐνεμή- 205
θησαν, ταῦτα πάντα αὐτοὺς ἔχειν. Ἰόππην τε πόλιν, ἣν ἀπ'
ἀρχῆς ἔσχον οἱ Ἰουδαῖοι ποιούμενοι τὴν πρὸς Ῥωμαίους φιλίαν
αὐτῶν εἶναι, καθὼς καὶ τὸ πρῶτον, ἡμῖν ἀρέσκει, φόρους τε 206
ὑπὲρ ταύτης τῆς πόλεως Ὑρκανὸν Ἀλεξάνδρου υἱὸν καὶ παῖδας
αὐτοῦ παρὰ τῶν τὴν γῆν νεμομένων χώρας λιμένος ἐξαγωγίου
κατ' ἐνιαυτὸν Σιδῶνι μοδίους δισμυρίους ἑξακοσίους ἑβδομήκοντα
πέντε ὑπεξαιρουμένου τοῦ ἑβδόμου ἔτους, ὃν σαββατικὸν *ἐνιαυ-
τὸν* καλοῦσιν, καθ' ὃν οὔτε ἀροῦσιν οὔτε τὸν ἀπὸ τῶν δένδρων
καρπὸν λαμβάνουσιν. τάς τε κώμας τὰς ἐν τῷ μεγάλῳ πεδίῳ, 207
ἃς Ὑρκανὸς καὶ οἱ πρόγονοι πρότερον αὐτοῦ διακατέσχον, ἀρέσκει
τῇ συγκλήτῳ ταῦτα Ὑρκανὸν καὶ Ἰουδαίους ἔχειν ἐπὶ τοῖς δι-
καίοις οἷς καὶ πρότερον εἶχον. μένειν δὲ καὶ τὰ ἀπ' ἀρχῆς 208
δίκαια, ὅσα πρὸς ἀλλήλους Ἰουδαίοις καὶ τοῖς ἀρχιερεῦσιν καὶ
ἱερεῦσιν ἦν τά τε φιλάνθρωπα, ὅσα τε τοῦ δήμου ψηφισαμένου
καὶ τῆς συγκλήτου ἔσχον. [ἐπὶ] τούτοις τε τοῖς δικαίοις χρῆσθαι
αὐτοῖς ἐξεῖναι ἐν †Λύδδοις. τούς τε τόπους καὶ χώραν καὶ 209
ἐποίκια, ὅσα βασιλεῦσι Συρίας καὶ Φοινίκης συμμάχοις οὖσι Ῥω-
μαίων κατὰ δωρεὰν ὑπῆρχε καρποῦσθαι, ταῦτα δοκιμάζει ἡ
σύγκλητος Ὑρκανὸν τὸν ἐθνάρχην καὶ Ἰουδαίους ἔχειν. δεδόσθαι 210
δὲ Ὑρκανῷ καὶ παισὶ τοῖς αὐτοῦ καὶ πρεσβευταῖς τοῖς ὑπ' αὐτοῦ
πεμφθεῖσιν ἔν τε πυγμῇ μονομάχων καὶ θηρίων καθεζομένοις
μετὰ τῶν συγκλητικῶν θεωρεῖν †αἰτησαμένους παρὰ δικτάτορος
ἢ παρὰ ἱππάρχου παρελθεῖν εἰς τὴν σύγκλητον εἰσάγωσιν καὶ τὰ
ἀποκρίματα αὐτοῖς ἀποδιδῶσιν ἐν ἡμέραις δέκα ταῖς ἁπάσαις, ἀφ'
ἧς ἂν τὸ δόγμα γένηται.

a. u. c. DCCX (44), 9 Febr.

7. Γάιος Καῖσαρ αὐτοκράτωρ δικτάτωρ τὸ τέταρτον ὕπατός 211
τε τὸ πέμπτον δικτάτωρ ἀποδεδειγμένος διὰ βίου λόγους ἐποιή-
σατο περὶ τῶν δικαίων τῶν Ὑρκανοῦ τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀρχιερέως
Ἰουδαίων καὶ ἐθνάρχου τοιούτους· [τῶν] πρὸ ἐμοῦ αὐτοκρατό-
ρων ἐν ταῖς ἐπαρχίαις μαρτυρησάντων Ὑρκανῷ ἀρχιερεῖ Ἰου-
δαίων καὶ Ἰουδαίοις ἐπί τε συγκλήτου καὶ δήμου Ῥωμαίων,
εὐχαριστήσαντος δὲ καὶ τοῦ δήμου καὶ τῆς συγκλήτου αὐτοῖς,

καλῶς ἔχει καὶ ἡμᾶς ἀπομνημονεύειν καὶ προνοεῖν, ὡς Ὑρκανῷ καὶ τῷ ἔθνει τῶν Ἰουδαίων καὶ τοῖς Ὑρκανοῦ παισὶν ὑπὸ συγκλήτου καὶ δήμου Ῥωμαίων ἀξία τῆς πρὸς ἡμᾶς εὐνοίας αὐτῶν καὶ ὧν εὐεργέτησαν ἡμᾶς χάρις ἀνταποδοθῇ.

10 (221 Niese). Δόγμα συγκλήτου κτλ. Πόπλιος Δολοβέλλας Μᾶρκος Ἀντώνιος ὕπατοι λόγους ἐποιήσαντο περὶ ὧν δόγματι συγκλήτου Γάιος Καῖσαρ ὑπὲρ Ἰουδαίων ἔκρινεν καὶ εἰς τὸ ταμιεῖον οὐκ ἔφθασεν ἀνενεχθῆναι, περὶ τούτων ἀρέσκει ἡμῖν γενέσθαι, ὡς καὶ Ποπλίῳ Δολοβέλλᾳ καὶ Μάρκῳ Ἀντωνίῳ τοῖς ὑπάτοις ἔδοξεν, ἀνενεγκεῖν τε ταῦτα εἰς δέλτους καὶ πρὸς τοὺς κατὰ πόλιν ταμίας, ὅπως φροντίσωσιν καὶ αὐτοὶ εἰς δέλτους ἀναθεῖναι διπτύχους. ἐγένετο πρὸ πέντε εἰδῶν Φεβρουαρίων ἐν τῷ ναῷ τῆς Ὁμονοίας.

SENATUS CONSULTUM DE MYTILENAEIS
a. u. c. DCCIX (45).

Vid. infra p. 219.

VIII. EPISTULAE.

Suet. Caes. 56. Epistulae quoque eius ad senatum extant; quas primus videtur ad paginas et formam memorialis libri convertisse, cum antea consules et duces non nisi transversa charta scriptas mitterent. Extant et ad Ciceronem, item ad familiares domesticis de rebus; in quibus si qua occultius perferenda erant, per notas scripsit, id est sic structo litterarum ordine, ut nullum verbum effici posset; quae si quis investigare et persequi volet, quartam elementorum litteram, id est D, pro A et perinde reliquas commutet.

Gell. Noct. Att. XVII, 9, 1—5. Libri sunt epistularum C. Caesaris ad C. Oppium et Balbum Cornelium, qui rebus eius absentis curabant. In his epistulis quibusdam in locis inveniuntur litterae singulariae sine coagmentis syllabarum, quas tu putes positas incondite; nam verba ex his litteris confici nulla possunt. Erat autem conventum inter eos clandestinum de commutando situ litterarum, ut in scripto quidem alia aliae locum et nomen teneret; sed in legendo locus cuique suus et potestas restitueretur; quaenam vero littera pro qua scriberetur, ante is, sicuti dixi, conplacebat, qui hanc scribendi latebram parabant. Est adeo Probi grammatici commentarius satis curiose factus de occulta litterarum significatione in epistularum C. Caesaris scriptura.

C. Iul. Vict. Ars Rhet. de epistol. p. 266 Orell. (Rhet. Lat. Min. ed. Halm p. 448). Solent etiam notas inter se secretiores pacisci, quod et Caesar et Augustus et Cicero et alii plerique fecerunt.

Cf. Isid. Orig. I. 24.

a. u. c. DCLXXXXV (59).
AD Q. TULLIUM CICERONEM.

a. u. c. DCLXXXXV (59)

Cic. ad Q. fr. I, 2, 11. Ut opinor, Flavi aliquando rem et Pompeius et Caesar tibi commendarunt.

a. u. c. DCLXXXXVI (58).
AD P. CLODIUM.

a. u. c. DCLXXXXVI (58)

Cic. de dom. 22. Litteras in contione recitasti, quas tibi a C. Caesare missas diceres 'Caesar Pulchro', *cum etiam es argumentatus amoris esse hoc signum, quod cognominibus tantum uteretur neque adscriberet 'pro consule' aut 'tribuno plebi'; dein gratulari tibi, quod M. Catonem a tribunatu tuo removisses et quod ei dicendi in posterum de extraordinariis potestatibus libertatem ademisses. Quas aut numquam tibi ille litteras misit aut, si misit, in contione recitari noluit.*

AD LINGONAS.

Caes. B. G. I, 26, 6. Caesar ad Lingonas litteras nuntiosque misit, ne eos frumento neve alia re iuvarent: qui si iuvissent, se eodem loco, quo Helvetios, habiturum.

a. u. c. DCLXXXXVII (57).
AD SENATUM.

a. u. c. DCLXXXXVII (57)

Caec. B. G. II, 35, 4. Ob easque res ex litteris Caesaris dierum XV supplicatio decreta est.

a. u. c. DCLXXXXVIII (56).
INCERTUM AD QUEM.

a. u. c. DCLXXXXVIII (56)

Plut. Crass. 14. Ἐνταῦθα δ' ὁδὸς ἦν μία, δευτέρας ὑπατείας αἴτησις. ἣν μετιόντων ἐκείνων ἔδει συμπράττειν Καίσαρα τοῖς τε φίλοις γράφοντα καὶ τῶν στρατιωτῶν πέμποντα πολλοὺς ἀρχαιρεσιάσοντας.

a. u. c. DCLXXXXIX (55).
AD M. TULLIUM CICERONEM.

a. u. c. DCLXXXXIX (55)

Cic. ad Fam. I, 9, 12 (Lentulo). In hac sententia complectendus erat mihi Caesar, ut vides, in coniuncta et causa et dignitate: hic multum valuit cum vetus amicitia, quam tu non ignoras mihi et Quinto fratri cum Caesare fuisse, tum humanitas eius ac liberalitas brevi tempore et litteris et officiis perspecta nobis et cognita.

a. u. c. DCLXXXXIX (55) *Cic. ad Fam. I, 9, 20. Quorum iniqui sermones cum ad me per homines honestissimos perferrentur cumque Pompeius ita contendisset, ut nihil umquam magis, ut cum Crasso redirem in gratiam, Caesarque per litteras maxima se molestia ex illa contentione adfectum ostenderet, habui non temporum solum rationem meorum, sed etiam naturae.*

AD M. CRASSUM.

Plut. Crass. 16. Καίτοι τῷ γραφέντι περὶ τούτων νόμῳ Παρθικὸς πόλεμος οὐ προσῆν. Ἤιδεσαν δὲ πάντες, ὅτι πρὸς τοῦτο Κράσσος ἐπτόηται· καὶ Καῖσαρ ἐκ Γαλατίας ἔγραψεν αὐτῷ τὴν ὁρμὴν ἐπαινῶν καὶ παροξύνων ἐπὶ τὸν πόλεμον.

AD SENATUM.

Caes. B. G. IV, 38, 5. His rebus gestis ex litteris Caesaris dierum XX supplicatio ab senatu decreta est.

Plut. Cat. Min. 51. Ἐκ τούτου Καῖσαρ ἐπιστολὴν γράψας ἀπέστειλεν εἰς τὴν σύγκλητον· ὡς δὲ ἀνεγνώσθη βλασφημίας πολλὰς ἔχουσα καὶ κατηγορίας τοῦ Κάτωνος κτλ.

INCERTUM AD QUEM.

Panegyr. Constantii V, 11, 2. Quam Caesar ille auctor vestri nominis cum Romanorum primus intrasset, alium se orbem terrarum scripsit repperisse, tantae magnitudinis arbitratus, ut non circumfusa oceano, sed complexa ipsum oceanum videretur.

a. u. c. DCC (54)

a. u. c. DCC (54).

AD BALBUM.

Cic. ad Q. fr. II, 10 (12), 4 (Id. Febr.). De Caesare fugerat me ad te scribere; video enim, quas tu litteras exspectaris. Sed ille scripsit ad Balbum fasciculum illum epistolarum, in quo fuerat mea et Balbi, totum sibi aqua madidum redditum esse, ut ne illud quidem sciat, meam fuisse aliquam epistolam. Sed ex Balbi epistola pauca verba intellexerat, ad quae rescripsit his verbis: „De Cicerone video te quiddam scripsisse, quod ego non intellexi; quantum autem coniectura consequebar, id erat eius modi, ut magis optandum quam sperandum putarem.“ *Itaque postea misi ad Caesarem eodem illo exemplo litteras. Iocum autem illius de sua egestate ne sis aspernatus.*

AD M. TULLIUM CICERONEM.

Cic. ad Fam. VII, 5, 2 (Caesari mens. Apr.). Cum de hoc ipso Trebatio cum Balbo nostro loquerer accuratius domi meae, litterae mihi dantur a te, quibus in extremis scriptum erat:

„M. Fufitium (?), quem mihi commendas, vel regem Galliae faciam, vel hunc Leptae delega, si vis. Tu ad me alium mitte, quem ornem." — *Ibid. § 3. De quo tibi homine haec spondeo non illo vetere verbo meo, quod cum ad te de Milone scripsissem, iure lusisti.*

a. u. c. DCC (54)

Cic. ad Qu. fr. II, 13 (15 a), 1. A. d. IV Non. Iun., quo die Romam veni, accepi tuas litteras datas Placentia, deinde alteras postridie datas † Blandenonne cum Caesaris litteris refertis omni officio, diligentia, suavitate. Sunt ista quidem magna vel potius maxima; habent enim vim magnam ad gloriam et ad summam dignitatem; sed mihi crede, quem nosti, quod in istis rebus ego plurimi aestimo, id iam habeo, te scilicet primum tam inservientem communi dignitati, deinde Caesaris tantum in me amorem, quem omnibus iis honoribus, quos me a se exspectare vult, antepono. Litterae vero eius una datae cum tuis, quarum initium est, quam suavis ei tuus adventus fuerit, et recordatio veteris amoris, deinde se effecturum, ut ego in medio dolore ac desiderio tui te, cum a me abesses, potissimum secum esse laetarer, incredibiliter delectarunt. 2..... Modo mihi date Britanniam, quam pingam coloribus tuis, penicillo meo. Sed quid ego? quod mihi tempus, Romae praesertim, ut iste me rogat, manenti, vacuum ostenditur? ... 3. Trebatium quod ad se miserim, persalse et humaniter etiam gratias mihi agit; negat enim in tanta multitudine eorum, qui una essent, quemquam fuisse, qui vadimonium concipere posset.

Cic. ad Fam. VII, 8, 1 (Trebatio mens. Iun.). Scripsit ad me Caesar perhumaniter nondum te sibi satis esse familiarem propter occupationes suas, sed certe fore.

Cic. ad Fam. VII, 17, 2 (Trebatio mens. Sext.). Cum viderem me a Caesare honorificentissime tractari et unice diligi hominisque liberalitatem incredibilem et singularem fidem nossem, sic ei te commendavi et tradidi, ut gravissime diligentissimeque potui; quod ille ita et accepit et mihi saepe litteris significavit et tibi et verbis et re ostendit mea commendatione sese valde esse commotum.

Cic. ad Qu. fr. II, 15 (16), 5 (mens. Sext.). Quomodonam, mi frater, de nostris versibus Caesar? Nam primum librum se legisse scripsit ad me ante et prima sic, ut neget se ne Graeca quidem meliora legisse; reliqua ad quendam locum ῥᾳθυμότερα; hoc enim utitur verbo.

Cic. ad Qu. fr. III, 1, 10 (mens. Sept.). De tribunatu quod scribis, ego vero nominatim petivi Curtio, et mihi ipse Caesar nominatim Curtio paratum esse rescripsit meamque in rogando verecundiam obiurgavit.

Cic. ad Fam. I, 9, 19 (Lentulo), De Vatinio primum reditus intercesserat in gratiam per Pompeium, statim ut ille praetor est factus, cum quidem ego eius petitionem gravissimis

a. u. c. DCC (54) *in senatu sententiis oppugnassem, neque tam illius laedendi causa quam defendendi atque ornandi Catonis; post autem Caesaris, ut illum defenderem, mira contentio est consecuta.*

Cic. ad Att. IV, 16, 7. Ex fratris litteris incredibilia quaedam de Caesaris in me amore cognovi, eaque sunt ipsius Caesaris uberrimis litteris confirmata. Britannici belli exitus exspectatur; constat enim aditus insulae esse munitos mirificis molibus; etiam illud iam cognitum est, neque argenti scripulum esse ullum in illa insula neque ullam spem praedae nisi ex mancipiis, ex quibus nullos puto te litteris aut musicis eruditos exspectare.

AD T. LABIENUM.

Caes. B. G. V, 11, 4. Labieno scribit, ut quam plurimas possit, iis legionibus, quae sint apud eum, naves instituat.

AD OPPIUM.

Cic. ad Q. fr. III, 1, 18 (mens. Sept.). Quod interiore epistola scribis, me Idibus Septembribus Pompeio legatum iri, id ego non audivi scripsique ad Caesarem ⟨neque⟩ Vibullium Caesaris mandata de mea mansione ad Pompeium pertulisse nec Oppium. Quo consilio? Quamquam Oppium ego tenui, quod priores partes Vibulli erant; cum eo enim coram Caesar egerat, ad Oppium scripserat.

AD P. SERVILIUM PATREM.

Cic. ad Qu. fr. III, 1, 20 (mens. Sept.). P. Servilius pater ex litteris, quas sibi a Caesare missas esse dicebat, significat valde te sibi gratum fecisse, quod de sua voluntate erga Caesarem humanissime diligentissimeque locutus esset.

AD M. TULLIUM CICERONEM.

Cic. ad Qu. fr. III, 1, 17. Cum hanc iam epistulam complicarem, tabellarii a vobis venerunt a. d. XI K. † septembr. vicesimo die. O me sollicitum! quantum ego dolui in Caesaris suavissimis litteris! Sed, quo erant suaviores, eo maiorem dolorem illius ille casus adferebat.

Cic. ad Qu. fr. III, 1, 25. Ex Britannia Caesar ad me K. Septembr. dedit litteras, quas ego accepi a. d. IV K. Octobr., satis commodas de Britannicis rebus, quibus, ne admirer, quod a te nullas acceperim, scribit se sine te fuisse, cum ad mare accesserit.

Philargyr. ad Verg. Georg. III, 204. Esseda vehiculi vel currus genus, quo soliti sunt pugnare Galli. Caesar testis est libro ad Ciceronem III: „Multa milia equitum atque essedariorum habet.“

Cic. ad Qu. fr. III, 5 et 6, 3 (mens. Oct. aut Nov.) Caesaris amore, quem ad me perscripsit, unice delector; promissis iis, quae ostendit, non valde pendeo. Nec sitio honores nec desidero gloriam magisque eius voluntatis perpetuitatem quam promissorum exitum exspecto. a. u. c. DCC (54)

Cic. ad Att. IV, 17, 3. A Quinto fratre et a Caesare accepi a. d. IX Kal. Nov. litteras datas a litoribus Britanniae proximis a. d. VI Kal. Octobr. Confecta Britannia, obsidibus acceptis, nulla praeda, imperata tamen pecunia exercitum e Britannia reportabant.

Cic. ad Att. IV, 18, 3 (mens. Nov.). Perspice ... cum Caesare suavissimam coniunctionem .. qui quidem Quintum meum tuumque, di boni! quemadmodum tractat honore, dignitate, gratia! non secus, ac si ego essem imperator. Hiberna legionis eligendi optio delata commodum, ut ad me scribit.

AD T. LABIENUM.

Caes. B. G. V, 46, 4. Scribit Labieno, si reipublicae commodo possit facere, cum legione ad fines Nerviorum veniat.

AD Q. TULLIUM CICERONEM.

Caes. B. G. V, 48, 3—6. Tum cuidam ex equitibus Gallis magnis praemiis persuadet, uti ad Ciceronem epistulam deferat. Hanc Graecis conscriptam litteris mittit, ne intercepta epistula nostra ab hostibus consilia cognoscantur. ... In litteris scribit se cum legionibus profectum celeriter adfore; hortatur, ut pristinam virtutem retineat.

a. u. c. DCCI (53). a. u. c. DCCI (53)

AD M. TULLIUM CICERONEM.

Cic. Phil. II, 49. Venisti e Gallia ad quaesturam petendam. Aude dicere te prius ad parentem tuam venisse quam ad me. Acceperam iam ante Caesaris litteras, ut mihi satis fieri paterer a te.

Charis. p. 126 K. Caesar epistolarum ad Ciceronem: Neque, *inquit,* pro cauto ac diligente se castris continuit.

a. u. c. DCCII (52). a. u. c. DCCII (52)

AD CN. POMPEIUM.

Plut. Pomp. 56. Ὁ Πομπήιος ἔφη γράμματα Καίσαρος ἔχειν βουλομένου λαβεῖν διάδοχον καὶ παύσασθαι τῆς στρατείας· ὑπατείας μέντοι καὶ μὴ παρόντι καλῶς ἔχειν αἴτησιν αὐτῷ δοθῆναι.

AD SENATUM (?).

Caes. B. G. VII, 90, 8. Huius anni rebus ⟨ex Caesaris⟩ litteris cognitis Romae dierum XX supplicatio redditur.

a. u. c. DCCIII (51)

a. u. c. DCCIII (51).

AD C. FABIUM.

Hirt. b. G. VIII, 6, 3. Litteras ad C. Fabium mittit, ut in fines Suessionum legiones duas, quas habebat, adduceret.

AD C. TREBONIUM.

Hirt. b. G. VIII, 11, 1. Litteras ad Trebonium mittit, ut quam celerrime posset, legionem XIII, quae cum T. Sextio legato in Biturigibus hiemabat, arcesseret atque ita cum tribus legionibus magnis itineribus ad se veniret.

a. u. c. DCCIV (50)

a. u. c. DCCIV (50).

AD M. TULLIUM CICERONEM.

Cic. ad Att. VII, 1, 3 (a. d. XVII Kal. Nov.). Me autem uterque numerat suum, nisi forte simulat alter — nam Pompeius non dubitat, vere enim iudicat ea, quae de re publica nunc sentiat, mihi valde probari —; utriusque autem accepi eiusmodi litteras eodem tempore, quo tuas (i. e. prid. Id. Oct.), ut neuter quemquam omnium pluris facere quam me videretur. — § 7. Cato et scribendo affuit et ad me de sententia sua iucundissimas litteras misit, sed tamen gratulans mihi Caesar de supplicatione triumphat de sententia Catonis nec scribit, quid ille sententiae dixerit, sed tantum, eum mihi supplicationem non decrevisse. — 2, 7. Itaque Caesar iis litteris, quibus mihi gratulatur et omnia pollicetur, quomodo exsultat Catonis in me ingratissimi iniuria!

Cic. ad Att. VII, 3, 11 (V Id. Dec.). Ille mihi litteras blandas mittit.

AD SENATUM.

Caes. B. C. 1, 1, 1. Litteris C. Caesaris consulibus redditis aegre ab his impetratum est summa tribunorum plebis contentione, ut in senatu recitarentur; ut vero ex litteris ad senatum referretur, impetrari non potuit. — 9, 3. Cum litteras ad senatum miserit, ut omnes ab exercitibus discederent, ne id quidem impetravisse. — Cic. ad Fam. XVI, 11, 2. Omnino et ipse Caesar, amicus noster, minacis ad senatum et acerbas litteras miserat. — Suet. Caes. 29. Senatum litteris deprecatus est, ne sibi beneficium populi adimeretur, aut ut ceteri quoque imperatores ab exercitibus discederent. — Plut. Pomp. 59. Ἀνέγνω τινὰ Καίσαρος ἐπιστολὴν Ἀντώνιος ἐν τῷ δήμῳ βιασάμενος τὴν βουλὴν ἔχουσαν ἐπαγωγοὺς ὄχλου προκλήσεις. Ἠξίου γὰρ ἀμφοτέρους ἐκβάντας τῶν ἐπαρχιῶν καὶ τὰς στρατιωτικὰς δυνάμεις ἀφέντας ἐπὶ τῷ δήμῳ γενέσθαι καὶ τῶν πεπραγμένων εὐθύνας ὑποσχεῖν. — Plut. Caes. 30. Οὐ μὴν ἀλλ' ἥ γε παρὰ Καίσαρος

ἀξίωσις τὸ πρόσχημα τῆς δικαιολογίας λαμπρὸν εἶχεν. Ἠξίου γὰρ αὐτός τε καταθέσθαι τὰ ὅπλα καὶ Πομπήϊον ταὐτὰ πράξαντος ἀμφοτέρους ἰδιώτας γενομένους εὑρίσκεσθαί τι παρὰ τῶν πολιτῶν ἀγαθόν ... Ἀντώνιος δὲ δημαρχῶν Καίσαρος ὑπὲρ τούτων ἐπιστολὴν κομισθεῖσαν εἰς τὸ πλῆθος ἐξήνεγκε καὶ ἀνέγνω βίᾳ τῶν ὑπάτων. — *Plut. Anton.* 5. Τὰς Καίσαρος ἐπιστολὰς οὐ προσιεμένων οὐδὲ ἐώντων ἀναγινώσκεσθαι τῶν συγκλητικῶν αὐτὸς ἰσχύων διὰ τὸ ἄρχειν ἀνέγνω καὶ πολλοὺς μετέστησε τῇ γνώμῃ, δίκαια καὶ μέτρια Καίσαρος ἀξιοῦν ἀφ᾽ ὧν ἔγραφε δόξαντος. — *App. Bell. Civ. II*, 32. Περιεῖχε δὲ ἡ γραφὴ κατάλογόν τε σεμνὸν ὧν ἐξ ἀρχῆς ὁ Καῖσαρ ἐπεπράχει καὶ πρόκλησιν, ὅτι θέλοι Πομπηΐῳ συναποθέσθαι, ἄρχοντος δ᾽ ἔτι ἐκείνου οὔτε ἀποθήσεσθαι καὶ τιμωρὸς αὐτίκα τῇ τε πατρίδι καὶ ἑαυτῷ κατὰ τάχος ἀφίξεσθαι. — *Dio Cass. XLI*, 1, 1—3. Μετὰ δὲ τοῦτο γράμματα παρὰ τοῦ Καίσαρος πρὸς τὴν βουλὴν λαβὼν ἦλθέ τε ἐς τὴν Ῥώμην ἐν αὐτῇ τῇ νουμηνίᾳ, ἐν ᾗ ὅ τε Λέντουλος ὁ Κορνήλιος καὶ ὁ Κλαύδιος ὁ Γάιος τὴν ἀρχὴν ἐνεστήσαντο, καὶ οὐ πρότερον τοῖς ὑπάτοις αὐτὰ ἀπέδωκε, πρὶν ἐς τὸ συνέδριον σφᾶς ἀφικέσθαι, μὴ καὶ ἔξω που λαβόντες αὐτὰ ἀποκρύψωνται. ἐπὶ πολὺ μὲν γὰρ καὶ ὣς ἀνέσχον οὐκ ἐθελήσαντες σφᾶς ἀναλέξασθαι· τέλος δὲ ὑπό τε Κυΐντου Κασσίου Λογγίνου καὶ ὑπὸ Μάρκου Ἀντωνίου δημαρχούντων ἠναγκάσθησαν αὐτὰ δημοσιεῦσαι ... ἐν δὲ τῇ ἐπιστολῇ τά τε ἄλλα, ὅσα ποτὲ καλῶς τὸ κοινὸν ὁ Καῖσαρ ἐπεποιήκει, ἐνεγέγραπτο καὶ ἀπολογισμός, ὑπὲρ ὧν ᾐτιάζετο.

a. u. c DCCIV (50)

INCERTUM AD QUEM.

Plut. Caes. 31. Παρὰ Καίσαρος ἧκον ἐπιστολαὶ μετριάζειν δοκοῦντος· ἠξίου γὰρ ἀφεὶς τὰ ἄλλα πάντα τὴν ἐντὸς Ἄλπεων καὶ τὸ Ἰλλυρικὸν μετὰ δυεῖν ταγμάτων αὐτῷ δοθῆναι, μέχρι οὗ τὴν δευτέραν ὑπατείαν μέτεισι. — *Plut. Pomp.* 59. Ἄρτι δὲ ἐκ Κιλικίας ἀφιγμένος Κικέρων ἔπραττε διαλλαγάς, ὅπως Καῖσαρ ἐξελθὼν Γαλατίας καὶ τὴν ἄλλην στρατιὰν ἀφεὶς πᾶσαν ἐπὶ δυσὶ τάγμασι καὶ τῷ Ἰλλυρικῷ τὴν δευτέραν ὑπατείαν περιμένῃ. — *Suet. Caes.* 29. *Cum adversariis pepigit, ut dimissis octo legionibus Transalpinaque Gallia duae sibi legiones et Cisalpina provincia vel etiam una legio cum Illyrico concederetur, quoad consul fieret.* — *Appian. Bell. Civ. II*, 32. Τοὺς οὖν φίλους ἐκέλευεν ὑπὲρ αὐτοῦ συμβῆναι, τὰ μὲν ἄλλα αὐτὸν ἔθνη καὶ στρατόπεδα ἀποθήσεσθαι, μόνα δ᾽ ἕξειν δύο τέλη καὶ τὴν Ἰλλυρίδα μετὰ τῆς ἐντὸς Ἄλπεων Γαλατίας, ἕως ὕπατος ἀποδειχθείη.

a. u. c. DCCV (49).

a. u. c DCCV (49)

AD M. TULLIUM CICERONEM.

Cic. ad Att. VII, 21, 3 (a. d. VI Id. Febr.). Ipse me Caesar ad pacem hortatur; sed antiquiores litterae, quam ruere coepit.

a. u. c. DCCV (49) — *23, 3 (a. d. IV Id. Febr.). Caesaris litterarum exemplum tibi misi.*

Cic. ad Att. VIII, 2, 1 (a. d. XIII Kal. Mart.). Ego ad Caesarem unas Capua litteras dedi, quibus ad ea rescripsi, quae mecum ille de gladiatoribus suis egerat... Alteras eodem die dedi, quo has ad te: non potui non dare, quum et ipse ad me scripsisset et Balbus.

Cic. ad Att. VIII, 11, 5 (a. d. III Kal. Mart.). Quod quaeris, quid Caesar ad me scripserit, quod saepe, gratissimum sibi esse, quod quierim, oratque, in eo ut perseverem. Balbus minor haec eadem mandata. — 15 A, 3 (Balbus ad Cicer.). Balbi mei tuique adventu delectatum te valde gaudeo: is quaecumque tibi de Caesare dixit quaeque Caesar scripsit, scio, re tibi probabit, quaecumque fortuna eius fuerit, verissime scripsisse.

AD L. LENTULUM CONSULEM.

Cic. ad Att. VIII, 9, 4. VI. Kal. (Mart.) vesperi Balbus minor ad me venit occulta via currens ad Lentulum consulem missu Caesaris cum litteris, cum mandatis, cum promissione provinciae, Romam ut redeat. — ad Att. VIII, 11, 5. Balbus minor haec eadem mandata; iter autem eius erat ad Lentulum consulem cum litteris Caesaris praemiorumque promissis.

AD M. TULLIUM CICERONEM.

Cic. ad Att. IX, 6, A. Caesar imp. S. D. Ciceroni imp. Quum Furnium nostrum tantum vidissem, neque loqui neque audire meo commodo potuissem, properarem atque essem in itinere praemissis iam legionibus, praeterire tamen non potui, quin et scriberem ad te et illum mitterem gratiasque agerem, etsi hoc et feci saepe et saepius mihi facturus videor: ita de me mereris. Imprimis a te peto, quoniam confido me celeriter ad urbem venturum, ut te ibi videam, ut tuo consilio, gratia, dignitate, ope omnium rerum uti possim. Ad propositum revertar: festinationi meae brevitatique litterarum ignosces; reliqua ex Furnio cognosces.

AD BALBUM.

Cic. ad Att. IX, 6, 1 (a. d. IV Id. Mart.). Roma scripsit Balbus putari iam Lentulum consulem tramisisse nec eum a minore Balbo conventum, quod is hoc iam Canusii audisset, inde ad se eum scripsisse, cohortesque sex, quae Albae fuissent, ad Curium via Minucia transisse, id Caesarem ad se scripsisse et brevi tempore eum ad urbem futurum.

AD OPPIUM ET BALBUM.

a. u. c DCCV (49)

Cic. ad Att. IX, 7 C. Caesar Oppio Cornelio sal. Gaudeo mehercule vos significare litteris, quam valde probetis ea, quae apud Corfinium sunt gesta. Consilio vestro utar libenter, et hoc libentius, quod mea sponte facere constitueram, ut quam lenissimum me praeberem et Pompeium darem operam ut reconciliarem. Tentemus hoc modo, si possumus, omnium voluntates recuperare et diuturna victoria uti, quoniam reliqui crudelitate odium effugere non potuerunt neque victoriam diutius tenere praeter unum L. Sullam, quem imitaturus non sum. Haec nova sit ratio vincendi, ut misericordia et liberalitate nos muniamus: id quemadmodum fieri possit, nonnulla mihi in mentem veniunt et multa reperiri possunt. De his rebus rogo vos, ut cogitationem suscipiatis. N. Magium, Pompeii praefectum, deprehendi: scilicet meo instituto usus sum et eum statim missum feci. Iam duo praefecti fabrum Pompeii in meam potestatem venerunt et a me missi sunt: si volent grati esse, debebunt Pompeium hortari, ut malit mihi esse amicus quam iis, qui et illi et mihi semper fuerunt inimicissimi, quorum artificiis effectum est, ut res publica in hunc statum perveniret.

Cic. ad Att. IX, 13 A, 1. Caesar Oppio Cornelio sal. A. d. VII Idus Martias Brundisium veni, ad murum castra posui. Pompeius est Brundisii: misit ad me N. Magium de pace; quae visa sunt, respondi. Hoc vos statim scire volui: quum in spem venero de compositione aliquid me conficere, statim vos certiores faciam.

AD Q. PEDIUM.

Cic. ad Att. IX, 14, 1 (a. d. VIII Kal. Apr.). Miseram ad te IX K. exemplum epistolae Balbi ad me et Caesaris ad eum: ecce tibi eodem die Capua litteras accepi ab Q. Pedio Caesarem ad se pridie Idus Martias misisse hoc exemplo: „Pompeius se oppido tenet; nos ad portas castra habemus. Conamur opus magnum et multorum dierum propter altitudinem maris, sed tamen nihil est, quod potius faciamus: ab utroque portus cornu moles iacimus, ut aut illum quam primum traicere, quod habet Brundisii copiarum, cogamus aut exitu prohibeamus.“

AD M. TULLIUM CICERONEM.

Cic. ad Att. IX, 16, 2. 3. Ab eo (Caesare) mihi litterae redditae sunt a. d. VII K. (Apr.), quibus iam „opes“ meas, non, ut superioribus litteris „opem“ exspectat. Cum eius clementiam Corfiniensem illam per litteras collaudavissem, rescripsit hoc exemplo:

a. u. c. DCCV (49) Caesar imp. Ciceroni imp. sal. dic. Recte auguraris de me — bene enim tibi cognitus sum — nihil a me abesse longius crudelitate; atque ego quum ex ipsa re magnam capio voluptatem, tum meum factum probari abs te triumpho gaudio. Neque illud me movet, quod ii, qui a me dimissi sunt, discessisse dicuntur, ut mihi rursus bellum inferrent; nihil enim malo quam et me mei similem esse et illos sui. Tu velim mihi ad urbem praesto sis, ut tuis consiliis atque opibus, ut consuevi, in omnibus rebus utar. Dolabella tuo nihil scito mihi esse iucundius: hanc adeo habebo gratiam illi; neque enim aliter facere poterit: tanta eius humanitas, is sensus, ea in me est benevolentia.

Cic. ad Att. X, 3a, 2 (a. d. VII Id. Apr.). Caesar mihi ignoscit per litteras, quod non venerim, seseque in optimam partem id accipere dicit. Facile patior, quod scribit, secum Tullum et Servium questos esse, quia non idem sibi, quod mihi, remisisset: homines ridiculos! qui quum filios misissent ad Cn. Pompeium circumsedendum, ipsi in senatum venire dubitarint. Sed tamen exemplum misi ad te Caesaris litterarum.

Cic. ad Att. X, 8B. Caesar imp. sal. d. Ciceroni imp. Etsi te nihil temere, nihil imprudenter facturum iudicaram, tamen permotus hominum fama scribendum ad te existimavi et pro nostra benevolentia petendum, ne quo progredereris proclinata iam re, quo integra etiam progrediendum tibi non existimasses: namque et amicitiae graviorem iniuriam feceris et tibi minus commode consulueris, si non fortunae obsecutus videberis — omnia enim secundissima nobis, adversissima illis accidisse videntur —, nec causam secutus — eadem enim tum fuit, cum ab eorum consiliis abesse iudicasti —, sed meum aliquod factum condemnavisse, quo mihi gravius abs te nihil accidere potest; quod ne facias, pro iure nostrae amicitiae a te peto. Postremo quid viro bono et quieto et bono civi magis convenit quam abesse a civilibus controversiis? quod nonnulli quum probarent, periculi causa sequi non potuerunt: tu explorato et vitae meae testimonio et amicitiae iudicio neque tutius neque honestius reperies quidquam quam ab omni contentione abesse. XV Kal. Maias ex itinere.

AD L. TREBONIUM.

Caes. B. C. 2, 13, 3. Caesar per litteras Trebonio magnopere mandaverat, ne per vim oppidum expugnari pateretur, ne gravius permoti milites et defectionis odio et contemptione sui et diutino labore omnes puberes interficerent.

a. u. DCCVI (48).

AD Q. FUFIUM CALENUM.

Caes. B. C. 3, 14, 1. Calenus legionibus equitibusque Brundisii in naves impositis, ut erat praeceptum a Caesare, quantam navium facultatem habebat, naves solvit, paulumque a portu progressus litteras a Caesare accepit, quibus est certior factus portus litoraque omnia classibus adversariorum teneri.

AD EXERCITUM.

Caes. B. C. 3, 25, 3. Quibus rebus permotus Caesar Brundisium ad suos severius scripsit, nacti idoneum ventum ne occasionem navigandi dimitterent, sive ad litora Apolloniatium ⟨sive ad Labeatium⟩ cursum derigere atque eo naves eicere possent.

App. B. C. II, 58. Ἐπιστολὴ πρὸς τὸν στρατὸν αὐτὸν ἐγέγραπτο ἄλλη, τὸν βουλόμενον αὐτῶν ἐπὶ τὰς ναῦς ἕπεσθαι τῷ Ποστουμίῳ, καὶ καταίρειν ἀναχθέντας ἐς χωρίον ἐς ὅ τι ὁ ἄνεμος ἐκφέρῃ, μηδὲν τῶν νεῶν φειδομένους· οὐ γὰρ νεῶν Καίσαρα χρῄζειν, ἀλλ' ἀνδρῶν.

AD M. METELLUM SCIPIONEM.

Caes. B. C. 3, 57, 1. Haec cum in Achaia atque apud Dyrrachium gererentur Scipionemque in Macedoniam venisse constaret, non oblitus pristini instituti Caesar mittit ad eum Clodium, suum atque illius familiarem, quem ab illo traditum initio et commendatum in suorum necessariorum numero habere instituerat. Huic dat litteras mandataque ad eum, quorum haec erat summa: sese omnia de pace expertum nihil ⟨effecisse⟩; at hoc arbitrari vitio factum eorum, quos esse auctores eius rei voluisset, quod sua mandata perferre non oportuno tempore ad Pompeium vererentur. Scipionem ea esse auctoritate, ut non solum libere, quae probasset, exponere, sed etiam ex magna parte compellare atque errantem regere posset; praeesse autem suo nomine exercitui, ut praeter auctoritatem vires quoque ad coercendum haberet. Quod si fecisset, quietem Italiae, pacem provinciarum, salutem imperii uni omnes acceptam relaturos.

AD CN. DOMITIUM CALVINUM.

Caes. B. C. 3, 78, 4. Itaque praemissis nuntiis ad Cn. Domitium Caesar scripsit et, quid fieri vellet, ostendit.

INCERTUM AD QUEM.

Plut. Pomp. 68. Ἑωθινῆς δὲ φυλακῆς ὑπὲρ τοῦ Καίσαρος στρατοπέδου πολλὴν ἡσυχίαν ἄγοντος ἐξέλαμψε μέγα φῶς, ἐκ δὲ

l. c. CVI 8) τούτου λαμπὰς ἀρθεῖσα φλογοειδὴς ἐπὶ Πομπηΐου κατέσκηψε· καὶ τοῦτο ἰδεῖν φησι Καῖσαρ αὐτὸς ἐπιὼν τὰς φυλακάς.

App. Bell. Civ. II, 79. Πομπήιος δὲ πυθόμενος ἐκέλευε τοῖς πεζοῖς μήτ' ἐπεκθεῖν ἔτι μήτ' ἐκτρέχειν ἐκ τῆς φάλαγγος μήτ' ἀκοντίζειν, ἀλλ' ἐν προβολῇ διαστάντας ἀμύνεσθαι διὰ χειρὸς τοῖς δόρασι τοὺς ἐπιόντας. καὶ τόδε τινὲς αὐτοῦ τὸ στρατήγημα ἐπαινοῦσιν ὡς ἄριστον ἐν περικυκλώσει. ὁ δὲ Καῖσαρ ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς καταμέμφεται. τάς τε γὰρ πληγὰς ὑπὸ τῆς βολῆς εὐτονωτέρας γίγνεσθαι καὶ τοὺς ἄνδρας ὑπὸ τοῦ δρόμου προθυμοτέρους· ἑστῶτας δ' ἀποψύχεσθαί τε καὶ τοῖς ἐπιθέουσιν εὐβλήτους δι' ἀτρεμίαν οἷα σκοποὺς εἶναι. ὃ καὶ τότε γενέσθαι· τὸ γὰρ δέκατον τέλος σὺν αὐτῷ περιδραμεῖν τὰ λαιὰ τοῦ Πομπηΐου ἔρημα ἱππέων γενόμενα, καὶ πανταχόθεν ἀτρεμοῦντας ἐς τὰ πλευρὰ ἐσακοντίζειν, μέχρι θορυβουμένοις ἐμπεσόντας βίᾳ τρέψασθαι καὶ τῆς νίκης κατάρξαι. *Cf. Caes. B. C. 3, 92. Plut. Caes. 44. Pomp. 69.*

AD A. GABINIUM.

Bell. Alex. 42, 4. Cum diversissima parte orbis terrarum Cn. Pompeium Caesar victor sequeretur compluresque adversarios in Illyricum propter Macedoniae propinquitatem se reliquiis ex fuga collectis contulisse audiret, litteras ad Gabinium mittit, uti cum legionibus tironum, quae nuper erant conscriptae, proficisceretur in Illyricum coniunctisque copiis cum Q. Cornificio, si quod periculum provinciae inferretur, depelleret; sin ea non magnis copiis tuta esse posset, in Macedoniam legiones adduceret.

AD Q. CASSIUM LONGINUM.

Bell. Alex. 51, 1. Interim litteras accepit a Caesare, ut in Africam exercitum traiceret perque Mauretaniam ad fines Numidiae perveniret, quod magna Cn. Pompeio Iuba miserat auxilia maioraque missurus existimabatur.

Bell. Alex. 56, 1. Aliquot post diebus litteras a Caesare accipit, quibus cognoscit Pompeium in acie victum amissis copiis fugisse.

AD MYTILENAEOS.

In lapide Mytilenis reperto a Cichorio atque edito in Actis Minor. Acad. Berol. 1889 p. 960.

.... οὐδὲ ....
.... β]ουλόμενος [ὑ]μῶν κεκομίc[θαι
.... τὴ]ν τῆc φιλίαc [ἀcφ]άλειαν ἔν τε [εἰρήνῃ καὶ πολέμῳ εὐεργετεῖν τὴν] πόλιν αἰεί τινοc [ὑμ]ῖν αἴτιοc ἀ[γαθοῦ γενήcομαι. Θαρροῦντεc οὖν περὶ π]άντων ἐντυγχάνετε ἡμῖν.
[ἔρρωcθε.

INCERTUM AD QUEM.

a. u. c. DCCVI (48)

Cic. ad Att. XI, 6, 7 (a. d. IV Kal. Dec.). De filio nihil audivi, sed quaere ex Diochare, Caesaris liberto, quem ego non vidi, qui istas Alexandrea litteras attulit: is dicitur vidisse euntem an iam in Asia.

AD AMICOS.

Plut. Caes. 48. Τοῖς δὲ φίλοις εἰς Ῥώμην ἔγραφεν, ὅτι τῆς νίκης ἀπολαύοι τοῦτο μέγιστον καὶ ἥδιστον, τὸ σώζειν τινὰς ἀεὶ τῶν πεπολεμηκότων πολιτῶν αὐτῷ.

AD M. ANTONIUM.

Cic. ad Att. XI, 7, 2 (a. d. XIV Kal. Ian.). Ad me misit Antonius exemplum Caesaris ad se litterarum, in quibus erat se audisse Catonem et L. Metellum in Italiam venisse, Romae ut essent palam; id sibi non placere, ne qui motus ex eo fierent, prohiberique omnes Italia, nisi quorum ipse causam cognovisset; deque eo vehementius erat scriptum.

AD CN. DOMITIUM CALVINUM.

Bell. Alex. 34, 3. Ad legiones profectus unam ex tribus, XXXVI, secum ducit, duas in Aegyptum ad Caesarem mittit litteris eius evocatas.

Bell. Alex. 38, 1. Proxima nocte Pharnaces interceptis tabellariis, qui de Alexandrinis rebus litteras ad Domitium ferebant, cognoscit Caesarem magno in periculo versari flagitarique ab Domitio, ut quam primum Caesari subsidia mitteret propiusque ipse Alexandriam per Syriam accederet.

a. u. c. DCCVII (47).

a. u. c. DCCVII (47)

AD M. TULLIUM CICERONEM.

Cic. ad Att. XI, 16, 1 (a. d. III Non. Iun.). Non meo vitio fit, hoc quidem tempore — ante enim est peccatum —, ut me ista epistola nihil consoletur; nam et exigue scripta est et suspiciones magnas habet non esse ab illo, quas animadvertisse te existimo. — Ad Att. XI, 17, 3 (a. d. XVII Kal. Quinct.). Illum ab Alexandrea discessisse nemo nuntiat, constatque ne profectum quidem illim quemquam post Idus Martias nec post Idus Decembr. ab illo datas ullas litteras, ex quo intelligis illud de litteris a. d. V Id. Febr. datis — quod inane esset, etiamsi verum esset — non verum esse. — Ad Fam. XIV, 8 (Terentiae a. d. IV Non. Iun.). Quod celeriter me fecisti de Caesaris litteris certiorem, fecisti mihi gratum.

a. u. c. DCCVII (47) *Cic. ad Att. XI, 23, 2 (a. d. VII Id. Quinct.). Agusius quidam Rhodo venerat VIII Id. Quinct.: is nuntiabat Quintum filium ad Caesarem profectum IV Kal. Iun., Philotimum Rhodum pridie eum diem venisse, habere ad me litteras. Ipsum Agusium audies; sed tardius iter faciebat: eo feci, ut celeriter eunti darem. Quid sit in iis litteris, nescio, sed mihi valde Quintus frater gratulatur: equidem in meo tanto peccato nihil ne cogitatione quidem assequi possum, quod mihi tolerabile possit esse. — ad Att. XI, 24, 4 (a. d. VIII Id. Sext.). Philotimus non modo nullus venit, sed ne per litteras quidem aut per nuntium certiorem facit me, quid egerit. Epheso qui veniunt, ibi se eum de suis controversiis in ius adeuntem vidisse nuntiant, quae quidem — ita enim veri simile est — in adventum Caesaris fortasse reiciuntur; ita aut nihil puto eum habere, quod putet ad me celerius perferendum, et eo me magis esse despectum, aut etiam si quid habet, id nisi omnibus suis negotiis confectum ad me referre non curat. — ad Fam. XIV, 24 (Terentiae a. d. III Id. Sext.). Nos neque de Caesaris adventu neque de litteris, quas Philotimus habere dicitur, quicquam adhuc certi habemus. — ad Fam. XIV, 23 (Terentiae prid. Id. Sext.). Redditae mihi tandem sunt a Caesare litterae satis liberales. — Pro Ligar. 7. Apud quem igitur hoc dico? Nempe apud eum, qui cum hoc sciret, tamen me, antequam vidit, rei publicae reddidit, qui ad me ex Aegypto litteras misit, ut essem idem, qui fuissem. — Pro Deiot. 38. Iubes enim eum bene sperare et bono esse animo, quod scio te non frustra scribere solere. Memini enim isdem fere verbis ad me te scribere meque tuis litteris bene sperare non frustra esse iussum.*

AD M. ANTONIUM.

Cic. Phil. II, 103. Varronis quidem Casinatem fundum quis venisse dicit, quis hastam istius venditionis vidit, quis vocem praeconis audivit? Misisse te dicis Alexandriam, qui emeret a Caesare; ipsum enim exspectare magnum fuit. Quis vero audivit umquam — nullius autem salus curae pluribus fuit — de fortunis Varronis rem ullam esse detractam? Quid? si etiam scripsit ad te Caesar, ut redderes, quid satis potest dici de tanta impudentia.

AD SENATUM.

Cic. Phil. XIV, 23. Ad te ipsum, P. Servili, num misit ullas collega litteras de illa calamitosissima pugna Pharsalia, num te de supplicatione voluit referre? Profecto noluit. At misit postea de Alexandria, de Pharnace.

AD AMANTIUM.

a. u. c. DCCVII (47).

Plut. Caes. 50. *Τῆς μάχης ταύτης τὴν ὀξύτητα καὶ τὸ τάχος ἀναγγέλλων εἰς Ῥώμην πρός τινα τῶν φίλων Ἀμάντιον ἔγραψε τρεῖς λέξεις·* Ἦλθον, εἶδον, ἐνίκησα. — *App. Bell. Civ. II, 91.* *Ἐς δὲ Ῥώμην περὶ τῆσδε τῆς μάχης ἐπέστελλεν. Ἐγὼ δὲ* ἦλθον, εἶδον, ἐνίκησα. — *Suet. Caes. 37. Pontico triumpho inter pompae fercula trium verborum praetulit titulum* veni vidi vici.

AD SENATUM.

Ioseph. Antiq. Iud. XIV, 8, 5 (143 Niese). *Τούτους Ἀντιπάτρου ποιησαμένου τοὺς λόγους Καῖσαρ Ὑρκανὸν μὲν ἀποδείκνυσιν ἀρχιερέα, Ἀντιπάτρῳ δ' ἐφίησιν δυναστείαν ἣν αὐτὸς προαιρεῖται. τούτου δὲ ἐπ' αὐτῷ ποιησαμένου τὴν κρίσιν, ἐπίτροπον αὐτὸν ἀποδείκνυσιν τῆς Ἰουδείας. ἐπιτρέπει δὲ καὶ Ὑρκανῷ τὰ τῆς πατρίδος ἀναστῆσαι τείχη ταύτην αἰτησαμένῳ τὴν χάριν· ἔτι γὰρ ἐρήριπτο Πομπηίου καταβαλόντος· καὶ ταῦτα ἐπιστέλλει τοῖς ὑπάτοις εἰς Ῥώμην ἀναγράψαι ἐν τῷ Καπετωλίῳ.* — *XVI, 2, 4 (53 Niese).* *Καὶ τί δεῖ λέγειν, ὅσην ἐκεῖνοι παρέσχον ῥοπὴν τῷ τότε καιρῷ καὶ πόσων καὶ τίνων δωρεῶν ὑπὸ Καίσαρος ἠξιώθησαν καθ' ἕνα, δέον ἀναμνῆσαι τῶν ἐπιστολῶν ἃς ἔγραψεν τότε Καῖσαρ τῇ συγκλήτῳ, καὶ ὡς δημοσίᾳ τιμὰς καὶ πολιτείαν ἔλαβεν Ἀντίπατρος;* — *Bell. Iud. I, 10, 3 (199. 200 Niese).* *Τούτων Καῖσαρ ἀκούσας Ὑρκανὸν μὲν ἀξιώτερον τῆς ἀρχιερωσύνης ἀπεφήνατο, Ἀντιπάτρῳ δὲ δυναστείας αἵρεσιν ἔδωκεν. ὁ δ' ἐπὶ τῷ τιμήσαντι τὸ μέτρον τῆς τιμῆς θέμενος πάσης ἐπίτροπος Ἰουδαίας ἀποδείκνυται καὶ προσεπιτυγχάνει τὰ τείχη τῆς πατρίδος ἀνακτίσαι κατεστραμμένα. τὰς μὲν δὴ τιμὰς ταύτας Καῖσαρ ἐπέστελλεν ἐν τῷ Καπετωλίῳ χαραχθῆναι τῆς τε αὐτοῦ δικαιοσύνης σημεῖον καὶ τῆς τἀνδρὸς ἐσομένης ἀρετῆς.* — *Contra Apionem II, 61 Niese. Nos maximo Caesare utimur teste solatii atque fidei, quam circa eum contra Aegyptios gessimus, necnon et senatu eiusque dogmatibus et epistulis Caesaris Augusti, quibus nostra merita comprobantur.*

AD MAGISTRATUS SENATUM POPULUM SIDONIORUM.

Ioseph. Antiq. Iud. XIV, 10, 2 *vid. sup. p. 199.*

a. u. c. DCCVIII (46).

a. u. c. DCCVIII (46).

IN SARDINIAM ET RELIQUAS PROVINCIAS AFRICAE FINITIMAS.

Bell. Afr. 8, 1. Caesar interim in Sardiniam nuntios cum litteris et in reliquas provincias finitimas dimisit, ut sibi auxilia, commeatus, frumentum, simulatque litteras legissent, mittenda curarent.

a. u. c. DCCVIII (46).

AD A. ALIENUM PROCONSULEM.

Bell. Afr. 20, 3. Litteras in Siciliam nuntiosque mittere, ut sibi crates materiemque congererent ad arietes, cuius inopia in Africa esset, praeterea ferrum, plumbum mitteretur.

CIRCUM PROVINCIAM AFRICAM.

Bell. Afr. 26, 1. Caesar interim, cum de suo adventu dubitatio in provincia esset neque quisquam crederet ipsum, sed aliquem legatum in Africam cum copiis venisse, conscriptis litteris circum provinciam omnes civitates facit de suo adventu certiores.

AD A. ALIENUM ET RABIRIUM POSTUMUM.

Bell. Afr. 26, 3. Litteris celeriter in Siciliam ad Alienum et Rabirium Postumum conscriptis et per catascopum missis ⟨imperavit⟩, ut sine mora ac nulla excusatione hiemis ventorumque quam celerrime exercitus sibi transportaretur: Africam provinciam perire funditusque everti ab suis inimicis; quod nisi celeriter sociis foret subventum, praeter ipsam Africam terram nihil, ne tectum quidem, quo se reciperent, ab illorum scelere insidiisque reliquum futurum.

AD GAETULOS.

Bell. Afr. 32, 4. Quorum ex numero electis hominibus inlustrioribus [Gaetulos] et litteris ad suos cives datis cohortatus, uti manu facta se suosque defenderent, ne suis inimicis adversariisque dicto audientes essent, mittit. cf. 55, 1.

INCERTUM AD QUEM.

Cic. ad Fam. IX, 6, 1 (M. Terentio Varroni, mens. Iun.). Cum ille scripsisset, ut opinor, se in Alsiense venturum, scripserunt ad eum sui, ne id faceret.

AD T. POMPONIUM ATTICUM.

Cic. ad Att. XII, 6, 4 (mense interc. post.). Caesar mihi irridere visus est „quaeso" illud tuum, quod erat εὐπινὲς et urbanum; ita porro te sine cura esse iussit, ut mihi quidem dubitationem omnem tolleret. Cf. Schmidt, der Briefwechsel d. M. Tull. Cic. p. 262.

AD SER. SULPICIUM RUFUM.

Cic. ad Fam. XIII, 19, 1 (Servio). Effectum est et ipsius (Lysonis) splendore et nostro reliquorumque hospitum studio, ut

omnia, quae vellemus, a Caesare impetrarentur, quod intelleges ex iis litteris, quas Caesar ad te dedit.

a. u. c. DCCIX (45). a. u. c. DCCIX (45).

INCERTUM AD QUEM.

Cic. ad Att. XIII, 7, 1 (mens. Iun.). Sestius apud me fuit et Theopompus pridie; venisse a Caesare narrabat litteras; hoc scribere, sibi certum esse Romae manere, causamque eam ascribere, quae erat in epistula nostra, ne se absente leges suae neglegerentur, sicut esset neglecta sumptuaria.

AD M. TULLIUM CICERONEM.

Cic. ad Att. XIII, 20, 1 (mens. Quinct.). A Caesare litteras accepi consolatorias datas pridie Kal. Maias Hispali. — ad Att. 22, 5 Epistulam Caesaris misi, si minus legisses.

AD REGEM DEIOTARUM.

Cic. pro Deiot. 38. Quo quidem animo cum antea fuit, tum non dubito, quin tuis litteris, quarum exemplum legi, quas ad eum Tarracone huic Blesamio dedisti, se magis etiam erexerit ab omnique sollicitudine abstraxerit. Iubes enim eum bene sperare et bono esse animo.

AD OPPIUM ET BALBUM.

Cic. ad Att. XIII, 31, 3 (V Kal. Iun.). De epistula ad Caesarem κέκρικα. Atque id ipsum, quod isti aiunt illum scribere, se nisi constitutis rebus non iturum in Parthos, idem ego suadebam in illa epistula, utrum liberet, faceret.

AD LAMIAM.

Cic. ad Att. XIII, 45, 1 (a. d. III Id. Sext.). Fuit apud me Lamia post discessum tuum epistulamque ad me attulit missam sibi a Caesare, quae quamquam ante data erat quam illae Diocharinae, tamen plane declarabat illum ante ludos Romanos esse venturum; in qua extrema scriptum erat, ut ad ludos omnia pararet neve committeret ut frustra ipse properasset. Prorsus ex his litteris non videbatur esse dubium, quin ante eam diem venturus esset, itemque Balbo, cum eam epistulam legisset, videri Lamia dicebat.

AD BALBUM.

Cic. ad Att. XIII, 46, 2 (prid. Id. Sext.). Balbum conveni . . . ex eo haec primum: „paulo ante acceperam eas litteras,

a. a. c. DCCIX (45). *in quibus magno opere confirmat, ante ludos Romanos.“ Legi epistulam: multa de meo Catone, quem saepissime legendo se dicit copiosiorem factum, Bruti Catone lecto se sibi visum disertum.*

AD MYTILENAEOS.

In lapidibus tribus repertis a Cichorio Mytilenis atque editis in Act. Minor. Acad. Berol. 1889 p. 953 sq.

[Γράμματα] Κα[ί]σαρος Θεοῦ

[Γάιος Ἰούλιος Γαίου υἱὸς Καῖσαρ αὐτοκρά]τωρ δικτάτωρ τ[ὸ τ]ρίτον καθε[στα-
[μένος τὸ τέταρτον Μυτιληναίων ἄρχουσι βου]λῇ δήμῳ χαίρειν καὶ ἐρρῶσθαι καὶ
[ὑγιαίνειν.........Ἐπεὶ ἀεὶ βούλομαι] εὐεργετεῖν τὴν πόλιν καὶ οὐ μό[νον
[φυλάττειν τὰ φιλάνθρωπα ἃ διεπράξ]ασθε δι' ἡμῶν, ἀλλὰ καὶ συναυ[ξά-
[νειν αὐτὰ..............ἡσύχ]ως τὴν ἡγεμονίαν φιλίας δόγ[μα
[τός τε ὑμῖν συγκεχωρημένου δι]απέπομφα πρὸς ὑμᾶς τὸ ἀ[ντί-
[γραφον]..
Περὶ ὧν πρ]εσβευταὶ Μυτιληναίων Ποτάμων Λεσβώνακτος, Φαινίας Φαινίου τοῦ Καλλί[π]-
που, Σέρφηος Διοῦς, Ἡρώδης Κλέωνος, Διῆς Ματροκλέους, Δημήτριος Κλεωνύμου,
Κριναγόρας Καλλίππου, Ζωίλος Ἐπιγένους λόγους ἐποιήσαντο, χάριτα φιλίαν συμμα-
χίαν ἀνενεοῦντο, ἵνα τε ἐν Καπετωλίῳ θυσ[ί]αν ποιῆσαι ἐξῇ, ἅ τε αὐτοῖς
πρότερον ὑπὸ τῆς συγκλήτου συγκεχωρημ[έ]να ἦν, ταῦτα ἐν δέλτῳ χαλκῇ
γεγραμμένα προσηλῶσαι ἵνα ἐξῇ, περὶ τούτου τοῦ πράγματος οὕτως
ἔδοξεν· Χάριτα φιλίαν συμμαχίαν ἀνανεώσασθαι, ἄνδρας ἀγαθοὺς καὶ φί-
λους προσαγορεῦσαι, ἐν Καπετωλίῳ θυσίαν ποιῆσαι ἐξεῖναι, ἅ τε αὐτοῖς πρό-
τερον ὑπὸ τῆς συγκλήτου φιλάνθρωπα συγκεχωρημένα ἦν, ταῦτα ἐν δέλ-
τῳ χαλκῇ γεγραμμένα προσηλῶσαι ἐξεῖναι, ὅταν θέλωσιν. Ἵνα τε Γάιος
Καῖσαρ αὐτοκράτωρ, ἐὰν αὐτῷ φαίνηται, τόπους χορήγια αὐτοῖς κατὰ τὸ
τῶν προγόνων ἔθος ταμίαν μισθῶσαι κελεύσῃ, ὅπως ὡς ἂν αὐτῷ ἐκ τῶν δη-
μοσίων πραγμάτων πίστεώς τε τῆς ἰδίας φαίνηται. Ἔδοξεν. [Ἐπ]εὶ δὲ καὶ
πρότερον ἐνετύχετέ μοι καὶ ἔγραψα πρὸς ὑμᾶς, πάλιν ὑπέμ[ειν]αν οἱ
[πρεσβευταὶ ὑμῶν ἐπανερχόμενον ἐμέ...]

INCERTUM QUO ANNO.

AD PISONEM.

Charis. I p. 79 ed. K. Caesar ad Pisonem: Locellum tibi signatum remisi.

AD C. CALVUM.

Suet. Caes. 73. C. Calvo post famosa epigrammata de reconciliatione per amicos agenti ultro ac prior scripsit.

INCERTUM AD QUEM.

Suet. Caes. 26. Gladiatores notos, sicubi infestis spectatoribus dimicarent, vi rapiendos reservandosque mandabat; tirones neque in ludo neque per lanistas, sed in domibus per equites Romanos atque etiam per senatores armorum peritos erudiebat precibus enitens, quod epistulis eius ostenditur, ut disciplinam singulorum susciperent ipsique dictata exercentibus darent.

IX. INCERTA.

Diomed. I p. 368 ed. Keil. Cicero causarum decimo tertio „re vendita iterum empta." Unde manifestum fit „venita" non dici, sed aut „venumdata" aut ut Cicero „vendita"; Gaius Caesar: Possessiones redemi easque postea pluris venditas. *Cf. supra p. 145.*

X. SPURIA ET SUSPECTA.

Serv. ad Verg. Aen. I, 267. Occiso Mezentio Ascanium sicut I. Caesar scribit Iulum coeptum vocari, vel quasi ἰοβόλον, id est sagittandi peritum, vel a prima barbae lanugine, quam ἴουλον Graeci dicunt, quae ei tempore victoriae nascebatur.

Orig. gent. Rom. 15, 5. Igitur Latini Ascanium ob insignem virtutem non solum Iove ortum crediderunt, sed etiam per diminutionem, declinato paululum nomine, primo Iobum (Iovulum?), dein postea Iulum appellant; a quo Iulia familia manavit, ut scribunt Caesar lib. II et Cato in Originibus.

Firmic. Mat. Mathes. Praef. lib. II. Sed nec aliquis paene Latinorum de hac arte institutionis libros scripsit nisi paucos versus Iulius Caesar et ipsos tamen de alieno opere mutuatos.

Firmic. Mat. Mathes. VIII, 5. Exsecutus est etiam horum siderum numerum Graece Aratus, poeta disertissimus, latine vero Caesar et decus eloquentiae Tullius.

Gromat. Latin. ed. Lachm. I, 245, 1. 246, 16; 18. 395, 15.

Orig. gent. Roman. 9, 6. 10, 4. 11, 3. 15, 4. 16, 4. 17, 3. 18, 5. 20, 3.

A. HIRTII

FRAGMENTA.

ANTICATO u. a. c. DCCIX (45).

Cic. ad Attic. XII, 40, 1. Qualis futura sit Caesaris vituperatio contra laudationem meam, perspexi ex eo libro, quem Hirtius ad me misit, in quo colligit vitia Catonis, sed cum maximis laudibus meis. Itaque misi librum ad Muscam, ut tuis librariis daret; volo enim eum divolgari, quod quo facilius fiat, imperabis tuis. — 44, 1. Illius librum, quem ad me misit de Catone, propterea volo divolgari a tuis, ut ex istorum vituperatione sit illius maior laudatio. — 45, 3. Tu vero pervolga Hirtium: id enim ipsum putaram, quod scribis, ut, cum ingenium amici nostri probaretur, ὑπόθεσις vituperandi Catonis irrideretur. — 47, 3. Hirtii librum, ut facis, divolga.

EPISTULAE.

a. u. c. DCCVII (47).

a. u. c. DCCVII (47).
AD M. TULLIUM CICERONEM.

Cic. ad Att. XI, 14, 3 (mens. April.). Quintus pergit, ut ad me et Pansa scripsit et Hirtius, isque item Africam petere cum ceteris dicitur.

a. u. c. DCCVIII (46).

a. u. c. DCCVIII (46).
AD C. IULIUM CAESAREM.

Cic. ad Fam. IX, 6, 1 (Varroni, mens. Iun.). Cum ille (Caesar) scripsisset, ut opinor, se in Alsiense venturum, scripserunt ad eum sui, ne id faceret; multos ei molestos ferre ipsumque multis; Ostiae videri commodius eum exire posse; id ego non intellegebam quid interesset: sed tamen Hirtius mihi dixit et se ad eum et Balbum et Oppium scripsisse, ut ita faceret.

a. u. c. DCCIX (45). a. u. c. DCCIX (45).

AD M. TULLIUM CICERONEM.

Cic. ad Att. XII, 35, 1 (a. d. III Kal. Apr.). Hirtii epistulam tibi misi et recentem et benevole scriptam.

Cic. ad Att. XII, 37, 4 (a. d. III Non. Mai.). Hirtius ad me scripsit Sex. Pompeium Corduba exisse et fugisse in Hispaniam citeriorem, Cn. fugisse nescio quo; neque enim curo. Nihil praeterea novi. Litteras Narbone dedit XIV Kal. Maias.

Cic. ad Att. XII, 41, 4 (a. d. VI Id. Mai.). Hirtii epistulam si legeris, quae mihi quasi πρόπλασμα videtur eius vituperationis, quam Caesar scripsit de Catone, facies me, quid tibi visum sit, si tibi erit commodum, certiorem.

AD T. POMPONIUM ATTICUM.

Cic. ad Att. XII, 44, 1 (a. d. III Id. Mai.). Et Hirtium aliquid ad te συμπαθῶς de me scripsisse facile patior — fecit enim humane — et te eius epistulam ad me non misisse multo facilius; tu enim etiam humanius.

AD M. TULLIUM CICERONEM.

Cic. ad Att. XIII, 21, 1 (a. d. IV Kal. Sext.). Ad Hirtium dederam epistulam sane grandem, quam scripseram proxime in Tusculano. Huic, quam tu mihi misisti, rescribam alias.

a. u. c. DCCX (44). a. u. c. DCCX (44).

AD M. TULLIUM CICERONEM.

Cic. ad Att. XV, 5, 2 (mens. Mai.). Ut tu de provincia Bruti et Cassii per senatusconsultum, ita scribit et Balbus et Hirtius † quidem se † acturum — etenim iam in Tusculano est — mihique, ut absim, vehementer auctor est, et ille quidem periculi causa, quod sibi etiam fuisse dicit.

Cic. ad Att. XV, 6, 2. 3 (Kal. Iun.). Hirtius Ciceroni suo sal. Rurene iam redierim, quaeris. An ego, quum omnes caleant, ignaviter aliquid faciam? etiam ex urbe sum profectus, utilius enim statui abesse: has tibi litteras exiens in Tusculanum scripsi; noli autem me tam strenuum putare, ut ad Nonas recurram; nihil enim iam video opus esse nostra cura, quoniam praesidia sunt in tot annos provisa. Brutus et Cassius utinam, quam facile a te de me impetrare possunt, ita per te exorentur, ne quod calidius ineant consilium! cedentes enim haec ais scripsisse — quo aut quare? retine, obsecro te, Cicero, illos et noli sinere haec omnia perire, quae funditus medius fidius

a. u. c. DCCXI (43). rapinis, incendiis, caedibus pervertuntur; tantum, si quid timent, caveant, nihil praeterea moliantur: non medius fidius acerrimis consiliis plus quam etiam inertissimis, dummodo diligentibus, consequentur; haec enim, quae fluunt, per se diuturna non sunt, in contentione praesentes ad nocendum habent vires. Quid speres de illis, in Tusculanum ad me scribe."

Cic. ad Att. XV, 8, 1 (exeunt. mens. Mai.). Post tuum discessum binas a Balbo — nihil novi — itemque ab Hirtio, qui se scribit vehementer offensum esse veteranis.

a. u. c. DCCXI (43).

a. u. c. DCCXI (43).
AD SENATUM.

Cic. Phil. VIII, 6. Nec illa hostilia verba nec bellica, quae paulo ante ex collegae litteris Pansa recitavit: Deieci praesidium, Claterna potitus sum; fugati equites, proelium commissum, occisi aliquot.

AD M. TULLIUM CICERONEM.

Cic. ad Fam. XII, 5, 2 (Cassio prid. Non. Febr.). Hirtius nihil nisi considerate, ut mihi crebris litteris significat, acturus videbatur.

Cic. Phil. XII, 9. An vos A. Hirtium, praeclarissimum consulem, C. Caesarem deorum beneficio natum ad haec tempora, quorum epistulas spem victoriae declarantis in manu teneo, pacem velle censetis? Vincere illi expetunt pacisque dulcissimum et pulcherrimum nomen non pactione, sed victoria concupiverunt.

AD M. ANTONIUM.

Cic. Phil. XIII, 34. „Postremo negatis pacem fieri posse, nisi aut emisero Brutum aut frumento iuvero." — 36. „Concordiae factam esse mentionem scribitis in senatu et legatos esse consularis quinque."

AD SENATUM.

Cic. Phil. XIV, 1. Ex litteris, quae recitatae sunt, p. c., sceleratissimorum hostium exercitum caesum fusumque cognovi. 6. Ad litteras veniam, quae sunt a consulibus et a propraetore missae, si pauca ante, quae ad ipsas litteras pertineant dixero. — 7. De improbis, *inquit,* et audacibus. *Nam sic eos appellat clarissimus vir. — 11. Cum supplicationes iustissimas ex iis litteris, quae recitatae sunt, decernere debeamus. — 16. Post hanc habitam contionem duabus tribusve horis optatissimi nuntii*

et litterae venerunt. — 22. Ex litteris C. Pansae A. Hirtii a. u. c.
consulum C. Caesaris pro praetore de honore dis immortalibus DCCX
habendo sententias dicimus. — 24. Quam ob rem aut suppli- (43).
catio re publica pulcherrime gesta postulantibus nostris imperatoribus deneganda est, quod praeter A. Gabinium contigit nemini, aut supplicatione decernenda hostes eos, de quibus decernitis, iudicetis necesse est. — 28. Hic ergo adulescens maximi ingenii, ut verissime scribit Hirtius, castra multarum legionum paucis cohortibus tutatus est secundumque proelium fecit.

INDEX NOMINUM

a Guil. Nachstaedtio compositus.

